

UNIWERSYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH
WYDZIAŁ PRAWA I ADMINISTRACJI

Jakub Błażej Zwierchowski

EKOLOGIZACJA PRAWA PRYWATNEGO NA PRZYKŁADZIE KODEKSU
CYWILNEGO CHIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ

rozprawa doktorska

przygotowana pod kierunkiem
prof. dr hab. Ewy Rott-Pietrzyk

Katowice 2025

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	5
Lista rysunków i tabel	7
1. Wstęp	8
1.1. Cel i założenie	14
1.2. Pytania badawcze	15
1.3. Metodologia	17
1.4. Źródła	19
1.5. Systematyka pracy	23
2. Wybrane aspekty chińskiego systemu prawnego	26
2.1. Tradycyjne prawo chińskie i system prawny w ChRL	26
2.1.1. Rys historyczny	26
2.1.2. Zarys ogólny systemu prawnego w ChRL	33
2.2. Ochrona środowiska w systemie prawnym ChRL	42
2.2.1. Ochrona środowiska w Konstytucji ChRL i ustawodawstwie zwykłym	42
2.2.2. Wyzwania dla systemu prawa ochrony środowiska w ChRL	50
3. System prawa cywilnego w ChRL	59
3.1. Rozwój systemu prawa cywilnego ChRL	59
3.1.1. Fragmentacja systemu prawa cywilnego ChRL	59
3.1.2. Kodyfikacja prawa cywilnego ChRL	63
3.2. Instrumentalizacja w stanowieniu prawa cywilnego ChRL	67
3.2.1. Instrumentalizacja do ustanowienia Kodeksu cywilnego ChRL	68
3.2.2. Instrumentalizacja w Kodeksie cywilnym ChRL	72
3.3. Pragmatyzm w stanowieniu prawa cywilnego ChRL	78
3.3.1. Transplanty w chińskim systemie prawa cywilnego	78
3.3.2. „Chińskie specyfiki” w Kodeksie cywilnym ChRL	85
3.4. Ekologizacja w kontekście rozwoju prawa cywilnego ChRL	88

3.4.1.	Postulaty doktryny.....	89
3.4.2.	Proces legislacyjny w zakresie przepisów ekologizacyjnych	92
4.	Przepisy ekologizacyjne w Kodeksie Cywilnym ChRL	95
4.1.	Księga I – Część ogólna	97
4.1.1.	Tytuł I – Przepisy wstępne	99
4.2.	Księga II – Prawo rzeczowe	105
4.2.1.	Tytuł VI – Odrębna własność lokalu	107
4.2.2.	Tytuł VII – Prawo sąsiedzkie	110
4.2.3.	Tytuł X – Przepisy ogólne [użytkowanie]	115
4.2.4.	Tytuł XII – Użytkowanie nieruchomości na cele budowlane	118
4.3.	Księga III – Prawo umów	120
4.3.1.	Tytuł IV – Wykonanie zobowiązań umownych	121
4.3.2.	Tytuł VII – Wygaśnięcie praw i obowiązków umownych	126
4.3.3.	Tytuł IX – Umowa sprzedaży	128
4.3.4.	Tytuł X – Umowa dostawy energii elektrycznej, wody, gazu i ciepła	132
4.3.5.	Tytuł XXIV – Umowa o świadczenie usług związanych z zarządem nieruchomości	134
4.4.	Księga VII – Odpowiedzialność deliktowa	135
4.4.1.	Tytuł VII – Odpowiedzialność za zanieczyszczenie środowiska i zniszczenie ekosystemu	137
5.	Praktyka stosowania przepisów ekologizacyjnych	160
5.1.	Zakres odesłania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL	161
5.1.1.	Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i pojęcie środowiska naturalnego	162
5.1.2.	Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i pojęcie zasobów	165
5.2.	Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w Biuletynie NSL i ROSL	168
5.2.1.	Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w Biuletynie NSL	170
5.2.2.	Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w ROSL	174
5.3.	Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w IBO ChRL	184

5.3.1. Podstawowe zasady prawa cywilnego	185
5.3.2. Główne zagadnienie postępowań	192
5.3.3. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w wybranych wyrokach.....	199
6. Podsumowanie	209
Wykaz źródeł	222
Wykaz rysunków i tabel	265
Tłumaczenia	269

Wykaz skrótów

BGB	-	Bürgerliches Gesetzbuch, BGBI. I S. 42, ber. S. 2909, 2003 S. 738
Biuletyn NSL	-	Biuletyn Najwyższego Sądu Ludowego (dostęp: http://gongbao.court.gov.cn/)
CANS	-	Chińska Akademia Nauk Społecznych
ChRL	-	Chińska Republika Ludowa
DCFR	-	Draft Common Frame of Reference
ESG	-	<i>Fowjpon foubnboe!TpdjrhHpwfsohodf!!</i>
IBO ChRL	-	Internetowa Baza Orzeczeń Chińskiej Republiki Ludowej
KPCh	-	Komunistyczna Partia Chin
NSL	-	Najwyższy Sąd Ludowy
OZPL	-	Ogólnochińskie Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych
PECL	-	Principles of European Contract Law
polski k.c.	-	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93
RMB	-	<i>sfon jc j</i> – oficjalna waluta w ChRL
ROSL	-	Repozytorium Orzeczeń Sądów Ludowych
UE	-	Unia Europejska
USA	-	Stany Zjednoczone Ameryki Północnej
WTO	-	Światowa Organizacja Handlu
ZGB	-	Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907
art.	-	artykuł
ds.	-	do spraw
dot.	-	dotyczący
m.in.	-	między innymi
n.	-	następny
n.e.	-	naszej ery
nt.	-	na temat
ok.	-	około
par.	-	paragraf

p.n.e.	-	przed naszą erą
por.	-	porównaj
pt.	-	pod tytułem
r.	-	rok
str.	-	strona
tj.	-	to jest
tzw.	-	tak zwany
v.	-	przeciw
w.	-	wiek
zob.	-	zobacz

Lista rysunków i tabel

Rysunek 1	-	str. 196
Tabela 1	-	str. 187
Tabela 2	-	str. 188
Tabela 3	-	str. 189
Tabela 4	-	str. 190
Tabela 5	-	str. 194
Tabela 6	-	str. 195
Tabela 7	-	str. 197

1. Wstęp

We współczesnej działalności legislacyjnej i orzeczniczej można dostrzec dążenie do integracji koncepcji zrównoważonego rozwoju oraz epoki Antropocenu z teorią prawa prywatnego. W Europie dotychczasowe znaczenie prawa prywatnego jest modyfikowane ze względu na zmieniający się kontekst społeczny i środowiskowy. Dyskurs w sądach europejskich ilustruje próby integracji doktryny prawnej z naukami o środowisku.¹ W pracach doktrynalnych zwraca się jednak uwagę, że relacja prawa (ochrony) środowiska i prawa prywatnego „jest kontrowersyjna i nieszczęśliwa”,² a jej modyfikacja może doprowadzić do redefinicji zasad i instytucji prawa prywatnego.³ Skutkuje to dylematem dotyczącym tego jak bez ryzyka zatarcia istotnych zasad prawa prywatnego, kształtować je w taki sposób, aby mogły, jeśli nawet nie sprzyjać, to nie doprowadzać do pogarszania stanu środowiska, dając podobne, jeśli nawet nie lepsze, możliwości rozwojowe dla obecnych i następnych pokoleń.⁴ Zmiany legislacyjne są głównie widoczne w perspektywie europejskiego prawa regulacyjnego katalizowanego przez Europejski Zielony Ład, którego celem jest obniżenie emisji gazów cieplarnianych, rozwój technologii i innowacji, przy jednoczesnej ochronie środowiska.⁵ Mimo,

¹ W kontekście uznawalności emisji gazów cieplarnianych jako czynu niedozwolonego, por. orzecznictwo niderlandzkie z postępowaniem w Niemczech, *Milieudefensie v. Royal Dutch Shell*, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337 z dnia 26.05.2021 r. i Luciano Lliuya v. RWE AG, LG Essen 20 285/15 z dnia 15.12.2016 oraz OLG Hamm I-5 U 15/17 z dnia 30.11.2017 r. W ujęciu prawa do życia w czystym środowisku jako dobra osobistego, zob. SN III CZP 27/20 z dnia 28.05.2021. W orzecznictwie anglosaskim, zob., *Lungowe v. Vedanta Resources* [2019] UKSC 20; *Okpabi v. Royal Dutch Shell* [2021] UKSC 3.

² David Howarth, *Fowjpon foibthMbx!boe!Qs jbufl!Mbx*, w: Emma Lees, Jorge E. Viñuales (red.), *Ui fl Pygpse! I boec ppl! jg! Dpn q bsbujw!boe!Fowjpon foibthMbx*, Oxford University Press, Cambridge 2019, str. 1092.

³ Nt. aspektów, których może dotyczyć zmiana paradygmatu nauk prawnych w perspektywie ekologii, zob. Fritjof Capra, Ugo Mattei, *Ui fl Fdnpzhz! jg!Mbx!Upx bse!b!MfhibitZt ufn! j!Uvo fl x ji!Obws fl boe! Dpn n vo jz*, Berret-Koehler Publishing, Oakland 2015, str. 13. Szerzej nt. szczególnych zmian normatywnych i filozoficzno-prawnych związanych z implementacją różnych aspektów zrównoważonego rozwoju do prawa prywatnego, zob., Ugo Mattei, Alessandra Quarta, *Ui fl wso phq ppul plq s jbufl!Mbx*, Edward Elgar, Cheltenham 2018; Bram Akkermans, Gijs van Dijck (red.), *Tvt ib pbc jiz!boe!Qs jbufl!Mbx*, Eleven International publishing, Haga 2019; Sabrina Lanni, *Hsffo ph! ui fl DjwihDpe fi!; Dpn q bsbujw!Qs jbufl!Mbx!boe!Fowjpon foibthQspufdujpo*, Routledge, Londyn-New York 2023; Jan E. Schirmer, *Obdi i bnh fi!Qs jbus fdi u*, Mohr Siebeck, Berlin 2023; Marta Santos Silva, Andrea Nicolussi, Christiane Wendehorst, Pablo Salvador Coerch, Marc Clement, Fryderyk Zoll (red.), *S pvunfeh! I boec ppl! jg! Qs jbufl!Mbx!boe!Tvt ib pbc jiz*, Routledge, Oxon-New York 2024; Vincent Sagaert, Dorothy Gruyaert, Marie-Laure Degroote, Kato De Schepper, Vincent Janssen, Flore Vavourakis (red.), *Qspj fsz!Mbx!S gpsn -Tvt ib pbc jiz! boe!ui fl Dpn n pot*, Intersentia, Cambridge 2024. W kontekście prawa prywatnego międzynarodowego, zob. Ralf Michaels, Verónica Ruiz Abou-Nigm, Hans van Loon (red.), *Ui fl Qs jbufl!T j fl jg!Ukbotgpsn ph! pvs! Xpsm!VO! Tvt ib pbcnf!E fwfim n fouHpbm!3141!boe!ui fl S pnf! jg!Qs jbufl!JoufsobujpobitMbx*, Intersentia, Cambridge-Antwerp-Chicago 2021.

⁴ Zgodnie z jedną z podstawowych prób konceptualizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju. United Nations, *Pvs! Dpn n po! Gvwsf;! S fj psul jg! ui fl Xpsm! Dpn n jt jpo! po! Fowjpon foul boe! E fwfim n fou! Qbsul J;! Dpn n po! Dpodfsot! Di bq ufs!3;!Upx bset!Tvt ib pbcnf!E fwfim n fou*, A/42/427, 1987, pkt 1.

⁵ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 11.12.2019, *Fvspj kt l j! jfipoz!Ład*, COM/2019/640 final. Należy tu także zwrócić uwagę na Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 14.07.2021, *Hpux job!66' ;! pt j ho j dj!vo!ko fh p!d fm! l nji biz d o fh plob!3141!s!x!espe fle plo fvisbm p djl nji biz d o f*, COM (2021) 550 final.

że prawodawstwo unijne wpływa na różne elementy prawa prywatnego, to w dużej mierze są to fragmentaryczne, punktowe działania.⁶ W efekcie w prawach krajowych państw członkowskich UE i także samym prawodawstwie unijnym zasadniczo brak jest rozwiązań, które systematyzowałyby i integrowały działania proekologiczne w prawie prywatnym. W rezultacie sam rdzeń prawa prywatnego ukształtowany na podstawie kodeksów cywilnych pozostaje w znacznym stopniu bez zmian w wymiarze normatywnym. Jednakże w niektórych państwach podejmowane są próby tzw. „ekologizacji” lub „zielenienia” prawa prywatnego, czyli jego normatywnej adaptacji do koncepcji zrównoważonego rozwoju.⁷ Zwraca się tu uwagę m.in. na Kodeksy cywilne Argentyny i Kolumbii, a także ustanowiony w 2020 r. Kodeks cywilny Chińskiej Republiki Ludowej (dalej: Kodeks cywilny ChRL).⁸ W Chińskiej Republice Ludowej (dalej: Chiny lub ChRL) zdecydowano się na bezpośrednie, normatywne włączenie niektórych wartości zrównoważonego rozwoju – proekologicznej aksjologii – do systemu prawa prywatnego. Z tego powodu, przedstawiciele nauk prawnych określają Kodeks cywilny ChRL jako „ekologiczny” lub „zielony”.⁹

⁶ W szczególności dotyczy to europejskiego prawa regulacyjnego, zob.: Dyrektywa 2024/1799 w sprawie wspólnych zasad promujących naprawę towarów oraz zmiany rozporządzenia (UE) 2017/2394 oraz dyrektyw (UE) 2019/771 i (UE) 2020/1828T, Dz.U.UE.L.2024.1799; Dyrektywa 2024/1275 w sprawie charakterystyki energetycznej budynków (wersja przekształcona), Dz.U.UE.L.2024.1275; Dyrektywa 2024/825 w sprawie zmiany dyrektyw 2005/29/WE i 2011/83/UE w odniesieniu do wzmocnienia pozycji konsumentów w procesie transformacji ekologicznej poprzez lepszą ochronę przed nieuczciwymi praktykami oraz lepsze informowanie, Dz.U.UE.L.2024.82; Rozporządzenie 2024/1781 w sprawie ustanowienia ram ustalania wymogów ekoprojektu w odniesieniu do zrównoważonych produktów oraz zmiany dyrektywy (UE) 2020/1828 i rozporządzenia (UE) 2023/1542 i uchylenia dyrektywy 2009/125/WE, Dz.U.UE.L.2024.1781; Rozporządzenie 2019/2088 w sprawie ujawniania informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem w sektorze usług finansowych, Dz.U.UE.L.2019.317.1; Dyrektywa 2024/1760 w sprawie należytej staranności przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz zmieniająca dyrektywę (UE) 2019/1937 i rozporządzenie (UE) 2023/2859, Dz.U.UE.L.2024.1760.

⁷ Z europejskich wyjątków, zob. np. art. 1.3 Księgi 1 Kodeksu cywilnego Belgii. Loi portant le livre 1er « Dispositions générales » du Code civil (1), 28.04.2022. Szerzej nt. Pierre Lequet, *Mpse s flq vc n j l fow j s p o o f n f o u b h f i l n f d p o u s b u l e f l e s p i l q s j v*, LGDJ, Paryż 2022, str. 25. Zob. także Tom Hick, *U i j l j h ! G s f f e p n ! j g ! D p o u s b d l T v t i b j b c m*, Transformative Private Law Blog 16.10.2024 (dostęp: <https://transformativeprivatelaw.com/the-commodity-form-theory-of-law-monopoly-capitalism-and-transformative-private-law>).

⁸ Sabrina Lanni, *H s f f o j h ! u i f l D j w j h D p e f i ; ! D p n q b s b u j w f ! Q s j b u f ! M b x ! b o e ! F o w j s p o n f o i b h Q s p u f d u j p o*, Routledge, Londyn-Nowy Jork 2023, str. 70-87.

⁹ Por. Tiantian Zhai, Chang Yen-Chiang, *U i f l d p o u s j v u j p o ! j g ! D i j b t ! d j w j h t h x ! u p l t v t i b j b c n f ! e f w f n j n f o u ! Q s p h s f i t ! b o e ! q s p t q f d u*, Sustainability, vol. 11(1), 2019, 294 i Igor Szpotakowski, *U i f l o f x ! D i j p f i f l D j w j h D p e f ! b o e ! j u ! d p o u s j v u j p o ! u p l t v t i b j b c n f ! e f w f n j n f o u*, Transformacje Prawa Prywatnego, vol. 3, 2020, str. 233-47 z Yuanshi Bu, *D i j p f i f l D j w j h D p e f ! U i f l H f o f s b h Q b s u*, Beck Hart Nomos, Monachium 2019 str. 13. Zob. także Ralf Michaels, *U p x b s e t ! T v t i b j b c n f ! Q s j b u f ! M b x ! U i f p s z*, 21.02.2024, str. 21 (dostęp: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5009105); Sabrina Lanni, *H s f f o j h ! u i f l D j w j h D p e f i ; ! D p n q b s b u j w f ! Q s j b u f ! M b x ! b o e ! F o w j s p o n f o i b h Q s p u f d u j p o*, Routledge, Londyn-Nowy Jork 2023, str. 74-81; Zhu Mingzhe, *U i f l f d p m h j b u j p o ! j g ! u i f l D i j p f i f l D j w j h D p e f*, Правоведение, vol. 64(4), str. 511-25; Jie Ouyang, *V o n f b t i j h ! u i f l H s f f o ! Q s j d q n f ! j u i f l D i j p f i f l D j w j h D p e f ; ! F n c f e e j h ! Q s j b u f ! M b x ! p u p l u i f l H s f f o ! U s b o t j u j p o*, Journal of European Consumer and Market Law, vol. 12(5), 2023, str. 203-8. Nt. wykorzystywanej terminologii chińskiej literaturze – ekologizacji prawa prywatnego (*t g b l t i f o h i b j i v b*) i zielenienie prawa cywilnego (*n j g b l m u f l i v b*), por. Lv Zhongmei, *L p e z g j b k b l q s b x b ! s p e p x j l b*, str. 1; Zhang Jinxiao, *Q z x b i o j s b x o z ! x z n j s ! p c p x j l x ! s p e p x j l p x z d i*, str. 155.

Chiny nie są jednak powszechnie postrzegane jako państwo priorytetowo traktujące ochronę środowiska i zrównoważone gospodarowanie zasobami. ChRL bywa określana jako „największy truciciel”,¹⁰ a renoma produktów „Made in China” przywołuje skojarzenia związane z niską jakością i masową, taną produkcją. Współczesny obraz ChRL nie jest wynikiem przypadku, lecz wydarzeń społeczno-historycznych, szczególnie polityki maoistowskiej.¹¹ Kampanie Wielkiego Skoku i Rewolucji Kulturalnej promowały w swoich założeniach ideę podporządkowania natury celom produkcyjnym, co doprowadziło do negatywnego oddziaływania na środowisko.¹² Wysiłki czasów maoizmu mające na celu – jak to określa *Kve ji Ti bą jsp* – kontrolowanie ludzi w przyrodzie i natury w ludziach, przygotowały fundamenty pod dalsze nadmierne wykorzystywanie środowiska i jego zasobów.¹³ Dopiero w 1972 r., w oficjalnej chińskiej polityce uznano potrzebę ochrony środowiska.¹⁴ Jednak działania z lat ‘70-tych XX w. ogniskowały się przede wszystkim wokół rozwoju gospodarczego, przy marginalizacji zagadnień ekologicznych.

¹⁰ Maxine Joselow, Micheal Birnbaum, Lily Kuo, *I px! Di jpb!-u! f!x psm t!!uq!q! pmu!f!-bwpj!t!q!bz! ph!g!ps!dnj! bu!f! ebn bh!f*, The Washington Post, 23.11.2022 (dostęp: <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2022/11/23/china-climate-finance-cop27/>).

¹¹ Chociaż geneza współczesnych problemów środowiskowych ChRL może być poszukiwana w znacznie wcześniejszych czasach m.in. w filozoficznych dyskusjach daoistów, buddystów i konfucjanistów. Por. Judith Shapiro, *Nbpt! Xbs!Bhb!pt ulObwsf!Mfhbdz!boe!Mft!t!pot*, Journal of East Asian Studies, vol. 1(2), 2001, str. 100-1; Joseph Needham, Wang Ling, Lu Gwei-Djen, *Td!fod!f!p!Djwj!bujpo!p!Di!pb!-Wp!mn!f!5!Qi!zt!jt!boe!Qi!zt!j!b!h!Ufdi!o!pmh!z!-Qbs!l!J!Djw!t!Foh!p!f!fs!ph!boe!Obvuj!t*, Cambridge University Press, Cambridge 1971, str. 320-70.

¹² Abstrahując od najpoważniejszej konsekwencji kampanii Wielkiego Skoku jakim była klęska głodu i śmierć – w zależności od wyliczeń – od 20 do 40 milionów osób. Rzekomo, leśnictwo i hodowla zwierząt zostały przekształcone na uprawę zbóż. Zdaniem *Wd!thw!Tn!jnb*, działalność wynikająca z polityki „Najpierw Zboże” (lata ‘60-te XX w.), była początkiem gwałtownie przyspieszonej degradacji gleb, łąk, lasów i terenów podmokłych w Chinach. Następnie Rewolucja Kulturalna pogłębiła degradację środowiska. W aspektach gospodarczych, postulaty kampanii nie skupiały się na jakości, lecz ilości. Pomijano tu jakąkolwiek efektywność ekonomiczną. Zapewne najbardziej popularnym symbolem ówczesnej polityki są przydomowe dymarki, które miały służyć do chałupniczej produkcji żelaza. Równolegle, niszczone lasy i łąki, a grunty z jezior i obszarów przybrzeżnych adaptowano do celów rolniczych. Konsekwencją tego było marnowanie zasobów i zanieczyszczenie środowiska. Retoryka polityczna czasów maoizmu ukształtowała mentalność chińskich obywateli na następne pokolenia. Zob. Vaclav Smil!Mboe!E!fhs!be!bujpo!p!Di!pb!Bo!Bod!f!foul!Qspcn!fn!h!fu!ph!Xp!st!f!C!rh!j!j!f!boe!I!bs!p!n!C!sp!p!g!j!f!n!w: Pier Blaikie, Harold Brookfield (red.), *Mboe!E!fhs!be!bujpo!boe!T!p!d!j!f!z*, Routledge, Londyn 1991, str. 216. Zob. także Wang Canfa, *Ui!f!S!bq!j!E!f!w!f!n!n!foul!p!Fow!j!pon!foib!h!Qsp!f!d!ujpo!Mbx-* w: Cai Dingjian, Wang Chenguang (red.), *Di!pb!t!Kp!v!so!f!z!up!x!bse!u!f!S!vn!f!p!Mbx!Mfh!b!n!S!f!psn!-!2: 89.3119*, Brill, Pekin 2010, str. 496-8; Peter Ho!, *Nbpt!x!bs!bhb!pt ulobwsf!Ui!f!fow!j!pon!foib!h!j!q!bd!l!p!u!f!hs!b!p!g!j!t!uldbn!q!b!ho!p!Di!pb*, The China Journal, vol. 50, 2003, str. 37-59.

¹³ Jako dodatkową przyczynę współczesnych problemów środowiskowych, J. Shapiro zwraca uwagę na walkę z elitami i intelektualistami. Judith Shapiro, *Nbpt! Xbs!Bhb!pt ulObwsf!Qpn!j!t!boe!u!f!Fow!j!pon!foul!p!S!f!w!p!n!uj!p!obsz!Di!pb*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, str. 4, 203.

¹⁴ Wtedy to przedstawiciele ChRL wzięli udział w Konferencji sztokholmskiej Organizacji Narodów Zjednoczonych. Dodatkowo, w 1973 r. zorganizowano pierwszą krajową konferencję na temat ochrony środowiska. Zainteresowanie wynikało z faktu, że głównym rzekom zagrażały pogarszające się warunki jakości wody, co odbijało się na wodach gruntowych i rolnictwie, a duże miasta nawiedzał smog i kwaśne deszcze. Prowadzona od lat ‘70-tych politka była jednak zasadniczo skoncentrowana na prewencji i kontroli zanieczyszczenia środowiska, zob. Bo Maohong, *Ui!f!F!w!p!n!uj!po!p!Fow!j!pon!foib!h!Qpn!j!t!boe!Ju!t!Jn!q!bd!l!p!u!f!Q!f!j!n!f!t!S!f!j!vcn!j!p!Di!pb*, Conservation and Society, vol. 4(1), 2006, str. 36-54. Także, Ma Tianjie, 2: 83; *Ui!f!t!ub!sul!p!Di!pb!t!fow!j!pon!foib!h!k!p!v!so!f!*, Dialogue Earth, 23.09.2021 (dostęp: <https://chinadialogue.net/en/nature/stockholm-1972-chinas-environmental-journey/>).

Po dwóch latach od śmierci *Nbp [fē poh b, E foh Y j p j p h* rozpoczął proces reform określanych jako *hb h f l b g boh*, których celem była modernizacja gospodarki poprzez liberalizację i otwarcie na świat.¹⁵ Zapoczątkowane w 1978 r. reformy nie traktowały poprawy stanu środowiska jako priorytetu. Reformy *E foh b Y j p j p h b* zaowocowały jednak szybkim wzrostem gospodarczym i doprowadziły do przezwyciężenia kryzysu czasów maoizmu.¹⁶ Z globalnej perspektywy, *hb h f l b g boh* sprawiło, że Chiny stały się drugą gospodarką świata.¹⁷ W ciągu ostatnich 40 lat państwo i społeczeństwo ewoluowało od kraju rolniczego, którego ludność cierpiała z powodu niedożywienia, do pozycji jednego z kluczowych podmiotów na arenie międzynarodowej. Liberalizacja gospodarki doprowadziła jednak do intensyfikacji procesów zanieczyszczenia środowiska i nadmiernego wykorzystywania zasobów. Ochrona środowiska została zdominowana rozwojem gospodarczym. Środowisko naturalne pozostawało poza zasięgiem działań państwa, a krótkowzroczna polityka gospodarcza doprowadziła do licznych zaniedbań. Chiny zapłaciły (i płacą) znaczną cenę za oszałamiający sukces gospodarczy i polityczny. Cztery dekady rozwoju gospodarczego zostały okupione pogłębieniem problemów środowiskowych, nadmierną eksploatacją zasobów i przyczyniły się do katastrofy klimatycznej.¹⁸ Kiedy w 2001 r. Chiny przystępowały do WTO zajęły wtedy 108 miejsce na 123 na podstawie Indeksu zrównoważenia środowiskowego.¹⁹ Na początku XX w. 60% chińskich miast było nawiedzanych kwaśnymi deszczami, urbanizacja i industrializacja doprowadziły do poważnego skażenia gleb,²⁰ niewiele ponad połowa głównych rzek spełniała krajowe normy jakości wód,²¹ a druga co do wielkości rzeka w *I v boh! I f l* (Żółta Rzeka) przestała płynąć na 226 dni.²² Współcześnie, w dalszym ciągu większość głównych rzek jest

¹⁵ *Hb h f l b g boh*, w dosłownym tłumaczeniu oznacza „reforma i otwarcie”, to chińskie określenie dotyczące na reform gospodarczych i otwarcia na świat z okresu postmaoistowskiego. Nt. oceny 40 lat chińskiej transformacji, zob. Bogdan Góralczyk-! *X j f h j s f o f t b o t ;! D i j t l b ! u s b o t g p s n b k b ! j k f l l p o t f l x f o d f !* Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2018.

¹⁶ Dla wizualizacji, osoby pracujące na roli stanowiły w 1978 r. 80% społeczeństwa ze średnim PKB *q f s d b q j b* w wysokości 40 dolarów amerykańskich. Ezra Vogel, *E foh! Y j p j p h! b o e! u f l u s b o t g p s n b u j p o! p g! D i j b*, Harvard University Press, Cambridge 2011, str. 1.

¹⁷ Niezależnie od podmiotu prowadzącego wyliczenia, por. Bank Światowy, *H E Q! j h v s s f o u l V T %*, 2023 (dostęp: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>) i UN Department of Economics and Social Affairs, *C b t j l' e b u b! t f n f d u j p o*, 2023 (dostęp: <https://unstats.un.org/unsd/snaama/Basic>).

¹⁸ Wynika to ze skumulowania wylesiania, pustynnienia, industrializacji i urbanizacji. Zob. Kan Haidong, *F o w j s p o n f o u l b o e! i f b n i! j p! d i j b ;! d i b m f o h f i! b o e! p u q p s w o j u j f t*, Environmental Health Perspective, vol. 117(12), 2009, str. A530-1.

¹⁹ Initiative of the Global Leaders of Tomorrow Environment Task Force, World Economic Forum, *3 1 1 2 F o w j s p o n f o u b n i! v t i b j b c j n z! J o e f y*, Annual Meeting, Davos 2001, str. 12.

²⁰ Fang-Jie Zhao, Ma Yibing, Zhu Yong-Guan, Tang Zhong, Steve P. McGrath, *T p j h d p o u b n j b u j p o! j p! D i j b ;! d v s s f o u l t b u t! b o e! n j h b u j p o! t u s b u f h j f t*, Environmental Science & Technology, vol. 49(2), 2015, str. 750-9.

²¹ Z perspektywy makro-ekonomicznej na początku XXI w., zob. Jianguo Liu, Jared Diamond, *D i j b t! f o w j s p o n f o u l p b! h n p c b n j j h! x p s m*, Nature, vol. 435, 2005, str. 1179–86.

²² Na Li, Santosh Pai, Ma Yibu, Li Qin (red.), *D i j p f t f! M f h b r i t z t u f n! j 2: 8: . 3 1 2: ! I j u p s j l b r h E f w f n p n f o u l b o e! P w f s w j f x*, EBC Publishing, Lucknow 2021, str. 308.

zanieczyszczona.²³ Równie ważkimi problemami są zanieczyszczenie powietrza i zmiany klimatyczne²⁴ – zanieczyszczenie powietrza w Chinach jest przyczyną około 2 milionów zgonów rocznie,²⁵ a Chiny są największym na świecie emitentem gazów cieplarnianych (GHG).²⁶ Głównym źródłem emisji GHG są przede wszystkim emisje z elektrowni węglowych, które napędzają chińską gospodarkę. W 2021 r., właśnie ok. 60% źródeł energii pochodziło z elektrowni węglowych.²⁷ Nie sposób pominąć także faktu, że w 2004 r. Chiny stały się także największym producentem odpadów, a w 2030 r. będą produkować prawie dwa razy tyle odpadów komunalnych co USA.²⁸

Jednocześnie, zauważalnym problemem jest nadmierne użytkowanie zasobów i ich postępujące wyczerpywanie.²⁹ Symbolem obrazującym nieracjonalność gospodarowania zasobami są tzw. miasta widmo (*hi pt ul upx ot*).³⁰ W samym tylko okresie 2008-2012 udokumentowano 28 takich miast.³¹ Ponadto, w Chinach każdego roku marnuje się ok. 350 milionów ton żywności stanowiącej ok. 30% produkowanej żywności.³² Większość marnowanej żywności powstaje w toku produkcji, lecz aż 15 milionów ton jest marnowana

²³ Zhang Hanxiao, Xianghui Cao, Shouliang Huo, Chunzi Ma, Wenpan Li, Yong Liu, Yingdong Tong, Fengchang Wu, *Di boh fi! p! Di .pb t! s jwfs! x bufs! r vbnjz! t .pd f! 2: 91; !n bobh fn foul jn q njl bujpot lgs pn !t vt ib pbc n! e fwfnp n fou npj Clean Water*, vol. 6(1), 2023, nr artykułu: 45.

²⁴ Kristin Aunan, Mette Halskov Hansen, Shuxiao Wang, *Jouspevdupj; ! B .j! Qpmuipo! .p! Di .pb*, The China Quarterly, vol. 234, 2018, str. 279-98.

²⁵ Za World Health Organization, *B .j! q pmuipo! .p! Di .pb*, (dostęp: <https://www.who.int/china/health-topics/air-pollution>).

²⁶ Dotyczy to także emisji podtlenku azotu; za raportem z 2023 r. Global Carbon Atlas, *Dpvousz! fn jt jpot ;! gptt jh gv fn! i Dpvousz! fn jt jpot ;! o js pvt! py .j f* (dostęp: <https://globalcarbonatlas.org/>).

²⁷ Z drugiej strony, należy zwrócić uwagę na dynamiczny rozwój sektora odnawialnej energii elektrycznej (OZE). Od 2010 r. udział procentowy źródeł OZE wzrósł z ok. 20% do ok. 30%. Za U.S Energy Information Administration, *Joufsobujpobn! Di .pb! bobmt j*, 14.11.2023 (dostęp: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>).

²⁸ Mniej niż 2% odpadów komunalnych jest poddawanych recyklingowi. Dla porównania, średnia dla całej Unii Europejskiej wynosi prawie 50%. Por. Suopeng Zhang, Mingli Zhang, Xueying Yu, Hao Ren, *Xi bill fjt! Di .p .fi f! gspn !s fcz dnph ;! Bdd ft t .j jnz! jg! s fcz dnph gbd jnjift !boe! u! .f c fi bwjps*, Resources, Conservation and Recycling, vol. 109(c) 2016, str. 176-86 z Eurostat, *N vo jlg bth x bt uf! t ubuj ujlt*, 01.2025 (dostęp: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Municipal_waste_statistics). Także, Hoornweg Daniel, Perinaz Bhada-Tata, *Xi bul b! Xbt uf! !B! Hmpc bthS fwjfx! jg! Tpnj! Xbt uf! N bobh fn fou*, World Bank Urban Development Series: knowledge papers, vol. 15, 2012, str. 1.

²⁹ Jako jedną z przyczyn podaje się tu nadmiar zdolności produkcyjnej (*pwfsdbq bd jz*). Zob. Jacob Gunter, Alexander Brown, François Chimits, Antonia Hmaidi, Abigaël Vasselier, Max J. Zenglein, *C .f ppe! pwfsdbq bd jz ;! Di .p .fi f .t u n! n pe fso j bujpo! boe! u! f! dht i! jg! fdpo pn j! n pe fin*, MERICS 1.04.2025 (dostęp: <https://merics.org/en/report/beyond-overcapacity-chinese-style-modernization-and-clash-economic-models>).

³⁰ Szerzej nt. Wade Shepard, *Hi pt ul Djijft! jg! Di .pb! U! f! Tupsz! jg! Djijft! x .ji pvul Q f j n! .p! u! f! Xpsm t! N pt ul Q j v h u f! Dpvousz*, Bloomsbury Publishing, Londyn 2015.

³¹ Guizhen He, Arthur P.J. Mol, Yonglong Lu, *Xbt ufe! d j jft! .p! vscbo j .ph! Di .pb*, Environmental Development, vol. 18, 2016, str. 2-13.

³² Xue, Li, Xiaojie Liu, Shijun Lu, Guangyan Cheng, Yuanchao Hu, Junguo Liu, Zhengxia Dou, Shengkui Cheng, Gang Liu, *Di .pb t! gpp e! npt !boe! x bt uf! fn c pe jft! .pds fbt .ph! fowj .pon foubrh j q bdu*, Nature Food, vol. 2(7), 2021, str. 519-28.

przez konsumentów.³³ Koszty wyczerpywania zasobów zaczynają przewyższać koszty zanieczyszczenia środowiska.³⁴ W związku z tym, władze ChRL intensyfikują swoje działania w sferze zrównoważonego rozwoju, nie ograniczając się jedynie do zapobiegania zanieczyszczeniom środowiska, ale koncentrując się także na gospodarowaniu zasobami i przeciwdziałaniu zmianom klimatycznym. W chińskiej polityce rozpatruje się zatem działania w dziedzinie klimatu, promocji odnawialnych źródeł energii i odpowiedniego zarządzania zasobami.³⁵ Wpływa to nie tylko na sektor publiczny, ale także i prywatny. Z tego powodu zaczęto dostrzegać wartość społecznej odpowiedzialności biznesu,³⁶ raportowania ESG przedsiębiorstw³⁷ i handlu emisjami.³⁸

Mozaika wyzwań środowiskowych powoduje reperkusje w wymiarze społecznym i oddziałuje na politykę wewnętrzną ChRL. Wraz ze wzrostem zamożności chińskiego społeczeństwa, obywatele chcą żyć w czystym środowisku. Wpływa to na rosnącą presję polityczną, która skutkuje poszukiwaniem narzędzi służących szeroko rozumianej ochronie środowiska. Jednym z istotnych działań są zmiany prawne realizowane poprzez wspomnianą normatywną implementację proekologicznej aksjologii do Kodeksu cywilnego ChRL.³⁹ Ustanowione w tej materii przepisy prawa są przedmiotem niniejszej rozprawy, której główne

Oi]g ³³ Większość z tych 15 milionów ton, bo aż 77% wiąże się natomiast z konsumpcją poza domem (restauracje, dostawy). Ob a

pytanie brzmi: czy stanowią one istotny instrument prawny dla ochrony środowiska i zarządzania zasobami?

1.1. Cel i założenie pracy

Celem pracy jest identyfikacja przepisów ekologizacyjnych w Kodeksie cywilnym ChRL i ocena ich znaczenia dla ochrony środowiska oraz zarządzania zasobami.

W ramach rozprawy przepisy ekologizacyjne⁴⁰ mają zakres normatywny obejmujący: (i) ochronę środowiska i (ii) zarządzanie zasobami. Rolą przepisów ekologizacyjnych jest zatem nie tylko kształtowanie obowiązku utrzymania odpowiedniej jakości ekosystemów i ograniczania zanieczyszczenia środowiska, ale także ochrona klimatu i wspieranie praktyk łączących rozwój gospodarczy – produkcję i konsumpcję – z oszczędnym gospodarowaniem zasobami. W takim ujęciu, pojęcie „ekologizacji” jest szersze od „ochrony środowiska”. Drugie pojęcie jest tradycyjnie utożsamiane z działaniami i zaniechaniami umożliwiającymi zachowanie lub przywracanie równowagi przyrodniczej (środowiska naturalnego), w tym ochrony zasobów środowiska (zasobów naturalnych)⁴¹ i przeciwdziałania zanieczyszczeniom.⁴²

⁴⁰ Przyjęcie pojęcia „ekologizacji” jest inspirowane pracą *Csvo p! Mbuvs*. W ujęciu B. Latour ekologizacja to przeciwstawienie się priorytetowej modernizacji. Ekologizacja nie polega na „dodaniu” środowiska naturalnego do istniejących procesów, lecz na przekształceniu sposobu myślenia o przedmiotach, relacjach i polityce. W założeniu ekologizacji obiekty (np. rzeka, zasoby) nie mają stałych granic lub jednoznacznych funkcji, ale stają się „rvt j obiekty” w sieci różnorodnych powiązań. Ekologizacja to zatem nie tyle ochrona ekosystemów, lecz aktywna rekonfiguracja polityki i wiedzy, w której to, co było dawniej tłem (środowisko, zasoby), staje się centralnym polem działań o przyszłe sposoby istnienia. Zob. Bruno Latour, *Up!N pe fso j !f! ps! up! Fd pph j f !Ui bu j! u !f! Rv ft upo*, w: Bruce Braun, Noel Castree (red.), *S fn bl ph! S fbnjz ;! Obws!f! bu u !f! N jnfo jvn*, Routledge, Londyn-Nowy Jork, 1998, str. 221-42.

⁴¹ Zasadniczo, dotyczy to m.in. wód, złóż kopalin, lasów, zwierząt, roślin.

⁴² W tradycyjnym ujęciu ochrona środowiska służy przede wszystkim ochronie elementów przyrodniczych i zasobów środowiska, rzadziej skupia się na celach gospodarczych i użytkowaniu zasobów jako takich. W ramach polskiej terminologii, w art. 3.13) ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r., Prawo ochrony środowiska, ochronę środowiska definiuje się jako każde działanie lub zaniechanie działań, które ma na celu zachowanie lub przywrócenie równowagi przyrodniczej, w szczególności poprzez: a) racjonalne kształtowanie środowiska i gospodarowanie zasobami środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, b) przeciwdziałanie zanieczyszczeniom, c) przywracanie elementów przyrodniczych do stanu właściwego. Zob. Aleksander Lipiński, *Qsbx o flq pet ibxz! p!i spoz! spe px j! b*, Oficyna Wolters Kluwer wyd. 5, Warszawa 2010, str. 30, 37; Bartosz Rakoczy, *Bsu!4*, w: Zbigniew Bukowski, Ewa K. Czech, Karolina Karpus, Bartosz Rakoczy (red.), *Qsbx p! p!i spoz! spe px j! b! L pn fous*, Lexis Nexis wyd. 1, Warszawa 2013, str. 5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001 Nr 62 poz. 627.

Podobnie w terminologii anglojęzycznej, pojęcie prawa (ochrony) środowiska dotyczy utrzymania i ochrony środowiska (naturalnego), obejmując środki zapobiegawcze, takie jak ocenę oddziaływania na środowisko naturalne i system usuwania skutków zdarzeń powodujących szkodę w środowisku. Dodatkowo, z uwagi na to, że postępowania z zakresu ochrony środowiska dotyczą sporów z organami państwowymi, stąd prawo (ochrony) środowiska jest szczególnie powiązane z prawem administracyjnym. Bryan A. Garner (red.), *Crhd! t! Mbx! E j! upobsz! F ji u !f! Fe jup*, Thomson West, St. Paul 2004, hasło: *fowjpon foibthx/*

1.2. Pytania badawcze

Dla realizacji celu pracy, sformułowano następujące pytania badawcze:

1) Jakie aspekty systemu prawnego w ChRL należy uwzględnić w kontekście ekologizacji?

Rozważania dotyczące ekologizacji nie mogą być ograniczone do zlokalizowania i deskrypcji przepisów. Właściwa perspektywa badawcza wymaga bowiem szerszego, systemowego ujęcia. Ma to szczególne znaczenie w przypadku chińskiego systemu prawnego, który charakteryzuje się znaczną specyfiką.⁴³ W związku z powyższym, dla realizacji celu rozprawy wyodrębniono następujące aspekty do analizy:

- Fundamenty historyczno-prawne, obejmujące tradycyjne koncepcje i rolę prawa (konfucjanizm, legiści) oraz ich wpływ na współczesny system prawny ChRL, w tym ewolucję roli prawa od maoizmu do koncepcji „praworządności o chińskiej specyfice”, wraz z jej nadrzędnymi cechami – instrumentalizacją i pragmatyzmem.
- System ochrony środowiska, dotyczący norm konstytucyjnych, ustawodawstwa i praktyki administracyjnej, z uwzględnieniem nieefektywności organów publicznych oraz ograniczonym dostępem do mechanizmów sprawiedliwości ekologicznej.

2) Jak cechy instrumentalizacji i pragmatyzmu wpływają na chiński system prawa cywilnego?

Odpowiedź na pytanie 2) bazuje na ustaleniach dotyczących uwarunkowań systemowych, w szczególności cech współczesnego prawa chińskiego. Cechy te wpływają na chiński system prawny, w tym prawa cywilnego i są ściśle powiązane z jego ewolucją od *hb hf l b gboh*. Pryzmat obu cech pozwala na ukazanie dwóch potencjalnych funkcji przepisów ekologizacyjnych. W ramach rozprawy, cechy dotyczą następujących zagadnień:

- Cecha instrumentalizacji polega na traktowaniu prawa cywilnego jako narzędzia realizacji celów politycznych i administracyjnych, a nie ochrony praw indywidualnych. Prawo cywilne w ChRL nie funkcjonuje zatem jako w pełni autonomiczna gałąź prawa, lecz jest traktowane instrumentalnie – jako narzędzie zarządzania społeczeństwem. Przejawia się to przez m.in. włączanie norm publicznoprawnych do Kodeksu cywilnego ChRL.

⁴³ Nie wynika to jedynie z innych nadrzędnych wartości występujących w chińskim społeczeństwie jak m.in. harmonii (*i fy jf;!*), kolektywizmu (*k p/hv pr phi vb j!*), relacji interpersonalnych (*hvb oy j!*) lub koncepcji twarzy (*n bo j*) itp.

- Cecha pragmatyzmu polega na podejściu do legislacji i stosowania prawa, które jest nastawione na elastyczność i adaptację prawa do bieżących potrzeb polityczno-gospodarczych, nawet kosztem spójności systemu. Oznacza to, że legislator stanowi generalne normy, które potencjalnie pozwalają na odpowiedź na wyzwania społeczno-gospodarcze i przy odpowiednim wsparciu instytucjonalnym, w toku stosowania prawa mogą wpływać na kształtowanie się nowych standardów dla czynności cywilnoprawnych.

3) Jakie przepisy ustanowione w Kodeksie cywilnym ChRL można zidentyfikować jako ekologizacyjne i jak są oceniane przez chińską doktrynę?

Pytanie 3) jest skoncentrowane na zlokalizowaniu i deskrypcji przepisów Kodeksu cywilnego ChRL, które można uznać za przepisy ekologizacyjne. Ocena zidentyfikowanych norm została oparta o analizę zawartą w pracach chińskiej doktryny – w szczególności w Komentarzach do Kodeksu cywilnego ChRL. Wykorzystanie chińskich źródeł wtórnych pozwala na systematyzację znaczenia przepisów ekologizacyjnych w chińskiej nauce prawa. Daje to podstawy do sprecyzowania zakresu przepisów ekologizacyjnych, a także stwarza punkt odniesienia do ich oceny. Ocena ta polega na analizie przepisów ekologizacyjnych z perspektywy ich funkcji na rzecz ochrony środowiska i zarządzania zasobami, w relacji do wybranych cech chińskiego systemu prawnego: instrumentalizacji i pragmatyzmu. W efekcie, odpowiedź na pytanie pozwala stwierdzić: czy zakres przepisów ekologizacyjnych dotyczy ochrony środowiska i zarządzania zasobami, czy ustawodawca stworzył spójne teoretycznie „zielone prawo cywilne”, a także w jaki sposób cechy instrumentalizacji i pragmatyzmu przejawiają się w przepisach ekologizacyjnych.

4) Jaka jest praktyka stosowania przepisów ekologizacyjnych Kodeksu cywilnego ChRL przez NSL i sądy powszechne?

Pytanie 4) dotyczy praktycznego wymiaru przepisów ekologizacyjnych. Stosowanie przepisów ekologizacyjnych w świetle praktyki NSL i orzecznictwa sądów powszechnych – w szczególności art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL⁴⁴ – odgrywa kluczową rolę do oceny ich znaczenia dla ochrony środowiska i zarządzania zasobami. W toku analizy uwzględniono wpływ instrumentalizacji i pragmatyzmu na modyfikację znaczenia przepisów ekologizacyjnych i ukierunkowania ich funkcji. Takie ujęcie pozwala na uchwycenie transformacyjnego charakteru art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i weryfikację roli przepisu jako

⁴⁴ W dalszych częściach pracy art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL jest także określany jako Zielona Zasada.

narzędzia integracji (instrumentalizacja) i innowacji (pragmatyzm) w obrębie chińskiego systemu prawnego.

1.3. Metodologia

Metodologia dysertacji opiera się na badaniach podstawowych, ukierunkowanych na pozyskanie nowej wiedzy o podstawach zjawisk prawnych, ich funkcjach i obserwowalnych faktach.⁴⁵ W pracy posłużono się następującymi metodami: formalno-dogmatyczną, porównawczą-funkcjonalną i historyczną.⁴⁶ Podejście to jest zgodne z utartym w Polsce paradygmatem metodologicznym.⁴⁷ W badaniach wykorzystano źródła pierwotne i wtórne.⁴⁸

Metoda dogmatyczno-prawna została wykorzystana do analizy źródeł pierwotnych (zasadniczo przepisów prawa).⁴⁹ Polega ona na egzegezie materiału normatywnego. Równoległe obok metody dogmatyczno-prawnej wykorzystano także metodę przeglądu literatury (*nǐfǎshǔwǎfǎ sǎfǎwǎfǎ*).⁵⁰ Przesłanką do takiego postępowania była świadomość, że dopiero wykorzystanie obu typów źródeł (pierwotnych i wtórnych), pozwala na oddanie złożoności prawa. Jednocześnie przyjęto, że w przeciwieństwie do przepisów prawa, źródła wtórne dotyczą wypowiedzi drugiego rzędu (metajęzyka).⁵¹

Metoda porównawcza-funkcjonalna jest rozumiana w niniejszej dysertacji jako badanie podstawowych struktur prawa biorące pod uwagę odmienności jednego systemu prawnego od innych. Wykorzystanie tej metody pozwoliło na przybliżenie tego czym jest i jak jest rozumiane prawo w chińskim społeczeństwie oraz jakie powoduje rzeczywiste skutki.⁵² W niniejszej pracy, przepisy ekologiczne Kodeksu cywilnego ChRL są przedstawione jedynie jako źródło inspiracji dla europejskich systemów prawnych i potencjalny punkt odniesienia dla funkcjonalistycznych badań prawno-porównawczych. Przedmiotem pracy jest *tǎfǎ* chiński

⁴⁵ Tomasz Pietrzykowski, *Obwǎshǎnǎnǎ! jǎhsbǎjǎfǎ obvlǎq sbx oz diǎ! Ftǎfǎ! nǎfǎpǎhǎjǎq sbx p obxtǎwǎb*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017, str. 46–68.

⁴⁶ Niektórzy

system prawny, w którym z uwagi na ustanowienie odpowiednich przepisów, prawo prywatne jest bezpośrednio związane z implementacją niektórych założeń koncepcji zrównoważonego rozwoju. W tej sytuacji, przedmiot badawczy pracy jakim są przepisy ekologizacyjne jest analizowany w świetle jego relacji z chińskim systemem polityczno-prawnym i chińskim społeczeństwem. Należy tu podkreślić, że warstwa porównawcza polegająca na zestawieniu jednego prawa krajowego z drugim, tj. np. prawa chińskiego z polskim, została ograniczona do nielicznych przypadków. Wynika to z faktu, że zakres badań dotyczył ustalenia charakteru prawnego chińskich zjawisk prawnych. Celem pracy jest bowiem identyfikacja przepisów ekologizacyjnych w Kodeksie cywilnym ChRL i ich ocena dla ochrony środowiska i zarządzania zasobami. Zastosowanie metody porównawczej nie ma w tym przypadku za zadanie określenia potencjalnych odpowiedników w innych systemach prawa krajowego i oceny ich podobieństw lub różnic z chińskim systemem prawnym. Efektem przyjętej metody porównawczej jest „turystyczna”⁵³ deskrypcja i systematyzacja obcych rozwiązań, które mogą wydawać się wartościowe z perspektywy europejskiej doktryny. Dodatkowym elementem funkcjonalności przyjętej metody porównawczej jest także kategoryzacja chińskich instytucji. Chińskie instrumenty prawne zostały samodzielnie przetłumaczone, oznaczone i opisane, tak aby odpowiadały polskiej terminologii.

Wykorzystanie metody historycznej miało na celu ukazania chronologii становienia chińskiego systemu prawnego. Ze względu na ograniczoną dostępność oficjalnych materiałów legislacyjnych publikowanych w ChRL,⁵⁴ metoda historyczna została skoncentrowana na przedstawieniu ewolucji uchwalanych norm prawnych, ich funkcji oraz zmianach zachodzących w systemie prawnym ChRL. Metoda historyczna pozwala w takim wypadku na uchwycenie konwergencji i dywergencji instytucji w systemie prawnym ChRL względem innych modelowych instytucji na przestrzeni lat, m.in. pojęcia praworządności i

⁵³ Pojęcie używane w pracy pod redakcją *Nbsl b!wbo!I pfdll f*; zob. Mark van Hoecke, *Qsfgbdf*, w: Mark Van Hoecke (red.), *N fu pe pph jft! pg! MfhhbthS ft fbsd! Xi jdi! L pe! pg! N fu pe!gps! Xi bul L pe! pg! E j d q np f*, Hart Publishing, Oxford-Portland 2011, str. vi. Autor rozumie metodę prawnoporównawczą zasadniczo jako opis obcych zjawisk prawnych z ograniczonym elementem komparatystycznym, tj. zestawieniem obcych zjawisk z krajowymi.

⁵⁴ Chiński ustawodawca z rzadka publikuje materiały legislacyjne w porównaniu np. do Polski lub Niemiec. Oficjalnie publikowane raporty odnoszą się tylko do wniosku legislacyjnego i kluczowych zawartych w akcie prawnym instytucji. Nawet jeśli są dostępne opracowania akademików, którzy brali udział w pracach legislacyjnych i publikują na ten temat artykuły naukowe, to nie mogą być one traktowane jako materiały legislacyjne. Takie podejście ma szczególne implikacje dla procesu stosowania prawa, gdyż interpretacja historyczna jest stosowana o wiele rzadziej niż pozostałe metody interpretacji. Zob. Xuyang Qu, *O fvl pe g j bujpo! e ft!di p ft j di fo! jwja fdi u!Di pbt! HC! j! Wfshnfjdi! vn!CHC! j! Mfj woht t u svoht!lvoe!E fmj u sfdi u*, Duncker & Humboldt, Berlin 2024, str. 39.

konstytucjonalizmu środowiskowego lub recepcji prawa prywatnego z systemów kontynentalnych i anglosaskich.

Jednocześnie w rozdziale 5. posłużono się także innymi metodami z nauk społecznych, w tym metodą statystyki opisowej. Szczegółowa procedura została opisana w poszczególnych podrozdziałach rozdziału 5.

Weryfikacja przyjętej metodologii została dokonana w trakcie: (i) studiów podyplomowych LLM Comparative law w China University of Political Science and Law w Pekinie (2021-2023, data obrony: maj 2024 r., promotor prof. *[i v N p h i f]*), (ii) konferencji European China Law Studies Association w Kopenhadze (wrzesień 2022 r.) i Helsinkach (wrzesień 2023 r.) oraz jednego ze zjazdów Programme in European Private Law for Postgraduates (luty 2023 r.), gdzie zaprezentowano założenia i przedmiot badań dysertacji, a także (iii) pobytu badawczego w Max Planck Institute for Comparative and International Private law w Hamburgu ramach grantu Deutscher Akademischer Austauschdienst (2023-2024).

Praca została napisana ze stanem prawnym zgodnym na dzień 1.06.2025 r.

1.4. Źródła

Do badań wykorzystano źródła pierwotne (akty prawne, Dokumenty NSL) i wtórne (m.in. orzecznictwo, prace doktryny). Dla jak najbliższego oddania rzeczywistości chińskiego systemu prawnego, rozprawa została oparta na analizie źródeł w języku chińskim mandaryńskim.⁵⁵

Na potrzeby dysertacji za źródła pierwotne systemu prawnego w ChRL przyjęto akty prawne pochodzące od:

- (i) legislatora (OZPL, Stały Komitet OZPL),
- (ii) egzekutywy (Rada Państwa),
- (iii) organów administracji szczebla centralnego (poszczególnych ministerstw) i
- (iv) KPCh.

Z uwagi na *rvbt* flegislacyjny charakter dokumentów publikowanych przez NSL jako źródła pierwotne uznano także wybrane (v) Dokumenty NSL.⁵⁶

⁵⁵ Język chiński mandaryński, czyli standardowy język chiński (*q vupoh/i vb*), to oficjalny język urzędowy w ChRL. O ile nie zaznaczono inaczej, na potrzebę pracy przez pojęcie „język chiński” rozumie się właśnie standardowy język chiński.

⁵⁶ Na potrzeby niniejszej dysertacji dotyczy to dostępnych w Biuletynie NSL: (i) Interpretacji i (ii) Opinii NSL, a także dostępnych w ROSL: (i) Spraw Przewodnich i (ii) Spraw Typowych. Podstawy prawne dla Interpretacji i Opinii NSL, zob. art. 119 Prawa o legislacji (2018) i Obwieszczenie NSL o dostępnych rodzajach dokumentów sądowych (2012), a także art. 6 Opinia NSL w sprawie usprawnienia mechanizmów pracy nad jednolitymi standardami stosowania prawa (2020). Podstawy prawne dla ROSL w

W ChRL istnieją oficjalne publikatory, nie przypominają one jednak publikatorów podobnych do np. Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej. Istnieją płatne bazy danych, które można nazwać odpowiednikami systemów Legalis C.H. Beck lub LEX Wolters Kluwer. Dostawcy o największym uznaniu na rynku to *cfjbbgbcbp*⁵⁷ i *gbyj*⁵⁸. W ramach pracy wykorzystano bazę *cfjbbgbcbp*. Dla kompleksowej możliwości identyfikacji źródeł pierwotnych, w pracy zawarto dane dotyczące organu uchwalającego dany akt prawny i nadawane przez *cfjbbgbcbp* numery CLI.A.⁵⁹

W pracy posłużono się tłumaczeniem nazw źródeł pierwotnych na język polskim wraz z datą uchwalenia w nawiasie. Dla zachowania przejrzystości pracy, pełne nazwy źródeł pierwotnych w języku chińskim z uwzględnieniem organu uchwalającego i numeru CLI.A. zawarto w bibliografii. Mnogość określeń chińskich aktów prawnych i nieróżnorodne zhierarchizowanie może powodować sporność co do nazewnictwa i szczegółowej siatki terminologicznej. Zasadniczo, rozróżniono akty prawne z uwagi na ich pochodzenie, tj. w przypadku ich pochodzenia od chińskiej legislatury (OZPL, Stały Komitet OZPL) określono je jako: „Prawo... (rok uchwalenia)”. Są to akty prawne rangi ustawowej. W przypadku pochodzenia aktów prawnych od innych organów – Rady Państwa, administracji szczebla centralnego (ministerstwa) lub KPCh, ujednolicono nazewnictwo źródeł pierwotnych i określono organ wydający dane źródło. Posłużono się tu pojęciami: „Decyzja...”, „Dekret...”, „Obwieszczenie...”, „Program...”. Te źródła pierwotne zawierają przepisy wykonawcze, stąd przyjęto, że odpowiadają one aktom prawnym rangi rozporządzeń. Równolegle, dla Dokumentów NSL przyjęto nomenklaturę: „Interpretacja NSL”, „Obwieszczenie NSL”, „Opinia NSL” i „Sprawa Typowa NSL”. Przedstawienie roli źródeł pierwotnych NSL zostało zawarte w rozdziale 5.

Na potrzeby rozprawy, źródła wtórne są rozumiane jako:

- (i) orzecznictwo,
- (ii) dokumenty niemające charakteru źródeł prawa,

systemie prawnym ChRL, zob. art. 18 Prawa o legislacji (2018) i Obwieszczenia NSL o Sprawach Przewodnych (2010). Szerzej nt. NSL jako organu *rvbt* legislacyjnego, zob. Ronald C. Keith, Zhiqiu Lin, *Kve jl ph Jousq sfibujpo! jg! Di pb! !Tvq sfj fl Qfjg nf! ! Dpvsulbt! ! Tfdpoebsz! Mbx ' !x ji !Tq fd ph! S gfs fod fl up! Ds jn pbth Mbx*, China Information, vol. 23(2), 2009, str. 223-255; Björn Ahl, *E jf! Kv uj bvt nfh voh! evsdi !ebt! Pc fst uf! Wprht h fs jli ul e fs! WS! Di pb! ! F p fl Bobmt fle fs! o fv fo! C ft uj n voh fo! e ft! Kbi sft! 13118*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 14(3), 2007, str. 252; Kwai Hang Ng, Xin He, *Fn c fee fe! Dpvsu ! Kve jl ph! E fd j jpo. Nbl ph! p! Di pb*, Cambridge University Press, Nowy Jork 2017, str. 168; Jerome Alan Cohen, *Ui fl Di p ft fl Dpn n vo j ul Qbsz! boe! ! Kve jl ph Joe fj foe fodf ! 2: 5: +2: 6: ,* Harvard Law Review, vol. 82(5), 1969, str. 971-2 i n.; Huang Tao, *E pl vn fou! Okxz t fh pT ev! Mve px fh p*, str. 124.

⁵⁷ Baza danych Uniwersytetu Pekńskiego, dostępna na stronie: www.pkulaw.cn.

⁵⁸ Baza danych Najwyższego Sądu Ludowego, dostępna na stronie: www.faxin.cn.

⁵⁹ To samo tyczy się innych dokumentów pochodzących od NSL.

- (iii) artykuły w czasopismach naukowych,
- (iv) książki monograficzne i rozdziały w książkach monograficznych, a także
- (v) źródła internetowe.

W pracy wykorzystano źródła wtórne w kilku językach, tj. angielskim, chińskim, francuskim, niemieckim i polskim. Źródła wtórne zostały podzielone na źródła wtórne w języku chińskim i innych językach. Wartością dodaną pracy jest wykorzystanie źródeł wtórnych w języku chińskim. Dotyczy to nie tylko orzecznictwa, ale też prac chińskiej doktryny. Wraz z rozwojem chińskiej nauki prawa, analiza prawa chińskiego nie może pomijać dorobku chińskich akademików. Odpowiednie instytucje mają wykształcone własne rodzime teorie, a oparcie się *tu jhu!* na nie-chińskojęzycznej literaturze nie jest w stanie oddać pełnego obrazu chińskiego systemu prawnego.⁶⁰ W literaturze pojawia się pogląd, zgodnie z którym przedstawiciele chińskiej doktryny prawnej stanowią obecnie najliczniejszą grupę w skali światowej.⁶¹ Niezależnie od zasadności tego twierdzenia, należy zwrócić uwagę na trudności metodologiczne związane z analizą dorobku chińskiej doktryny. Wyzwanie stanowi nie tylko selekcja źródeł spośród ogromnej liczby publikacji, lecz przede wszystkim zróżnicowany poziom ich merytorycznej jakości.⁶² Niezależnie od warstwy merytorycznej, tak również i struktura chińskiego piśmiennictwa jest różnorodna. Podobną obserwację poczyni zresztą każdy nie-chiński badacz prawa, który sięga po chińskojęzyczne dzieła tytułowane na potrzeby pracy „Komentarzami”. Zjawisko to znajduje potwierdzenie w badaniach przeprowadzonych przez *C fkb n p b! L! Qj nfs b.*⁶³ *C/L! Qj nfs* wykazuje, że w Komentarzach z rzadka podawani są autorzy poszczególnych rozdziałów, a redakcja (stosunkowo opasłych tomów) jest zazwyczaj przypisywana jednemu autorowi. Dodatkowo, w wielu Komentarzach mogą nie występować jakiegokolwiek przypisy dolne lub źródła. Trudno też o odesłania do orzeczeń sądów,

⁶⁰ Przyjęta metoda wynika także z faktu, że prowadzenie samodzielnej analizy chińskiego systemu prawnego – nawet z odpowiednim przygotowaniem – przez nie-chińskiego prawnika, może być odebrane jako wątpliwej wartości merytorycznej. Stąd też, samodzielne wnioski dotyczące rozumienia, celu i interpretacji odpowiednich instytucji są poprzedzone usystematyzowaną analizą chińskich źródeł wtórnych.

⁶¹ Guobin Zhu, Jian Qu, Han Zhai, *Qbsbe jn! Ti g! p! Di p ft f! Mfhhb! Twe jft*, w: Shiping Hua (red.), *Qbsbe jn! Ti g! p! Di p ft f! Twe jft*, Palgrave Macmillan, Singapur 2022, str. 125.

⁶² W kontekście ewaluacji jakości czasopism w relacji do ich „punktacji”. Zob. Jian Zhang, *Fvmbubph! Di p ft f! Mfhhb! Tdi phst i j! p! Kpvsobm! Bsf! Kpvsobm! Sbol ph! boe! Fnj! Mx! Kpvsobm! S f! sft fouph! u f! C ft u Rvbnjz*, Tilburg Law Review, vol. 23(1-2), 2018, str. 59-76.

Należy tu nadmienić, że dostępność do chińskich czasopism naukowych jest także ograniczona. Istnieje oczywiście możliwość ich wyszukiwania przez przytoczone bazy danych, jednakże bez subskrypcji, teksty są ukryte za tzw. *q bz x bmf n*. Dodatkowo, na początku 2023 r. największa baza źródeł naukowych (China National Knowledge Infrastructure (CKNI)) ogłosiła, że przestanie funkcjonować poza granicami ChRL i nie będzie świadczyć usługi zagranicznym uniwersytetom i instytucjom naukowo-badawczym. Tym samym zablokowano możliwość dostępu do chińskiej nauki osobom nieprzebywającym w granicach ChRL.

⁶³ Benjamin K. Pissler-! *DPNN FOUBS ZMUFSBUVSF! PO! UI F! OF X! DI JOFTF! DJWMDPEF! I P X! UP! VTF! UI JT! CBTJD! XPSLJOH! UPPM*, XVI Konferencja European China Law Studies Association, Kopenhaga, 20-23.09.2022.

a jeśli takowe są dokonywane, mogą nie być oznaczone sygnaturami, lecz jedynie imionami lub nazwami stron sporu.⁶⁴ W związku z tym, artykuły naukowe z chińskich czasopism naukowych były pozyskiwane jedynie z tzw. czasopism głównych (*i fy p!r j bo*). Opracowania monograficzne zostały natomiast dobrane ze względu na renomę wydawnictw naukowych lub autorytet naukowy autorów.⁶⁵

Źródła wtórne w języku chińskim nie były konwertowane (transkrybowane) ze znaków chińskich (*i bo j*) na zapis fonetyczny w alfabecie łacińskim (*q jz j*), ponieważ to znaki chińskie są kluczowe do identyfikacji źródeł. W kontekście prowadzonych badań nad prawem chińskim, zaobserwowano znaczną różnicę w skuteczności wyszukiwania przy stosowaniu systemu *q jz j* w porównaniu z bezpośrednim wykorzystaniem znaków *i bo j* co wymagało uwzględnienia w metodologii pozyskiwania materiałów.⁶⁶

Co do zasady, pozyskiwanie materiałów źródłowych (pierwotnych i wtórnych) zostało dokonane na podstawie wyszukiwania słów kluczy w bazach danych m.in. *c f j b! g b c b p*, IBO ChRL, Google Scholar, JSTOR, HeinOnline. Pomocniczo wykorzystano także strony internetowe Rady Państwa⁶⁷ i OZPL⁶⁸. Jednocześnie duża część pozycji piśmienniczych została zebrana i przeanalizowana w trakcie 7-miesięcznego pobytu w Max Planck Institute for Comparative and International Private Law w Hamburgu w ramach grantu DAAD (2023-2024). Część literatury została zaktualizowana w trakcie drugiego 3-miesięcznego pobytu w tymże ośrodku goszczącym przy wsparciu stypendium badawczego Max Planck Gesellschaft (2025). Szczegółowa procedura pozyskiwania niektórych źródeł wtórnych (Komentarze i orzecznictwo) została przedstawiona na wstępie rozdziału 4 (Komentarze) i w podpunktach „Procedura” w rozdziałach 5.2, 5.3 i 5.4 (Dokumenty NSL i orzecznictwo sądów ludowych).

W glosariuszu załączonym do pracy znajdują się przepisy ekologizacyjne w języku chińskim wraz z tłumaczeniami na język polski, a także tłumaczenia wyrażen chińskiego języka prawnego i prawniczego. Tłumaczenia przepisów na język polski – o ile nie zaznaczono inaczej – były dokonywane samodzielnie. Istotą dobrego tłumaczenia jest oddanie rzeczywistego, a nie

⁶⁴ Ponadto, praca nie mogła zostać oparta na samych źródłach anglojęzycznych w zakresie prawa chińskiego, ponieważ te dotyczą bardzo różnych i nie wszystkich instrumentów prawnych, szczególnie przepisów ekologizacyjnych. Dostępność podręczników nt. chińskiego prawa prywatnego w języku angielskim jest stosunkowo ograniczona, a te nie podejmują się analizy przepisów w postaci „komentarzowej”.

⁶⁵ Równolegle jako szczególne wyzwanie przy analizie literatury chińskojęzycznej należy uznać wolność słowa w ChRL, szerzej nt. w kontekście przedstawicieli współczesnej chińskiej doktryny prawa, zob. Samuli Seppanen, *Je f p m h j l b r h D p o g n i l b o e ! u f l S v n f l p g ! M b x ! j ! D p o u f n q p s b z ! D i j b ! V t g v n Q b s b e p y f t*, Cambridge University Press, Cambridge 2016.

⁶⁶ Dla przykładu można przytoczyć wyszukiwanie pojęcie „Kodeks cywilny” w *q jz j! i i bo j w* wyszukiwarce Google Scholar. Słowo klucz „*n j g b e j o*” – 413 wyników. Słowo klucz „ ” – 191.000 wyników.

⁶⁷ Strona internetowa Rady Państwa: <https://www.gov.cn/>.

⁶⁸ Strona internetowa OZPL: <http://www.npc.gov.cn/zgrdw/>.

literalnego znaczenia. W związku z tym wraz z rozwojem pracy i analizą źródeł oraz odkrywaniem funkcji poszczególnych instytucji, tłumaczenia ewoluowały.⁶⁹ Do tłumaczenia na język polski posługiwano się źródłami pomocniczymi w języku angielskim i niemieckim, które posłużyły jako języki *q jwp*⁷⁰ Na potrzebę pracy wykorzystano: (i) oficjalne tłumaczenie Kodeksu cywilnego ChRL opublikowanym przez Radę Państwa w języku angielskim⁷¹ i (ii) dwa tłumaczenia akademickie – w postaci książki monograficznej w języku angielskim⁷² i w postaci artykułu w czasopiśmie w języku niemieckim.⁷³ Zasadniczym wnioskiem płynącym z pracy na tekście w języku chińskim i porównaniem go do dostępnych opracowań jest brak ścisłości terminologicznej oficjalnej wersji wydanej przez Radę Państwa. W tłumaczeniu przepisów na język angielski dokonanych przez Radę Państwa widoczne jest elastyczne (swobodne) operowanie terminologią. W związku z tym wykorzystując wersję angielską Kodeksu cywilnego ChRL Rady Państwa, należy mieć na uwadze, że w wielu miejscach określa się te same instytucje innymi pojęciami.

1.5. Systematyka pracy

Praca składa się ze wstępu, czterech rozdziałów merytorycznych i podsumowania. Struktura pracy odpowiada kompleksowej analizie przedmiotu badań. Przyjęta struktura oddaje zgodność z pytaniami badawczymi, tj.:

- analiza wybranych aspektów chińskiego systemu prawnego w rozdziale 2 stworzyła możliwość do odpowiedzi na pytanie 1);
- przedstawienie wpływu cech instrumentalizacji i pragmatyzmu na prawo cywilne w rozdziale 3 pozwoliło na odpowiedź na pytanie 2);
- analiza w rozdziale 4 dotycząca instrumentów prawnych w Kodeksie cywilnym ChRL stworzyła możliwość na odpowiedź na pytanie 3);

⁶⁹ Pierwotne tłumaczenie przepisów ekologizacyjnych zostało dokonane w 2021 r. w ramach pracy magisterskiej. Jednakże tłumaczenia te uległy znacznej zmianie. Zob. Jakub Zwierchowski, *O psn buz x oz! xz sb ! u x ! j fipo f!* *bt bez! x! L pe flt jf! dz x jnz n! D! j t l jf! S f j vc n j! j M e p x f!* *! 3 1 3 1! s! j k f!* *obd fo jf! e n l q sbx b l q sz x buo fh p*, Praca magisterska WPiA UŚ, Katowice 2021, promotor: prof. dr hab. Ewa Rott-Pietrzyk.

⁷⁰ Joanna Grzybek, *K z l! boh jf! n l j k z l! o jfn jf! l j k b l p k z l j q jwp! x! di j t l p! q p n l j n! psb! q p n l p. di j t l j n!* *u v n b d fo j v! v n x! o b k n v! e jfs bxz! psb! n f b t p h v*, Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu, vol. 3/4, 2007/8, str. 67-79.

⁷¹ The State Council, *D j w j h D p e f! j g! u f! Q f p j n f t! S f j v c n j! j g! D i j b*, 31.12.2020 (dostęp: https://english.www.gov.cn/archive/lawsregulations/202012/31/content_WS5fedad98c6d0f72576943005.html).!

⁷² Lei Chen, Jiangqin Ge, Jian He, Qiao Liu, Zhicheng Wu, Bingwan Xiong (red.), *! U i f! D j w j h D p e f! j g! u f! Q f p j n f t! S f j v c n j! j g! D i j b*, Brill Nijhoff, Leiden-Boston 2021.

⁷³ Yijie Ding Peter Leibkühler Nils Klages Knut Benjamin Pißler, *[j w j h f i f u c v d i ! e f s! W p r h t s f j v c n j! D i j b*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 27(3–4), 2020, str. 207-417.

- badania w rozdziale 5 dotyczące stosowania wybranych przepisów ekologizacyjnych pozwoliły odpowiedzieć na pytanie 4).

Na rozdział 2. pt. „Wybrane aspekty chińskiego systemu prawnego” składają się dwa podrozdziały. W ramach rozdziału 2.1 przedstawiono rys historyczny dotyczący tradycyjnego prawa chińskiego i zarys ogólny systemu prawnego w ChRL, które rzutują na analizę współczesnej legislacji. W szczególności dotyczy to kształtowania systemu prawnego o chińskiej specyfice. W rozdziale 2.2. omówiono zagadnienia dotyczące ochrony środowiska w systemie prawnym ChRL, z uwzględnieniem jego rozwoju i wyzwań, znaczenia prawa konstytucyjnego i efektywności organów administracji oraz możliwości realizacji sprawiedliwości ekologicznej.

Rozdział 3. pt. „System prawa cywilnego w ChRL” zawiera trzy podrozdziały. W rozdziale 3.1 przedstawiono rozwój systemu prawa cywilnego w ChRL od *hbjflbgboh*. Następnie w rozdziale 3.2. zobrazowano jak cecha instrumentalizacji wpłynęła na proces stanowienia prawa cywilnego na przestrzeni *hbjflbgboh* i jak objawia się ona w Kodeksie cywilnym ChRL. W rozdziale 3.3. omówiono wpływ cechy pragmatyzmu na stanowienie prawa cywilnego ChRL. W tym celu przeanalizowano wykorzystywanie transplantów prawnych w procesie stanowienia chińskiego prawa cywilnego oraz rozwój tzw. chińskich specyfik w Kodeksie cywilnym ChRL. Na koniec w rozdziale 3.4. przedstawiono ekologizację w kontekście rozwoju prawa cywilnego ChRL, w szczególności w perspektywie postulatów przedstawicieli chińskiej doktryny prawnej i procesu legislacyjnego.

W ramach rozdziału 4. pt. „Przepisy ekologizacyjne w Kodeksie cywilnym ChRL” zawarto cztery podrozdziały. Na wstępie rozdziału poczyniono wprowadzające uwagi dotyczące identyfikacji przepisów i doboru źródeł wtórnych. Przedmiotem rozdziału są przepisy ekologizacyjne Kodeksu cywilnego ChRL w świetle dorobku przedstawicieli chińskiej nauki prawa. Z uwagi na odmiennność systemu i ograniczoną liczbę dostępnych prac w języku polskim z zakresu prawa cywilnego ChRL, analiza wybranych przepisów jest poprzedzona krótkim opisem ich miejsca w systemie. Przedmiotem rozdziału 4.1. są podstawowe instytucje części ogólnej Kodeksu cywilnego ChRL, tłumaczenie oraz dogmatyczna interpretacja art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL. W rozdziale 4.2. omówiono podstawowe instytucje chińskiego prawa rzeczowego, w tym odrębną własność lokalu, prawo sąsiedzkie, ogólne reguły dotyczące użytkowania, a także użytkowania nieruchomości na cele budowlane. Zasadnicza treść rozdziału 4.2. dotyczy tłumaczenia i analizy artykułów 286, 290, 293, 294, 326 i 346 Kodeksu cywilnego ChRL. Rozdział 4.3. zawiera uwagi wprowadzające do chińskiego prawa zobowiązań umownych, w tym sposobu wykonania zobowiązań

umownych, wygaśnięcia praw i obowiązków umownych oraz deskrypcji trzech umów nazwanych, tj. umowy sprzedaży, umowy dostawy energii elektrycznej, gazu i ciepła, a także umowy o świadczenie usług związanych z zarządem nieruchomością. Treść rozdziału 4.3. obejmuje tłumaczenie i analizę przepisów artykułów 509, 558, 619, 625, 655 i 942 Kodeksu cywilnego ChRL. W rozdziale 4.4. przedstawiono podstawowe zasady prawa deliktowego na podstawie Kodeksu cywilnego ChRL i dokonano analizy przetłumaczonych artykułów 1229, 1230, 1231, 1232, 1233, 1234, 1235 Kodeksu cywilnego ChRL, które zostały zamieszczone w tytule dotyczącym odpowiedzialności deliktowej za zanieczyszczenie środowiska i zniszczenie ekosystemu.

Rozdział 5. pt. „Praktyka stosowania przepisów ekologizacyjnych” składa się z trzech podrozdziałów. W rozdziale 5.1. przedstawiono pogłębione wnioski dotyczące warstwy normatywnej art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, z odesłaniem do kategorii „środowiska naturalnego” i „zasobów” w chińskim systemie prawnym. Następnie w rozdziale 5.2. omówiono Dokumenty NSL, w których występowały przepisy ekologizacyjne. W rozdziale 5.3. przedstawiono badania własne dotyczące występowania wybranych pojęć w orzeczeniach dostępnych w IBO ChRL i analizę orzeczeń sądów ludowych różnych instancji z próby badawczej.

W rozdziale 6. przedstawiono podsumowanie rozważań dysertacji.

2. Wybrane aspekty chińskiego systemu prawnego

2.1. Tradycyjne prawo chińskie i system prawny w ChRL

System prawny w ChRL jest wypadkową wielu czynników o charakterze historycznym, społecznym, kulturowym i politycznym.⁷⁴ Spojrzenie na tradycyjne prawo chińskie pozwala zrozumieć na jakich podstawach opiera się współczesny system prawny w ChRL. W efekcie, tradycyjne chińskie koncepcje prawa stanowią kontekst, który jest niezbędny dla zrozumienia funkcji współczesnego prawa.

2.1.1. Rys historyczny

Trudność w badaniu chińskiego systemu prawnego sprawia już samo rozumienie pojęcia „prawo”. Historycznie, pojęcie „prawo” było rozumiane w Chinach odmiennie niż w Europie. Autorzy zwracają uwagę, że nie sposób odnaleźć źródeł słowa *gb* (prawo), a jego tłumaczenie może być dokonane zarówno jako *jvt*!jak i *mfy*.⁷⁵ Brak jest zgody, czy słowo *jvt* w zachodnim rozumieniu jest dobrym odpowiednikiem dla *gb*, ponieważ dla jednych *gb*!ma konotacje związane z koncepcjami uczciwości i sprawiedliwości, a innym daje skojarzenia bliższe koncepcjom zakazu i nakazu.⁷⁶ Chociaż współcześnie słowo *gb*!otrzymało już znaczenie bliższe *jvt*, trudno jednak bagatelizować wcześniejsze dyskusje, ponieważ ilustrują one odmienności historyczno-społeczne. Równie istotnym słowem dla tradycyjnego prawa chińskiego jest bowiem słowo *nj*!Generalnie, oznacza ono porządek (w naturze).⁷⁷ *Mj*!miano odnosić do rytuałów, zasad etyki i postępowania społecznego, co

⁷⁴ Możliwe jest tu również oparcie się na pojęciu „kultury prawnej”, które jest powszechnie wykorzystywane w pracach komparatystycznych. Przez pryzmat kultury prawnej dokonuje się podziału porządków prawnych na np.: anglosaski, azjatycki, europejski lub muzułmański. Jednakże, z uwagi na brak odpowiedniej definicji, która pozwalałaby na zrozumienie zakresu tego pojęcia i jego elementów składowych, nie będzie ono wykorzystywane na potrzeby niniejszej dysertacji. Szerzej nt. Lawrence M. Friedman-*MfjbrhDvmsf!boe!Tpd!htE fwfny n fou*, Law & Society Review, vol. 4(1), 1969, str. 29-44; Martijn W. Hesselink, *Ui f!O fx!Fvsny fbo!MfjbrhDvmsf*, Kluwer-Deventer, 2001 (dostęp: <https://ssrn.com/abstract=1029573>); Lawrence Rosen, *Ui f!bou spj pphz!pgkvt ujl f!Mbx!bt!dvmsf!p!jt rbn jlt pdjftz*, Cambridge University Press, Cambridge 1989; David Nelken, *Ui pl ph!Bc pvdMfjbrhDvmsf*, Asian Journal of Law and Society, vol. 1(2), 2014, str. 255-74; Chaihark Hahm, *Mbx!-Dvmsf!boe!ui f!Qpnjtt!pg!Dpogvd po jn*, Columbia Journal of Asian Law, vol. 16(2), 2003, str. 254-99; Mateusz Stępień, *Qpx d l j!q jk d jfn! l vmsz!q sbx o f*, Państwo i Prawo vol. 11, 2023, str. 20-41.

⁷⁵ Należy zwrócić uwagę, że współcześni autorzy wskazują kilka różnych chińskich znaków jako oznaczające *gb*. Han-liang Chang, *Bod jfoul Di p ft f!Dpod f!ulgg!Mbx!boe!Ju!Psi phsbq i jlbtlS f!sft foubujpot*, Chinese Semiotic Studies, vol. 4(2), 2010, str. 114-31. W tym kontekście interesujące mogą się wydawać ilustracje z Załącznika 1 pracy, str. 131. Zob. także, Derk Bodde, Clarence Morris, *Mbx!p!Jnq fs phDi pb;!fyfnq ng jfe!cz!2: l!Di (ph!Ezobit u!dbt ft!)usbott hufegspn!hi f!t ph.boli v j rbo -lx ji li j upsjlbmt pd pmlboekvs p jlbtdpn n foubjft*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1967.

⁷⁶ Za *Mboh [i qj ph*, który powołuje się na *Db jTi vdi foh*, zob. Liang Zhiping, *Fyq njlbuph!Mbx;!B!Dpnq bsbujw!Qfstq fdujw!pg!Di p ft f!boe!Xft ufso!MfjbrhDvmsf*, Journal of Chinese Law, vol. 3(1), 1989, str. 59, por. przyp. 9.

⁷⁷ Nie należy jednak utożsamiać pojęcia *nj* z prawem naturalnym. Niektórzy dokonują także tłumaczenia jako: rytuał, zob. Paul R. Katz, *E jwp f!Kvt ujl f!S fnh jpo!Boe!Ui f!E fwfny n foul Pg!Di p ft f!MfjbrhDvmsf*, Routledge, Londyn-Nowy Jork 2008, str. 8 i n.

podkreśla kulturowy i moralny wymiar pojęcia. Tak jak *gb* miało tradycyjnie oznaczać akty prawa stanowione przez ludzi, tak *nf* miało być podstawową zasadą wszechświata. Jak twierdził *Zbo Gv*⁷⁸ pojęcie „prawo” w zachodnim rozumieniu łączyło obie funkcje, tj. *nf* i *gb*. W ocenie tego autora przedstawiciele europejskiej kultury prawnej, utożsamiają prawo z porządkiem i zasadami etycznymi. Natomiast, przedstawiciele chińskiej kultury prawnej rozróżniają je na *nf* i *gb*⁷⁹!

i. Prawo w świetle koncepcji konfucjanistów i legistów

Z uwagi na to, że przedmiotem pracy nie jest tradycyjne, lecz współczesne prawo chińskie, analiza tradycyjnego prawa chińskiego została ograniczona do przedstawienia charakterystyki kluczowych polemik prowadzonych przez dwa nurty polityczno-prawne, tj. konfucjanistów i legistów. Polemiki te były prowadzone przez filozofów konfucjańskich i legistów między VIII, a III w. p.n.e i zasadniczo dotyczyły sposobu kształtowania trwałego porządku społecznego.⁸⁰ Obie szkoły zgadzały się co do jednego – model prawa ukształtowany w sposób opresyjny i silnie zinstrumentalizowany jest zły.⁸¹ To co różniło konfucjanistów i legistów, dotyczyło rozumienia jakimi środkami należy osiągnąć porządek społeczny.⁸² Konfucjaniści uważali, że ludzie są z natury dobrzy i poprzez edukację i przykładowe zachowania władców można ich doprowadzić do cnoty (*ef*).⁸³ Uważali oni, że każdego człowieka należy traktować (i sądzić) zgodnie z jego statusem, tj. miejscem w świecie w ramach *nf*.⁸⁴ Dla konfucjanistów to *nf*, a nie *gb* miało być nadrzędnym

⁷⁸ *Zbo Gv* (1854-1921) to jeden z najbardziej wpływowych chińskich uczonych, współcześnie uznawany za odpowiedzialnego przedstawiciela zachodnich idei społecznych, gospodarczych i politycznych. Dokonał on tłumaczenia prac m.in. *Ui pn bt b I vynf b, Bebn b Tn ji b, Kpi o b Twbsub N jmb* i Monteskiusza.

⁷⁹ Yan Fu! *Evdi! q sbx b;! Upn! J -! sfhdb! q sbx b! j s fd z*, Wikipedia (dostęp: <https://zh.wikisource.org/zh-hant/%E6%B3%95%E6%84%8F>).

⁸⁰ Oba nurty bywają określane dwoma tradycyjnymi szkołami myśli prawa chińskiego. Nie należy tu jednak pomijać wpływu filozofów taoistycznych i buddystów, którzy mieli również niewątpliwy wpływ na rozwój chińskiego systemu prawnego. Pewną tendencją we współczesnej literaturze przedmiotu jest nawet analiza tradycyjnego prawa chińskiego przez pryzmat tylko konfucjanizmu i legizmu. Ten stan może wynikać z takich czynników jak m.in. orientalizm lub imperializm. Należy krytycznie ocenić takie podejście, gdyż doprowadza ono do spłylenia analizy tradycyjnego prawa chińskiego. Zob. Daniel B. Friedman, „*Dpxgvdjt! boe! Bn fs jlb t! Eboh fspvt! Nz u t! bc pvt! Di .p ft f! Mbx*”, University of Pennsylvania Journal of International Law, vol. 45(3), 2024, str. 681-742.

⁸¹ Zob. David L. Hall, Roger T. Ames, *Hfuiph! JLS ji u! Po! Tbwph! Dpxgvdjt! gspn! ui f! Dpxgvd bot*, Philosophy East and West, vol. 34(1), 1984, str. 3-23; David L. Hall, Roger T. Ames, *Ui .pl .ph! gspn! ui f! I bo;! Tfg! Usvi -! boe! Uobot dfoe fod! p! Di .p ft f! boe! Xft ufo! Dvm! sf*. State of New York Press, Nowy Jork 1998.

⁸² Mateusz Stępień, *Tq s! l pvgdkbo ju x! ! nfh jbn j! x! ls hv! di j tl jfk! lvm! sz! q sbx o f*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, str. 242. Zob. także, Qu Tongzu, *Mbx! boe! Tpd jfz! p! Usbe jupobh Di .pb*, Mouton & Co., Paryż 1961.

⁸³ Na Li, Santosh Pai, Ma Yibu, Li Qin (red.), *Di .p ft f! Mfhbrh! Tz t ufn!)2: 8: .312: !I j ups jlbhE fwfnm n foulboe! Pwfswjfx*, EBC Publishing, Lucknow 2021, str. 3-4.

⁸⁴ Typowym podziałem dla miejsca na świecie był podział ze względu na typ wykonywanej pracy: fizyczną i umysłową. Pracownik fizyczny miał służyć pracownikowi umysłowemu poprzez produkcję i usługi. Natomiast

elementem w zarządzaniu państwem.⁸⁵ *M* miało być formułowanymi przez konfucjanistów zasadami postępowania, które różniły się w relacjach społecznych ze względu na status jednostki.⁸⁶ W świetle konfucjanizmu rządzenie państwem jest porównywane do rządzenia rodziną. W tym modelu, ojciec mając władzę absolutną, podporządkowuje interesy poszczególnych członków rodziny interesowi rodziny jako całości. W społeczeństwie zbudowanym na zasadzie stratyfikacji, życie jednostki, jej prawa i obowiązki nie były ukształtowane w sposób zapewniający jej największą korzyść; zamiast tego prawa i obowiązki były określane zgodnie z potrzebami władców. Stąd też, w chińskiej historii prawo było stale łączone z umacnianiem władzy panującego. Prawo w rozumieniu *gb* miało być jedynie dodatkowym narzędziem wykorzystywanym dopiero wówczas, gdy było to konieczne.

Legiści nie zaprzeczali znaczeniu *nj*, co więcej uznawali jego nadrzędność i uważali, że powinien być to element *gb*. Legiści wzywali jednak do bezstronności i przedkładania interesu publicznego lub interesu władcy nad interesy osobiste i rodzinne.⁸⁷ W odróżnieniu od konfucjanistów, legiści uważali, że ludzie są z natury źli i samolubni i w takim razie potrzebują precyzyjnie określonej dyscypliny. Stąd też w celu nauczania właściwego zachowania wymagane są surowe sankcje karne ustanowione w *gb*. Sankcje miały mieć zastosowanie do wszystkich podmiotów, niezależnie od ich statusu. W takim kontekście, *gb* było transparentną miarą, standardem dla wymierzania kary i uchodziło za sprawiedliwe, gdyż miało zastosowanie w równym stopniu do każdego podmiotu (nawet do władcy).⁸⁸ Choć niektóre z przedstawianych założeń szkoły legistów zostały potępione, to pozostawiły one trwały ślad na chińskiej kulturze prawnej i dały podwaliny dla kształtowania zcentralizowanego i

pracownik umysłowy miał służyć dla społeczeństwa zdobywając wiedzę i cnotę oraz zarządzając ludźmi. Zatem, każda klasa miała mieć swoje obowiązki. Jak określił to Mencjusz: „Wielcy ludzie mają swoje sprawy, a mali ludzie mają swoje sprawy. Niektórzy pracują umysłem, inni siłą. Ci, którzy pracują umysłem, rządzą innymi; ci, którzy pracują swoją siłą, są rządzani przez innych. Ci, którzy są rządzani przez innych, wspierają ich; ci, którzy rządzą innymi, są przez nich wspierani. Jest to powszechnie uznawana zasada.”. Zob. w James Legge, *U i f! D i j p fi f! D h t i j t ! x j i ! b ! U s b o t r h u j p o ! D s j u j l b r h F y f h f u j l b r h O p u f t ! Q s p n f h p o f n b ! b o e ! D p j j p v t ! J o e f y f t ! W p n t J J*, Trübner, Londyn 1875, str. 53.

⁸⁵ *M* miało również związek ze słuszością i sprawiedliwością. Dla przykładu, prawo karne dynastii Qing (1636-1912) będącej ostatnią panującą w Chinach dynastią, przewidywało niewykonywanie kary śmierci w sytuacji, gdy skazany miał na utrzymaniu rodzinę, lub starszych rodziców.

⁸⁶ Współcześnie uznaje się również koncepcję „konfucjanizacji prawa”, która ma oznaczać proces umoralniania prawa i jego tworzenie na patriarchalną, feudalną modłę, tak aby oddawało hierarchiczność struktury społecznej. Zob. Chi Zeng, *'D p o g v d p o j b u j p o ! j g ! r h x ! s f w j j u f e*, An International Journal of the Philosophical Traditions of the East, vol. 31(1), 2021, str. 88-103.

⁸⁷ Delia Lin, *O p u j p o t ! j g k v t u j l f ; ! B ! d p n q b s b u j w f ! d v m s b i t b o b m t j*, The International Journal of Evidence & Proof, vol. 21(1-2), 2017, str. 83.

⁸⁸ Zresztą, w jednej z kluczowych ksiąg filozoficzno-politycznych – *h v b o j* definiowano słowo prawo (*gb*) właśnie jako standard miary, oceny. Zob. W. Allyn Rickett, *H v b o j ! Q p n j u j l b n t F d p o p n j t ! b o e ! Q i j p t p i j l b n t F t t b z t ! g s p n ! F b s m ! D i j b ; ! B ! T w e z ! b o e ! U s b o t r h u j p o ! c z X ! B m o ! S j l l f u*, Princeton University Press, Princeton 2021, str. 128.

drakońskiego modelu wykonywania władzy.⁸⁹ W okresie Chin republikańskich podejmowano nawet próby reform przy wykorzystaniu koncepcji szkoły legistów, jednakże w przeciwieństwie do koncepcji konfucjańskich, nauki legistów nie odniosły tak spektakularnego sukcesu na przestrzeni ostatnich dwóch tysiącleci.⁹⁰

Obie szkoły nie rozważały jednak prawa w kategoriach przyrodzonych uprawnień przynależnych każdemu człowiekowi.⁹¹ Dla konfucjanistów, prawo stanowione było wyłącznie subsydiarnym narzędziem, instrumentem do kształtowania porządku społecznego

wówczas charakter penalny i było zasadniczo wykorzystywane jako narzędzie sprawowania władzy oraz mobilizowania zasobów ludzkich. Przez współczesnych autorów jest ono z tego powodu określane drakońskim.⁹⁵ Zresztą, niektórzy autorzy jako etymologię słowagb/wskazują słowo oznaczające sankcję karną.⁹⁶

ii. Tradycyjne chińskie prawo cywilne

W przeciwieństwie do prawa karnego, aż do czasów współczesnych, prawo cywilne w Chinach pozostawało słabo rozwinięte.⁹⁷ Chińskie przysłowie „wszelkie prawa są złączone; brak jest rozróżnienia na prawo cywilne i karne”⁹⁸ pozwala odzwierciedlić tradycyjną wizję tego czym jest prawo prywatne, co ma reprezentować i jak wygląda jego rozróżnienie od prawa publicznego. Ta odmienna postawa do prawa prywatnego jest szczególnie widoczna w perspektywie komparatystyki chińskiego systemu prawa prywatnego z systemami państw zachodnich. W przypadku systemów państw zachodnich, ogniskowały się one wokół wartości etycznych takich jak m.in. słuszność (*bfrv jbt*), sprawiedliwość (*jt ujub*) i człowieczeństwo (*i vn bo jbt*). Choć nie można stwierdzić, że w Chinach prawo cywilne nie istniało w ogóle, należy zauważyć, że nie dotyczyło ono regulacji sporów o prawa i obowiązki pomiędzy równorzędnymi podmiotami. Koncepcyjnie tradycyjne prawo chińskie nie przypominało zachodniego prawa cywilnego; koncentracja na ochronie prawa własności, realizacja autonomii woli lub realizacji zasady *q bdb! t vout t fswboeb!* nie były priorytetowym zagadnieniem dla tradycyjnego chińskiego prawa cywilnego. Podczas gdy rzymscy juryści rozróżniali dziedziny prawa cywilnego, prowadzili dyskusje dotyczące tego czym jest oświadczenie woli lub niedbalstwo, dokonywali podziału na własność i posiadanie lub odpowiedzialność kontraktową i deliktową – chińskie prawo skupiało się na karaniu przestępstw.⁹⁹ Chiński uczony późnej dynastii *R jph, Mjboh R jdi bp* (1873-1929) stwierdził nawet, że „(...) najbardziej godnym ubolewania faktem w naszym systemie prawnym jest całkowity brak prawa

⁹⁵ Mateusz Stępień, *Tq s! l psgvdkbo ju x! ! nfh j ubn j! x! l s hv! di j tl jfk! l vmsz! q sbx ofk*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, str. 240.

⁹⁶ Liang Zhiping, *Fyq njlbuph! Mbx ;!B! Dpn q bsbujwf! Qfstq fdujwf! jg! Di j fi f!boe! Xfi ufso! Mfhbht Dvmsf*, Journal of Chinese Law, vol. 3(1), 1989, str. 59.

⁹⁷ Takie tezy są widoczne od panowania dynastii Han (206 r. p.n.e.-220 r. n.e.), zob. Robin D. S. Yates, *Di JOFTF! MB X! I JTUPS Z! PG;! I bo! Fnq j! j! B17! c/d/f! -!3131! d/f!*, w: Stanley N. Katz (red.) *Ui f! Pjgpse! Jousfobujpobh Fodz dnuj fe j! jg! Mfhbht j upsz! Wpman j! 2*, Oxford University Press, Nowy Jork 2009, w: str. 417-8.

⁹⁸ Jednakże niektórzy autorzy poddają wątpliwości powyższą tezę. Zob. Yang Yifan, *C e! x! cbebo jdi! obe! di j tl jn! tzt ufj fn lq sbx ozn*, str. 78-94.

⁹⁹ James Gordley, *Ui f! Svnf! jg! Mbx! j! Usbe jupobh Di jpb*, w: Hao Jiang, Pietro Sirena (red.), *Ui f! Nbl jph! jg! u f! Di j fi f! Djwjh Dpe f! Qspn j fi! boe! Qfst j ufou Qspcnfn t*, Cambridge University Press, Nowy Jork-Cambridge 2023, str. 235-48.

prywatnego”.¹⁰⁰ Podobną opinię podziela *Bou poz I v mfx*, który twierdzi, że tradycyjne chińskie prawo stanowione regulowało wyłącznie sprawy publiczne, tj. zagadnienia administracyjne i karne. Prawo prywatne dotyczące spraw handlowych (poza handlem państwowym), pozostawało poza obszarem zainteresowania władz publicznych i było kształtowane przez zwyczaj.¹⁰¹

Odmienne od zachodniego rozumienia prawa prywatnego, dla którego centralną pozycję zajmują prawa i wolności jednostki, w tradycyjnych Chinach nie istniał nawet odpowiednik pojęcia jednostka. Konotacją tego słowa są pojęcia *n j* (ludzie, obywatele) i *t j* (prywatny), które w zależności od kontekstu określały – dosłownie – jednostkę nie-państwową. Zarówno *n j*, jak i *t j* są antonimami *h poh* (państwowy, publiczny) oraz *hvbo* (oficjalny). W ten sposób, przywołane kategorie pojęciowe w przybliżeniu wyznaczały granicę sfer interesów.¹⁰² Taki strukturalny podział między *h poh* i *hvbo*, a *n j* i *t j* mimo że pozwalał na wyznaczenie zakresu między tym, co oficjalne (państwowe), a prywatne (indywidualne), nie doprowadził jednak do wykształcenia koncepcji praw podmiotowych. Za ilustrację problematyczności prawa cywilnego w Chinach można posłużyć się cytatem unifikatora legizmu – *I bo Gfj* (280-233 r. p.n.e.).¹⁰³ Twierdził on, że „ustanowienie prawa oznacza zniesienie *t j*, kiedy zacznie obowiązywać prawo i porządek, droga *t j* zostanie zniesiona; *t j* to zakłócanie prawa”.¹⁰⁴

Niektórzy autorzy zwracają jednak uwagę, że istnieją świadectwa dotyczące podejmowania prób stanowienia przepisów prawa cywilnego na długo przed XX w. Na dowód tego *[i b p boh! / i boh!]* przedstawia utracone dokumenty sprzed panowania dynastii *Uboh* (618-907 r. n.e.).¹⁰⁵ Dodatkowo, zwraca się tu także uwagę na problemy translacyjne, a także błędną percepcję tego czym było prawo prywatne w Chinach z uwagi na próby jego analizy przy zastosowaniu zachodnich koncepcji i metodologii.¹⁰⁶ We współczesnej literaturze, *[i b p boh / i boh]* badając genezę tradycyjnego chińskiego prawa cywilnego stwierdza, że choć nie opierało się ono na koncepcji zindywidualizowanego prawa własności (tak jak w zachodniej

¹⁰⁰ Za Jiao Runming, *Mboh! R j i b p! p! di j t l j! i! szbez d k o z n! q s b x j f! t u b o p x j p o z n* (dostęp: http://www.historychina.net/qszy/ztyj/ztyjzz/2005-04-04/24195.shtml#_ftnref16), który powołuje się na pracę Liang Qichao, pt.

¹⁰¹ Anthony Hulsey, *Di (j!boe! I bo! r h x*, w: D. Twitchett, M. Loewe (red.), *U i f! D b n c s j h f! I j u p s z! j g! D i j b*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, str. 520-544.

¹⁰² Zhaoyang Zhang, *B! I j u p s z! j g! D j w j h M b x! j! F b s m! D i j b! D b t f t! T u b w u f t! D p o d f j u! b o e! C f p o e*, Brill Nijhoff, Leiden 2022, str. 251-3.

¹⁰³ Kenneth Winston, *U i f! p u f s o b r h n p s b n j x! j g! D i j p f i f n f h b n j n* - Singapore Journal of Legal Studies, vol. 2, 2005, str. 313-47.

¹⁰⁴ Zhaoyang Zhang, *B! I j u p s z! j g! D j w j h M b x! j! F b s m! D i j b! D b t f t! T u b w u f t! D p o d f j u! b o e! C f p o e*, Brill Nijhoff, Leiden 2022, str. 201.

¹⁰⁵ Zhaoyang Zhang, *B! I j u p s z! j g! D j w j h M b x! j! F b s m! D i j b! D b t f t! T u b w u f t! D p o d f j u! b o e! C f p o e*, Brill Nijhoff, Leiden 2022, str. 3-5.

¹⁰⁶ Xu Zhongming, *N p n j x f l q f s t q f l u x z! c b e b x d f l o b e! d i j t l! i j u p s j l q s b x b*, str. 8-15.

kulturze), to posiadało swój własny rdzeń. W opinii autora, tradycyjne prawo cywilne skupiało się na trzech starożytnych pojęciach, tj. *n jhghfo*,¹⁰⁷ *i j*¹⁰⁸ i *n jpt j*¹⁰⁹. W takim rozumieniu tradycyjne chińskie prawo cywilne odnosiło się do konfliktów w sferze niezwiązanej z państwem (między jednostkami) o rozstrzygnięcie legalnego władania zasobami (uprawnienia do dóbr) poprzez ustalenie dowodów i okoliczności sprawy. Akty prawa stanowionego dotyczące elementów prywatnoprawnych dotyczyły natomiast *tus jhuf* materii feudalno-rodzinnych. Wyznaczały one zasady dotyczące tworzenia i podziału gospodarstwa, dziedziczenia, testamentów, podziału nieruchomości, statusu wdów i opieki nad seniorami.¹¹⁰

Równolegle, rozstrzyganie sporów na drodze postępowania cywilnego nie cieszyło się uznaniem w tradycyjnym chińskim społeczeństwie. Dominującą rolę odgrywały klany rodzinne, w ramach których spory były rozwiązywane na drodze ugodowej za pośrednictwem patriarchów.¹¹¹ Jeżeli taka procedura zawodziła – jak obrazuje to dostępne orzecznictwo dynastii Południowego *Tpoh* (1217-1279)¹¹² – sędziowie nakłaniali strony do poszukiwania rozwiązania sporu poza dostępnymi ramami prawnymi. Zgodność z literą prawa nie miała tu zatem pierwszorzędного znaczenia, o ile tylko określone rozwiązanie było akceptowane przez strony. Tym samym, sędziowie byli skłonni zrzec się wykonywania swojej władzy i pozostawać mediatorami w sprawie. W rezultacie stosowanie prawa w sporach między podmiotami prywatnymi było bardziej wynikiem przypadku, a nie metodycznego, systemowego działania wedle przepisów prawa.¹¹³

Reasumując, tradycyjne chińskie prawo cywilne, osadzone w koncepcjach *n jhghfo*, *i j* i *n jpt j* funkcjonowało w ramach ograniczonej autonomii sfery prywatnej, podporządkowanej nadrzędnemu porządkowi moralnemu (*nj*) i instrumentalnemu traktowaniu prawa (*gb*). Brak rozwinięcia koncepcji jednostki oraz preferowanie rozstrzygania sporów w postaci ugodowej odzwierciedlają specyfikę chińskiego systemu prawnego, w którym prawo stanowione pełniło służebną rolę wobec władzy i osiągnięcia

¹⁰⁷ Odnoszące się do legalności posiadania określonej części zasobów.

¹⁰⁸ Odnoszące się do przedstawienia faktów.

¹⁰⁹ Będące połączeniem przytoczonych słów *n jpt i j* odnoszące się do nie-państwowej sfery.

¹¹⁰ Zhaoyang Zhang, *B/I j upsz! jg! DjwjtMbx! j! Fbsm! Di jpb! Dbt ft! Tibwuf! Dpod.fj u! boe! C.fz poe*, Brill Nijhoff, Leiden 2022, str. 251-3

¹¹¹ Na Li, Santosh Pai, Ma Yibu, Li Qin (red.), *Di jpt j! MfhhbhtZtufn!)2: 8: .312: !I j upsz jbrhE fwfnp n foulboe! Pwfwjfx*, EBC Publishing, Lucknow 2021, str. 11.

¹¹² Zresztą, zasób źródeł prawa oraz orzecznictwa pochodzących z okresu dynastii *Tpoh* należy do największych w porównaniu z wcześniejszymi epokami. Zob. Brian E. McKnight, *G jw! Ezobt ujft! boe! Tpoh! Ezobt u!) 18.238: ! D/F/*, w: Stanley N. Katz (red.) *Ui j! Pygpe! JoufsobujpobrhFod dnpj fe j! jg! Mfhhbht j upsz! Wpwn j! 2*, Oxford University Press, Nowy Jork 2009, str. 425-6.

¹¹³ Zob. także, Brian E. McKnight, James T.C. Liu, *Ui j! Fonhi ufo fe! Kveh fn fou ;! Di Joh.N jph! Di j! Ui j! Tvoh! Ezobt u! Dpmfdujpo*, State University of New York Press, Nowy Jork 1999, str. 75 i n.

harmonii społecznej.

2.1.2. Zarys ogólny systemu prawnego w ChRL

Okres od drugiej połowy XIX w. do pierwszej połowy XX w. jest określany w chińskiej historii „wiekiem upokorzeń”.¹¹⁴ W tym czasie Chiny, osłabione klęskami militarnymi i głębokim kryzysem fiskalnym, utraciły kontrolę nad częścią swojego terytorium na rzecz mocarstw kolonialnych, co przyczyniło się do stopniowej erozji władzy centralnej.¹¹⁵ Gwałtowny spadek kontroli państwa nad jednostkami terytorialnymi najniższego szczebla, doprowadził do braku możliwości egzekwowania prawa. Chiński system prawny uległ wtedy znacznej erozji i lokalizacji (opieraniu się na lokalnych zwyczajach). Pod koniec XIX w., w Chinach dynastii *R. ph* zdecydowano się rozpocząć proces reform, których istotnym elementem miało być stworzenie systemu prawnego wzorowanego na rozwiązaniach funkcjonujących w państwach Europy kontynentalnej i krajach anglosaskich. Ostatecznie reformy doprowadziły do rewolucji sinhajskiej i proklamowania Republiki Chińskiej. Władze Republiki Chińskiej korzystając z dorobku dynastii *R. ph*, starały się doprowadzić reformy do końca. Jednakże z uwagi na rozbieżności polityczne między regionalnymi militarystami, ruch rewolucyjny i japońską inwazję, reformy nie doszły do skutku. Tuż przed 1949 r., chiński system prawny różnił się w zależności od regionu i poziomu urbanizacji. Zazwyczaj była to mieszanka prawa zwyczajowego o dużych wpływach tradycji feudalnej, a także prawa stanowionego recypowanego z systemów kontynentalnych i anglosaskich.

i. System prawny okresu maoizmu

Po transformacji ustrojowej i ustanowieniu ChRL w 1949 r., przedstawiciele władz – KPCh – nie mieli precyzyjnych planów w stosunku do rozwoju systemu prawnego. W początkowym okresie ignorowali nawet potrzebę jego normatywnego kształtowania.¹¹⁶ Powojenny porządek w ChRL nie był jednak całkowicie nowym tworem. W dużym stopniu był on odwróceniem schematu istniejących już wcześniej struktur. Jak zwraca uwagę *Xb. j. poh. Kp.*, w społeczeństwie przed proklamacją ChRL nieformalne metody rozwiązywania sporów obejmowały niemal wszystkie aspekty życia społecznego. Taki

¹¹⁴ Więcej nt. Henry Kissinger, *Di. b. q. u. f. s. 4. ; ! G. s. p. n. ! Q. s. f. f. n. j. p. f. o. d. f. l. u. p. l. E. f. d. n. p. f.*, w: Henry Kissinger, *Po. ! Di. j. b.*, Penguin Books Limited, Londyn 2011.

¹¹⁵ Szerzej nt. w kontekście reperkusji gospodarczych, Loren Brandt, Debin Ma, Thomas G. Rawski, *G. s. p. n. ! E. j. w. f. s. h. f. o. d. f. l. u. p. l. D. p. o. w. f. s. h. f. o. d. f. ; ! S. f. f. w. b. m. b. u. p. h. ! u. f. l. j. u. p. s. z. ! C. f. i. j. e. ! Di. j. b. t. ! F. d. p. o. p. n. j. l. C. p. p. n.* - LSE Working Papers No. 158/12, 2012, str. 38, 52, 55-74.

¹¹⁶ Wang Chenguang, *G. s. p. n. ! u. f. l. S. v. n. f. l. j. g. ! N. b. o. ! u. p. l. u. f. l. S. v. n. f. l. j. g. ! M. b. x.*, w: Cai Dingjian, Wang Chenguang (red.), *Di. j. b. t. ! K. p. v. s. o. f. z. ! u. p. x. b. s. e. ! u. f. l. S. v. n. f. l. j. g. ! M. b. x. ! M. f. h. b. i. t. S. j. g. p. s. n. - ! 2. 89. 3. 1. 1. 9.*, Brill, Pekin 2010, str. 2-5.

model rozstrzygania sporów stał się też częścią systemu po 1949 r.¹¹⁷ Jedną ze zmian była natomiast zmiana roli jaką odgrywały zwyczaje. W pewnym uproszczeniu można stwierdzić, że po transformacji tę rolę przejęła polityka. Proces, który miał polegać na gruntownej rewolucji zakończył się bez zasadniczych przemian w metodach rządzenia,¹¹⁸ a przemiany ustrojowe istotnie wzmocniły władzę centralną i wykonawczą, umożliwiając im większą indoktrynację społeczeństwa.¹¹⁹

Z tego powodu między 1949 r., a 1957 r. doprowadzono do uchylecia uprzednio obowiązujących aktów prawnych.¹²⁰ Uchylenie ustaw nie wiązało się jednak ze uchwaleniem w ich miejsce nowych aktów prawnych. Funkcja prawodawstwa była zasadniczo ograniczona do potwierdzania prowadzonej polityki.¹²¹ Zasadnicze osiągnięcia wczesnych lat komunizmu w dziedzinie legislacji można ograniczyć do dwóch ustaw¹²² i Konstytucji ChRL z 1954 r. Kampania przeciwko prawnikom (1957-1958) i następnie Rewolucja Kulturalna (okres od 1966 r. do 1978 r.) doprowadziły natomiast do zjawisk kojarzonych z doktryną nihilizmu prawnego. Przy czym negowano nie tylko znaczenie norm prawnych, ale także nauki prawa i zawodów prawniczych.¹²³ Akademicy i praktycy prawa łudzeni Kampanią stu kwiatów, mającą miejsce w drugiej połowie lat '50-tych, postulowali zwiększenie swobód w wykonywaniu zawodów prawniczych i przedstawili wizję rozwoju chińskiego systemu prawnego. Zostali oni jednak potępieni przez KPCh jako „burżuazyjni prawnicy” i przeniesiono ich na wieś w celu reedukacji przez pracę.¹²⁴ Równolegle, kancelarie prawne przestały funkcjonować, a w 1959 r. zlikwidowano Ministerstwo Sprawiedliwości.¹²⁵ Zanim jednak Rewolucja Kulturalna osiągnęła swój

¹¹⁷ Weidong Ji, *Upx bset! u! f! Svnfl! g! Mbx! p! D! p! Tpd! p! hE! jwst! g! j! bujpo! boe! u! f! Qpx! fs! Tzt! ufn*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, str. 30-2.

¹¹⁸ Boesfx! Xbm! fs określił ten model systemu jako neotradycjonalizm. Szerzej, zob. Andrew G. Walder, *Dpn n vo j! lo! fp! usbe! j! p! obn! n! ;! Xpsl! boe! bv! ps! jz! p! D! p! fi! f! p! evt! us*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Londyn 1986.

¹¹⁹ Jak twierdzi Lbn! D! Xpoh, w tamtym okresie „(...) polityka, a nie prawo decydowały o ludzkich prawach i obowiązkach”. Kam C. Wong, *I vn bo! S! ji u! boe! Mj! j! bujpo! g! T! buf! Qpx! fs! ;! U! f! E! j! d! p! w! sz! ;! g! D! pot! u! j! w! j! p! obn! n! ;! p! u! f! Q! f! j! n! ft! S! f! j! vcn! j! ;! g! D! p! b*, Asia-Pacific Journal on Human Rights and Law, vol. 7(1), 2006, str. 37.

¹²⁰ W 1949 r. Komitet Centralny KPCh wydał dekret uchylający Księgę Sześciu Praw uchwaloną przez Kuomintang. Siyi Lin, *L! p! p! p! h! C! bd! ;! boe! U! ;! p! p! h! G! psx! bse! ;! U! f! D! vs! s! foul! S! p! voe! ;! g! D! j! w! j! h! Mbx! ;! D! p! e! g! j! bujpo! ;! p! D! p! b*, The International Lawyer, vol. 52(3), 2019, str. 446-8.

¹²¹ Donald D. Clarke, *Bm! fsobujw! Bq! q! sp! di! fi! u! p! D! p! fi! f! Mbx! ;! C! f! p! oe! u! f! ;! Svnfl! g! Mbx! ;! Q! bsbe! j! n*, Waseda Proceedings of Comparative Law, vol. 2, 1999, str. 49-62.

¹²² Dotyczy to Prawa małżeńskiego (1950) i Prawa o reformie rolnej (1950).

¹²³ Zob. Floria Sapio, *T! p! w! fs! f! ho! Q! px! fs! ;! boe! u! f! Mbx! ;! p! D! p! b! ;! [! p! o! fi! ;! g! F! yd! f! j! u! j! po! ;! p! u! f! D! s! j! n! p! b! r! k! t! u! j! f! Tzt! ufn*, Brill, Leiden & Boston 2010, str. 33-70; Carlos Wing-Hung Lo, *T! p! d! p! nj! u! M! fh! br! t! U! f! psz! ;! p! E! f! oh! Y! p! j! p! h! ;! D! p! b*, Columbia Journal of Asian Law-vol. 11(2), 1997, str. 469-86.

¹²⁴ Timothy A. Gelatt, Frederick E. Snyder-! *M! fh! br! h! Fev! dbujpo! ;! p! D! p! b! ;! U! sb! p! p! h! g! ps! b! O! fx! ;! F! sb*, China Law Reporter 1(2), 1980, str. 42.

¹²⁵ Timothy A. Gelatt, Frederick E. Snyder-! *M! fh! br! h! Fev! dbujpo! ;! p! D! p! b! ;! U! sb! p! p! h! g! ps! b! O! fx! ;! F! sb*, China Law Reporter 1(2), 1980, str. 4, przypis 15.

szczyt w drugiej połowie lat '60-tych, całkowicie wstrzymano prace legislacyjne.¹²⁶ Można rzec, że ChRL do połowy lat '70-tych XX w. stała się krajem bez prawa i bez prawników.¹²⁷ Jeden z czołowych amerykańskich naukowców zajmujących się współczesnym prawem chińskim, *Kfspn f!B! Dpi fo* stwierdził, że „(...) pierwszą rzeczą, którą należy zrozumieć na temat edukacji prawniczej w dzisiejszych [lata '70-te] Chinach, jest to, że takowa nie istnieje”.¹²⁸ Konsekwencjami 30 lat realizacji tendencji nihilizmu prawnego było doprowadzenie do tego, że w 1980 r. mniej niż 6% sędziów ukończyło formalną edukację prawniczą,¹²⁹ a w 1990 r. – w państwie o populacji 1.1 mld – zaledwie ok. 34 tysięcy osób miało kwalifikacje do wykonywania zawodu prawnika.¹³⁰ Efekty są widoczne także do dzisiaj¹³¹ w m.in. liczbie prawników *q fs!dbq jb*.¹³²

Impulsem dla zmiany podejścia do prawa była śmierć *Nbp [fepoh b* w 1976 r. Zapoczątkowano wtedy proces przemian, których kulminacją było odsunięcie od władzy tzw. Bandy Czworoga. Zwycięstwo sił reformatorskich pod przywództwem *E foh Y j p j h b*, określanego „Architektem współczesnych Chin”,¹³³ oznaczało odejście od gospodarki centralnie planowanej i maoizmu oraz rozpoczęcie reform określanych *hb h f! l b gboh*.¹³⁴ Do przeprowadzenia założonych dla *hb h f! l b gboh* reform, niezbędna była jednak modernizacja systemu prawnego. Reformom prawnym towarzyszyło stwierdzenie, że socjalistyczna

¹²⁶ Leng Shao-Chuan, *Ui f!S pnf! jg!Mbx! j!u f!Qfjw nft!S f!vcnjl! jg!Di jpb!bt!S fgnfduph!Nbp!Uf f.Uvoh t!Jogm fodf*, Journal of Criminal Law and Criminology, vol. 68(3), 1977, str. 356-73.

¹²⁷ Za *Uj pi z!B! Hfthui*, który stwierdza, że: “*Ui f!Di jpb!u bul fn fsh fe!gspn!u bulnpoh!obujpobrtio hi un bsf! j!u f! rhufs!i b g jg!u f!2: 8lt!i be!c ffo! fgdudjwfm!sfoe fs fe!c pi! rhx nft!t!boe!rhxz fsnft t.*”. Timothy A. Gelatt, *Mbxz fst! j!Di jpb!;ui f!q bt ul f!be f!boe!c f! poe-* Maryland Series in Contemporary Asian Studies, vol. 6, 1991, str. 4.

¹²⁸ Jerome A. Cohen, *Opufi!po!MfhbrhFevdbujpo! j!Di jpb*, Student Lawyer, vol. 1(9), 1972, str. 40.

¹²⁹ Timothy A. Gelatt; Frederick E. Snyder, *MfhbrhFevdbujpo! j!Di jpb!;Ubb j!ph!gps! b!O fx! Fsb*, China Law Reporter, vol. 1(2), 1980, str. 54.

¹³⁰ Henry R. Zheng, *Ui f!Fwpmjph!S pnf! jg!Mbxz fst!boe!MfhbrhQsbduj! j!Di jpb*, The American Journal of Comparative Law, vol. 36(3), 1988, str. 486. Dla porównania w trakcie przemian ustrojowych w Polsce w 1989 liczba osób mających uprawnienia do występowania przed sądami powszechnymi wykonujących (adwokaci i radcy prawni) wynosiła ok. 18 tysięcy. Zob., Kaja Gadowska, *Pix bsdjff! bx pe x!bex pl bib! Jsbe d!q sbx o fh p!x! Qpnd f!q p!2: 9: !spl v*, Prakseologia, vol. 160, 2018, str. 244.

¹³¹ W kontekście reform zob., Congrui Qiao, *Di j!f! f!Svnft!boe!Qspdfevsft!gps!Beesftt jh!Nbt!Bdujpot!B! kvs j! j!bujpo!Bddpvou* Springer 2024.

¹³² W ChRL jest ok. 20 prawników na 100.000 osób, co plasuje Chiny na 11 miejscu od końca, tuż przed Białorusią. Dla porównania w Niemczech jest to 191 prawników, w Korei Południowej 116 prawników, a w Japonii 30. Zob. World Population Review, *Mbxz fst! q fs! dbq jb! cz! Dpvouz! 3136* (dostęp: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/lawyers-per-capita-by-country>).

¹³³ Seth Faison, *E foh!Y j p j h b! j!e fbe!bul: 3 !Bsd! jfddl jgn pe fso!Di jpb*, The New York Times, Section A, str. 1, 20.02.1997 (dostęp: <https://www.nytimes.com/1997/02/20/world/deng-xiaoping-is-dead-at-92-architect-of-modern-china.html>).

¹³⁴ *Hb h f! l b gboh* – w dosłownym tłumaczeniu reformacja i otwarcie. Więcej nt. w polskiej literaturze popularnonaukowej, zob. Bogdan Góralczyk! *Xjfh j! sfo ft bot!;Di j t l b! usbotgpsn bkb! j k f! l pot fl x fodk f!* Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2018.

gospodarka rynkowa, to gospodarka oparta na praworządności.¹³⁵ W latach '80-tych ustanowiono regulacje prawne dotyczące m.in. spółek handlowych,¹³⁶ podatków,¹³⁷ prawa umów,¹³⁸ prawa znaków towarowych,¹³⁹ prawa patentowego¹⁴⁰ lub dziedziczenia¹⁴¹.¹⁴² Podobnie jak w przypadku reform zapoczątkowanych za panowania dynastii *Rjph*, (od)budowa systemu prawnego w czasach *hbjhflbgbh*, odbywała się z wykorzystywaniem instytucji systemów Europy kontynentalnej i anglosaskich.¹⁴³

ii. System prawny o chińskiej specyfice

Współczesny system prawny ChRL tworzy mozaika rozwiązań recypowanych z europejskich i anglosaskich systemów prawnych. Są one jednak silnie uwarunkowane ideologicznie i ukierunkowane na uwzględnianie krajowej specyfiki. Trawestując znane powiedzenie o „socjalizmie z ludzką twarzą”, w tym przypadku mamy do czynienia z dążeniem do zbudowania systemu prawnego z „chińską twarzą”.¹⁴⁴ Szczególne znaczenie w tym zakresie ma idea chińskiego socjalizmu. Od samego początku *hbjhflbgbh* implementacja założeń socjalizmu o chińskiej specyfice¹⁴⁵ stale ewoluuje i wpływa na różne sfery aktywności państwa, w tym również na legislację.¹⁴⁶ Doprowadziło to do sformułowania koncepcji socjalistycznego systemu prawnego o chińskiej specyfice (*ti fi v j i vz jgb i juyj*) i – szerzej – socjalistycznego systemu prawnego (*ti fi v j i vz jgb i j*).¹⁴⁷ Socjalistyczny system prawny cechuje się połączeniem ideologii socjalistycznej, rdzennych chińskich tradycji prawnych oraz

¹³⁵ *Ti fi v j i vz jti jli bohk phk jti jgb i j phk j*, zob. Zhang Xiaodan, Yan Wenjia, *Dhrt!Obwsf!p!Dpoufnq psbsz!Di p ft f!Tpdhntj uMbx!-Ju!E fs jbuujpo!Fwpmujpo!boe!Tibwt!Rv p*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 28(4), 2021, str. 261-75.

¹³⁶ W szczególności w celu ukształtowania reżimu dla bezpośrednich inwestycji zagranicznych poprzez m.in. Prawo spółek handlowych z udziałem kapitału zagranicznego (1979).

¹³⁷ Zob. uchwalone w 1980 r. Prawo o podatku dochodowym od osób fizycznych (1980) i Prawo o podatku dochodowym od osób prawnych (1980).

¹³⁸ Dotyczy to w szczególności trzech ustaw, tj. Prawa umów gospodarczych (1981), Prawa umów gospodarczych zawieranych z podmiotami zagranicznymi (1985) i Prawa o umowach technologicznych (1987).

¹³⁹ Zob. Prawo znaków towarowych (1982).

¹⁴⁰ Uregulowane poprzez ustanowienie Prawa patentowego (1984).

¹⁴¹ Ukształtowane na podstawie Prawa spadkowego (1985).

¹⁴² Zob. także, Zhang Xiaodan, Yan Wenjia, *Dhrt!Obwsf!p!Dpoufnq psbsz!Di p ft f!Tpdhntj uMbx!-Ju!E fs jbuujpo!Fwpmujpo!boe!Tibwt!Rv p*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 28(4), 2021, str. 271-3, por. przypis 82.

¹⁴³ Nt. roli transplantów prawnych w procesie становienia prawa cywilnego w ChRL, zob. rozdział 3.3.1.

¹⁴⁴ Zob. także Randall Peerenboom, *Di pbt!Mph!Nbsdi!upx bse!Svnt! jg!Mbx-* Cambridge University Press, Cambridge 2009, str. 558.

¹⁴⁵ [*i pohhv pluft fe fti i fi v j i vz j* czyli socjalizm o chińskiej specyfice. Szerzej nt. ewolucji tendencji, zob. Roland Boer, *Tpdhntj n!x ji!Di p ft f!Di bsbdufs j ujt!;B!hv j f!gps!Gps f!ho fst!*-Springer, 2021.

¹⁴⁶ Generalnie ideę socjalizmu o chińskiej specyfice można poniekąd odnieść do każdego elementu życia. W kontekście systemu prawnego zob. np. artykuł na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości ChRL, Zhu Jian, *Tztufn!qsbxoz! ! di jtl! tq f!egj -+ sp x kl! j xtgbsdj!*, Renmin Ribao, 05.06.2023 (dostęp: https://www.moj.gov.cn/pub/sfbgw/zwgkztzl/xxxcgexjpfzxs/fzxsllqy/202305/t20230506_478238.html).

¹⁴⁷ Mo Zhang, *Ui f!t pdhntj unghbntztufn!x ji!Di p ft f!di bsbdufs j ujt!;Di pbt!e j dpvst f!gps!u! f!svnt! jg!rhx!boe!c jufs! f!q fs jfodf*- Temple International & Comparative Law Journal, vol. 24(1), 2010, str. 1 i n/

politycznych wymogów modernizacji państwa.¹⁴⁸ W tym kontekście, *Ti ġ ph I vb* wyróżnia cztery zasadnicze cechy współczesnego chińskiego systemu prawnego; są to: (i) pragmatyzm, (ii) instrumentalizm, (iii) etatyzm i (iv) faworytyzm.¹⁴⁹

(i) **Pragmatyzm** oznacza, że prawo w ChRL jest stanowione w celu rozwiązywania konkretnych problemów społecznych, a nie dla ucieleśnienia abstrakcyjnych ideałów. Jako przykład, autor podaje powszechne kopiowanie instytucji z systemów anglosaskich na początku okresu *hb ħ fl b ġ boh*. Przenoszenie obcych rozwiązań prawnych do chińskiego systemu wynikało z potrzeby jak najszybszego rozwoju gospodarki, dla której największe znaczenie miał handel zagraniczny z m.in. USA. Ocenia się, że pragmatyzm jawi się w antyformalistycznym podejściu do prawa, które pozwala na odejście od litery prawa w celu osiągnięcia pożądanego wyniku.¹⁵⁰

(ii) **Instrumentalizm** (*gbmz!h pohkv! i vz ħ*) oznacza postrzeganie prawa w Chinach jako narzędzia służącego realizacji celów politycznych i społeczno-gospodarczych, w szczególności efektywnego zarządzania państwem.¹⁵¹ W takim kontekście, niektórzy autorzy twierdzą, że jest to narzędzie do wydawania decyzji na podstawie polityki KPCh, co ma czynić je „legalnymi”.¹⁵² Inni uznają nawet, że polityka (wola) KPCh to polityka (wola) państwa i należy w tej sytuacji rozważać KPCh i państwo łącznie.¹⁵³

(iii) **Etatyzm** w rozumieniu *Ti ġ ph I vb*, oznacza natomiast, że zasadniczym celem systemu prawnego w ChRL jest utrzymanie *tubwt rvp*, czyli utrzymania struktur

¹⁴⁸ Zhang Xiaodan, Yan Wenjia, *Dhbt!Obw's! ħ! Dpoufn q psbsz! Di ħ fi fl T pd ħ nj ul Mbx! – Ju! E fs ħ bujpo! Fwpmuujpo! boe! Tibwt! Rvp*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 28(4), 2021, str. 271-5.

¹⁴⁹ Shiping Hua, *Di ħ fi fl Mfhbrh Dm's! boe! Dpot ujvujpobrh Pse fs*, Routledge, Oxon-Nowy Jork 2019, str. 3-9.

¹⁵⁰ Zob. także Samuli Seppanen, *Di ħ fi fl Mfhbrh E fwfn ħ fouBtt ħ bodf; Xi ħ li! Svnfl ħ Mbx. Xi ħ fl Qsbhn buj n*, Vanderbilt Journal of Transnational Law, vol. 51(1), 2018, str. 106 i n.

¹⁵¹ Yu Xingzhong, *Mfhbrh Qsbhn buj n! ħ! u! fl Qf ħ nft! S ħ vcnjl ħ Di ħ b*, w: Perry Keller (red.), *Di ħ fi fl Mbx! boe! Mfhbrh U fpsz*, Ashgate Dartmouth, Aldershot-Burlington-Singapore-Sydney 2001, str. 61, 84; Yu Xingzhong, *Mfhbrh Qsbhn buj n! ħ! u! fl Qf ħ nft! S ħ vcnjl ħ Di ħ b*, Journal of Chinese Law- vol. 3(1), 1989, str. 29-52.

¹⁵² Stanley Lubman, *N fi pe pph ħ lbh Qspcnfn t! ħ! Twcz ħ h! Di ħ fi fl Dpn n vo ħ ul 'Djv ħ Mbx*, w: Jerome Alan Cohen (red.), *Dpoufn q psbsz! Di ħ fi fl Mbx; S fi fbsdi! Qspcnfn t! boe! Qfstq fdujwfi*, Harvard University Press, Cambridge 1970, str. 231-3.

¹⁵³ Trudno tu nawet o rozgraniczenie, gdzie zaczyna się dobro wspólne, a gdzie dobro KPCh lub czy obu nie należy rozpatrywać łącznie. Podobnie dotyczy to relacji KPCh-państwo, gdzie niektórzy autorzy rozważają oba podmioty na równi. Por. Larry Catá Backer, *U! fl Qbsz! bt! Qpnjz! u! fl Dpn n vo ħ ul Qbsz! boe! u! fl Di ħ fi fl Dpot ujvujpobrh Tibuf; B! U! fpsz! ħ Tibuf Qbsz! Dpot ujvujpobrh n*, Penn State Legal Studies Research Paper no. 05/2009; Holly Snape, Weinan Wang, *G ħ ph! blq rh d fgs! u! fl Qbsz; e fcvol ħ h! u! fl 'q bsz. t ubuf! boe! s fi ħ ħ! u! fl t ubuf. t pd jfz! s fi ħ ujpoti ħ! ħ! Di ħ b t! po. q bsz! tzt ufn*, Journal of Chinese Governance, vol. 5(4), 2020, str. 477-50; Eva Pils, *U! fl Qbsz! boe! u! fl Mbx*, w: Willy Wo-Lap Lam (red.), *S pvufeh fl I boec ppl! ħ! u! fl Di ħ fi fl Dpn n vo ħ ul Qbsz*, Routledge, Oxon-Nowy Jork 2018; Juan Wang, Side Liu, *Pse fs ħ h! Qpx fs! voe fs! u! fl Qbsz; B! S fi ħ ujpobrh Bq spbd! u! Mbx! boe! Qpnjz! ħ! Di ħ b*, Asian Journal of Law and Society, vol. 6(1), 2019, str. 1-18; Shucheng Wang, *Mbx! bt! bo! Jot tsvn fou! T pvsd fi! ħ! Di ħ fi fl Mbx ħ ps! Bvui ps ħ bs ħ o! Mfhbnjz*, Cambridge University Press, Cambridge 2022.

Z perspektywy ochrony środowiska, zob. Yifei Li, Judith Shapiro, *Di ħ b! Hpfi! Hs ffo; Dpfsd jwfi Fow ħ pon foubnj n! ħ ps! b! Uspcnfe! Qrbo fu*, Polity Press, Cambridge 2020.

(iv) **Faworytyzm** jest natomiast zaprzeczeniem równości. W odróżnieniu od zachodniego rozumienia pojęcia „prawa”, w ChRL osoba fizyczna ma nie rodzić się z określonymi i niezbywalnymi prawami.¹⁵⁵ W Chinach prawa są zatem warunkowo nadawane przez państwo i mogą być dowolnie odbierane. Z tego powodu, prawo chińskie w zależności od potrzeb może, ale nie musi uwzględniać praw jednostki lub obowiązków państwa w stosunku do jednostki.

¹⁵⁴ Takže, Pitman B. Potter, *S ě ph! u! f! Uhf s;! Mfh juñ bč! boe! Mfhhbh Dvms! p! Qpt u N bp! Di pb*, The China Quarterly, vol. 138, 1994, str. 357 i n.

¹⁵⁶ Stanley B. Lubman, *C ʒe! ʒ!b! Dbh f! Mfh bthS ǧpsn ! ʒ! Di ʒb! Bguʒs! Nb p*, Stanford University Press, Stanford 1999, str. 64-5.

¹⁵⁷ Micheal Gow, *Uì f! Dps f! Tpd pñj ul Wbm fi! 1g! u f! Di p fi f! Es fbn ;! Upx bset !b! Di p fi f! Joufh sbnh Tùuf*, *Critical Asian Studies*, vol. 49(1), 2017, str. 92-116.

iii. Praworządność w ChRL

W polityce ChRL w ostatnich latach znacząco wzrosło wykorzystywanie pojęcia praworządność (*gb i j*), rządu opartego o prawo (*z ġb! i jv p*) i rządu opartego o konstytucję (*z jv bo! i jv p*).¹⁵⁸ W raporcie Stałego Komitetu OZPL z lat '90-tych przedstawiono, że: „[n]asz kraj ma tysiące lat feudalnej historii społecznej, brakuje mu tradycji demokracji i rządów prawa oraz od dawna jest przyzwyczajony do polegania wyłącznie na środkach administracyjnych w zarządzaniu gospodarką. W rezultacie, niektóre kadry i masy mają niską świadomość prawną i działają niezgodnie z prawem. Niektóre kadry przyjmują pragmatyczną postawę wobec prawa i odmawiają egzekwowania przepisów, które ich zdaniem są dla nich szkodliwe. Nadużywają nawet swojej władzy i rażąco łamią prawo dla dobra swojego regionu, departamentu lub jednostki. Taka sytuacja jest nie do pogodzenia z rozwojem socjalistycznej gospodarki rynkowej. Rozwiązanie tego problemu jest pilnym, długoterminowym i żmudnym zadaniem, które musi być wykonywane nieustannie i w przyziemny sposób.”.¹⁵⁹

Powyższy cytat ilustruje świadomość przedstawicieli władz centralnych co do konsekwencji oparcia systemu prawnego na autorytarnej władzy, traktującej prawo wyłącznie jako instrument wspomagający zarządzenie państwem. Z tego powodu, we współczesnej retoryce KPCh podkreśla się potrzebę ewolucji roli prawa i rozwoju koncepcji praworządności. Niektórzy autorzy mówią tu nawet o nowym Długim Marszu, lecz tym razem Długim Marszu do praworządności.¹⁶⁰ W żargonie politycznym praworządność jest przedstawiana jako gwarant dla osiągnięcia celów politycznych, począwszy od ochrony środowiska, aż po kontrolę Internetu i rozwoju sztucznej inteligencji.

Na przełomie XX i XXI w. *Kpoh! [fn j i I v! Kpib p* podkreślali potrzebę odejścia od maoistycznych rządów człowieka (*svnf! ġ! n bo! – sfo i j*) na rzecz kształtowania zasad praworządności – rządów prawa.¹⁶¹ Współcześnie na przykładzie propagandowej książki

¹⁵⁸ W przypadku mediów państwowych, trudno jednak określić granicę między dyskursem publicznym, a propagandą. Zob. Huaxia, *Yj Kpq ph! po! rhx. cbt fe! hpwfsobodf*, Xinhua 2022 (dostęp: <https://english.news.cn/20220221/169ef4188cf2460cb1f7ca3d36861694/c.html>).

¹⁵⁹ Stały Komitet OZPL – *Tq sbx p ebo jf! !q sbd-! 26/14/2: : 5*, Renmin Ribao, 26.03.1994, str. 3 (dostęp: <https://cn.govopendata.com/renminribao/1994/3/26/3/#958369>).

¹⁶⁰ Randall Peerenboom, *Di jbb! !Mph! N bsd! !upx bse! Svnf! ġ! Mbx-* Cambridge University Press, Cambridge 2009, str. 59-65.

¹⁶¹ W konsekwencji, oba te pojęcia mają być postrzegane jako przeciwstawne. Zob. Leigh K. Jenco, *"Svnf! cz! N bo '! boe! "Svnf! cz! Mbx '! j! Fbsm! S ġ! vc n jbo! Di jbb! ! Dpous jvujpot! up! b! Ui fpx fujlbrhE fcbuf*, The Journal of Asian Studies, vol. 69(1), 2010 str. 182.

Y jKpq ph pt. Zarządzanie Chinami,¹⁶² widoczne jest, że w ChRL w dalszym ciągu zwraca się uwagę na zagadnienie praworządności. Tom II Zarządzania Chinami zawiera 4 przemowy *Y j Kpq ph b* dotyczące promowania socjalistycznego systemu prawnego, włączania cnoty (*svnf! pg! wjw f*)¹⁶³ i reformy sądownictwa według „naczelnych zasad chińskiego systemu politycznego”. Z przemów wybrzmiewa model odgórnego zarządzania (*upq. e px o*) i postulat nadzoru KPCh nad reformami ukierunkowanymi na praworządność (jednak bez nadzoru samej KPCh i jej podległości wobec prawa).¹⁶⁴ W odróżnieniu od swoich poprzedników, *Y j Kpq ph* powszechnie odwołuje się do wspomnianego unifikatora legizmu – *I bo Gfjb*. Według założeń *I bo! Gfjb*, władza powinna być skoncentrowana w rękach władcy, tak aby utrzymywać biurokrację (i biurokratów) pod ścisłą kontrolą. Prawo należy natomiast wykorzystywać do „sterowania”, kontrolowania i kształtowania poddanych, aby ostatecznie „uczynić naród bogatym i potężnym”.¹⁶⁵ Uwidacznia to, że praworządność o chińskiej specyfice nie może być utożsamiana z zasadami praworządności w państwach liberalnych demokracji. Taką hipotezę można zresztą uznać za truizm, gdyż powszechnie przyjętym jest, że z uwagi na autorytarną jednopartyjną władzę, zasady praworządności w ChRL nie mogą być realizowane w takim samym stopniu jak w państwach demokratycznych.

W raporcie dotyczącym stanu praworządności opublikowanym przez World Justice Project z 2023 r. Chiny zostały uplasowane na 97 miejscu spośród 142 badanych państw.¹⁶⁶ Na taką ocenę stanu praworządności wpływa przyjęcie mierników dla państw demokratycznych.¹⁶⁷ Chińskie rozumienie koncepcji praworządności jest jednak odmienne. W chińskim ujęciu nie należy utożsamiać praworządności z pojęciem rządów prawa (*svnf! pg! rhx !-gb i j*), ale z pojęciem rządów (rządzenia zgodnie z) prawem (*svnf! cz! rhx - z gb! fs!*

¹⁶² Na cykl *[bs e bo jf! D! pbn]* składają się 4 tomy, wydane kolejno w 2014 r., 2017 r., 2020 r. i 2022 r. W Polsce przekład tomu 1 został wydany przez Wydawnictwo Adam Marszałek. Zob. Xi Jinping, *[bs e bo jf! D! pbn j! Upn !J]*, Adam Marszałek, Toruń 2019.

¹⁶³ Będące nawiązaniem do konfucjańskich reguł etycznych na rzecz porządku społecznego.

¹⁶⁴ Choć można oczywiście polemizować, ponieważ widać incydentalne uderzenie się w pierś poprzez paralelę do „ryb gnijących od głowy” (*zv! dpoh! upv! rho*), która stanowi, że to źli przywódcy niszczą organizację.

¹⁶⁵ Legizm nie jest jedyną teorią, z której czerpie *Y jKpq ph*, ponieważ widocznym są także próby implementacji koncepcji konfucjańskich (np. *svnf! pg! wjwuf*). Więcej nt. roli legalizmu w kontekście Myśli Xi, zob. Haig Patapan, *Mfhbnj n !boe! Y jKpq ph! U! pvi u! I bo! Gfjt! Jogn fod! po! Dpoufn q psbs! D! p ft f! Qpnjkt! boe! Mbx*, w: Shiping Hua (red.), *D! p ft f! Mfhbnjz! Je fpmhz! Mbx! boe! Jot ujwujpot*, Routledge 2023 str. 53-63.

¹⁶⁶ Starając się nie prowadzić narracji, że taki stan rzeczy wynika z „azjatyckiej kultury prawnej” – Chiny zajęły 12 miejsce spośród 15 w regionie, wyprzedzając Kambodżę, Mjanmę i Filipiny. Zob. World Justice Project, *Svnf! pg! Mbx! Joe fy*, 2023 (dostęp: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global>).

¹⁶⁷ Oczywiście uniwersalnym problemem jest tutaj rekonstrukcja standardowego modelu praworządności (o ile taki istnieje).

i)),¹⁶⁸ Praworządność w systemach liberalno-demokratycznych pozwala na przekształcenie rządzonych w obywateli. Kształtuje to relację między państwem i obywatelami, w której obu stronom przysługują odpowiednie egzekwowalne prawa i obowiązki.¹⁶⁹ W ChRL koncepcję praworządności należy interpretować jednak w inny sposób, ponieważ ustanowione normy nie stanowią trwałych gwarancji praw i wolności jednostki. Przeciwnie, prawo pozostaje narzędziem sprawowania władzy, wykorzystywanym do realizacji celów politycznych. Ustawodawca może więc uchylać ustawy, których nadrzędnym celem jest implementacja polityki,¹⁷⁰ nawet jeśli naruszają one prawa obywateli lub są nieegzekwowalne.¹⁷¹ Wykorzystanie słowa „prawo” nie oznacza w chińskim kontekście zagwarantowania większych swobód dla jednostek, lecz dotyczy wzmocnienia egzekwowania prawa i państwowej kontroli nad społeczeństwem. W rezultacie, praworządność w ChRL należy rozumieć jako rządy prawem (*svnf! cz! rhx*). Rządy prawem oznaczają, że rządzący rządzą państwem zgodnie z prawem. Prawa te nie są jednak wynikiem demokratycznego procesu, a wykonywaniem woli KPCh, która wykorzystuje je dla umacniania swojej hegemonii i legitymizacji społecznej. Tak jak w zachodnim rozumieniu, celem prawa i praworządności jest stworzenie ram, które zapewniają sprawiedliwość społeczeństwu; tak praworządność w Chinach (a rzeczywiście rządy prawem) oznacza, że rządzący rzeczywiście rządzą zgodnie z prawem, ale prawa te niekoniecznie mają identyczne zastosowanie w stosunku do różnych jednostek. Praworządność w chińskim wydaniu nie zakłada, że stosowanie prawa jest zatem równe wobec wszystkich podmiotów. Ograniczenia w stosunku do podmiotów władczych w Chinach (egzekutywa, legislatura i judykatura) nie są stanowione w takim stopniu jak ograniczenia praw jednostek. Prawo w Chinach jest zatem (u)kształtowane w taki sposób, aby zarządzać ludźmi, jednocześnie ograniczając możliwości dochodzenia (wybranych) praw podstawowych. Stąd też można stwierdzić, że dzisiejszy model rządzenia i cel prawa w Chinach nie są nowe. Prawo jest w dalszym ciągu jednym z instrumentów wykonywania władzy.

Praworządność w chińskich szatach, nieprzypominająca tej w rozumieniu zachodnim

¹⁶⁸ Niektórzy autorzy zwracają też uwagę na koncepcję rządów ludzi (*svnf! rg'n bo*). Zob. Jeffrey E. Thomas, *Svnf! rg! Mx! Xji! Di pfi! Di bsbdufsj ujt*, Shiping Hua (red.), *Di pfi! Mfshbnjz! Je fphz! Mx! boe! Jot ujvujpot*, Routledge 2023, str. 11-25

¹⁶⁹ Zob. Leon Petrażycki, *P!obvdf!q sbx jf! Jn psbm p dj!Qjn b!xzcsbof*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, str. 256 i n.

¹⁷⁰ Wydaje się, że można stworzyć tu pewną paralelę do tzw. *svnf! rg!q pnjijt*, które występuje w klasyfikacji systemów prawnych Ugo Mattei. Zob. Ugo Mattei, *Ui sf!Qbuufot! rg!Mx!Uypn z!boe! Di boh fi! p!ui! Xpsm! Mfshbnjz!t ufn t!* American Journal of Comparative Law, vol. 45(1), 1997, str. 5-44.

¹⁷¹ Zob. także Kwai Hang Ng, *J! Di pb!b!Svnf!cz. Mx!S fh jn f*, Buffalo Law Review, vol. 67(3), 2019, str. 793-822.

nie oznacza jednak, że system ChRL jest całkowicie pozbawiony mechanizmów kontroli i równowagi (*di fdl!boe!cbthodf*). Tak samo jak praworządność w Chinach jest rozumiana w innym wymiarze, tak też inaczej są rozumiane podstawowe prawa i obowiązki jednostki,¹⁷² obowiązujące źródła prawa, pluralizm lub konstytucjonalizm.¹⁷³ Szczególnie pod rządami *Y jKjq ph b* prawo funkcjonuje jako narzędzie legitymizujące centralną rolę przywództwa KPCh, służące władzy autorytarnej oraz oddziałujące normatywnie na podmioty gospodarcze, organy administracyjne, sądownictwo i ochronę środowiska.¹⁷⁴

2.2. Ochrona środowiska w systemie prawnym ChRL

Ochrona środowiska była jedną z pierwszych gałęzi prawa, którą zaczęto kształtować wraz z *hb j fl b gboh*. Aktem hierarchicznie wiodącym jest Konstytucja ChRL (2018). W przyjętym modelu ochrony środowiska w ChRL stosuje się różnorodne środki prawne, zasadniczo jednak o charakterze administracyjnoprawnym.

2.2.1. Ochrona środowiska w Konstytucji ChRL i ustawodawstwie zwykłym

Konstytucja ChRL (2018) zawiera 5 przepisów i wzmiankę w Preambule, które dotyczą ochrony środowiska i zarządzania zasobami.¹⁷⁵ W ramach preambuły Konstytucji ChRL (2018) włączono kluczową dla chińskiej polityki środowiskowej koncepcję – koncepcję Cywilizacji Ekologicznej. Koncepcja ta uzupełnia ideę zrównoważonego rozwoju o chińskie założenia polityczne.¹⁷⁶ Cywilizacja Ekologiczna jest skoncentrowana na innowacyjności technologicznej i rozwoju gospodarki obiegu zamkniętego. Implementacja Cywilizacji

¹⁷² W ocenie niektórych autorów, to właśnie z uwagi na silny wpływ KPCh nie zdecydowano się na klaryfikację praw i obowiązków jednostek w relacji do państwa. Szerzej nt. zob., Neil J. Diamant, *Vt. gvn!Cvmti j!Dpot ujwujpot! j!Di j ft f!Qpnjijt!boe!Tpdjiz*, Cornell University Press, Ithaca 2021, str. 98-156.

¹⁷³ Dalej nt. konstytucjonalizmu w ChRL zob. rozdział 2.3.1.

¹⁷⁴ Jak wspomniano o wykorzystywaniu przez *Y jKjq ph b* dorobku szkoły *I bo Gfjb*, tak też wielu autorów identyfikuje powiązanie pomiędzy współczesnym systemem, a tym propagowanym przez główny nurt przedstawicieli szkoły legistów. Michael R. Fowler, *Di j ft f!Mbx!j!b!Dpnq bsbujw!Dpoufyu*, w: Shiping Hua (red.), *Di j ft f! Mfhhbnjz! Je fpmphz!-! Mbx! boe! Jotujwujpot*, Routledge 2023, str. 241. Zob. także, Wang Shucheng, *Bvu ps jbs j!Mfhhbnjz!boe!Mfhhbnjz!usvn foubnj n!j!Di j b*, The Chinese Journal of Comparative Law, vol. 10(1), 2022, str. 154-162; Haig Patapan, *Mfhhbnj n! boe!Y jKjq ph!Ui pwhi u! I bo!Gfjt!Jogn fodf! po! Dpoufnq psbsz! Di j ft f!Qpnjijt!boe!Mbx*, w: Shiping Hua (red.), *Di j ft f! Mfhhbnjz!-! Mbx! boe! Jotujwujpot*, Routledge 2023 str. 52-70.

¹⁷⁵ Zhang Zhen, *Dx jnj bdkb! Fl pmph j! ob! x! L pot uwdk j*, str. 50-9; Jiang Guohua, Xiao Nina, *Dx jnj bdkb! Fl pmph j! ob! jsp x klq sbx b! spe px j! b*, str. 1 i n.

¹⁷⁶ Pojęcie Cywilizacji Ekologicznej pojawiło się pierwszy raz w oficjalnych dokumentach rządowych związanych z polityką leśną. Koncepcja nabrała na znaczeniu po jej przywołaniu przez *I v Kpub p* w 2012 r. Zob. XVIII Zjazd KPCh, Hu Jintao: *Tq sbx p ebo jf! ! e j bmp d j ob! Y WUU! [kf]e jf! LQDi , Y ji vb*, 17.11.2012 (dostęp: http://www.xinhuanet.com//18cpnc/2012-11/17/c_113711665.htm). Zob. także, Arthur Hanson, *FDPMF HJDBM DJWMJ BUJPO!JO!UI F!QFPQM T!SFQVCMID PG!DI JOB!;WBM/FT-B DUJPO-!BOE!GVUVS F!OFFET*, Asia Development Bank East Asia Working Paper Series, vol. 21, 2019 str. 20.

Ekologicznej nie jest jedynie przedmiotem debat politycznych, ale także prawnych.¹⁷⁷ Wynika to z faktu, że poza impulsem politycznym i rozwiązaniami technicznymi, środowisko – jeśli ma uniknąć dalszych poważnych szkód (nie mówiąc o poprawie jego stanu) – potrzebuje „dobrego” prawa.¹⁷⁸ Prawo poza samym zniechęcaniem od nieekologicznych działań, może również zachęcać do podejmowania działań na rzecz zrównoważonego rozwoju. W rezultacie, ustanowiona w Konstytucji ChRL (2018) koncepcja Cywilizacji Ekologicznej bezpośrednio wpływa na chińską teorię praworządności. W ramach Preambuły:

„Chiny, będą budować socjalizm o chińskiej specyfice (...) pod przywództwem KPCh, kierując się ideologią marksizmu-leninizmu, a także myślami Mao Zedonga, teorią Deng Xiaopinga, myślą Trzech Reprezentacji, naukowymi perspektywami rozwoju i myślami Xi Jinping’a o socjalizmie o chińskiej specyfice nowej ery (...). Przedstawiciele wszystkich chińskich grup etnicznych będą (...) kontynuować dostosowywanie się do demokratycznej dyktatury ludu i drogi socjalistycznej, (...) a także promować skoordynowany rozwój Cywilizacji Materialnej, Cywilizacji Politycznej, Cywilizacji Duchowej i Cywilizacji Ekologicznej, aby przemienić Chiny w silne nowoczesne państwo socjalistyczne, (...) i aby osiągnąć wielkie odrodzenie narodu chińskiego.”¹⁷⁹

Włączenie koncepcji Cywilizacji Ekologicznej do Konstytucji ChRL (2018) ma w założeniu odzwierciedlać wolę obywateli i legitymizować rozwój ochrony środowiska na następne lata. Realizacja Cywilizacji Ekologicznej ma odbywać się w ramach ustawodawstwa zwykłego i polegać na dążeniu do równowagi pomiędzy rozwojem gospodarczym, a ochroną środowiska, stwarzając „holistyczne rozwiązania”.¹⁸⁰ W związku z tym, prowadzi ona do

¹⁷⁷ W obowiązującym prawie zarówno koncepcja Cywilizacji Ekologicznej, jak i zrównoważonego rozwoju występują w języku prawnym (niezamiennie). Wykorzystanie koncepcji Cywilizacji Ekologicznej zamiast zrównoważonego rozwoju wynika z faktu, że pojęcie „cywilizacji” (*x fōn pōh*) ma szczególne znaczenie w chińskiej retoryce politycznej od lat 80-tych XX w. Z uwagi na charakter chińskiego ustroju, różne koncepcje „cywilizacji” konsekwentnie przenikają do legislacji i zatapiają się w języku prawnym i prawniczym. Szerzej w przedstawionym kontekście, zob. Berthold Kuhn, *Fd pōh jībōh dōwōj būjō! pō! Dī pōh!* Dialogue of Civilizations Research Institute, 2019; Sam Geall, Adrian Ely, *Obsb būjō! bōe! q bū x bōt! upx bōe! bō! fd pōh jībōh dōwōj būjō! pō! dpōufnq pōbō! Dī pōh*, The China Quarterly, vol. 236, 2018, str. 1175-96; Paul A. Baressi-!Ui *fō pōh! pō! Mōx! bōe! ui fō Svnf! pō! Mōx! pō! Dī pōh! Rv fō tō pō! Cō jō! bō! Fd pōh jībōh dōwōj būjō*, Chinese Journal of Environmental Law, vol. 1(1), 2017, str. 9-36.

¹⁷⁸ David Wilkinson, *Fōw pōh fōl bōe! Mōx*, Routledge, Londyn-New York 2002, str. 8.

¹⁷⁹ Por. Marta Dargas-Draganik, *Dī j tō fōl pōt ū w dō pōbōj n –ōkō pōt fō n pōz! x! l pōt ū w dō j Dī j tō jfō! S fō v cōf j Mō pō fō*, Gdańskie Studia Azji Wschodniej, vol. 14, 2018, str. 53-69. Tamże, str. 60-1, Autorka dokonuje tłumaczenia tożsamego fragmentu Preambuły Konstytucji ChRL jako „(...) a także promować skoordynowany rozwój cywilizacji w aspekcie materialnym, politycznym, duchowym, społecznym oraz ekologicznym”. Jednakże z uwagi na szczególne systemowe znaczenie pojęć „cywilizacji”, m.in. „Cywilizacji Materialnej” (*ū pōh! x v i j x fōn pōh*), „Cywilizacja Polityczna” (*i fōh i j x fōn pōh*), „Cywilizacja Duchowa” (*k pōh i fō! x fōn pōh*) i „Cywilizacja Ekologiczna” (*tō fōh ū fō x fōn pōh*), należy dokonywać alternatywnego tłumaczenia.

¹⁸⁰ Lv Zhongmei, *Nz nōf jōkō pōh! jōl pōh pō! x lō sbx jō*, str. 54. Równocześnie, niektórzy autorzy twierdzą nawet, że takie działania otwierają możliwość konstytucjonalizacji prawa środowiska. Szerzej nt. Hao Shen,

kształtowania się tzw. teorii praworządności Cywilizacji Ekologicznej (*ti fohub jx fon ph! gb i jnmo*).

Tradycyjnie system ochrony środowiska w ChRL oparty był o tzw. (administracyjne) zarządzanie środowiskiem (*i vbok ph! hvbom*) skoncentrowane na egzekwowaniu norm przez organy administracyjne. W tym ujęciu, system prawa ochrony środowiska opiera się na zhierarchizowanych, publicznoprawnych mechanizmach – państwowych nakazach i zakazach oraz nakładaniu kar. Założenia teorii praworządności Cywilizacji Ekologicznej prowadzą jednak do krytyki tego modelu. Krytycy twierdzą, że dotychczasowe rozwiązania prawne oparte na Antropocentryzmie i biurokracji są zdezaktualizowane. W związku z tym, chińscy dogmatycy proponują tzw. model zarządzania środowiskiem z udziałem społecznym (*i vbok ph! i jn*),¹⁸¹ którego celem jest zwiększenie partycypacji społecznej (lokalnych społeczności, organizacji pozarządowych i przedsiębiorców). Zarządzanie środowiskiem i zarządzanie środowiskiem z udziałem społecznym, to poniekąd zderzenie między dwoma podejściami do sprawowania władzy – „twardym”, „państwowocentrycznym” i zcentralizowanym nastawionym na nadzór administracyjny z „miękkim”, „multicentrycznym” i zdecentralizowanym wymagającym zaangażowania odpowiednich interesariuszy.¹⁸²

Poza Preambułą, w Konstytucji ChRL (2018) występują także przepisy, które mają fundamentalne znaczenie z perspektywy chińskiego systemu ochrony środowiska. W ramach art. 9 Konstytucji ChRL (2018), wszelkie kopaliny, wody, lasy, góry, łąki, nieużytki i mady oraz inne zasoby naturalne są własnością państwową; poza lasami, górami, łąkami, nieużytkami i madami, które są własnością kolektywną.¹⁸³ Ponadto, zgodnie z art. 9 § 2 Konstytucji ChRL (2018), państwo ma zapewniać racjonalne wykorzystanie zasobów naturalnych oraz ochronę rzadkich zwierząt i roślin, a przywłaszczanie lub niszczenie zasobów naturalnych przez jakąkolwiek organizację lub osobę jest zabronione. Według przedstawicieli chińskiej doktryny prawa, konsekwencjami art. 9 Konstytucji ChRL (2018) jest podział zasobów naturalnych według ich funkcji tj. funkcji ekonomicznej (rynkowej) i ekologicznej (środowiskowej). Jednocześnie, art. 9 Konstytucji ChRL (2018) stanowi, że zasoby środowiska są własnością państwową, a państwo ma obowiązek zapewnienia ich „racjonalnego” użytkowania. Wyłączne

Fowjpon fohubDpot ujwujpobnj n!x ji!Di .p ft f!Di bsbdufs j ujlt, Journal of Environmental Law, vol. 34(2), 2022, str. 353-61.

¹⁸¹ Szerzej nt. zarządzania z udziałem społecznym w kontekście organizacji społecznych, zob. Simona Novaretti, *Tpd .brhHpwsobod.f!w /Tpd .brhN bobh fn fou!Upx bset!b!O fx!S fhvrbupsz!S pnf!gps!Tpd .brhPshbo j bujpot! .p!Di .pb*, CDCT Working Papers vol. 32, str. 1-29.

¹⁸² Lv Zhongmei, *Nz nfy jKpq phb! j fl pph .b!x lq sbx jf*, str. 56-8.

¹⁸³ Por. Magdalena Łągiewska, *Di bsb! ufiszt u! b!di j t l jfh plq sbx b!dz x jo fh pl!-!xz csbo fl btq fl u*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, vol. 12, 2017, str. 91 i art. 6 Konstytucji ChRL.

prawo własności państwa do zasobów prowadzi do kształtowania się obowiązku ich sprawiedliwej redystrybucji na rzecz każdego obywatela.¹⁸⁴

Obowiązek „racjonalnego” użytkowania zasobów jest rozszerzony także na podmioty prywatne poprzez art. 10 Konstytucji ChRL (2018). W ramach tego przepisu rozróżniono trzy typy gruntów: miejskie, wiejskie i podmiejskie. Grunty miejskie są własnością państwową; grunty wiejskie i podmiejskie są natomiast objęte własnością kolektywną, o ile przepisy szczególne nie stanowią inaczej.¹⁸⁵ Zgodnie z art. 10 § 4 Konstytucji ChRL (2018), żadna osoba prawna lub fizyczna nie może wejść w posiadanie, nabyć, zbyć, lub w jakikolwiek inny sprzeczny z prawem dokonać czynności prawnej rozporządzającej dotyczącej nieruchomości gruntowej. Podmiotom prywatnym może zostać natomiast przekazane prawo użytkowania określonych typów nieruchomości gruntowych,¹⁸⁶ a wszelkie osoby są zobowiązane do ich racjonalnego użytkowania. W związku z tym, w literaturze stale prowadzona jest dyskusja w jaki sposób należy rozgraniczać prawa i obowiązki związane z określonymi prawami rzeczowymi dotyczącymi nieruchomości gruntowych, w szczególności prawa własności i prawa użytkowania.¹⁸⁷

W ramach art. 22 § 2 Konstytucji ChRL (2018) ustanowiono obowiązek ochrony miejsc o szczególnym znaczeniu krajobrazowym i historycznym, cennych zabytków kultury oraz innego znaczącego dziedzictwa historycznego i kulturowego.¹⁸⁸ Należy także zwrócić uwagę na art. 26 Konstytucji ChRL (2018), kształtujący obowiązki państwa do ochrony i poprawy (jakości) środowiska oraz środowiska naturalnego, a także do zapobiegania i kontroli zanieczyszczenia oraz prowadzenia polityki leśnej. Przepis ten ustanowiony w 1978 r., jest określany „kamieniem milowym” na rzecz ochrony środowiska w systemie prawnym ChRL.¹⁸⁹

Ostatnią z norm, którą można bezpośrednio powiązać z ochroną środowiska i zarządzaniem zasobami jest przepis art. 89 Konstytucji ChRL (2018), który zawiera katalog kompetencji przekazanych Radzie Państwa – najwyższemu organowi władzy wykonawczej.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Wang Yong, *Us kx bst uk px b! t usvl wsb! x bt op d j qb t uk px k*, str. 48; Jiao Yanpeng, *Xbsup ! bt px x! obwshbz di ! jx bt op qb t uk b*, str. 128.

¹⁸⁵ Dopuszczalne jest dokonanie wyłączenia za odszkodowaniem.

¹⁸⁶ W taki zresztą sposób jest ukształtowany prywatny rynek nieruchomości. Szerzej nt., zob. rozdział 4.2.

¹⁸⁷ Cheng Xueyang, *Tztufn ! x bt op d j hsvou x*, str. 210; Cheng Xueyang, *Hsvou ! x ! n jt bdi ! kbl p x bt op ! qb t uk b* / str. 76-90.

¹⁸⁸ Jak będzie to widoczne w kontekście aktualnego prawa deliktowego, art. 22 Konstytucji ChRL może wpływać na interpretację pojęcia szkody na dziedzictwie historycznym, która może dotyczyć także różnorodności biologicznej (tj. zwierząt, roślin, mikroorganizmów), krajobrazu (konstrukcje skalne, jaskinie, wulkany) i form ochrony przyrody (parki narodowe, rezerваты przyrody), a także innych obiektów cennych ze względu na walory kulturowe, lub naukowe. Zob. rozdział 4.4.1.

¹⁸⁹ Qin Tianbao, Zhou Chen, *Jouspevdjpo*, w: Qin Tianbao (red.), *S ft jbsdi ! I boec ppl ! po ! Di p ft j ! Fowj p on foubh Mx*, Edward Elgar, Cheltenham 2015, str. 5.

¹⁹⁰ Rada Państwa, jest najwyższym organem administracji państwowej (władzy wykonawczej).

dbałości o środowisko w normach konstytucyjnych może już zostać uznane jako przejaw konstytucjonalizmu środowiskowego.¹⁹⁶ Przyjęcie koncepcji *M! L pu*, pozwala uznać, że konstytucjonalizm środowiskowy występuje w ChRL, ponieważ w Konstytucji ChRL (2018) ukształtowano obowiązki podmiotów publicznych w zakresie ochrony środowiska i powiązano cele rozwoju państwa z koncepcją Cywilizacji Ekologicznej. W konsekwencji, stwierdzenie, że konstytucjonalizm środowiskowy występuje w ChRL wymaga przyjęcia podobnego założenia jak w przypadku praworządności w Chinach – akceptacji innego modelu.

Należy jednak podkreślić, że kontrola stosowania przepisów konstytucyjnych w chińskim systemie prawnym jest utrudniona z uwagi na to, że ChRL nie posiada organu właściwego do badania zgodności aktów prawnych niższego rzędu z konstytucją. Mimo, że autorzy twierdzą, że w Chinach występuje kontrola konstytucyjności aktów prawnych, to należy podkreślić, że w żadnym stopniu nie przypomina ona modeli zachodnich, tj. np. amerykańskiego zdecentralizowanego, realizowanego przez sądy powszechne lub np. niemieckiego i polskiego realizowanego przez odrębne trybunały konstytucyjne.¹⁹⁷ W ChRL nie istnieje żaden wyspecjalizowany sąd, który mógłby podejmować się kontroli zgodności aktów prawnych w świetle przepisów Konstytucji ChRL (2018). Wszelkie prerogatywy związane z szeroko pojętym konstytucjonalizmem, w tym konstytucyjną kontrolą aktów prawnych, należą do wyłącznej właściwości OZPL. Decyzje Komitetu Konstytucji i Prawa – jako komisji specjalnej OZPL – są jednak traktowane wyłącznie jako zalecenia. To jednak OZPL posiada wyłączną władzę do podejmowania ostatecznych, wiążących decyzji dotyczących przedmiotu konstytucji i konstytucyjności aktów prawnych. W konsekwencji, przyjęte rozwiązanie ustrojowe polegające na możliwości badania zgodności uchwalanych ustaw z konstytucją przez Komitet oparte o „rekomendacje” lub „opinie” należy pożytywać zasadniczo jako realizujące funkcję kontrolno-doradczą.¹⁹⁸ Jednocześnie, uchylając decyzję w precedensowej sprawie *R j Zvnp h*, NSL wyłączył możliwość bezpośredniego stosowania norm konstytucyjnych.¹⁹⁹ W efekcie, we współczesnym porządku prawnym ChRL, rolę gwarantów praw i wolności

¹⁹⁶ Nie jest tu w takim wypadku wymagane np. ukształtowania prawa do środowiska. Zob. Louis J. Kotzé, *Bshv ph! Hmpc bnt Fowj pson foubnt Dpot ujwujpbnj n*, Transnational Environmental Law, vol. 1(1) 2012, str. 199, 208.

¹⁹⁷ Nt. modeli kontroli aktów prawnych, zob. np. Eugeniusz Zwierzchowski, *L pousph! l pot uwdko p dj bl u x! vt bx p b x d z di*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1982; Eugeniusz Zwierzchowski, *T e p x o j l u x p l pot uwdko f*, Temida 2, Białystok 1994.

¹⁹⁸ Podobne wnioski w kontekście nowelizacji Prawa o legislacji (2023) i konstytucyjnej kontroli *fy! bouff! i fy! q pt u!* ustaw, zob. Marianne von Blomberg i Jingyi von Strausser, *Wpo! Je f p n h j f! c j! O p s n fol pous p m f! E j f! S f w j j p o! e f t! H f t f u h f c v o h t h f i f u f i! e f s! W S! D i p b*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 30(3-4), 2023, str. 164-5.

¹⁹⁹ Zob. Sun Yuhua, Tong Zhiwei, *D i b s b l u f s t u l b! d i j t l j f! l pous p m f! l pot uwdko p dj*, str. 48, 50, 56; Qin Qianhong, *L pousph! l pot uwdko p dj*, str. 72. Zob. również, Katrin Blasek, *S v n f! j g! M b x! j! D i p b! ! B! D p n q b s b u j w f! B q q s p b d i*, Springer, Heidelberg 2015, str. 25 i n.

konstytucyjnych przejęły ustawy zwykłe, takie jak m.in. Kodeks cywilny ChRL.²⁰⁰ Jak zauważa [i boh/R bogbo, „[chińskie] prawo konstytucyjne pozostaje bez obrony – przynajmniej na drodze sądowej”.²⁰¹

W ten sposób wyłania się wyzwanie dotyczące relacji unormowań konstytucyjnych i ustawodawczych. W realiach współczesnego systemu prawnego ChRL, to ustawodawstwo zwykłe, a nie konstytucja, odgrywa kluczową rolę w realizacji ochrony środowiska i zarządzania zasobami. Ustawodawstwo z zakresu ochrony środowiska należy do jednej z najwcześniej kształtowanych gałęzi prawa, ponieważ proces jego tworzenia rozpoczął się równolegle z reformami *hb hf l b gboh*.²⁰² Prawo ochrony środowiska (1979) było jedną z pierwszych siedmiu ustaw uchwalonych na początku *hb hf l b gboh* i stanowiło ono fundament dla kształtującego się systemu ochrony środowiska. Dziesięcioletnia praktyka stosowania ustawy pozwoliło na identyfikację jej niedoskonałości, co doprowadziło do nowelizacji Prawa ochrony środowiska (1979) w 1989 r. W wyniku nowelizacji wprowadzono regulacje dotyczące standardów jakości środowiska, systemu monitorowania, zasad oceny oddziaływania na środowisko, opłat za korzystanie ze środowiska oraz obowiązków władz lokalnych, a także rozróznilo odpowiedzialność administracyjną, karną i cywilną za naruszenia przepisów ochrony środowiska.

W latach ‘80-tych doprowadzono także do uchwalenia Prawa ochrony środowiska morskiego (1983), Prawa o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia wody (1984), Prawa o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia powietrza (1987), a także Prawa wodnego (1988) i Prawa ochrony dzikich zwierząt (1988). Rozwój legislacji (rozumianej zarówno jako uchwalanie ustaw, jak ich nowelizowanie) w tej gałęzi prawa, charakteryzuje się wyjątkową dynamiką, szczególnie widoczną od początku XXI w.²⁰³ Pod panowaniem *Y f Kjq ph b*/w stosunkowo krótkim czasie uchwalono wiele nowych aktów prawnych jak np.

²⁰⁰ W kontekście możliwości, ograniczeń i założeń dla takich działań, zob. Alec Stone Sweet, Chong Bu, Ding Zhuo-! *Csfbdj ph! ui f! Ubc pp ! Dpot ujwujpobrhE jn fot jpot! jg! ui f! O fx! Di p ft f! Djwjh Dpe f*, Asian Journal of Comparative Law, vol. 18, 2023, str. 319-344.

²⁰¹ Zhang Qianfan, *Ui f! Dpot ujwujpo! jg! Di pb;! B! DpoufywbthBobmt j*, Hart Publishing, Oxford-Portland-Oregon 2012, str. 9. Zob. również, Zhang Qianfan, *Po!ui f! TfnjdjwjlBqq njlbujpo! jg! ui f! Di p ft f! Dpot ujwujpobnfn*, Peking University Law Journal, vol. 2(1), 2014, str. 5-26; Zhang Qianfan, *B! dpot ujwujpo! x ji pvildpot ujwujpobnfn !Ui f! q bui t! jg! dpot ujwujpobhe fwfnjn foul p! Di pb*, International Journal of Constitutional Law, vol. 8(4), 2010, str. 950-76. Podobnie, Alec Stone Sweet, Trevor T. W. Wan, *Hnpxbrldpot ujwujpobnfn !boe!ui f! Qfjg nft! S fgv njl! jg! Di pb;! E ho jz! bt! ui f! gvoebn foubtcbt j ! jg! ui f! nfhbrltzt ufn*, International Journal of Constitutional Law, vol. 21(2), 2023, str. 433-60.

²⁰² Choć podejmowano również próby ustanowienia prawa ochrony środowiska jeszcze przed Rewolucją Kulturalną. Zob. William P. Alford, *Mjn jt! jg! ui f! Mbx! p! Beesft ph! Di pb t! Fowjpon foubthE jfn n b*, Stanford Environmental Law Journal, vol. 16, 1997, str. 125-35.

²⁰³ Zob. Wang Canfa, *Ui f! Sbq j! E fwfnjn foul jg! Fowjpon foubthQspufdujpo! Mbx*, w: Cai Dingjian, Wang Chenguang (red.), *Di pb t! Kpwsf! upx bse! ui f! Svnf! jg! Mbx! MfhhbthS jpsn !2: 89.3119*, Brill 2010, str. 507-11 z odniesieniem do Tabeli 11.1 *Di pb t! n b p! fowjpon foubthQspufdujpo! rhxt! boe! sfhvthujpot*.

Prawo bezpieczeństwa jądrowego (2017), Prawo zapobiegania i kontroli zanieczyszczenia gleby (2018) lub Prawo ochrony rzeki Jangcy (2020). Znowelizowano także wiele innych ustaw, w tym tak zasadniczą dla badanej materii – Prawo ochrony środowiska (2014). W efekcie tej działalności, na współczesny system prawa ochrony środowiska składa się ponad 30 ustaw.²⁰⁴ Równolegle, na szczeblu prawa międzynarodowego, Chiny przez ostatnich 40 lat przystąpiły do m.in. Konwencji wiedeńskiej o ochronie warstwy ozonowej,²⁰⁵ Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu,²⁰⁶ Konwencji o różnorodności biologicznej,²⁰⁷ Protokołu z Kioto,²⁰⁸ Porozumienia paryskiego w sprawie ochrony klimatu, a także Deklaracji z Rio (Karta Ziemi) i Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030.

Działalność ustawodawcza od lat '80-tych XX w. obrazuje, że rozwój systemu prawa ochrony środowiska w ChRL dotyczył głównie stanowienia nowych ustaw na rzecz ograniczenia luk w prawie. We współczesnym kierunku legislacyjnym pod rządami *Y J* poprzednie założenia legislacyjne nie są jednak kontynuowane i poza stanowieniem kolejnych aktów prawnych, jako cel rozwoju prawodawstwa przyjęto zwiększenie koherencji między przyjętymi ustawami. W świetle 14-tego planu pięcioletniego, prawodawstwo zostało zatem ukierunkowane na systematyzację dotychczasowego dorobku normatywnego.²⁰⁹ W efekcie, w 2021 r. ogłoszono, że rozpoczęto prace nad Kodeksem prawa środowiska,²¹⁰ który ma być „zintegrowany” z innymi instytucjami na rzecz ochrony środowiska, w szczególności

²⁰⁴ Lv Zhongmei podaje tu 34 ustawy, nie wymienia jednak które, zob. Lv Zhongmei, *L pe fl t! p d i spoz! spe px j l b! x!* *q rbo jf!* *nfh j r d k z k o z n*, Xinhuanqhe, 23.11.2023 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c2/c30834/202311/t20231123_433117.html).

Podobne wnioski można również wyciągnąć na podstawie informacji zamieszczonych na stronie internetowej stronie Ministerstwa ekosystemu i środowiska, zob. Ministerstwo Ekosystemu i Środowiska (dostęp: https://www.mee.gov.cn/ywgz/fgbz/fl/index_2.shtml).

²⁰⁵ Konwencja Wiedeńska O Ochronie Warstwy Ozonowej, Dz.U. L 297 z 31.10.1988.

²⁰⁶ Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., Dz.U. 1996 nr 53 poz. 238.

²⁰⁷ Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r., Dz.U. 2002 nr 184 poz. 1532.

²⁰⁸ Ocena chińskiej partycypacji w Protokole z Kioto może być co najmniej ambiwalentna, ponieważ w okresie 1990-2010, emisje związane z produkcją energii wzrosły w Chinach o 205% *ton q fs! dbq j b* – do ok. 7 ton. Aktualnie, w ChRL produkuje się ok. 8 ton *q fs dbq j b* CO₂ – porównywalnie do Polski. Por. Der Spiegel, *Fo fshz. S f i b u f e!* *DP3!* *Fn j t j p o t* (dostęp: <https://web.archive.org/web/20111201061303/http://www.spiegel.de/international/germany/bild-800288-287763.html>); Our World in Data, *Q fs! dbq j b! DP ! f n j t j p o t! w ! q fs! dbq j b! fo fshz! d p o t v n q u j p o*, 2022 (dostęp: <https://ourworldindata.org/grapher/per-capita-consumption-based-co-emissions-vs-per-capita-energy-consumption>).

²⁰⁹ Szerzej nt. kodyfikacji prawa ochrony środowiska w ChRL, zob. Lv Zhongmei, *L p e z g j b k b l q s b x b! spe px j l b*, str. 1-11.

²¹⁰ Dotychczasowe wyniki prac dotyczą określenia zakresu przedmiotowego i ujednolicenia systemu zarządzania środowiskiem. Zob. Wang Jin, *P! l pe fl t j f! p d i spoz! spe px j l b*, str. 18.

regulacjami przyjętymi w Kodeksie cywilnym ChRL.²¹¹ Wynika to z faktu, że dotychczas uchwalane ustawy z zakresu ochrony środowiska doprowadziły do licznych problemów. Pomimo uchwalenia znacznej liczby aktów prawnych, działania legislacyjne nie były wystarczająco skoordynowane. W związku z tym, obecnie występuje wiele sprzeczności między poszczególnymi ustawami i przepisami.²¹² Wewnętrzne sprzeczności w systemie ochrony środowiska wynikają także z przyjętej systematyki. Taksonomia przyjęta przez chińską doktrynę, polega na podziale prawa ochrony środowiska na dwie podgałęzie: prawo zanieczyszczeń i prawo zasobów.²¹³ Z tego powodu, rolą jednych ustaw z gałęzi prawa ochrony środowiska jest stworzenie gwarancji rozwoju gospodarczego, rolą innych jest natomiast przeciwdziałanie zanieczyszczeniom. Jeszcze inne ustawy jak np. Prawo o promowaniu gospodarki obiegu zamkniętego (2018), mają za zadanie łączyć oba cele.²¹⁴ Równolegle obok wyzwań związanych z taksonomią, przedstawiciele chińskiej doktryny prawnej przyjmują różne teorie dotyczące charakteru norm z gałęzi prawa ochrony środowiska, w tym m.in. teorie: (i) niezależności, (ii) prawa administracyjnego, (iii) prawa gospodarczego lub (iv) prawa socjalnego.²¹⁵ Taki stan wpływa natomiast na sądowe stosowanie prawa²¹⁶ i trudność w jego egzekwowaniu.²¹⁷ W efekcie, ochrona środowiska w ChRL napotyka wyzwania wykraczające poza stanowienie prawa.

2.2.2. Wyzwania dla systemu prawa ochrony środowiska w ChRL

Współczesny rozwój chińskiego systemu prawa ochrony środowiska jest zatem skoncentrowany nie tylko na systematyzacji obowiązujących już aktów prawnych, ale również na usprawnieniu ich egzekwowania. Źródła wyzwań dla systemu ochrony środowiska w ChRL są wielopłaszczyznowe. Niektórzy identyfikują je jako wynikające z uwarunkowań politycznych, w szczególności protekcjonalizmu władz prowincji i ograniczenia wolności

²¹¹ O czym dalej w Rozdziale 4.

²¹² Kai Xu, Guangdong Tian, *Dpe ġ jlbujpo! boe! Qsptq fdl ġ! Di ġb t! Dpe ġ jlbujpo! ġ! Fowjpon foibrhMbx! ġspn! ũ! fl Qfstq fdujw! ġ! HmpcbhFowjpon foibrhHpwsobodf*, International Journal of Environmental Research and Public Health, vol. 19(16), 2022, 9978, str. 6.

²¹³ Zhu Jingwen, *Jouspevdujpo! Gvoebn foibrhŬi fpsjft! ġ! ũ! flTpdġnj! ũTzt ũfn! ġ! Mbx! x ĵi! Di ġ ĵi! Di bsbdufsj ũjt*, w: Zhu Jingwen, Meng Tao, Peng Hao, Feng Hui, Liu Xinyan, Peng Xiaolong (red.) *Di ġb t! MjhbhTzt ũfn! Voe fstboe ĵh! Di ġb*, Springer, Singapur 2023, str. 1-30.

²¹⁴ Z uwagi na uchwalenie przepisów o sprzecznych sobie *sbujp! ġh j!* w ramach jednej ustawy, niektórzy badacze oceniają ją jako nieefektywną. Zob., Yuan Hu, Xuan He, Mark Poustie, *Dbo! MjhbhTzt ũfn! Qspn puf! Djsdvrs! Fdpo ġn z !B!N bufs ġrhGmpx. Cbt fe! Fwbmbujpo! ġ! ũ! flDjsdvrs! E ġhsfj! ġ! ũ! Di ġ ĵi! flFdpo ġn z*, Sustainability, vol. 10(4), 2018, str. 990.

²¹⁵ Hou Jiaru, *E ġhph!n j e z!q sbx ġn! pdi spoz! spe px ĵl b! ĵq sbx ġn! ĵ szx biozn*, str. 109-10.

²¹⁶ Liu Sanmu, *Qvcnj! oz! di bsb! ũfsq sbx b! spe px ĵl b*, str. 80.

²¹⁷ Zob. transkrypcję wykładu Wang Jin; Wang Jin, *Di ġb t! Hsfjo! Mbx! t! bsf! vt ġhft*, Dialogue Earth, 23.09.2010 (dostęp: <https://chinadialogue.net/en/pollution/3831-china-s-green-laws-are-useless/>).

słowa.²¹⁸ Inni podkreślają natomiast strukturalne braki w przyjmowanej legislacji, która utrudnia funkcjonowanie administracji publicznej – zarówno centralnej, jak i lokalnej – i czyni egzekwowanie prawa nieskutecznym.²¹⁹

Obowiązujące w ChRL regulacje prawne systemu ochrony środowiska opierają się zasadniczo na modelu odgórnego zarządzania (*upj.e px o*).²²⁰ W efekcie, kluczowymi decydentami w zakresie ochrony środowiska są podmioty sektora publicznego, których kompetencje są skoncentrowane na uprawnieniach kontrolnych i wykonawczych. Mankament takiego rozwiązania był szczególnie widoczny w świetle ograniczonych lub nakładających się na siebie kompetencje organów administracyjnych. Regulacje z przełomu XX i XXI w. prowadziły do sytuacji, w której organy podległe Ministerstwu ochrony środowiska, mimo wydawania decyzji o ograniczeniu lub wstrzymaniu działalności związanej z korzystaniem ze środowiska lub dotyczące administracyjnych kar pieniężnych, nie były w stanie ich egzekwować wobec sprawców.²²¹ W tym samym okresie wysokość kar była uznawana za niewystarczającą, gdyż dla sprawców zanieczyszczeń bardziej optymalnym finansowo było uiszczenie kary administracyjnej, niż dokonanie inwestycji pozwalających na dostosowanie działalności gospodarczej do wymogów środowiskowych.²²²

Sytuacja ta była spowodowana procesami decentralizacyjnymi zapoczątkowanymi ustawą Prawo ochrony środowiska (1979). Jedną z właściwości decentralizacji jest stosowanie przez rząd centralny mechanizmów mobilizujących władze lokalne, w

²¹⁸ Np. w kontekście nadzoru nad lokalnymi kadrami, zob. Alex L. Wang, *UI F!TFBS DI !GPS!TVTUBJOBCMF! MFHJUNBDZ!FOWS PONFOUBMMB X!BOE!CVSFBV DSB DZJO!DI JOB*, Harvard Environmental Law Review, vol. 37(2), 2013, str. 367-440. Nt. możliwości partycypacji obywatelskiej na rzecz ochrony środowiska, zob. Benjamin van Rooij, *Ui f!Qfjw n!w !Qpmujpo;!voe fst iboe .ph!d juj fo!bdujpo!bhb pt uk pmujpo! .p! Di .pb*, Journal of Contemporary China, vol. 19(63), 2010, str. 75-6.

²¹⁹ Dotyczy to zasadniczo statusu i zakresu kompetencji organów publicznych. Choć należy zauważyć, że nie są to jedyne powody. Szerzej w kontekście legislacji z lat 2000-2010, zob. Charles R. McElvee, *Fowjpon foubthbx! .p! Di .pb!N jhbuph!S j! !boe!Fot vs ph! Dpnq n!bodf*, Oxford University Press, Nowy Jork 2011, str. 3-12.

Wyzwania z jakimi mierzy się chiński system ochrony środowiska są zasadniczo zbieżne z tymi dotyczącymi egzekwowania prawa publicznego. Organy administracyjne nie mają jasno określonych prawem funkcji, istnieje również problem co do relacji pomiędzy organami administracyjnymi namnażając tym samym spory kompetencyjne. Nt. egzekwowania prawa ochrony środowiska w kontekście wyzwań prawa administracyjnego, zob. Zhang Kunmin, Zongguo Wen, *S fwjfx !boe!di bmfoh ft! jg! pni jft! jg! fowjpon foubth spufdujpo!boe!t vt ib .pbcnf! e fwjw n fou .p! Di .pb*, Journal of Environmental Management, vol. 88(4), 2008, str. 1249-61.

²²⁰ W kontekście emisji dwutlenku węgla, por. Juan Luo, Xiaoman Jin, Yiming Hu, *Upj.e px o! ps! c pupn .wq ! Hpwfson fouQpni jft!-Qvc n!Bx bs fo ft! !boe! Dbsc po!S fevdujpo*, Economic Analysis and Policy, vol. 83, 2024, str. 118-29.

²²¹ Zhang Xuehua, *Fogpsd.ph! fowjpon foubth fhvhuipot! .p! I vc f!j spwpd f! Di .pb;!bh fod jft!-dpvsu!-d juj fot*, praca doktorska, Stanford University, Stanford 2008, str. 35-7.

²²² Charles R. McElvee, *Fowjpon foubthbx! .p! Di .pb! N jhbuph! S j! ! boe! Fot vs ph! Dpnq n!bodf*, Oxford University Press, Nowy Jork 2011, str. 9; Alex Wang, *Ui f!S pni jg! Mbx! .p! Fowjpon foubth spufdujpo! .p! Di .pb;! S fd fouE fwjw n fou* Vermont Journal of Environmental Law, vol. 8(2), 2007, str. 203-4.

szczegółności poprzez instrumenty o charakterze ekonomicznym, np. dotacje celowe. Zastosowanie tej strategii obrazuje jednak ograniczoną zdolność organów centralnych do skutecznej kontroli i nadzoru – zarówno nad podmiotami prywatnymi, jak i administracją lokalną. Jest to efekt przyjęcia przez władze centralne polityki wiążących celów środowiskowych opartych na narzędziach dowodzenia i kontroli (*dpr n boe! boe! dpouspn*). Szytywność celów, cykliczność kontroli i brak niezależnych instytucji monitorujących, prowadzą do pozyskiwania niskiej jakości danych oraz rozbieżności między celami a wynikami.²²³ Rezultatem przyjętego modelu jest istotna rozbieżność między raportowanymi wynikami, a stanem faktycznym.²²⁴ *Hfo p!L p u l b* twierdzi, że w chińskich realiach instrumenty dowodzenia i kontroli należałoby zatem określić instrumentami dowodzenia bez kontroli, ponieważ władze centralne nie sprawują realnej kontroli nad wdrażaniem i monitorowaniem celów środowiskowych.²²⁵

Sama poprawa mechanizmów kontroli okazuje się nie być jednak wystarczająca. Chociaż zasadniczo to organy władzy kształtują i egzekwują normy na rzecz ochrony środowiska, dopiero jednak aktywny udział społeczeństwa pozwala na pełne osiągnięcie założonych celów prawodawczych, m.in. Cywilizacji Ekologicznej.²²⁶ Z tego powodu,

²²³ W trakcie wystąpienia *N bsl!Qpvt ujf* zwracał uwagę na sposób prowadzenia audytów środowiskowych w ChRL. Opisywał on sytuację, zwracania uwagi przedsiębiorstwom przez organy administracyjne dot. przekraczania wartości emisji ze wskazaniem, kiedy wrócą na ponowną kontrolę. Jednostki kontrolowane zatrzymywały produkcję aż do kontroli, a następnie po ponownej kontroli, która oczywiście wykazywała, że emisje są w normie z powrotem wznawiała produkcję. Mark Poustie, Linlin Liu, Yuan Hu, *Xi z!E p!Ui pht!HpBx sz !B!S fwjfx! p!ui f! Fowjpon foubhEb jn!Qfobn!Tzt ufn! p! Di pb*, 16th Annual Conference of the European China Law Studies Conference Kopenhaga 22.09.2022.

²²⁴ Szerzej nt. Guojun He, Shaoda Wang, Bing Zhang, *Xbufs p!E px o!Fowjpon foubhS fhvhujo! p! Di pb*, The Quarterly Journal of Economics, vol. 135(4), 2020, str. 2135-85.

Chociaż we współczesnej polityce pod rządami *Y j Kpq p! b* kładzie się nacisk na ochronę środowiska i zarządzanie oparte na prawie (*z gb! i hv p*), co w założeniu powinno skutkować egzekwowaniem prawa wobec podmiotów je naruszających, to podmioty nadal dysponują pewnym zakresem swobody do prowadzenia bezprawnej działalności. Należy w tym miejscu zwrócić szczególną uwagę na znaczenie sieci powiązań społecznych – *hvboyj*. Relacje interpersonalne w Chinach mają swoisty wpływ na proces decyzyjny. *Hvboyj* pomiędzy przedsiębiorcami i urzędnikami ułatwia wymianę (nie)formalnych informacji. Przedsiębiorcy nie mogą formalnie wpływać na kształtowaną politykę środowiskową nawiązują – lub wykorzystują już nawiązane – prywatne relacje z przedstawicielami administracji lub KPCh. Prowadzi to do powstawania klientelistycznych relacji między podmiotami państwowymi i sektorem prywatnym, która z jednej charakteryzuje się strony współzależnością, a z drugiej współpracą. Większe przedsiębiorstwa, wykorzystując bezpośredni kontakt z lokalnymi urzędnikami, doprowadzają do „łagodniejszego” egzekwowanie przepisów w stosunku do nich. Zob. Jun Li, Jing Vivian Zhan, *Fowjpon foubh Dnjfoufn! n! I px! Di p!fi f! Qs jbu! Foufqs j! f! Mpcz! voe fs! Fowjpon foubhDsbdl e px ot*, The China Quarterly vol. 255, 2023, str. 690; Scott Kennedy, *Dpnq bs phgpsn bthoe! jgpsn brhmpcz ph!q sbduj! f! p! Di pb;!u f! dbq jbn! bn c jbnfoul fn csbd! f! p! dbq jbn! u*, China Information 23(2), 2009, str. 195–222.

²²⁵ Genia Kostka, *Dpr n boe! x ji pvil dpouspn! Ui f! dbt! f! p! Di pb! f! fowjpon foubhsh f!ltzt ufn*, Regulation & Governance, vol. 10(1), 2016, str. 58-74.

²²⁶ W kontekście działalności na przełomie XX i XXI w. organizacji pozarządowych, które jako swój cel funkcjonowania deklarują działalność na rzecz ochrony środowiska zob. Qiusa Ma, *Op. Hpwfson foubh Pshbo j bujpot! p! Dpoufnq psbs! Di pb!Qbwph!u f! x bz! up!d jvjht pdjft*, Routledge, Nowy Jork, 2006, str. 116-121.

równolegle do kształtowania mechanizmów dowodzenia i kontroli, w chińskim systemie prawnym wymagane stało się stworzenie mechanizmów umożliwiających realizację prawa do zdrowego środowiska i sprawiedliwości ekologicznej.

Sprawiedliwość ekologiczna²²⁷ to koncepcja kojarzona z ruchami i organizacjami ekologicznymi, które działają na rzecz ochrony środowiska i możliwości korzystania ze środowiska jako dobra wspólnego. Realizacja sprawiedliwości ekologicznej opiera się na działaniach oddolnych (*grassroots*) umożliwiających zaangażowanie osób i społeczności bezpośrednio dotkniętych problemami środowiskowymi. Koncepcja ta jest immmanentnie związana z pojęciem sprawiedliwości, powszechnie rozumianym w kategoriach sprawiedliwości dystrybutywnej. *Key to Defining the Environment* wyróżnia tu trzy właściwości (elementy) sprzyjające realizacji sprawiedliwości ekologicznej, tj. postępowanie, wyrokowanie i ustroj społeczny.²²⁸ Właściwością postępowania jest kształtowanie odpowiednich ram i mechanizmów instytucjonalnych – np. uznania prawa do środowiska jako prawa konstytucyjnego lub stworzenie równego dostępu do informacji o środowisku.²²⁹ W odniesieniu do elementu wyrokowania autorzy podkreślają znaczenie aktywizacji obywatelskiej i równego udziału społeczeństwa w stanowieniu i stosowaniu prawa. Właściwość ustroju społecznego oznacza natomiast, że realizacja sprawiedliwości ekologicznej jest zależna od przyjętej ideologii lub systemu etycznego w danym społeczeństwie.²³⁰

Na przełomie XX i XXI w. udział podmiotów prywatnych w systemie ochrony środowiska w ChRL był ograniczony. Obowiązujące wówczas przepisy nie przyznawały organizacjom pozarządowym i obywatelom dostępu do informacji o środowisku, udziału w postępowaniach administracyjnych i w procedurze oceny oddziaływania na środowisko.²³¹ Nieefektywność zarządzania odgórnego w zakresie ochrony środowiska doprowadziła jednak do potrzeby uwzględnienia działalności podmiotów prywatnych – działalności oddolnej. Początek XXI w. przyniósł pewne zmiany, kiedy jako jedno z

²²⁷ Pojęcie sprawiedliwości ekologicznej jest pojęciem nieostrym i sprawia trudności definicyjne. Szerzej nt. zob. David Schlosberg, *Unsettling the Environment: From the Fair Society to the Climate Movement*, Environmental Politics, vol. 22(1), 2013, str. 37-55; Joan Martinez-Alier, Leah Temper, Daniela Del Bene, Arnim Scheidel, *Just Environmental Politics*, The Journal of Peasant Studies, vol. 43(3), 2016, str. 731-55.

²²⁸ Janina Ciechanowicz-McLean, *Environmental Justice in China: A Case Study of the Yangtze River Delta*, Gdańskie Studia Prawnicze, vol. 35, 2016, str. 119-130.

²²⁹ David Schlosberg, *Environmental Justice: The Struggle for the Right to a Healthy Environment*, Oxford University Press, Nowy Jork 2002, str. 12-4.

²³⁰ Janina Ciechanowicz-McLean, *Environmental Justice in China: A Case Study of the Yangtze River Delta*, Gdańskie Studia Prawnicze, vol. 35, 2016, str. 126.

²³¹ Wang Canfa, *Environmental Law in China: A Comparative Analysis*, Vermont Journal of Environmental Law, vol. 8(2), 2007, str. 164.

narzędzi na rzecz partycypacji społecznej i rozwiązywania sporów środowiskowych w relacji organy publiczne – podmioty prywatne, zaczęto wykorzystywać tzw. petycje (*yjgboh*).²³² Zasadniczą funkcją petycji jest informowanie władz o nadużyciach.²³³ Choć petycje pozwalają na rozwiązywanie sporów pomiędzy osobami fizycznymi, a organami publicznymi z pominięciem standardowej procedury administracyjnej lub postępowania sądowego,²³⁴ to z uwagi na brak mocy wiążącej wydawanych rozstrzygnięć oraz szerokie uprawnienia dyskrecyjne organów władzy, ich efektywność jest jednak ograniczona.²³⁵ Formalne mechanizmy rozwiązywania sporów w zakresie ochrony środowiska pozostawały zatem marginalne.²³⁶ Ustawodawstwo pierwszych dekad *hb h fl b gboh* było koncentrowało się na kształtowaniu obowiązków organów publicznych, z pominięciem zapewnienia odpowiednich gwarancji proceduralnych w ramach procedury administracyjnej lub cywilnej. Nawet utworzenie w 2008 r. specjalistycznych sądów rozpatrujących postępowania z zakresu ochrony środowiska – będące odpowiedzią na liczne protesty²³⁷ – początkowo nie przyniosło zmian, gdyż sądy decydowały się nie rozpatrywać wnoszonych pozwów.²³⁸ Obywatele podejmując starania o ochronę swoich praw napotykali się również na przeszkody instytucjonalne, jak m.in. przewlekłość

²³² W dosłownym tłumaczeniu *yjgboh*! oznacza „listy i wizyty”. Historycznego podłoża tej instytucji można doszukiwać się zarówno w republikańskich jak i maoistycznych rozwiązaniach, zob. Carl F. Minzner, *Y jgboh: An Alternative to Formal Chinese Legal Institutions*, Stanford Journal of International Law, vol. 42(1), 2006, str. 110-6.

W konstrukcji tej instytucji można dostrzec pewne podobieństwa do ugody funkcjonującej w polskim postępowaniu administracyjnym, niemniej petycja jest w większym stopniu odformalizowana.

²³³ W samym tylko 2006 r., liczba petycji dotyczących ochrony środowiska wyniosła ponad 600.000. Zob. Jun Jing, *Fowjpon fobrh spufi u! p!svsbhDi pb*, w: Elizabeth J. Perry, Mark Selden (red.), *Di p fi flT pdjfi! Di boh f! Dpognitlboe!S fi j ibodf*, Routledge, Londyn-New York 2003, str. 197.

²³⁴ W dosłownym tłumaczeniu instytucja oznacza listy i wizyty lub skargi i wnioski. Jest to mechanizm, w którym obywatele, osoby prawne lub inne podmioty mogą kierować do władz publicznych skargi, wnioski, opinie lub sugestie za pośrednictwem korespondencji, telefonów i wizyt osobistych. Zakres petycji i ich wykonalność jest skorelowana z działalnością KPCh. Zob. Dekret o petycjach (2005).

Dekret o petycjach (2005) został uchylony w 2022 r. z uwagi na przyjęcie Dekretu o pracy nad petycjami (2022). Szerzej nt. instytucji petycji w kontekście ochrony środowiska, zob. Shijun Zhang, *Ui flO po. njh bujpo!Bq spbd! up!Fowjpon fobrhE j q vufi! p!Di pb;!Ui flFowjpon fobrhDpn q rh puMfiufst!boe!Wj j!Tzt ufn!—Bo!Bobmt j*, w: Hideki Kitagawa (red.), *Fowjpon fobrhQpnjz!boe!Hpwf sobodf! p!Di pb*, Springer 2017, str. 127-44.

²³⁵ Zob. art. 29, 33 Dekretu pracy nad petycjami (2022).

²³⁶ Michael Palmer, *Fowjpon fobrhS fhvrbujpo! p!u flQfju nft!S f vcnj! lg! Di pb;!Ui flGbdfl lg!E pn ft ujl!Mx*, China Quarterly, vol. 156, 1998, str. 800.

²³⁷ Szarzej nt. zjawiska pod koniec XX w., Susmita Dasgupta, David Wheeler, *Djij fo!d pn q rh pu!bt!fowjpon fobrh pe jlbupst!Fw p fodf!gspn!Di pb*, The World Bank Policy Working Paper Series 1704, 1997, str. 4-6, 14-5. Zob. np. protesty dot. Tamy Trzech Przełomów, Climate Diplomacy. Asia, Three Gorges Dam Conflict in China (dostęp: <https://climate-diplomacy.org/case-studies/three-gorges-dam-conflict-china>).

²³⁸ Por. Benjamin van Rooij, *Ui flQfju nft!w!Qpmujpo;!voe fst uboe ph!d jij fo!bdujpo!bhb pt ulq pmujpo! p!Di pb*, Journal of Contemporary China, vol. 19(63), 2010, str. 66; Sida Liu, *Ui flnph j!lggsbhn fobujpo!bo!fdpnph jlbh bobmt j!lg!u flDi p fi flnfhbht fswj!fi!n bsl fu*, praca doktorska, University of Chicago, Chicago 2009, str. 75; Kevin J. O'Brien, Lianjiang Li, *Tv ph!u flnpdbrt ubuf!ben p j usbuw!njh bujpo! p!svsbhDi pb*, The China Journal, vol. 51, 2004, str. 9-10, 12-14, 34, 80-82.

postępowania, nadmierne koszty i ograniczony dostęp do postępowania.²³⁹

Obserwacje dotyczące formalno-prawnych przeszkód i braku skutecznych narzędzi instytucjonalnych były możliwe do dokonania jeszcze przed nowelizacją Prawa ochrony środowiska (1989). Orzecznictwo z tamtego okresu związane z ochroną środowiska opierało się na prawie cywilnym i dotyczyło odszkodowań za padłe ryby lub zwierzęta gospodarskie oraz utracone uprawy. Poszkodowani zanieczyszczeniami przemysłowymi nie składali skarg do organów publicznych i nie prowadzili protestów. Ograniczali się oni do indywidualnych roszczeń bezpośrednio od sprawców szkód o niewielkie kwoty odszkodowania za zanieczyszczenie wody lub gruntu.²⁴⁰ W konsekwencji, aż do końca pierwszej dekady XXI w. zdecydowana większość spraw z zakresu ochrony środowiska w ChRL była rozpatrywana na podstawie prawa deliktowego w ramach tzw. postępowań odszkodowawczych za zanieczyszczenie (*x vsbo!t voi b f q f j d i boh! bok jo*).²⁴¹ W książce monograficznej z 2013 r. *S b d i f i t u f s o* przedstawia, że 87% sporów dotyczących ochrony środowiska w ChRL stanowiły postępowania cywilnoprawne. Zdaniem tej autorki taka sytuacja wynika z niechęci obywateli ChRL do dochodzenia swoich praw na podstawie postępowań administracyjnych, ponieważ wymaga to bezpośredniej konfrontacji z organami władzy publicznej.²⁴² *S b d i f i t u f s o* zauważa, że oparcie chińskiego systemu ochrony środowiska na instrumentach prawa prywatnego nie stanowi jednak optymalnego rozwiązania, ze względu na niską skuteczność wykonalności orzeczeń zapadających w ramach postępowań cywilnych. Priorytetowe traktowanie roszczeń odszkodowawczych względem środków zapobiegawczych i naprawczych w zakresie ochrony środowiska ujawnia natomiast, że powództwa cywilne pełnią przede wszystkim mechanizm sygnalizacyjny do władz (centralnych i lokalnych), zamiast stanowić narzędzie bezpośredniej poprawy stanu środowiska.²⁴³ W takim kontekście, działalność oddolna

²³⁹ Benjamin van Rooij, *U i f Q f j u n f w A Q p m u j p o ; v o e f s t u b o e j h d j u j f o l b d u j p o b h b j t u k p m u j p o ! j ! D i j b*, Journal of Contemporary China, vol. 19(63), 2010, str. 65.

²⁴⁰ Alice Mah, Xinhong Wang, *S f i f b s d i ! p o ! F o w j s p o n f o i b n k v t u j d f ! j ! D i j b ; ! M j n j b u j p o t ! b o e ! Q p t t j j n j u f t*, Chinese Journal of Environmental Law, vol. 1(2), 2017, str. 263-72

²⁴¹ O czym dalej w rozdziale 3.2.1.

²⁴² Rachel Stern, *F o w j s p o n f o i b n M j h b u j p o ! j ! D i j b ! B ! T w e z ! j ! Q p n j u j b r h B n c j b n f o d f*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, str. 211-34. Zob. także, Jun Jing, *F o w j s p o n f o i b n q s p u f i u ! j ! s v s b r h D i j b*, w: Elizabeth J. Perry, Mark Selden (red.), *D i j p f i f ! T p d j f z ! D i b o h f ! D p o g n j d u b o e ! S f i j i b o d f*, Routledge, Londyn-Nowy Jork 2003, str. 199-214. Także, Joy Y. Zhang, Michael Barr, *H s f f o ! Q p n j u j t ! j ! D i j b ; ! F o w j s p o n f o i b n H p w f s o b o d f ! b o e ! T u b u f . t p d j f z ! S f i h u j p o t*, Pluto Press, Londyn 2013, str. 10-4, 48-53, 100-4.

²⁴³ *S b d i f i t u f s o* zwraca także uwagę, że poszanowanie orzeczeń sądów nie jest zakorzenioną normą i nawet po wydaniu wyroku, często kontynuowane są negocjacje dotyczące wysokości odszkodowania. Z praktycznych względów pozwani godzą się natomiast na niższą wartość kompensacji niż przyznaną przez sąd, z uwagi na np. upadłość sprawców. Zob. Rachel Stern, *F o w j s p o n f o i b n M j h b u j p o ! j ! D i j b ! B ! T w e z ! j ! Q p n j u j b r h B n c j b n f o d f*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, str. 216. Także, Benjamin van Rooij, Rachel E. Stern, Kathinka

przewodzona przez chińskich obywateli, jest niekoniecznie związana z wysoką świadomością ekologiczną, lecz świadczy o reakcji na bezpośrednie zagrożenie ekonomiczne.

W odpowiedzi na ograniczenia związane z dostępem obywateli do formalnych mechanizmów ochrony środowiska, począwszy od drugiej dekady XXI w. rozpoczęto stopniową reformę ram instytucjonalnych. Szczególną rolę należy przypisać tutaj nowelizacjom ustaw Prawo postępowania cywilnego w 2012 r., Prawo postępowania administracyjnego w 2014 r. i Prawo ochrony środowiska w 2014 r. Nowelizacja Prawa postępowania cywilnego (2012) doprowadziła do uregulowania instytucji postępowania środowiskowego w interesie publicznym! (*i vbok ph! h pohz j t vt poh*). Na podstawie art. 55 Prawa postępowania cywilnego (2012) po raz pierwszy przyznano legitymację procesową do wszczęcia i prowadzenia postępowania dla podmiotów niebędących organami publicznymi, które nie poniosły bezpośredniej szkody wynikającej z zanieczyszczenia środowiska. W ustawie przyznano legitymację procesową do postępowania środowiskowego w interesie publicznym – poza m.in. prokuraturą – organizacjom społecznym, których celem statutowym jest ochrona środowiska.²⁴⁴ Stanowiło to istotne rozszerzenie dostępu podmiotów prywatnych procesowej względem wcześniejszego stanu prawnego.²⁴⁵

Równolegle do przyznania organizacjom społecznym legitymacji procesowej w ramach postępowania cywilnego, nowelizacja procedury administracyjnej z 2014 r., doprowadziła do wyłączenia legitymacji procesowej osób fizycznych do postępowań administracyjnych dotyczących ochrony środowiska. W rezultacie, faktyczne możliwości inicjowania postępowań na podstawie przepisów administracyjnych zostały ograniczone do

Fürst, *Ui fl bvui ps jbs po! nph jil! ig! sfhvrbupsz! q msbnj n ;! Voe fst uboe ph! Di pb! o fx! fowjpon foibrbdupst*, Regulation & Governance, 2016, vol. 10(1), str. 3-13.

²⁴⁴ Postępowanie środowiskowe w interesie publicznym jest określane w literaturze anglojęzycznej jako *fowjpon foibrtj s jbufl! pufsf tlnjhbujpo*. Szerzej nt. zob. rozdział 4.4.1.vi-vii. W kontekście zakresu „wybranych podmiotów”, zob. rozdział 4.4.1.vi.

Dostępność organizacji społecznych do postępowań środowiskowych w interesie publicznym jest zawężona na podstawie art. 55 § 1 Prawa postępowania cywilnego (2023), który przyznaje organizacjom pozarządowym („odpowiednim organizacjom i organom określonym przez ustawę”) legitymację procesową przeciwko sprawcom zanieczyszczenia środowiska.

²⁴⁵ Choć w dalszym ciągu wymaga spełnienia – relatywnie – rygorystycznych warunków Zob. art. 58 Prawa ochrony środowiska (2014), który stanowi o wymogu rejestracji organizacji społecznej i prowadzenie wyspecjalizowanej działalności na rzecz ochrony środowiska przez okres min. 5 lat.

Sama rejestracja organizacji społecznej prowadzącej działalność na rzecz ochrony środowiska jest także oceniana jako problematyczna. Stąd też, większość organizacji społecznych jest organizacjami związanymi z KPCh. Zob. Michael Palmer, *Fowjpon foibrtS fshvrbujpo! j!u! flQfjw nf! !S fj vcnjl! ig! Di pb;!Ui flGbd fl! ig! E pn fl ujil! Mbx*, China Quarterly, vol. 156, 1998, str. 795-6; Xiangyi Ren, Lili Liu, *Cv ja ph! Dpot fot vt ;!Tvqq psu! fsvdws flboe!ui fGsb n fl! ig! Fowjpon foibrtMfhhbN pc njj bujpo! j! Di pb*, Journal of Contemporary China, vol. 29(121), 2019, str. 112; Lei Zhang, Arthur P.J. Mol, Shuai Yang, *Fowjpon foibrtlogpsn bujpo! E j dnt vs fl j! Di pb;!Jo!u! flFsb! ig! Jogpsn buj bujpo! boe!C j! E btb! Frontiers of Law in China*, vol. 12(1), 2017, str. 59.

organizacji społecznych, które – ze względu na silne powiązanie z KPCh – nie posiadają pełnej autonomii w kształtowaniu swoich strategii działania.²⁴⁶ Dalsze ograniczenia dla możliwości realizacji sprawiedliwości środowiskowej²⁴⁷ wprowadzono wraz z nowelizacją ustawy Prawo ochrony środowiska (2014), która – analogicznie do Prawa postępowania administracyjnego (2014) – pozbawiła osoby fizyczne podstaw (tyle, że materialnoprawnych) do wnoszenia roszczeń na podstawie przepisów z zakresu ochrony środowiska.²⁴⁸ W aktualnym reżimie prawnym, dla osób fizycznych regulacje ustawy Prawo ochrony środowiska (2014) stwarzają jedynie prawo do złożenia zawiadomienia do odpowiedniego organu administracyjnego o wszczęcie postępowania.²⁴⁹

W takim przypadku, możliwości partycypacji obywatelskiej w ramach reżimu publicznoprawnego są ograniczone zarówno w aspekcie materialno- i formalnoprawnym. Chiński ustawodawca ograniczył możliwość konfrontacji podmiotów prywatnych z organami publicznymi w sprawach dotyczących ochrony środowiska,²⁵⁰ przenosząc potencjalne działania oddolne z procedury administracyjnej do cywilnej.²⁵¹ Postępowania dotyczące ochrony środowiska mogą być zatem prowadzone jedynie bezpośrednio od sprawców zanieczyszczeń. Taki model powoduje, że realizacja sprawiedliwości ekologicznej w chińskim systemie prawnym jest oparta zasadniczo na prawie deliktowym – stawiając jako priorytet kompensację za szkodę *fyłq p u* nad działania zapobiegawcze.²⁵² Reasumując, pomimo ewolucji mechanizmów sprawiedliwości ekologicznej w ChRL – w tym postępowań w interesie publicznym²⁵³ – realna partycypacja społeczna jest w dalszym

²⁴⁶ Więcej nt. w kontekście organizacji społecznych zajmujących się ochroną środowiska, zob. Dan Guttman, Yijia Jing, Oran R. Young, *Ui f!Tibuf!O pot ubuf!Bdupst!boe!Di pb t!Fowjpon foubnQfsgpsn bodf!T fuiph!u f!Tibh f*, w: Dan Guttman, Yijia Jing, Oran R. Young (red.), *O po.t ibuf!Bdupst!p!Di pb!boe!HmpcbnFowjpon foubnHpwfsobodf*, Palgrave MacMillan, Singapur 2021, str. 17-54.

²⁴⁷ Choć należy tu zauważyć, że w ramach nowelizacji Prawa ochrony środowiska (2014) ukształtowano prawo do dostępu do informacji o środowisku.

²⁴⁸ Jednocześnie, osobom fizycznym nie przysługują skargi o właściwościach *actio popularis*. Bo Zhang, Cong Cao, Junzhan Gu, Ting Liu, *B!O fx! Fowjpon foubnQspufdujpo! Mbx-! Nboz! Pm! Qspcnfh t ! Di bmfoh ft! up! Fowjpon foubnHpwfsobodf!p!Di pb*, *Journal of Environmental Law*, vol. 28, 2016, str. 333.

²⁴⁹ Art. 57 Prawa ochrony środowiska (2014) stanowi, że obywatele, osoby prawne oraz inne podmioty, które powezmą wiadomość o działaniach jakiegokolwiek jednostki organizacyjnej lub osoby fizycznej polegających na zanieczyszczaniu środowiska lub niszczeniu ekosystemu, mają prawo zgłosić taki fakt organowi właściwemu w sprawach ochrony środowiska lub innemu organowi wykonującemu zadania w zakresie nadzoru i kontroli ochrony środowiska.

²⁵⁰ Qi Gao, Sean Whittaker, *Tiboe ph! up! Tv f! C f poe! Joe jwëvbthS ji ut;! Xi p! Ti pvm! C f! Fnh jcnf! up! Cs ph! Fowjpon foubnQvcnjl!Joufs ft u!Mjyh bujpo! p!Di pb*, *Transnational Environmental Law*, vol. 8(2), 2019, str. 327-347.

²⁵¹ Aktualnie, ten tryb ten jest przewidziany wyłącznie dla prokuratury. Por. art. 25 § 4 Prawa postępowania administracyjnego (2017) i art. 55 § 1 Postępowania cywilnego (2023).

²⁵² Zob. art. 64 Prawa ochrony środowiska (2014).

²⁵³ Szerzej nt. w kontekście postępowań prowadzonych przez prokuraturę i organizacje społeczne, zob. Lei Xie, Lu Xu, *Fowjpon foubnQvcnjl!Joufs ft u!Mjyh bujpo! p!Di pb;!B!Ds jujlbnFybn pbujpo*, *Transnational Environmental Law*, vol. 10(3), 2021, str. 441-65.

ciągu wtórna i sprowadza się do roli wykonawczej w ramach systemu prawa cywilnego.

3. System prawa cywilnego w ChRL

3.1. Rozwój systemu prawa cywilnego ChRL

Prawo cywilne w systematyce pandektowej pojawiło się w Chinach na początku XX w. wraz z projektem Kodeksu cywilnego dynastii *Rǔh* (*eb!r ph!n jǔm!db p!bo*).²⁵⁴ Choć z uwagi na upadek dynastii *Rǔh* w 1911 r. kodeks nie został uchwalony, to stanowił on pierwszy w historii Chin samodzielny, niezawierający się w ramach innego aktu prawnego, projekt aktu prawa cywilnego w postaci kodeksu.²⁵⁵ Dorobek dynastii *Rǔh* dał podwaliny pod dalsze prace legislacyjne. Rząd Kuomintangu wykorzystując projekt dynastii *Rǔh* ustanowił w 1931 r. Kodeks cywilny Republiki Chińskiej. Ustanowiony kodeks był przykładem nowoczesnej legislacji, czerpano w nim z dorobku legislacyjnego Francji, Japonii, Niemiec, Szwajcarii, a jego założenia zostały oparte na systemie wolnorynkowym i własności prywatnej.²⁵⁶ Po 1949 r., wraz z przejściem władzy przez komunistów, kodeks utracił jednak społeczno-polityczną legitymizację i został uchylony.²⁵⁷ Późniejsze próby kodyfikacji pod nowym reżimem, w kolejno 1956 r. i 1962 r. nie zostały zrealizowane – ideologia maoistyczna, w której nie uznawano własności prywatnej i zasady swobody umów, stworzyła systemowe bariery dla rozwoju prawa cywilnego.²⁵⁸

3.1.1. Fragmentacja systemu prawa cywilnego ChRL

Szczególna zmiana w podejściu do stanowienia prawa (cywilnego) zaszła wraz z rozpoczęciem reform *hǔh f! lǔgǔboh*. Dla osiągnięcia założeń prowadzonych reform koniecznym było pozyskanie kapitału inwestycyjnego oraz dostęp do nowoczesnych technologii. Przyciągnięcie inwestycji zagranicznych wymagało zatem stworzenia systemu prawnego (od podstaw) i z tego powodu, od początku procesu reform/starano się doprowadzić

²⁵⁴ Rozróżniając od *Eb!R ph!M!Mjopartego* na kodeksach dynastii Ming (1368-1644). Zob. również, Jinfa Zhang, *Eb!R ph!N j!M!Db p!Bo! Ji f!Esbgil jg!ui f!DjwjtMbx! jg!HsfbuR ph !N be f!po!ui f!Cbt j! jg!ui f!Xft ufso!DjwjtMbx*, w: Jinfa Zhang, *Ui f!I j upsz! jg!Di j fi f!Mfhhbhdjwjnj bujpo!N pe fso!boe! Dpoufnq psbsz! Di jb! Jgspn! 2951—*, Springer, 2020, str. 429-55.

²⁵⁵ Percy R. Luney, *Usbe jujpot! boe! Gpsfho! Jogn fodfi;! Tztufn t! jg! Mbx! j! Di jb! boe! Kbq bo*, Law and Contemporary Problems, vol. 52(2), 1989, str. 131.

²⁵⁶ George W. Keeton, *Ui f!Qspsfstt! jg!Mbx! j! Di jb*, Journal of Comparative Legislation and International Law, vol. 19(4), 1937, str. 209.

Choć jak twierdzą niektórzy autorzy zachował także elementy tradycyjnego prawa chińskiego i zwyczaje. Szerzej, nt. R.C.W. Sheng, *Ui f!DjwjtDpe f! jg!Di jb*, China Law Review, vol. 4, 1930, str. 69-78.

²⁵⁷ Dla odmiany, Kodeks w dalszym ciągu obowiązuje w Republice Chińskiej, zob. Hao Jiang, *Di j fi f!UpsuMbx;! C fix ffo!Usbe jujpo!boe!Usbotq rhout*, w: Mauro Bussani, Anthony J. Sebok (red.), *Dpnq bsbujuj!UpsuMbx;! Hmpcbh Qfstq fdujwfi*, Edward Elgar, Cheltenham 2015, str. 385, 392.

²⁵⁸ Jianfu Chen, *Di j fi f!Mbx;!Dpoufylvboe!Usbotgpn bujpo*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2015, str. 52-3. Zob. także, Albert H.Y. Chen, *Bo!Jouspevdjupo!upfu f!Mfhhbhdztufn! jg!ui f!Qfjw nft!S fjvcnj! jg!Di jb*, LexisNexis, Hong Kong 2011, str. 20-38.

do kodyfikacji prawa cywilnego.²⁵⁹ W 1979 r. Stały Komitet KPCh powołał grupę roboczą ds. opracowania kodeksu cywilnego, której zadaniem była trzecia próba – po 1956 r. i 1962 r. – kodyfikacji prawa cywilnego w ChRL. Do 1982 r. przedłożono cztery wersje projektów. Pomimo postępów, twierdzono jednak, że kodeksu nie uda się ukończyć w krótkim czasie. Zdecydowano zatem, aby kontynuować prace kodyfikacyjne i równolegle regulować odpowiednie działy prawa cywilnego. Zakładano, że po uchwaleniu częściowych ustaw, będzie można je następnie włączać do projektowanego kodeksu cywilnego.²⁶⁰ Tożsamą wizję podzielał *E foh Y p p j p h*, który twierdził, że przy kształtowaniu systemu prawnego nie należy czekać na „kompletne dzieło”, a zamiast tego należy stanowić kolejne to nowe przepisy i ustawy, które będą uzupełniać system prawny aż do jego kompletnego uregulowania.²⁶¹ Taki przekaz był kontynuowany także i dekadę po rozpoczęciu reform *h b h f l b g b o h*. Jako priorytetowy cel dla Rady Państwa na 1994 r., uznano potrzebę jak najszybszego uchwalania nowych regulacji, niezależnie od stopnia ich „gotowości”, ponieważ w przyszłości – gdy tylko przyjdzie odpowiedni czas – ustawy zostaną znowelizowane.²⁶² Tym samym doprowadzono do tzw. fragmentacji systemu prawa cywilnego.

Pierwszym z działów prawa cywilnego wziętych na tapet przez chińskiego legislatora było prawo zobowiązań umownych.²⁶³ Przyjęty model legislacji określano jako „szczególne ustawy dotyczące szczególnych umów”.²⁶⁴ Na prawo umów w okresie transformacji z gospodarki planowej w gospodarkę rynkową składały się trzy zasadnicze ustawy, tj. Prawo umów gospodarczych (1981), Prawo umów gospodarczych zawieranych z podmiotami zagranicznymi (1985) i Prawo umów technologicznych (1987). Stanowiły one główny filar prawa umów ChRL przez lata '80-te XX w. Z uwagi na moment ich uchwalania, ustawy te miały silny związek z gospodarką planową i stwarzały możliwości interwencji państwowej w relację umowną. Fragmentacja doprowadziła jednak do niejasności i trudności w stosowaniu przepisów poszczególnych ustaw regulujących prawo umów. Jednocześnie, przyjęte

²⁵⁹ Yang Lixin, Wang Yi, Wang Zhu, Wang Tianfan, Zhao Ke, *U s z e j f d j h u l d i j t l j f l o b v l j q s b x b l d x j o f h p*, str. 99.

²⁶⁰ Za Wang Wei, *5 l i h u l n f h j h d k j - k s f x p e o j l d e l l p n j k j n f h j h d z k o f l x t q p n j b*, Dziennik Prawny, 18.12.2018 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/xinwen/lfgz/2018-12/18/content_2067265.htm).

²⁶¹ Xuyang Qu, *O f v l p e g j b u j p o ! e f i ! d i j p f i j d i f o ! [j w j n f d i u ! D i j b t ! [H C ! j n ! W f s h n f j d i ! v n ! C H C ! j n ! M f j w o h t t u s v o h t ! l v o e ! E f i n l u s f d i u*, Duncker & Humboldt, Berlin 2024, str. 17-23.

²⁶² Zob. Xinhua, *H x o f ! b e b o j ! T i b f h p l L p n j u f i w ! W W W ! P [Q M*, Renmin Ribao, 3.07.1993 (dostęp: <https://cn.govopendata.com/renminribao/1993/7/3/4/#906399>).

²⁶³ Pomijam tutaj zagadnienie rozwoju chińskiego prawa rodzinnego i opiekuńczego, gdyż jego fundamenty były ustanowione przed *h b h f l b g b o h* i nie zostały dotknięte nihilizmem prawnym czasów maoizmu.

²⁶⁴ Lei Chen, C.H. Remco van Rhee, *J o u s p e v d u j p o*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.), *U p x b s e t ! b ! D i j p f i f l D j w j h D p e f l D p n q b s b u j w f l b o e ! I j u p s j l b n Q f s t q f d u j w f t*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 4.

restrykcyjne rozwiązania nie przystawały też do kształtowanej gospodarki rynkowej.²⁶⁵ Z tego powodu, po ponad 20 latach od *hb hf lb gboh*, doprowadzono do uchwalenia aktu ujednolicającego – ustawę Prawo umów (1999).

Należy podkreślić, że tzw. „szczególne ustawy dotyczące szczególnych umów” nie były pierwotnie oparte na żadnych regułach ogólnych. Dopiero uchwalenie w 1987 r. ustawy Prawo o ogólnych regułach prawa cywilnego (dalej: ORPC), doprowadziło do kompleksowego unormowania tej materii. W ramach ustawy ORPC ukształtowano podstawowe zasady prawa cywilnego (*n jgb!k j fo!zvbo f*),²⁶⁶ w tym m.in. zasadę swobody umów (woluntarności), określono także zakres podmiotów i czynności prawnych oraz uregulowano podstawowe instytucje dotyczące ochrony własności prywatnej. ORPC jest również oceniana jako manifest polityczny, gdyż poprzez objęcie ochroną prawną dóbr osobistych potwierdzono odejście od ideologii maoizmu. Spowodowało to, że ustawa ORPC stała się określana mianem „ustawy nadrzędnej”²⁶⁷ lub „okrojonym kodeksem cywilnym”.²⁶⁸ Jednakże, ze względu na doraźny charakter przyjmowanych regulacji w połowie lat '80-tych XX w., ORPC okazało się niewystarczające do potrzeb XXI w.²⁶⁹ – liczne przepisy cechowała abstrakcyjność i generalność, co utrudniało przewidywalne stosowanie prawa.²⁷⁰ Doprowadziło to jednak do zaangażowania się NSL w stosowanie prawa i rozpoczęło proces kształtowania NSL w organ *rvbt j* legislacyjny, który za pomocą swoich instrumentów ujednolicał systemowe stosowanie ustaw szczególnych z ORPC.

W odróżnieniu od prawa zobowiązań umownych, na uchwalenie aktu prawnego regulującego zasady prawa rzeczowego czekano w ChRL ponad 30 lat od rozpoczęcia *hb hf lb gboh*. Sam proces legislacyjny uchwalonej w 2007 r. ustawy Prawo rzeczowe (2007) trwał

prywatnej.²⁷¹ Spornym było jednak zagadnienie równorzędnej ochrony dla własności publicznej i prywatnej. Ostatecznie, stało się to możliwe dopiero po nowelizacji Konstytucji ChRL w 2004 r., w ramach której po raz pierwszy w historii własność prywatna uzyskała ochronę konstytucyjną.²⁷² Jednakże, należy tu zwrócić uwagę, że jedną z cech chińskiego systemu prawnego nie jest koncentrowanie się na interesie jednostki, a interesie kolektywnym.²⁷³ W rezultacie, mimo, że własność prywatna jest chroniona, to jest ona podporządkowana interesowi państwowemu (rozumianemu jako interes wspólny).²⁷⁴

W przeciwieństwie do prawa rzeczowego, odpowiedzialność z tytułu czynów niedozwolonych została w dużym stopniu uregulowana w ramach ORPC. W ORPC: (i) ukształtowano m.in. odpowiedzialność na zasadzie winy i ryzyka, (ii) rozrózniono metody kompensacji za szkodę w zależności od przedmiotu ochrony, np. dóbr osobistych, praw rzeczowych, praw własności intelektualnej, (iii) wyszczególniono niektóre czyny niedozwolone np. szkodę na środowisku, a także (iv) ukształtowano instytucję obrony koniecznej i dozwolonej samopomocy. Ustanowione w ramach ORPC i innych ustaw szczególnych reguły odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych były jednak zbyt ogólne dla przewidywalnego stosowania prawa i często pozostawały ze sobą w sprzeczności.²⁷⁵ Stąd w 2002 r., rozpoczęto prace legislacyjne nad odrębną ustawą – Prawem deliktowym, która została uchwalona w 2009 r. W porównaniu do poprzedniego stanu prawnego, ustawa ta doprowadziła do szerszego uregulowania odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych, obejmując ochroną m.in. prawo do życia, zdrowia, prywatności lub prawo patentowego. Stosowanie Prawa deliktowego (2009) w świetle zasad z ORPC prowadziło jednak do kształtowania się sprzecznych ze sobą linii orzeczniczych. NSL prowadząc działalność r_{vbt} j legislacyjną starał się doprowadzić do unifikacji prawa deliktowego, niemniej jego poczynania nie były w stanie rozwiązać systemowych problemów. Z tego powodu, w 2017 r. doprowadzono do uchwalenia ostatniego aktu prawa prywatnego, który regulował fundamentalne, systemowe

²⁷¹ Szczególnie przyczyniła się do tego ogólnokrajowa reforma mieszkalnictwa rozpoczęta w 1994 r. Zob. Lei Chen, *211!z fbst! gg! Di j p fi flq s p j fsz! rhx*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.), *Upx bset! b! Di j p fi fl Djwjt Dpe fl! Dpn q bsbujw! boe! I j ups j bnt Qfstq fdujwft*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 94-5.

²⁷² Mo Zhang, *Gspn! Qvcnj! up! Qs j bnf; !Ui fl! O fx m! Fobdufe! Di j p fi fl! Qs p j fsz! Mbx! boe! ui fl! Qspufdujpo! gg! Qs p j fsz! S ji u! j! Di j b*, Berkeley Business Law Journal, vol. 5(2), 2008, str. 336-7.

²⁷³ Zatem, nawet jeśli chińskie prawo rzeczowe jest w niektórych miejscach niejasne, pozwalając tym samym władzy państwowej na ignorowanie zasad ochrony własności prywatnej poprzez dokonywanie arbitralnych wyłączeń, to takie działania są akceptowane. Zob. Mo Zhang, *Gspn! Qvcnj! up! Qs j bnf; !Ui fl! O fx m! Fobdufe! Di j p fi fl! Qs p j fsz! Mbx! boe! ui fl! Qspufdujpo! gg! Qs p j fsz! S ji u! j! Di j b*, Berkeley Business Law Journal, vol. 5(2), 2008, str. 336-7.

²⁷⁴ Quinglan Long, *S f pufsq s fuph! Di j p fi fl! Qs p j fsz! Mbx*, Southern California Interdisciplinary Law Journal, vol. 19(1), 2009, str. 68-70.

²⁷⁵ Xiang Li, Jigang Jin, *Dpod j fl! Di j p fi fl! Upsul Mbx t*, Springer, Heidelberg-Londyn 2014, str. 8.

elementy dla prawa cywilnego – Ogólne Zasady Prawa Cywilnego (OZPC). Ustawa OZPC nie była jednak nowelizacją ORPC z 1987 r.²⁷⁶ Mimo względnie podobnej materii, oba akty prawne obowiązywały równolegle aż do uchwalenia Kodeksu cywilnego ChRL i pełniły wspólnie funkcję części ogólnej prawa cywilnego.²⁷⁷

3.1.2. Kodyfikacja prawa cywilnego ChRL

W pierwszym zdaniu wstępu do monografii z zakresu prawa prywatnego z 1991 r., *Kbn fi!* *Hpsenfz* stwierdził, że prawo prywatne wzorowane na modelach zachodnich systemów prawnych zapanuje nad niemal całym światem, kiedy tylko Chiny uchwalą kodeks cywilny.²⁷⁸ Było to już piąte podejście ChRL do uchwalenia kodeksu cywilnego,²⁷⁹ więc można było się spodziewać, że teza *Kbn fi b! Hpsenfz b* kiedyś się spełni. Problematyka kodyfikacji prawa cywilnego w ChRL była powszechnie poruszana w chińskich gremiach akademickich na przełomie XX i XXI w. Wykształciły się w tym okresie trzy doktrynalne modele rozwoju chińskiego systemu prawa cywilnego. Najpowszechniej akceptowany model propagowany przez *Mphoh! I v jph b* i *Xboh! Mjn ph b* był określany modelem realistycznym (*y p! y pot i j i vz j*). Model ten opierał się na transplantowaniu systematyki i instytucji BGB.²⁸⁰ Kluczową różnicą postulowaną przez obu akademików było ukształtowanie odrębnej księgi dotyczącej praw osobistych.²⁸¹ Drugi model – tzw. model odroczenia (*z bor jq b j i vz j*) – inspirowany zarówno rozwiązaniami krajów *d pn n po! m x*, jak i tendencjami dekodyfikacyjnymi, zakładał kontynuację dotychczasowej praktyki legislacyjnej i bazowanie na odrębnych, fragmentarycznych aktach prawnych, zamiast uchwalania kodeksu.²⁸² Trzeci model, określany

²⁷⁶ W ramach OZPC dokonano modyfikacji polegających na m.in.: zrównaniu sytuacji prawnej osób fizycznych i jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej, podkreśleniu równości podmiotów prawa cywilnego, rozszerzeniu katalogu podstawowych zasad prawa cywilnego, uznaniu za źródło prawa zwyczajowego, lub zagwarantowaniu zdolności prawnej dla *obt d jvsvt*. Zob. np. Igor Szpotakowski, *Hfo f b! j sph! xzd kv! x! o px f! d d j ph m f! l pe fltv! dz x jn fh pl Di j tl jf! S f jvcnf j Mve px f!* Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego, vol. 18(1), 2019, str. 173-86.

²⁷⁷ Choć opinie w zakresie skuteczności działań legislacyjnych są podzielone, to OZPC miało w założeniu doprowadzić do ujednolicenia dotychczasowej teorii i praktyki, zob. np. Xun Jun, *D !ph mbq sbx b! dz x jn fh p! u pl jq fstq fl ux z*, str. 11-2, 14.

²⁷⁸ James Gordley, *Ui flQi jnt j i jlbthPs jh jt! jg! N pe fso! Dpousbd! E pdu p f*, Oxford University Press, Nowy Jork 1991, str. 1.

²⁷⁹ Poprzednie 1954 r., 1962 r., 1979 r., 2001 r. Zob. Shiping Hua, *DjwjtS hi u! Di p fi flTiz nf! Ui flQpnijit! boe! Je f jpnphz*, w: Shiping Hua (red.), *Di p fi flMfhhbnjz! Je f jpnphz! Mbx! boe! Jot ujvujpot*, Routledge, Oxon-Nowy Jork 2023, str. 114; Shen Juan, *Fx pmdb! l pezg j bdk j q pl 2: 5:!* s, 26.10.2016 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c1773/c1848/c21114/c30514/c30521/201905/t20190521_267052.html).

²⁸⁰ Zob. Liang Huixing, *Ui flE sbgl DjwjtDpe fl jg! ui flQ f jn ft! S f jvcnf! jg! Di j b! Fohnj i! Usbot rhujpo! Qs f j bs fe! cz! ui flMfh j rhujw! S fi fbsdi! Hspvq! jg! ui fl Di p fi flBdbe fn z! jg! T pd jn ft! d jfod fi*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston 2010, str. xv-xx.

²⁸¹ Przeciwny temu rozwiązaniu był Liang Huixing z Chińskiej Akademii Nauk Społecznych. Zob. Liang Huixing, *Us z q pe f! d j b e pl pezg j bdk jq sbx b! dz x jn fh p*, str. 110.

²⁸² Yi Jiming, *Us z! esph jl pezg j bdk jq sbx b! dz x jn fh p*, str. 1-19; Xue Jun, *L pezg j bdk jq sbx b! dz x jn fh p! j f fl j x jk f*, str. 42, 50-3, 61.

modelem idealistycznym (*y p! n y boh! i vz j*), był postulowany przez *Y v! H v p e poh*. W odróżnieniu od pierwszego modelu opierał się on na francuskim *D p e f! d j w j n*²⁸³ Ostatecznie, jak zauważa *Z v b o t i j C v*, chiński legislator zdecydował się wybrać pierwszy model z uwagi na ograniczenia czasowe.²⁸⁴ Opracowanie wszystkich ksiąg kodeksu zajęło bowiem mniej niż trzy lata, a nowelizacje dotychczasowych przepisów zasadniczo dotyczyły materii językowej.²⁸⁵ W rezultacie, ingerencja w uprzednio obowiązujące normy została ograniczona do minimum.

Niektórzy autorzy przyrównują znaczenie chińskiej kodyfikacji z 2020 r., do kodyfikacji napoleońskiej. Inni dostrzegają problem procesu kodyfikacji w czasach tzw. dekodyfikacji, czyli tendencji do fragmentacji i rozwarstwienia prawa prywatnego pod wpływem dynamicznego rozwoju legislacji szczególnej.²⁸⁶ Jeszcze inni twierdzą, że uchwalenie Kodeksu cywilnego ChRL nie powinno być w ogóle określane kodyfikacją, gdyż Kodeks cywilny ChRL jest w istocie zbiorem wcześniej obowiązujących przepisów, uzupełnionych o *r v b t j* legislacyjną doktrynę NSL.²⁸⁷ Tę sytuację mogą zobrazować badania *X b o h E p o h b*, który twierdzi, że prawie 40% uchwalonych przepisów w ramach Kodeksu cywilnego ChRL nie uległo żadnym przekształceniom.²⁸⁸ Z takiej perspektywy, postulaty niektórych przedstawicieli chińskiej doktryny prawa, którzy polemizowali z tym, czy uchwalanie kodeksu cywilnego jest w ogóle potrzebne, można uznać za racjonalne.²⁸⁹ Niezależnie od oceny, uchwalenie Kodeksu cywilnego ChRL jest znaczącym osiągnięciem chińskiej legislacji z racji tego, że w ChRL nigdy wcześniej nie uchwalono aktu normatywnego w postaci kodeksu, który kompleksowo obejmowałby prawo prywatne. Piąta próba kodyfikacyjna prawa cywilnego, podobnie jak wiele innych wysiłków legislacyjnych w ChRL, zakończyła się sukcesem z uwagi na jednoznaczną decyzję polityczną. Decyzja Komitetu Centralnego KPCh²⁹⁰ niczym pierwsza kostka domina doprowadziła do nowelizacji planu legislacyjnego przez OZPL.²⁹¹ Podobnie zatem jak w

²⁸³ Xu Guodong, *Q s b x p! d z x j o f! j g j n p j g p! q s b x b*, str. 325.

²⁸⁴ Yuanshi Bu, *D i p f! f! D j w j n D p e f! U i f! H f o f s b n! Q b s u*, Beck Hart Nomos, Monachium 2019 str. 5.

²⁸⁵ Zob. Yuanshi Bu (red.), *D i p f! f! D j w j n D p e f! U i f! T q f d g j l! Q b s u! B! I b o e c p p l*, Beck Hart Nomos, Monachium 2023, str. 2-3.

²⁸⁶ Choć nie można oczywiście porównywać chińskiej sytuacji do procesów dekodyfikacyjnych występujących w państwach UE. Zob. szerzej nt. rozwoju, Lei Chen, *D p o u p v j x! b o e! d i b o h f! t p n f! s f n f d u j p o t! p o! u i f! D i p f! f! D j w j n D p e f*, Asia Pacific Law Review, vol. 29(2), 2021, str. 287-305. Więcej nt. dekodyfikacji prawa prywatnego, zob. Franciszek Longchamps de Brier (red.), *E f! p e z g j b k b! Q s b x b! Q s z x b i o f h p! x! F v s p l f t! j k! U s b e z d k j Q s b x o f k*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019.

²⁸⁷ W takim rozumieniu kodyfikacja miała już nastąpić wraz z uchwaleniem aktów prawnych, które uregulowały zasadnicze działy prawa cywilnego, tj. w pierwszej dekadzie XXI w., natomiast uchwalenie Kodeksu cywilnego ChRL jest jedynie ustanowieniem jednolitego aktu prawnego

²⁸⁸ Wang Dong, *Q p d f o j f! t u b s f h p! j o p x f h p*, Dziennik Prokuratorski, 23.09.2020 (dostęp: https://www.spp.gov.cn/spp/llyj/202009/t20200923_480672.shtml).

²⁸⁹ Lu Qing, *E f! p e z g j b k b! x! d i j t l j n q s b x j f! d z x j n z n*, str. 1483-5.

²⁹⁰ Yang Lina, Liu Yuanyuan, *E f! z k b! L p n j i f i w! D f o u s b n f h p! p l s e b d i q s b x b*- Renmin Ribao, 29.10.2014 (dostęp: <http://cpc.people.com.cn/n/2014/1029/c64387-25927606.html>).

²⁹¹ Siyi Lin, *M p p l p h! C b d l! b o e! U i p l p h! G p s x b s e*, The International Lawyer, vol. 52(3), 2019, str. 453-5.

historii Chin miał miejsce Długi Marsz, a następnie zainicjowano długofalowy proces budowy państwa prawa Długim Marszem do praworządności, tak również można stwierdzić, że Chiny zakończyły kolejny etap – wieloletni proces prowadzący do uchwalenia Kodeksu cywilnego ChRL.

Na Kodeks cywilny ChRL składa się 1260 artykułów; jest on podzielony na 7 ksiąg (*c. 7*): część ogólną, prawo rzeczowe, prawo umów, dobra osobiste, prawo małżeńskie i rodzinne, prawo spadkowe oraz prawo deliktowe. Struktura Kodeksu cywilnego ChRL świadczy o wyraźnym odejściu od pandektowych tradycji Europy kontynentalnej, z uwagi na brak księgi regulującej prawo zobowiązań. Pod wpływem recepcji systemów anglosaskich dział ten uległ podziałowi na dwie odrębne Księgi – Prawo umów i Prawo deliktowe. Takie systemowe rozwiązanie było widoczne zarówno w dotychczasowej fragmentacji prawa cywilnego, jak i w pracach kodyfikacyjnych na przestrzeni dwóch pierwszych dekad XXI w.²⁹² Na Księgę – Prawo umów Kodeksu cywilnego ChRL składa się 525 artykułów, jest to prawie połowa (~40%) artykułów zawartych w Kodeksie cywilnym ChRL. Na podstawie art. 468 Kodeksu cywilnego ChRL ustanowiono jednak, że ogólne przepisy dotyczące zobowiązań umownych (art. 463-594 Kodeksu cywilnego ChRL) należy odpowiednio stosować do zobowiązań pozaumownych.²⁹³

Założeniem kodyfikacji była systematyzacja dotychczasowych aktów prawnych i rewizja obowiązujących przepisów. Główne prace związane z kodyfikacją polegały zatem na przeglądzie obowiązujących już ustaw i ich unifikacji. Jest to zresztą widoczne na podstawie przepisu art. 1260 Kodeksu cywilnego ChRL, w myśl którego wejście w życie Kodeksu cywilnego ChRL uchyla ustawy m.in. Prawo małżeńskie (2001), Prawo spadkowe (1985), OZPC, Prawo adopcyjne (1988), Prawo umów (1999), Prawo rzeczowe (2007) i Prawo deliktowe (2009). *R. 1* *M. 1* powołując się na konto Wechat jednej z wiodących baz prawniczych (*gby 1*) podaje, że dokonano łącznie 313 „istotnych zmian”.²⁹⁴ Niektóre zmiany polegały jedynie na dostosowaniu przepisów Kodeksu cywilnego ChRL w zakresie terminologii. Zmieniono m.in. pojęcie „obywatel” na „osobę fizyczną”, „miesiąc” na

²⁹² Zob. Zentaro Kitagawa, *E f w f m p n f o u l p g l D p n q b s b u j w f M b x ! p l F b t u l B t p*, w: Mathias Reimann, Reinhard Zimmermann (red.), *U i f l P y g p s e ! I b o e c p p l ! p g l D p n q b s b u j w f M b x*, Oxford University Press, Oxford 2006, str. 257-8.

²⁹³ Należy tu zwrócić uwagę, że Księga III – Prawo umów została podzielona na mniejsze jednostki redakcyjne, tzw. pod-księgi (*g f o c p o*). Instytucje *o f h p u p s j n ! h f t u j p l* i bezpodstawnego wzbogacenia zostały inkorporowane właśnie w ramach pod-księgi prawa umów jako tzw. zobowiązania *r v b t j u m o w n e (p n h b u j p o f i ! r v b t j f y ! d p o u s b d w)*. Stąd, Księgę prawo umów można uznać za odpowiadającą prawu zobowiązań.

²⁹⁴ 55 zmian dotyczyło Księgi I – Część ogólna i Księgi II – Prawo rzeczowe, 145 zmian Księgi III – Prawo umów, 67 Księgi IV-VI – Dobra osobiste, Prawo małżeńskie i rodzinne oraz Prawo spadkowe, a także 43 w Księdze VII – Odpowiedzialność deliktowa. Za Qiao Liu, *U i f l D i p f f l D j w j h D p e f ! U i f l Q s p c n f n ! p g l T z t u f n j b u j p o*, w: Michele Graziadei, Lihong Zhang (red.), *U i f l N b l p h ! p g l u f l D j w j h D p e f ! B l U k f o u . G j t u l D f o w s z ! Q f s t q f d u j w f*, Springer 2023, str. 208.

„trzydzieści dni”, „państwową jednostkę organizacyjną” (*ebox fj*) na „jednostkę organizacyjną” (*v i j*)²⁹⁵. Inne zmiany były związane z włączeniem *rvbt j* legislacyjnej doktryny NSL.²⁹⁶ Dodatkowo, dokonano także m.in. wydłużenia terminu przedawnienia do 3 lat (art. 188 Kodeksu cywilnego ChRL), dopuszczenia możliwości obciążenia hipoteką nieruchomości na prawach użytkowania (art. 399 Kodeksu cywilnego ChRL), zniesienia prawa do odszkodowania za zdradę małżeńską (art. 1091 Kodeksu cywilnego ChRL),²⁹⁷ ukształtowania milczącego przyjęcie spadku (art. 1124 Kodeksu cywilnego ChRL). Ostatecznie, przepisy które rzeczywiście można uznać za nowe stanowią mniejszość. Dotyczy to m.in. przedłużenia czasu użytkowania nieruchomości na cele budowlane (art. 359 Kodeksu cywilnego ChRL), ukształtowania nowego prawa do użytkowania²⁹⁸ – prawa do zamieszkania (art. 366-371 Kodeksu cywilnego ChRL), ustanowienia zastawu płynnego (*gnpbuph!di bsh f!* art. 396 Kodeksu cywilnego ChRL), włączenia zastawu na prawach (art. 441-445 Kodeksu cywilnego ChRL), uregulowania umów nazwanych – umowy faktoringu (art. 761-769 Kodeksu cywilnego ChRL)²⁹⁹ i umowy o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością (art. 937-949 Kodeksu cywilnego ChRL), skonkretyzowania dóbr osobistych (art. 1002-1037 Kodeksu cywilnego ChRL) lub odszkodowania karnego³⁰⁰ za szkodę w środowisku (art. 1232-1235 Kodeksu cywilnego ChRL). Nawet jeśli miejscami można dostrzec zmiany, to w dużej mierze dotyczą one jednak sposobu stosowania przepisów. Zmiany te wynikają przede wszystkim z włączenia do przepisów dotychczasowej praktyki ukształtowanej przez *rvbt j* legislacją działalność NSL.³⁰¹

²⁹⁵ Z uwagi na polską terminologię prawniczą nie sposób precyzyjnie oddać różnic między oboma pojęciami. *Ebox fj* odnosi się tradycyjnie do jednostek organizacyjnych, które były podstawą gospodarki planowej, m.in. spółek skarbu państwa, a także np. szkół lub szpitali. [*v i j*] ma szersze znaczenie, bowiem obejmuje także m.in. spółki osobowe, stowarzyszenia, fundacje – podmioty, posiadające i nieposiadające osobowości prawnej. Oba pojęcia oznaczają jednostkę organizacyjną, jednakże *ebox fj* odnosi się *tus jhu!* do państwowych jednostek organizacyjnych. Współcześnie *ebox fj* jest rozumiane jako szczególna forma organizacyjna *v i j*. Zob. art. 102 Kodeksu cywilnego ChRL.

²⁹⁶ Równolegle, wraz z ustanowieniem Kodeksu cywilnego ChRL, NSL uchwalił ponad 100 Interpretacji NSL dotyczących stosowania przepisów kodeksowych.

²⁹⁷ W obowiązującym stanie prawnym, okoliczności: (i) bigamii, (ii) pozostawanie w konkubinacie z inną osobą, (iii) dopuszczania się przemocy domowej, (iv) znęcania się lub porzucenia rodziny, (iv) innych poważnych naruszeń, uprawniają stronę rozwodu, która nie ponosi winy do odszkodowania.

²⁹⁸ Zgodnie z przeprowadzoną kodeksową systematyką na instytucję użytkowania składa się wiele ograniczonych praw rzeczowych. Zob. dalej rozdział 4.2.

²⁹⁹ Szerzej nt. Maciej Zuziak, *Gbl ups ph!kbl p!vn px b!ob x bob!x!di j tl j! L pe flt jf! d x jnz n*, Transformacje Prawa Prywatnego, vol. 2, 2022, str. 183-225.

³⁰⁰ Na potrzeby niniejszego opracowania dokonuję tłumaczenia instytucji *q vo jujw!ebn bh fl!* jako odszkodowania karnego. Zob. Ewa Bagińska, *Pet l pe px bo jf! l bso fl j! vo jujw!ebn bh fl! x!q sbx jf! bn fsz l b tl j!*, Państwo i Prawo, vol. 9, 2001, str. 79–88.

³⁰¹ Niektórzy polemizują, czy w ogóle udało się do odpowiedzieć na założenia kodyfikacyjne, por. Qiao Liu, *Ui fl! Di j p fl! Djw jh Dpe f! U! fl! Qs p x nfn! jg! Tzt ufn j bujpo*, w: Michele Graziadei, Lihong Zhang (red.), *Ui fl! N bl jh! jg! ui fl! Djw jh Dpe f! B! Ux fou. G jst ul Dfow sz! Qfstq fdujw!*, Springer 2023, str. 20; Knut Benjamin Pißler, *Ebt!*

Choć oficjalnie główne założenia dla kodyfikacji sprowadzały się do systematyzacji obowiązujących aktów prawnych i rewizji zawartych w nich przepisów, to proces stanowienia prawa cywilnego ChRL ujawnia dwie konstytutywne cechy – instrumentalizację i pragmatyzm. Z jednej strony, chiński ustawodawca wykorzystuje normy prawa cywilnego jako narzędzie realizacji celów politycznych (instrumentalizacja). Z drugiej, kieruje się elastycznym doбором rozwiązań z innych systemów prawnych, modyfikując je przez pryzmat „chińskiej specyfiki” (pragmatyzm). Obie te cechy będą przedmiotem szczegółowej analizy w kolejnych podrozdziałach.

3.2. Instrumentalizacja w stanowieniu prawa cywilnego ChRL

Uwarunkowania historyczno-społeczne sprzyjały „odrzuconiu” prawa w okresie maoizmu i kształtowaniu ładu społecznego za pomocą środków pozaprawnych. Jednocześnie od proklamacji ChRL aż do *hb jh fl l b gboh*, większość narzędzi, które byłyby w zachodnim rozumieniu odczytywane jako środki prawne miało charakter publicznoprawny. Trudno tu zresztą polemizować z tezą, że rozwój prawa prywatnego w państwie sprawującym ścisłą kontrolę nad jednostką, w którym nie uznaje się własności prywatnej byłby wolny od konotacji publicznych.³⁰² Niektórzy autorzy podważają nawet zasadność klasycznego podziału na prawo prywatne i publiczne w Chinach twierdząc, że jest on w dużej mierze sztuczny i podatny na zmiany.³⁰³ W konsekwencji, prowadzi to do zacierania granic między prawem publicznym i prywatnym oraz do publicyzacji prawa prywatnego (*t gb/h pohgbi vb*).³⁰⁴ Zjawisko publicyzacji prawa prywatnego należy jednak rozpatrywać w kontekście samego chińskiego systemu prawnego. Po pierwsze, wynika ono z uwarunkowań systemowych i państwowego interwencjonizmu. Po drugie, jest ono odpowiedzią na zawodność rynku i instytucji

[*jw jh fl fu cvdi ! e fs! Wpht sfj vcnj ! Di .pb! jn ! Tq jfh fih f p fs! L pn n foujfsvoh! e fl! Pc fst ufo! Wpht h fs jli u ;! F p! c fscnjil ! c fs!e jf!O fvs fh fmoh fo!e fl!C ft poe fs fo!Uf jh, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 28(2), 2021, str. 85-112; Xuyang Qu, O fvl pe g j bujpo! e fl! di .p ft j di fo! [jw jh fdi u! Di .pbt! [HC! jn ! Wfshnj jli ! vn! CHC! jn ! Mfj woht t u svoht !voe!E fñj u sf di u, Duncker & Humboldt, Berlin 2024, str. 17-23.*

³⁰² Ignazio Castellucci, *Svnj! g! Mx! x ji ! Di .p ft j! Di bsbdufs j ujlt*, Annual Survey of International and Comparative Law, vol. 13(1), 2007, str. 75.

³⁰³ Współcześnie na ten stan wpływają także legalistyczne tendencje KPCh. Xingzhong Yu, *Tibu! nfhbnj n !boe! u fl q vcnjil s jbufl e jw j fl p! Di .p ft j! nfhbte fwfñj n fou*, Theoretical Inquiries in Law, vol. 15(1), 2014, str. 32-3, 50.

³⁰⁴ Z uwagi na współczesne kierunki rozwoju np. prawa handlowego, prawa pracy lub prawa konsumenckiego, zjawisko publicyzacji prawa prywatnego nie jest odosobnione dla chińskiego systemu. Niektóre elementy zjawiska publicyzacji w ChRL są wspólne dla występującego w prawie prywatnym krajów członkowskich UE. Nie należy jednak stawiać znaku równości pomiędzy oboma, gdyż w literaturze przedmiotu widoczne są rozbieżności pomiędzy zjawiskiem publicyzacji prawa prywatnego w Europie i Chinach – o czym w ramach podrozdziału. Szerzej nt. europejskiego spojrzenia, Olha O. Cherednychenko, *S fe j dpwfs ph! u fl q vcnjil s jbufl e jw j fl p! FV! q s jbufl thx*, European Law Journal, vol. 26(1-2), 2020, str. 27-47; Joanna Helios, *Qvcnjz bdb! q sbx b! q sz x buo jh p q sz x buz bdb! q sbx b! q vcnjil o fh plx! l poufl d j! sp x b b !obe! q sbx jñ! fvs pñ jti jñ*, Przegląd Prawa i Administracji, vol. 92, 2013, str. 11-36. Także w innym rozumieniu koncepcji, zob. Jody Freeman, *Fyufoe ph! q vcnjil thx! o psnt! u spvhi ! q s jbufl bujpo*, Harvard Law Review, vol. 116(5), 2003, str. 1285-1352. W sino-kontekście, zob. Yan Jianlong, Shen Changzheng, *Hsbo j! fl q vcnjil o pñ sbx o p d j! pe fl t v! d x jñ fh p*, str. 1-10.

publicznych.³⁰⁵ Taki stan prowadzi do dychotomicznego charakteru ustawodawstwa cywilnoprawnego – na rzecz regulacji relacji prywatnych, jak i realizacji interesu publicznego. Jest to widoczne w wielu ustawach uchwalonych na przestrzeni ostatnich czterech dekad mieszczących się w dziedzinie prawa prywatnego, jak i również w Kodeksie Cywilnym ChRL.

3.2.1. Instrumentalizacja do ustanowienia Kodeksu cywilnego ChRL

Instrumentalne wykorzystywanie prawa prywatnego nie wynika wyłącznie z chińskich uwarunkowań historycznych, ale także wpływu sowieckiej teorii prawa. W okresie maoizmu podział na prawo prywatne i publiczne został odrzucony z uwagi na twierdzenie o „burżuazyjności” prawa prywatnego.³⁰⁶ Prawo było w takim kontekście traktowane jako narzędzie do walki klas. Od początku *hb j fl b gboh* widać jednak stopniową zmianę spojrzenia na prawo z uwagi na ewolucję dyskursu politycznego. Z początkiem lat '80-tych, potrzeba reform gospodarczych wpłynęła na proces kształtowania nowego (celu) prawa. *Mboh I v j ph* określił je jako tzw. „prawo racjonalne”, którego celem jest rozwój ekonomiczny. Innymi słowy, choć prawo było w dalszym ciągu pod silnym wpływem władzy (KPCh), to zaczęło być ono wykorzystywane jako narzędzie do kształtowania systemu gospodarczego. W rzeczywistości, różnica między podejściem maoistowskim, a podejściem wczesnych lat reform nie była zatem aż tak wielka; nie polegała ona na autonomizacji prawa, lecz na rozszerzeniu instrumentarium sprawowania władzy o ustawy i rozporządzenia.³⁰⁷

W początkowych latach otwarcia Chin na świat, chińscy akademicy podkreślali, że prawo prywatne pozostaje prawem socjalistycznym, a to ostatecznie i tak ma charakter prawa publicznego.³⁰⁸ W konsekwencji, w pracach naukowych z tamtego okresu nie dokonywano rozróżnienia między prawem prywatnym i prawem publicznym, a autorzy podkreślali szczególne znaczenie tzw. „zasad prawa publicznego”. Prowadzone dyskusje dotyczyły jedynie

³⁰⁵ Jak było to zaprezentowane na przykładzie systemu ochrony środowiska w rozdziale 2.2. Zob. także Zhu Jingwen, *Tuivl wsb! j d f d i z! d i j t l j f h p t p k b n j u d o f h p t z t u f n l q s b x b*, str. 20-39.

³⁰⁶ Zhang Youyu, *[c j s l q s b d! l u f p s j j q s b x b*, str. 32, 47, 103, 134, 166.

³⁰⁷ Jianfu Chen, *G s p n! B e n j p j u s b u j w f! B v u p s j t b u j p o! u p Q s j b u f! M b x :! B! D p n q b s b u j w f! Q f s t q f d u j w f! p g! u f! E f w f n p j h! D j w j h! M b x! p! u f! Q f s p n f t! S f j v c n j! p g! D i j b*, Martin Nijhoff Publishers, Dordrecht 1995, str. 273

³⁰⁸ Nt. recepcji prawa socjalistycznego przez chińską doktrynę, zob. Tong Congyao, *T p k b n j u d o f l q s b x p l j l r h t b! s p x p o j l b*, str. 42-4.

W kontekście interwencjonizmu i prawa gospodarczego „państw zachodnich”, zob. Liang Huixing, *[b d i p e o j f! q s b x p l h p t q p e b s d! f! j p u f s x f o d k b l q b t u x b*, str. 89-96; Wen Zhenying, Qi Shan, Tong Rou, Jiang Ping, Yu Xinhe, Sun Yaming, Wang Jiafu, Rui Mu, *E z t l v i k b! p q s b x j f! d z x j o z n! j h p t q p e b s d z n*, str. 14-22. Zob. w zakresie wpływu na prawo cywilne, Wang Jiafu, *D i j t l b! t q f d g j b! d d j p h m f l q s b x b! d z x j o f h p*, str. 7-12.

Podobne założenia przyjmowano także w innych systemach socjalistycznych, por. Harold J. Berman, *M f h b n t z t u f n*, w: F. J. M. Feldbrugge, G. P. van den Berg, William B. Simons (red.), *F o d z d n p j f e j b! p g! T p w j f i l M b x! T f d p o e! F e j u j p o*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 1985, str. 477; John N. Hazard, *Q v c n j! b o e! Q s j b u f! r h x*, w: F. J. M. Feldbrugge, G. P. van den Berg, William B. Simons (red.), *F o d z d n p j f e j b! p g! T p w j f i l M b x! T f d p o e! F e j u j p o*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 1985, str. 637-8.

zagadnienia, dlaczego i w jaki sposób prawo cywilne powinno utrzymywać publiczny charakter. Niektórzy z autorów w trakcie trwania prac kodyfikacyjnych w latach '80-tych, podkreślali nawet, że interwencja państwa w relacje cywilnoprawne powinna być podstawowym założeniem dla prac legislacyjnych. Dla tych przedstawicieli doktryny podział na prawo prywatne i publiczne był nie tyle przedmiotem dyskusji natury doktrynalnej, ale przede wszystkim podważał jedno z fundamentalnych założeń ustroju państwa.

Wraz z postępującymi zmianami polityczno-gospodarczymi zaczęto podkreślać, że brak rozróżnienia między prawem prywatnym i publicznym jest „lewicowym ekstremizmem”³⁰⁹ i doprowadza do korupcji.³¹⁰ Stąd, na przełomie lat '80-tych i '90-tych XX w., przedstawiciele chińskiej doktryny zaczęli zwracać uwagę na teorię stosunków towarowych (*dǎn nà pǐjī shìwùjī*). W opinii tych autorów, teoria ta miała determinować zakres prawa prywatnego.³¹¹ Uznanie możliwości podziału prawa na prawo prywatne i publiczne nie doprowadziło jednak do stanowienia przepisów w neoliberalnym, wolnorynkowym duchu. Na podstawie ustaw i rozporządzeń w dalszym ciągu kształtowano (liczne) możliwości interwencji władz państwowych w relacje prywatnoprawne. Dyskusje doktrynalne dotyczyły natomiast odpowiedniego zakresu i metod tej interwencji.³¹² Z tego powodu, działalność handlowa wymagała autoryzacji przez odpowiednie organy władzy publicznej.³¹³ Początkowe reformy prawa prywatnego dotyczyły zatem usprawnienia gospodarki centralnie planowanej poprzez stanowienie ram prawnych dla funkcjonowania organów władzy publicznej, określenia relacji między tymi organami i wyznaczenia zakresu ich kompetencji w stosunku do podmiotów prywatnych. Reformy nie dotyczyły jednak kształtowania systemu prawa cywilnego, który umożliwiałby w pełni swobodne prowadzenia działalności gospodarczej.³¹⁴ Zasadniczym

³⁰⁹ Li Jinbing, [*obd fǒ jǐ! j cbs jǐsz! l pēzg j bǎ j q sbx b! dǎ x jǎn fǎ p*, str. 34.; Li Jingbing, *Ex b! l mǎ pǎ fǎ q jǎ dǎ x! q sbx jǐ dǎ x jǎn*, str. 16

³¹⁰ Fang Liufang, *Tǎtǔfǎ! bǔ jǐse bǒ jǐsǎ fǎtǔsǎ jǐq fǎ*, str. 56-8.

³¹¹ William C. Jones, *Cbt jǐ! Qs jǎ dǎ jǐ nǐ! jǐ! Dǎ jǐhǎ Mǎx*- Taylor Francis, Oxon-Nowy Jork 1989, str. 7.

³¹² Szerzej nt. zob. Jianfu Chen, *Gspǎ! Ben jǐ jǐsbujǐfǎ Bvǐ ps jǐsbujǐpǎ! Qs jǐbujǐ! Mǎx! B! Dǎn q bsbujǐfǎ! Qfstǎ fǎdǎjǐfǎ! jǐ! u fǎ! E fǎfǎmǎ jǐ! Dǎ jǐhǎ Mǎx! jǐ! u fǎ! Qfstǎ nǐfǎ! S fǎ vcǎjǐ! jǐ! Dǎ jǐb*, Martin Nijhoff Publishers, Dordrecht 1995, str. 273-88.

³¹³ Autoryzacja opierała się na sprawdzeniu zgodności przedmiotu i sposobu prowadzenia działalności z państwowymi ustawami, partyjnymi politykami i rozporządzeniami Rady Państwa lub odpowiednich ministerstw.

³¹⁴ Zob. Decyzję Komitetu KPCh, Xinhua, *E fǎ kb! L pǎ jǐfǎ! Dǎfǎsbm fǎ pǎ pǎ sǎpsǎ jǐ! tǎtǔfǎ v! hǎ pǎ q pēbsd fǎ p*, 26.06.2008 (dostęp: https://www.gov.cn/test/2008-06/26/content_1028140_2.htm). Szerzej nt., Zhang Zhouyuan, *Sǎpsǎ b! hǎ pǎ q pēbsd b! x! Dǎ jǐbǐ! ,! str. 17*. W przypadku np. spółek skarbu państwa, podejmowane reformy nie miały w założeniu zmieniać ich statusu prawnego, aby – jak to określano – przekształcić je z przybudówek administracji w niezależne podmioty gospodarcze. W konsekwencji, wraz z uregulowaniem tworzenia i funkcjonowania podmiotów prywatnych na rynku pojawił się problem ich relacji do podmiotów państwowych. Nieustanowienie przepisów pozwalających na zachowanie równorzędności między podmiotami prywatnymi i spółkami skarbu państwa. Ostatecznie, dopiero akcesja Chin do WTO na początku XXI w., doprowadziła do liberalizacji regulacji dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej. Problem równorzędności podmiotów

celem legislacji prywatnoprawnej pierwszych lat *hb j f l b g boh!* było zatem kształtowanie podstawowych ram prawnych niezbędnych dla rozwoju gospodarczego.

Ostatnie dwie dekady obrazują jednak wzrost znaczenia prawa prywatnego w aspekcie utrzymywania ładu społecznego i zarządzania społeczeństwem. Prawo prywatne zaczęło się bowiem przekształcać w instrument pozwalający na realizację praw podstawowych.³¹⁵ W ocenie autorów, wynika to ze zjawiska zawodności państwa, które polega na tym, że organy publiczne nie wykorzystują dostępnych instrumentów prawnych i nie egzekwują prawa w efektywny sposób.³¹⁶ Zjawisko zawodności jest w ChRL szczególnie widoczne w sferze ochrony środowiska. Brak kontroli – lub wręcz przyzwolenie – władz lokalnych i centralnych nad prywatną działalnością gospodarczą prowadzi do szkód w środowisku. Nie jest to jednak przypadłość odosobniona dla organów administracyjnych, ponieważ dotyka ona także wymiaru sprawiedliwości.³¹⁷ Choć odpowiedzialność w zakresie ochrony środowiska jest zasadniczo kwalifikowana jako odpowiedzialność publicznoprawna – w szczególności administracyjnoprawna – to w Chinach większość sporów z zakresu ochrony środowiska jest orzekana przez sądy cywilne, a nie administracyjne.³¹⁸ Ta szczególna relacja chińskiego systemu prawa cywilnego z ochroną środowiska nie jest nowa. W 1986 r. na podstawie art. 124 ORPC ukształtowano materialnoprawną podstawę dla odpowiedzialności za szkody w środowisku na zasadzie winy prowadząc do ukształtowania tzw. postępowania odszkodowawczego za zanieczyszczenie (*x vsbo!t voi b j q f j i boh! b k j o*).³¹⁹ Rozwiązanie to miało umożliwić odciążenie nieefektywnego reżimu publicznoprawnego i zostało później

prywatnych w relacji do podmiotów państwowych pozostaje jednak w dalszym ciągu aktualny. Zob. Zheng Lei, Benjamin L. Liebman, Curtis J. Milhaupt, *TPFt!boe!Tibuf!Hpwsobodf!I px!Tibuf. Px o fe!Foufsq s j fi!Jogn fod.f! D i j b t! MjhbthTztufn*, w: Benjamin L. Liebman, Curtis J. Milhaupt (red.), *S fhvrbuph!u f! Wj j n f! I boe!Ui f! Jot ujwujpobrtuq n j l u j p o t! j g! D i j f i f! Tibuf! D b q j b n j n*, Oxford University Press, Oxford-New York 2016, str. 222.

³¹⁵ Taki układ jest zasadniczo konsekwencją chińskich uwarunkowań systemowych w ramach, których chińskie społeczeństwo nie może w pełni realizować tego typu roszczeń na podstawie norm konstytucyjnych lub przepisów prawa publicznego.

³¹⁶ Dodatkowym ograniczeniem jest system sądownictwa. Mimo, że sądy cywilne, administracyjne i karne przyjmują sprawy z zakresu ochrony środowiska, to nie opierają się w wyrokowaniu na przepisach z dziedziny ochrony środowiska. Co więcej, niektóre sądy odmawiają rozpatrywania spraw dotyczących ochrony środowiska z uwagi na nieprecyzyjność przepisów lub nawet jeśli przyjmują sprawy na wokandę, to opóźniają wyrokowanie. Por. Yang Xue, *Peq px j fe j m p ! b!t l pez! spe px j l px f!x!l pe fl t j f! d x j n z n*, str. 136-145.

³¹⁷ Wynika to nawet z wewnętrznych regulacji sądów, które pozwalają na zwleknięcie z rozpoznawaniem spraw z zakresu ochrony środowiska Według *Xboh Ti* wz j p o z w a ł o n a „uniknięcie kłopotów”. Zob. Wang Shuyi, *Cve px b! D x j n j b k j f l p n p h j l o f! j s g p s n b!t e p x o j h u b*, str. 54.

³¹⁸ Zob. rozdział 2.2.2., także Alex Wang, *Ui f! S p m f! j g! M b x! j! Fowj s p o n f o i b r h Q s p u f d u j p o! j! D i j b :! S f d f o u l E f w f n j n f o u* Vermont Journal of Environmental Law, vol. 8(2), 2007, str. 206-7.

³¹⁹ Choć tu należy zwrócić uwagę, że historycznie postępowania cywilne starano się także przenosić na drogę alternatywnych metody rozwiązywania sporów, przy wykorzystaniu mediacji ludowych (*s f o n j o u b j k j f*).

utrzymane w ramach artykułów 66-68 Prawa deliktowego (2009).³²⁰ Mimo, że była to alternatywa – a w zasadzie panaceum – dla publicznoprawnego systemu ochrony środowiska, to stwarzała ona jednak możliwość dochodzenia kompensacji w systemie prawnym, który nie zapewniał wystarczających środków ochronnych (prewencyjnych i naprawczych). Stąd, historycznie większość procesów dotyczących praw podstawowych wynikających z ochrony środowiska opiera się na prawie deliktowym, a nie przepisach z gałęzi prawa ochrony środowiska.³²¹

W systemie prawnym ChRL, powszechnie wykorzystuje się przepisy prawa cywilnego jako narzędzie zastępcze tam, gdzie zawodzą instytucje publiczne, także dla rozwiązywania innych wyzwań społecznych – nie jest to zatem reakcja ograniczona wyłącznie do systemu ochrony środowiska. Mechanizm ten jest szczególnie widoczny na podstawie prawa czynów niedozwolonych. Dla przykładu, w Prawie deliktowym (2009) doprowadzono do ukształtowania ogólnej zasady odpowiedzialności producenta, obowiązku wycofania produktu z obrotu w przypadku wykrycia jego wady oraz odszkodowania karnego (*q vo jujwfebn bh f*)³²² za sprzedaż wadliwych produktów.³²³ Przyjęcie tych regulacji było bezpośrednio związane ze skandalem sprzedaży produktów mlecznych (mleka w proszku) skażonych melaminą. Skażone produkty doprowadziły do śmierci 6 dzieci i poważnych schorzeń u 300.000 innych.³²⁴ W tamtym momencie, w chińskim systemie prawnym nie uchwalono przepisów prawa żywnościowego i mechanizmów administracyjnych, które mogłyby prowadzić do odpowiedniej kontroli przemysłu żywnościowego.³²⁵ Z tego powodu, legislator *beli p* dokonał zmian w prawie prywatnym, które miały zagwarantować minimum ochrony dla poszkodowanych. Podobne założenia legislacyjne leżały także u podstaw odpowiedzialności za

³²⁰ Zob. Zhou Chen, Qin Tianbao, *Dpodmt jpo*, w: Qin Tianbao (red.), *S fi fbsdi ! I boec ppl ! po ! Di p fi f* *Fowjpon foubnMbx*, Edward Elgar, Cheltenham 2015, str. 432 i Alex Wang, *Ui f!S pnf! jg!Mbx ! p!Fowjpon foubn Qspufdujpo ! p!Di pb;!S fd foulE fwfnp n fou!* Vermont Journal of Environmental Law, vol. 8(2), 2007, str. 198-212.

³²¹ Szerzej nt. Liu Changxing, *Peq px jfe jmp ! b!obq sbx ! spe px j! b!obwsbm fh p* str. 92-112; Michael Palmer, *Fowjpon foubnS fhvrbujpo ! p!u f!Qfnp nf!S fj vc njl! jg!Di pb;!Ui f!Gbd! jg!E pn fi ujl!Mbx*, China Quarterly, vol. 156, 1998, str. 804. Zob. także w kontekście współczesnych dyskusji w chińskiej doktrynie dotyczących integracji i wzajemnego powiązania ze sobą dziedziny prawa cywilnego i ochrony środowiska, Zhang Lu, *Qsbx p! spe px j! b! b!l p f!t!dx jnz*, str. 171-91; Sun Jie, Lv Zhongmei, *[jfnpoz!sp x k!x! bt bebd! ph nz di -* Tygodnik Demokracja i Praworządność, 17.03.2017 (dostęp: http://e.mzyfz.org.cn/mag/paper_15920_8971.html).

³²² Niektórzy autorzy twierdzą, że wprowadzenie w latach '90-tych odszkodowania karnego było pierwszym krokiem świadczącym o instrumentalizacji prawa. Zob. Chen Hui, *Xzl beo j!q sbx b! jps fd o j!x p*, str. 16 i n.

³²³ Zob. art. 43 i 46 Prawa deliktowego (2009).

³²⁴ Andrew Jacobs, *Di p fi f!S fmfbt f! Jods fbt fe!Ovn c fst! p!Ub pufe!N jh!Tdboebm* New York Times 2.12.2008 (dostęp: <http://www.nytimes.com/2008/12/03/world/asia/03milk.html?ref=asia>); Hu Yanan, Cui Xiaohuo, *Bqq fbm! Tpwhi ul p! N jh! Dbt f*, China Daily 25.06.2009 (dostęp: https://www.chinadaily.com.cn/china/2009-06/25/content_8320419.htm).

³²⁵ Xiaofang Pei, Annuradha Tandon, Anton Alldrick, Liana Giorgi, et al., *Ui f!Di pb!n fhbn p f!n jh!t dboebnboe! j! j!q n!bujpot lpsgppe!t bgfz!s fhvrbujpo*, Food policy, vol 36(3), 2011, str. 412-20.

błąd w sztuce lekarskiej.³²⁶ Tutaj jako jedną z przyczyn podaje się niewystarczający nadzór państwowy nad zawodami medycznymi i opiekę zdrowotną³²⁷ oraz skandale, np. związane z przenoszeniem HIV na pacjentów korzystających z placówek medycznych.³²⁸ W takim kontekście, prawo cywilne jest traktowane jako panaceum do uszczelnienia systemu prawnego, kiedy tylko inne gałęzie prawa nie są w stanie realizować założonych celów.

Reasumując, przepisy prawa cywilnego są narzędziem do przyznawania odpowiednich praw i wolności obywatelskich, których nie decydowano się uregulować poprzez prawo publiczne – prawo konstytucyjne, administracyjne. W rezultacie, nieukształtowanie odpowiednich regulacji publicznoprawnych lub niedostateczny nadzór administracyjny, kierunkuje chińskiego legislatora i chińskie społeczeństwo do wykorzystywania prawa prywatnego.³²⁹ Zadaniem ustaw mieszczących się w dziedzinie prawa prywatnego jest w takim wypadku normowanie społecznego *tibwt!rvp*.³³⁰ Ustanowione w ostatnich dekadach przepisy prawa prywatnego ukazują wypracowany kompromis między władzą (KPCh) i społeczeństwem, a dziedzina prawa cywilnego realizuje zadania związane z usprawnianiem funkcjonowania państwa.

3.2.2. Instrumentalizacja w Kodeksie cywilnym ChRL

Żaden proces kodyfikacyjny nie jest pozbawiony naleciałości ideologiczno-kulturowych.³³¹ Nie można zatem zakładać, że chińska kodyfikacja jest zatem jedynie czysto-technicznym działaniem legislacyjnym. Dotychczasowe funkcje prawa cywilnego i instrumentalne wykorzystywanie instytucji prawa cywilnego na rzecz zarządzania państwem oddziaływały na proces stanowienia i kształt Kodeksu cywilnego ChRL. Przedstawiciele

³²⁶ Zob. Heng Li, Xiangcheng Wu, Tao Sun, et al., *Dth jn t-! nbc jnjift-! jkvsfi! boe! dpnq fot bujpo!q bzn fout! jg! n fe jlbth bmsbdjfl!njhbujpo!dbt fi! j! Di jpbgsn! 2: : 9!upl3122*, BMC Health Services Research, vol. 14, 2014, nr artykułu: 390.

³²⁷ Xiju Zhao, *Di j fi fl n fe jlbth fhnh fodfl nhx*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.)-*Upx bset! b! Di j fi fl DjwjhDpe f! Dpnq bsbujwf! boe! I j ups jlbth Qfstq fdujwf*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 421-5.

³²⁸ Na He, Rogers Detels, *Ui fl I JW fj j fi j! j! Di jpb; i j upsz! sftq pot f! boe! di bmfhf*, Cell Research, vol. 15, 2005, str. 825-32.

³²⁹ Uzupełnianie braków regulacji publicznoprawnych normami z zakresu prawa prywatnego nie jest ograniczone do przytaczanego wcześniej Prawa deliktowego (2009) lub Prawa rzeczowego (2007). Niektórzy autorzy, wysnuwają podobne wnioski także w stosunku do prawa zobowiązań – np. instytucji bezpodstawnego wzbogacenia. Bezpodstawne wzbogacenie jest uregulowane na podstawie 4 przepisów w Kodeksie Cywilnym ChRL – art. 985-8. Instytucja bezpodstawnego wzbogacenia funkcjonuje jako wypełnienie luk z innych gałęzi prawa – tzw. *dbudi .bmq spwj jpo*. Zob. Siyi Lin, *Ui fl Mbx! jg! Vdkvt ul Fos j! n foul j! Di jpb; ! O f! ft t bsz! ps! Opu*, Springer China-EU Law Series, 2022, str. 118.

³³⁰ W kontekście nowelizacji Konstytucji ChRL i procesów wyłączenia nieruchomości na początku XXI w., zob. Li Jing, *Dpotujwujpo! i f! ft! n bo! ghi ul gps! i pn f*, China Daily, 4.06.2004 (dostęp: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2004-04/06/content_320827.htm).

³³¹ Szerzej nt. wpływów kulturowych na unifikację systemu prawnego, Reinhard Zimmermann, *DjwjhDpe f! boe! DjwjhMbx! !Ui fl Fvsqj fbo j bujpo ! jg! Qs jbufl Mbx! x ji j! ui fl Fvsqj fbo! Dpn n vo jx! boe! ui fl S f. Fn fsh fodfl jg! b! Fvsqj fbo! Mfhbrfl d jfodf*, Columbia Journal of European Law, vol. 1(1), 1994, str. 63-106.

chińskiej doktryny podkreślają zresztą, że kodyfikacja nie ogranicza się do samej systematyzacji dotychczas uchwalonych aktów prawnych, lecz prowadzi również do stworzenia ustawy zdolnej „(...) wzięcia na barki misji modernizacji państwa”.³³² Kodeks cywilny ChRL „(...) stawia czoła bolączkom i trudnym zagadnieniom związanym z rozwojem społecznym”.³³³ W takim kontekście, podkreśla się znaczenie Kodeksu cywilnego ChRL jako aktu prawnego otwartego na społeczeństwo,³³⁴ odpowiedzialnego za transformację społeczeństwa, promującego postęp i ład społeczny.³³⁵ Kodeks cywilny ChRL pełni zatem rolę „encyklopedii życia społecznego” i „oddolnego zarządzania społeczeństwem”.³³⁶ W związku z tym, poza regulowaniem relacji cywilnoprawnych, funkcją Kodeksu jest wspieranie władzy w zarządzania państwem. Powoduje to, że przepisy kodeksowe zacierają granice między prawem publicznym i prywatnym.³³⁷ W chińskiej doktrynie określa się to również jako integrowanie (*spohi f*) prawa publicznego z prywatnym.³³⁸ Integracja prawa publicznego i prywatnego w ramach Kodeksu cywilnego ChRL znajduje odzwierciedlenie w m.in.: (i) przyznaniu uprawnień i nałożeniu obowiązków na organy administracji publicznej oraz (ii) ukształtowaniu przepisów kodeksowych jako przepisów odsyłających.³³⁹

i. Kodeks cywilny ChRL i kompetencje organów państwowych

Xboh Mjn ph – jeden z przedstawicieli chińskich nauk prawnych stojący za współczesną kodyfikacją – stwierdza, że ustanowienie Kodeksu cywilnego ChRL ma nie tylko poprawić

³³² Wang Liming, *L pe fl t! d x jnz! b! n pe fso j bkb! bs e bo p*, str. 847.

³³³ Za portalem Xinhua, Xinhua, *L pe fl t! d x jnz! kbl p! x ps fd! pdi spoz! q sbx b! q sz x bu fh p*, 30.08.2018 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c1772/c34594/c35152/c35155/c35167/201905/t20190521_265109.html).

³³⁴ Niektórzy autorzy twierdzą tu też, że doprowadzono do ukształtowania przepisów w taki sposób, aby były one bardziej przystępne dla nie-prawników. Trudno zgodzić się z taką opinią opierając ją jedynie na argumentie, że legislator zdecydował się skorzystać z opisowego pojęcia wstąpienia w prawa wierzyciela zamiast wykorzystania pojęcia „subrogacja”, kiedy widoczny jest rozwój techniki legislacyjnej, zmierzającej do kształtowania bardziej precyzyjnego języka prawnego. Por. Yuanshi Bu (red.), *Di p fi f! Djw jh Dpe f! Ui f! Tq fd g! l! Qbsu! B! I boec ppl*, Beck Hart Nomos, Monachium 2023, str. 8. W kontekście dążenia do precyzji terminologicznej, zob. Knut Benjamin Pißler, *Ebt! di p fi j di f! I boecvdi! e fs! S fdi ug sn nji l fji! Fnqgf! moh fo! g s! e fo! Hfi fu h fc fs! ' !Qfsn! g s! e jf! t p jkvs j uf di f! Gpst di voh*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 26(2), 2019, str. 133-43.

³³⁵ Sun Xianzhong, *S febl dkb! l pe fl t v! d x jn fh p! -e vh jft! bsbo p! -x! l p dv! g fl u*, Dziennik Prawny, 14.03.2017 (dostęp:

http://www.npc.gov.cn/npc/c1773/c1848/c21114/c30514/c32214/c32216/201905/t20190521_265600.html).

³³⁶

zdolność sędziów do orzekania, ale również poprawić zdolność pracowników organów państwowych do egzekwowania prawa administracyjnego.³⁴⁰ Z tego powodu, ustanowione normy kodeksowe nadają kompetencje i określają obowiązki dla organów publicznych. W takim kontekście można przytoczyć m.in. art. 350 Kodeksu cywilnego ChRL, który stanowi, że w przypadku konieczności zmiany przeznaczenia działki wymagana jest zgoda właściwego organu administracyjnego. Podobnie, art. 1039 Kodeksu cywilnego ChRL, określa obowiązek organów państwowych i ich pracowników do dochowania tajemnicy danych osobowych, o których dowiedzieli się podczas wykonywania swoich obowiązków oraz sankcjonuje ujawnienie lub niezgodne z prawem przekazywanie danych osobowych. Dodatkowo, w ramach Kodeksu cywilnego ChRL można zidentyfikować inne przepisy o charakterze prawa publicznego, których funkcją jest upoważnienie lub zobowiązanie organów administracji publicznej do podejmowania odpowiednich działań lub zaniechań. Można tu przytoczyć art. 222 Kodeksu cywilnego ChRL, który kształtuje odpowiedzialność organu administracji za błędy w toku rejestracji nieruchomości i możliwość regresu organu w stosunku do urzędnika, który ten błąd popełnił. Niektóre normy kształtujące obowiązki organów państwowych mogą nieco dezorientować; i tak art. 1254 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi o zakazie wyrzucania przedmiotów z budynków i jednocześnie nakłada obowiązek proceduralny na organach państwowych do niezwłocznego wszczęcia i prowadzenia postępowania w celu identyfikacji sprawcy szkody. Przepisy ustanowione w Kodeksie cywilnym ChRL, mają zatem w założeniu wypełniać dotychczasowe luki w systemie i wpływać na rozwój nowych instytucji prawnych.³⁴¹ Niektóre z tego typu norm wychodzą jednak poza granice zwykłej regulacji praw i obowiązków organów publicznych, ponieważ przepisy mają charakter norm programowych podobnych do tych stanowiących w przepisach konstytucyjnych. Za przykład może tu posłużyć art. 210 Kodeksu cywilnego ChRL, który reguluje proces rejestracji nieruchomości. Stanowi on, że państwo wdraża ujednolicony system rejestracji w odniesieniu do nieruchomości a zakres, organy i śro

Przyjęta technika legislacyjna obrazuje, że przepisy kodeksowe nie tylko przyznają kompetencje dla organów publicznych, ale także w istotny sposób determinują przyszłe kierunki dla rozwoju legislacji.³⁴² W takim przypadku, chiński ustawodawca posłużył się narzędziami prawa prywatnego jak środkiem do realizacji zadań administracji publicznej. W założeniu, takie działanie pozwala na odformalizowanie procesów decyzyjnych, usprawnienie procedur administracyjnych – oraz w konsekwencji – zredukowanie obciążeń fiskalnych.³⁴³ Trzeba tu jednak podkreślić, że zarówno badacze prawa publicznego, jak i prawa prywatnego wyrażają obawy dotyczące stanowienia zbyt wielu norm o charakterze prawa publicznego w Kodeksie cywilnym ChRL i tym samym sprowadzenia funkcji podstawowego aktu prawa cywilnego do wykonawczej roli dla prawa publicznego. Niektórzy przedstawiciele chińskiej doktryny podkreślają, że jest to ciężar, którego prawo cywilne nie jest w stanie udźwignąć i który podważa charakter ustawodawstwa cywilnego.³⁴⁴

ii. Przepisy odsyłające jako mechanizm integracji gałęzi prawa

Oprócz wykorzystywania przepisów Kodeksu cywilnego ChRL do uregulowania kompetencji organów państwowych, część z norm Kodeksu cywilnego ChRL jest skonstruowana w taki sposób, aby odsyłać do innych aktów prawnych. Co do zasady, zakres odesłania przepisów kodeksowych jest ukształtowany w taki sposób, aby doprowadzić do stosowania odpowiednich przepisów prawa administracyjnego lub rozporządzeń organów publicznych. Taka technika legislacyjna została przyjęta w różnych księgach Kodeksu cywilnego ChRL w ponad 50 przepisach. Jej cechą wspólną jest powtarzalna struktura i administracyjno-deklaratoryjny charakter norm. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w perspektywie prawa rzeczowego. Przykładowo, rozporządzanie własnością kolektywną powinno zostać dokonane zgodnie z odpowiednimi przepisami administracyjnymi;³⁴⁵ wykonywanie praw rzeczowych przez podmioty for-profit podlega przepisom administracyjnym;³⁴⁶ realizacja prawa do użytkowania nieruchomości na cele budowlane jest uzależniona od zgodności z przepisami administracyjnymi;³⁴⁷ nabycie, wykonywanie oraz przeniesienie³⁴⁸ prawa użytkowania działki przydomowej powinno odbywać się zgodnie z

³⁴² Ran Keping, Tan Zuocai, *Gvol dk flq vc njl o fl pe fl t v! dz x jn fh p*, str. 88.

³⁴³ Wang Qingbin, *Ušbotgpsn bkb!s ev!x!e pc jfl pe fl t v! dz x jn fh p*, str. 47.

³⁴⁴ Por. Miao Lianying, Zheng Lei, *Qspcnfn z!l pot u w dko fl x!l pe zg j bk jq sbx b! dz x jn fh p*, str. 74-82; Zhang Sanbin, Zhao Guang, *Tibwt! gvol dk flq sbx b! dz x jn fh p*, str. 36 i n.; Wang Liming, *Qspcnfn z!x!di j tl jn!l pe fl t jfl dz x jnzn*, str. 66.

³⁴⁵ Art. 263 Kodeksu Cywilnego ChRL.

³⁴⁶ Art. 269 Kodeksu Cywilnego ChRL.

³⁴⁷ Art. 346 Kodeksu Cywilnego ChRL.

³⁴⁸ Brak kompetencji użytkownika do rozporządzania prawem użytkowania nie jest cechą charakterystyczną dla chińskiego systemu prawnego.

odpowiednimi ustawami.³⁴⁹ Analogiczne odesłania do aktów prawnych o charakterze administracyjnym występują także w innych księgach Kodeksu cywilnego ChRL – prawie umów i prawie deliktowym. Mimo ustanowionych zakazów i nakazów, przepisy odsyłające zwykle nie regulują jednak sankcji za ich naruszenie. Równocześnie, zakres odesłanie nie precyzuje do jakich kategorii aktów prawnych ma nastąpić odesłanie. Powoduje to wyzwanie dla określenia relacji Kodeksu cywilnego ChRL do innych dziedzin prawa.³⁵⁰ Celem tych przepisów jest zasadniczo wymuszenie stosowania mierników dla oceny odpowiedzialności cywilnoprawnej, które są unormowane w przepisach administracyjnych. W praktyce prowadzi to do podporządkowania prawa cywilnego logice i funkcjom publicznoprawnym. Zważywszy na derogacyjny charakter norm prawa publicznego względem prawa prywatnego, może to nasuwać pewne wątpliwości. Analiza kontekstu systemowego ujawnia jednak, że rozwiązanie to pełni w chińskim porządku prawnym istotną rolę.

Uprzedzając dalsze części pracy, należy zauważyć, że przyjęta technika legislacyjna polegająca na odesłaniu do norm publicznoprawnych wpłynęła także na kształt przepisów ekologizacyjnych. Historycznie, w systemie ochrony środowiska ChRL prowadzenie działalności oddziałującej na środowisko bez wymaganej zgody administracyjnej skutkowało nałożeniem kary administracyjnej. Organy administracji publicznej – nawet w przypadku oczywistych naruszeń przepisów prawa ochrony środowiska – nie podejmowały działań zmierzających do stwierdzenia nieważności umów, np. umowy użytkowania górniczego. Również w postępowaniach odszkodowawczych za szkodę spowodowaną zanieczyszczeniem środowiska, sądy nie traktowały naruszenia kryteriów ustawowych z zakresu ochrony środowiska (bezprawności *t fot v! t us jhp*) jako przesłanek odpowiedzialności cywilnej. W praktyce brak wymaganej zgody lub koncesji nie wpływał zatem na ocenę odpowiedzialności sprawcy szkody.

Stan ten wynikał z utrwalonego w chińskiej doktrynie przed 2014 r. podziału norm *j t!* *d ph fot*. Wyróżniano wówczas normy na: (i) normy dotyczące ważności (*y b p nje fl r boh i fy ph!* *h v p ph*),³⁵¹ których naruszenie skutkowało nieważnością czynności prawnej i (ii) normy

³⁴⁹ Art. 363 Kodeksu Cywilnego ChRL.

³⁵⁰ Podobnie w Yuanshi Bu, *D i p fi fl Djw jh Dpe f! Ui fl H fo fsbt Obsu* Beck Hart Nomos, Monachium 2019, str. 7-8.

³⁵¹ Yuanshi Bu dokonuje tu tłumaczenia na język niemiecki jako: *x ph foe fl X jl voht opsn fo*. Zob. Yuanshi Bu, *H fo fi n jvoh t qgn jli il voe! x ph foe fl S fdi ut opsn fo! jn di p fi j di fo! W fsusbht s fdi u* Recht der Internationalen Wirtschaft, vol. 9, 2014, str. 553-4.

Przedstawiciel NSL Zhu Jing tłumaczy normy bezwzględnie obowiązujące skutkowe na język angielski jako: *n boe bu p sz! q spwj j pot! p g! f g fdu jw fo ft*. Zob. Zhu Jing, *Kve jl phrs fwjfx! po! u fl vbn p bujpo! p g! d pousbdil d po fso ph! obw sbrhs fi p v sd fi! f y q npb j bujpo! boe! v u j j bujpo! p! tq fd phrs fh j pot*, Vermont Journal of Environmental Law, vol. 21(3), 2020, str. 482.

dotyczące zarządzania (*hvbom! e fl r boh i j y ph! hv j ph*),³⁵² których naruszenie prowadziło wyłącznie do nałożenia sankcji administracyjnych, bez wpływu na ważność czynności prawnej.³⁵³ Normy z zakresu ochrony środowiska klasyfikowano jako normy dotyczące zarządzania, ponieważ regulowały one sposób sprawowania władztwa publicznego wobec podmiotów prywatnych. Służyły one zatem realizacji celów zarządzania państwem (*hvbom*),³⁵⁴ nie zaś ochronie interesów uczestników obrotu cywilnoprawnego.³⁵⁵ W rezultacie, przepisy z gałęzi prawa ochrony środowiska pozostawały poza zakresem stosowania prawa cywilnego i nie były włączane do sfery prywatnoprawnej. Sądy nie ingerowały z tego powodu w relacje umowne, prowadząc np. do stwierdzenia nieważności czynności prawnych z powodu naruszenia przepisów z zakresu prawa ochrony środowiska. Przyjmowana przez chińską jurysprudencję taksonomia norm *jt! dph fot!* prowadziła do niespójności w kwalifikacji naruszeń i ograniczała skuteczność publicznoprawnych instrumentów ochrony środowiska osłabiając ich oddziaływanie na sferę prawa cywilnego.³⁵⁶

Reasumując, technika legislacyjna polegająca na włączeniu przepisów odsyłających do Kodeksu cywilnego ChRL ma w założeniu powodować obowiązek uwzględniania przepisów uznawanych dawniej za normy dotyczące zarządzania. Rozwiązanie to uwidacznia, że Kodeks cywilny ChRL pełni funkcję integracji dziedzin prawa publicznego i prywatnego, a także funkcję edukacyjną (pedagogiczną) wobec sędziów. Zapewne właśnie z tego powodu widoczny

³⁵² Yuanshi Bu dokonuje tu tłumaczenia na język niemiecki jako: *x ph foe fl Pseovoht o psn fo*. Zob. Yuanshi Bu, *Hfo fi n jvohtqgnj! il voe! x ph foe fl S fdi ut o psn fo! jn di j fi j di fo! Wfsusbht s fdi u! S fdi il e fs! Joufsobujpobnfo! X ju di bgu*, vol. 9, 2014, str. 553-4.

Przedstawiciel NSL Zhu Jing tłumaczy normy bezwzględnie obowiązujące skutkowe na język angielski jako: *n boebupsz! q spwj jpot! jg! n bobh fn fou*. Zob. Zhu Jing, *Kve jl phs fwjfx! po! u fl vbnj bujpo! jg! d pousbdil dpo fso ph! obwsbhts fi pvsd fi! jfq npb j bujpo! boe! vujj bujpo! j! tq fd phs fh jpot*, Vermont Journal of Environmental Law, vol. 21(3), 2020, str. 482.

³⁵³ Szerzej nt. Sun Guohua, Zhu Jingwen, *Ufps j! q sbx b*, str. 231 wa

był ogólny konsensus między badaczami prawa ochrony środowiska³⁵⁷ i prawa cywilnego,³⁵⁸ dla wykorzystywania możliwości prawa prywatnego na rzecz wyzwań środowiskowych.

3.3. Pragmatyzm w stanowieniu prawa cywilnego ChRL

Analizując przepisy Kodeksu cywilnego ChRL należy uwzględnić, że od początku procesu stanowienia prawa prywatnego w ChRL przyjmowano w nim liczne rozwiązania, które są wzorowane, normatywnie podobne do występujących w innych systemach prawnych. Chiński system prawa prywatnego opiera się w znacznej mierze na transplantach prawnych. W ujęciu *Bribo! Xbu po b*, twórcy koncepcji transplantów prawnych (*nfhbrihsbotq rhout*), rozwój systemów prawnych polega na wzajemnym „pożyczaniu” od siebie instytucji, z ich odpowiednimi modyfikacjami.³⁵⁹ Podstawą dla badań prawno-porównawczych są zatem badania nad transplantami prawnymi.³⁶⁰ Równocześnie z rosnącym znaczeniem prawa stanowionego w ChRL, od początku XXI w. chiński ustawodawca coraz częściej podejmuje jednak działania zmierzające do kształtowania własnych, rodzimych instytucji prawnych, tak aby uwzględniały „chińską specyfikę”. Współistnienie transplantów z instytucjami odzwierciedlającymi „chińską specyfikę” może jednak powodować systemowe napięcia w chińskim prawie prywatnym.

3.3.1. Transplanty w chińskim systemie prawa cywilnego

Tradycja transplantów prawnych w Chinach została zapoczątkowana jeszcze przed proklamacją ChRL. Początkowo, we wczesnych latach XX w. bliskość geograficzna i

³⁵⁷ Cao Mingde, Xu Yixiang, *L pezg! bdkb! j pdi spob! spe px j l b-* str. 17-23; Lv Zhongmei, [*jfnpoz! l pe fl t! d x jnz ;! peq px jfe! obq spcnfn! spe px j l px f*, str. 3-6.

³⁵⁸ Wang Liming, *Joo px bdk! tzt ufn px fl x! l pe fl t jf! d x jnz n*, str. 9-10; Shi Jiaoyou, *E pl pobnfo jf! tzt ufn v! bs e bo b! jevdi ll pe fl t v! d x jn fh p*, str. 17-20.

³⁵⁹ *Bribo Xbu po* był jednym z pierwszych Autorów, którzy zaczęli podkreślać, dlaczego autorytet zagranicznych modeli motywuje ustawodawców do ich wyboru. Tezą dla tego działania jest to, że autorytet zagranicznych modeli zapewnia niezbędny autorytet do ich ustanowienia i akceptację dla nowego podejścia. Zob. Alan Watson, *Tpd jfiz! boe! Mfhbrihsbotq rhout*, Scottish Academic Press, Edynburg 1977, str. 98-9, 102-5, 140-1. Szarzej nt. Alan Watson, *Mfhbrihsbotq rhout ;! Bo! Bqq spbd! up! Dpn q bsbu jvf! Mbx*, The University of Georgia Press Ateny Londyn, 1993.

³⁶⁰ Analiza analogicznych instytucji w innych systemach prawnych pozwala dzięki temu na lepsze zrozumienie czynników, które kształtują dane systemy. Chcąc zrozumieć dany system prawa, nie można zatem ograniczać się do studiowania samych przepisów, lecz należy zrozumieć, w jaki sposób przepisy te są ze sobą powiązane, jak skonstruowany jest dany system i jak należy interpretować jego przepisy. Podobnie, aby zrozumieć wpływ jak wpływ może wywierać jeden system prawa na inne, należy mieć świadomość, że czynniki te wykraczają daleko poza poszczególne przepisy. Za metaforę transplantów prawnych może posłużyć tu sadzenie drzewa, które w zależności od tego na jakiej glebie zostanie zasadzone, tak będzie rosnąć. Analogicznie, w zależności od tego do jakiego systemu zostanie przeszczepiona obca instytucja, tak będzie ona recypowana w innym systemie.

Istnieją różne koncepcje, dlaczego dokonuje się transplantów prawnych. *Kpi obibo! N! N jnf*s dokonując typologii transplantów prawnych, wymienia cztery zasadnicze powody za przyjmowaniem obcych modeli instytucji prawnych, tj.: (i) oszczędność, (ii) narzucenie z zewnątrz, (iii) potrzeby handlowe i (iv) prestiż. Zob. Jonathan M. Miller, *B! Uq pphz! j! Mfhbrihsbotq rhout ;! vt ph! t pd jpnphz! nfhbrihs j upsz! boe! Bsh foup fl Fybn q nfi! up! f yq rh p! u fl usbotq rhout spd fit*, American Journal of Comparative Law, vol. 51, 2003, str. 839, 842, 845, 847-50, 854-58, 867-9.

podobieństwo kulturowe doprowadziły do dokonywania przeszczepów prawnych przez Japonię.³⁶¹ Znaczenie miało tu także podobieństwo między obydwojema językami i fakt, że wielu chińskich jurystów edukowało się w Japonii oraz miało tam pierwszą styczność z europejskim prawem kontynentalnym.³⁶² Japończycy bazowali natomiast na prawie germańskim, przyjmując własny kodeks cywilny w oparciu o BGB.³⁶³ Z tego powodu, przeszczepy prawne w Chinach były oparte na wzorcach germańskich.³⁶⁴ Twierdzi się, że 95% przepisów ustanowionych w ramach Kodeksu cywilnego Republiki Chińskiej, było albo dokładną kopią, albo niewiele zmienioną kopią przepisów BGB i ZGB.³⁶⁵ Niektórzy autorzy przedstawiają nawet wyliczenie proporcji transplantów prawa w ChRL; *N fj[i pohyjf* przedstawia tu, że na system chińskiego prawa cywilnego składa się od 60% do 70% prawa niemieckiego i od 30% do 40% prawa szwajcarskiego ze sporadycznymi odniesieniami do prawa francuskiego, japońskiego i sowieckiego.³⁶⁶ Generalna akceptacja recepcji tradycji kontynentalnych nie była jednak podyktowana wyłącznie bliskością geograficzną. Wynikało to również z edukacji prawniczej i – w odróżnieniu od systemów anglosaskich – relatywnie uproszczoną metodologią stosowania prawa. W opinii *S p d p f l Q p v o e b*, nieusystematyzowane instytucje z systemów anglosaskich wraz z „nieporęcznym zbiorem orzeczeń sądowych oraz niełatwą techniką ich wykorzystywania”, nie są odpowiednie dla państw, które muszą przejść szybką transformację z prawa zwyczajowego. W takim przypadku, bardziej adekwatnym modelem do recepcji jest

³⁶¹ Christian Förster, *Ti phk jt f k j t v / o p h f o t p l v ! - E b t ! Q s p j t ! w p o ! U s f v ! v o e ! H t h v c f o ! j n k b q b o j d i f o ! T d i v m s f d i u*, *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, vol. 73(1), 2009, str. 78-99.

³⁶² Dan Fenno Henderson, *Kbq bo fi fl Jognu fod fi ! po ! Dpn n vo j ul Di p fi fl Mf h b r h M b o h v b h f*, w: Jerome Alan Cohen (red.), *Dpoufnq psbsz ! Di p fi fl Mbx ! ! S fi f b s d i ! Q s p c n f n t ! b o e ! Q f s t q f d u j w f i*, Harvard University Press, 1970, str. 158-87.

³⁶³ Kodeks Meiji tylko w niektórych elementach implementował *t u s j l u f* japońskie instytucje prawne – głównie w zakresie prawa rodzinnego, reszta pozostawała wierną kopią BGB. Zob. Zentaro Kitagawa, *Kbq bo fi fl D j w j h M b x ! b o e ! H f s n b o ! M b x ! ! G s p n ! u i f l W j f x q p p u l j g ! D p n q b s b u j w f l M b x*, w: Zentaro Kitagawa, Karl Riesenhuber (red.), *U i f l J e f o u j z ! j g ! H f s n b o ! b o e ! K b q b o f i f l D j w j h M b x ! p ! D p n q b s b u j w f l Q f s t q f d u j w f i*, De Gruyter Recht, Berlin 2006, str. 11-57. Z zastrzeżeniem, że tradycyjne japońskie prawo rodzinne, nie ostało się w pełni do czasów współczesnych, por. Shusei Ono, *D p n q b s b u j w f l M b x ! b o e ! u i f l D j w j h D p e f l j g ! K b q b o ! J U*, *Hitotsubashi Journal of Law and Politics* vol. 25, 1997, str. 49, przyp. 67.

³⁶⁴ Niektórzy oceniają, że decyzja o przyjęciu do chińskiego systemu prawnego modelu germańskiego zamiast francuskiego była także wynikiem odpowiednio usystematyzowanej teorii, a także opinii na temat BGB jako „najdojrzałego produktu kontynentalnej sztuki legislacyjnej. Konrad Zweigert, Hein Kötz, *J o u s p e v d u j p o ! u p ! D p n q b s b u j w f l r h x*, Oxford University Press, Oxford 1998, str. 298.

³⁶⁵ Za Jianfu Chen, który powołuje się na Yang Huanglieh. Zob. Jianfu Chen, *Di p fi fl Mbx ! ! D p o u f y l b o e ! U s b o t g p s n b u j p o*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2015, str. 36. Zob. także: George W. Keeton, *U i f l Q s p h s f t ! j g ! M b x ! p ! Di p b -* *Journal of Comparative Legislation*, vol. 19(4), 1937, str. 209; Tien-His Cheng, *U i f l E f w f m q n f o u l b o e ! S g p s n ! j g ! Di p fi fl Mbx*, *Current Legal Problems*, vol. 1(1), 1948, str. 187.

³⁶⁶ Za Wang Liming, który powołuje się na wypowiedź Mei Zhongxie. Wang Liming, *T q f d g j j d i j t l j f h p l p e f l t v ! d x j n f h p*, str. 2, przypis 14. Podobnie, Tsung-Fu Chen, *U s b o t q r b o u l j g ! D j w j h D p e f l p ! K b q b o ! U b j x b o ! b o e ! Di p b ! X j i ! u i f l G p d v t ! j g ! M f h b r h F w p m u j p o*, *National Taiwan University Law Review* 6(1), 2011, str. 400. Także, Mei Zhongxie, *Q p e t i b x z l q s b x b ! d x j n f h p*.

wykorzystanie systemów prawnych opartych o usystematyzowane prawo rzymskie wraz z jego doktrynalnym piśmiennictwem.³⁶⁷

i. Transplanty prawne w ChRL

Tradycja transplantów prawnych była kontynuowana także pod nowym reżimem w okresie maoizmu. Prace kodyfikacyjne w latach '50-tych bazowały w dużej mierze na sowieckim Kodeksie cywilnym z 1922 r.³⁶⁸ W tamtym okresie – i także po rozpoczęciu *hb jh fl b gboh* – szczególny wpływ na wykorzystywanie obcych instytucji prawnych miały właśnie względy ideologiczne. Dyktowały one dobór systemów prawnych, z których czerpano obce instytucje, jak i ostateczny kształt transplantów.³⁶⁹ Po odejściu od ideologii maoizmu, zaczęto jednak wykorzystywać ustawodawstwa zarówno z państw sowieckich, jak i państw zachodnich, co doprowadziło do pluralizmu transplantów prawnych.³⁷⁰ Zjawisko to było widoczne w przytaczanych „szczególnych ustawach dotyczących szczególnych umów”, Prawie znaków towarowych (1982) lub Prawie patentowym (1984). Podobnie, w kontekście ORPC obserwowano podobne tendencje. Z jednej strony ORPC zostało uznane przez współczesną doktrynę jako „germański pandektyczny model”.³⁷¹ Z drugiej, prace legislacyjne nad ORPC były zasadniczo oparte na Kodeksie cywilnym ZSRR z 1964 r. i Kodeksie cywilnym Węgier z 1978 r.³⁷² Taki dualizm można dostrzec w różnych instytucjach chińskiego prawa cywilnego. Dla zapewnienia napływu kapitału zagranicznego, chiński ustawodawca kształtując prawo zobowiązań umownych był zmuszony do ustanowienia zasady autonomiczności i swobody umów. Założenia ideologiczne wymagały jednak, aby obie zasady były dostosowane do ówczesnych chińskich realiów.³⁷³ Skutkiem tego zarówno w ORPC jak i Prawie umów (1999)

³⁶⁷ Roscoe Pound, *S pn bo!Mbx! j!Di pb*, w: Wolfgang Kunkel, Paul Koschaker (red.), *M fsv j! b! fl j!e s j!p!s pn bo p! Twe j j!n fn ps b!e j!Qb p!p!L p! di bl fs*, Giuffrè, Milan 1954, str. 443.

Niektórzy autorzy zwracają tu uwagę, że zachodnie tendencje legislacyjne początku XX w., odpowiadały także ówczesnym chińskim sentymentom, co świadczyłoby o teorii prestiżu, autorytetu J.M. Miller'a.

Jianfu Chen, który powołuje się na Yang Huanglieh. Zob. Jianfu Chen, *Di j! fl!Mbx;!Dpoufyulboe!Usbotgpsn bujpo*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2015, str. 36.

³⁶⁸ Choć należy tu zwrócić uwagę, że nie porzucono dawnych tradycji odwoływania się do modelu BGB. Zob.

³⁶⁹ Szerzej nt., zob. Liang Huixing, *Xbrhb!p!di j t l j! pe fl t!dz x jnz*, str. 28; Liang Huixing (red.), *Qspcnfn z k! sbx b! dz x jn fh p! fh p!q pebsd fh p*, str. 329, 413-4.

³⁷⁰ Jianfu Chen, *Di j! fl!Mbx;!Dpoufyulboe!Usbotgpsn bujpo*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2015, str. 84-5.

³⁷¹ William C. Jones, *Tpn fl Rv fi ujp!t!S fhbse ph!u! flT ho g j!bod! j!u! fl Hfo fsbt!Qspw! jpot! j! DjwjhMbx! j!u! fl Qf j! n!t!S j!vcn!j! j!Di pb*, Harvard International Law Journal, vol 28(2), 1987, str. 310.

³⁷² Liang Huixing, *S fd!j!dkb! bhsbo j! o fh p! q sbx b! dz x jn fh p! x! Di pbdi!-!* Aisixiang, 25.10.2011 (dostęp: <https://www.aisixiang.com/data/45588.html>).

³⁷³ Można tu również zwrócić uwagę na aspekty socjo-kulturowe, gdzie zasady autonomiczności lub swobody umów są pod wpływem np. konfucjanizmu inaczej rozumiane. Chaibong Hahm, *Dpogvd po jn!boe!u! fl Dpod!j!ul j!Mjc fsz!-!* Asia Europe Journal, vol. 4, 2006, str. 477-489/

ustanowiono tzw. zasadę woluntarności (dobrowolności).³⁷⁴ Założeniem dla zasady woluntarności jest to, że podmioty mają prawo zdecydować o tym, czy chcą ukształtować daną więź prawną, a osoby trzecie nie mogą ingerować w tę więź w bezprawny sposób. W takim kontekście, woluntarność jest ograniczona do samej decyzji o ukształtowaniu więzi prawnej, np. o zawarciu umowy. Nie dotyczy ona natomiast innych elementów stosunku zobowiązaniowego, np. wypowiedzenia umowy.³⁷⁵ *N p[i boh* jako inną różnicę między zasadą swobody umów i zasadą woluntarności przedstawia, że pierwsza koncentruje się na maksymalizacji efektów gospodarczych, a druga pozwala na kontrolę państwową.³⁷⁶ W konsekwencji, zasada autonomiczności w początkowych latach *hb h fl l b g boh!* była podległa interesom państwowym i – w odróżnieniu do systemów państw zachodnich – mogła być w łatwiejszy sposób derogowana w przypadku jej konfliktu z innymi zasadami.³⁷⁷

Istotne zmiany w doborze transplantów prawnych przyniosły lata '90-te. Ogłoszono wtedy kształtowanie gospodarki ChRL według modelu „socjalistycznej gospodarki rynkowej”.³⁷⁸ Dodatkowo, w gremiach prawniczych wzmogła się wtedy dyskusja akademicka dotycząca potrzeby „harmonizacji z międzynarodowymi praktykami”. Doprowadziło to do porzucenia taktyki wyboru obcych instytucji prawnych ze względu na ich pochodzenie lub założenia ideologiczne.³⁷⁹ Stały Komitet OZPL wyraził to *fjq n[l j!* twierdząc, że priorytetem dla rozwoju systemu prawnego jest czerpanie inspiracji z szeroko pojętych zagranicznych systemów prawnych.³⁸⁰ Liberalizację podejście chińskiego ustawodawcy mogą zobrazować prace legislacyjne dotyczące ustawy Prawo umów (1999), w trakcie których wykorzystywano ekspertyzy dotyczące systemów prawnych państw Europy kontynentalnej i *d p n n p o! m x*, a także mieszanych systemów prawnych zarówno z Europy, Azji, Ameryki Północnej i

³⁷⁴ Choć współcześnie jest to dyskusyjne, gdyż piśmiennictwo NSL stawia tezę o zatarciu się różnic między zasadą autonomiczności i zasadą swobody umów a zasadą woluntarności (dobrowolności). Zob. Komentarz NSL, *Lt j hb! d ! ph mb*, str. 58-62.

³⁷⁵ Junwei Fu, *N p e fso! Fvs p[fbo! boe! D i p ft fl Dpousbdul Mx! B! Dpn q bsbujw! Twez! jg! Qbsz! Bvupo p n z*, Wolters Kluwer, Niderlandy 2011, str. 40.

³⁷⁶ Mo Zhang, *D i p ft fl Dpousbdul Mx! U i fpsz! boe! Qsbdujlf*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston 2006, str. 246.

³⁷⁷ Należy jednak zwrócić uwagę, że taki stan rzeczy wraz z upływem lat, stopniowo ulegał zmianie. Junwei Fu, *N p e fso! Fvs p[fbo! boe! D i p ft fl Dpousbdul Mx! B! Dpn q bsbujw! Twez! jg! Qbsz! Bvupo p n z*, Wolters Kluwer, Niderlandy 2011, str. xxii; Bing Ling, *Dpousbdul Mx! j! D i j b!* The Chinese Journal of Comparative Law, vol. 8, 2021, str. 558–634/

³⁷⁸ Szerzej nt., Xiaoqin Ding, *U i f! T p d j n j u l N bsl fil F d p o p n z ;! D i j b! boe! u j! Xps m*, Science and Society, vol. 73(2), 2009, str. 235-41.

³⁷⁹ Co interesujące pozwoliło to również na czerpanie z historycznych źródeł – Kodeksu Chińskiej Republiki Ludowej i innej legislacji czasów republikańskich. Zob. Jianfu Chen, *D i p ft fl Mx ;! Dpouf y l boe! U sbotgpsn bujpo*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2015, str. 76-7.

³⁸⁰ Xinhua, *H x o f! bebo j! Tib fh pl L p n j f w! W W W! P[Q M* Renmin Ribao, 3.07.1993 (dostęp: <https://cn.govopendata.com/renminribao/1993/7/3/4/#906399>).

Południowej, jak i Afryki.³⁸¹ Równolegle zaczęto stopniowo odchodzić od wykorzystywania instytucji prawnych systemów sowieckich jako wzorca dla legislacji.³⁸² Ostatecznie, transplanty prawne we współczesnym systemie prawa cywilnego ChRL pochodzą w dużej mierze z systemów prawnych państw zachodnich – szczególnie z prawa niemieckiego i szwajcarskiego.³⁸³ Reformy *hb jh fl b gboh*, doprowadziły do tego, że na przełomie XX i XXI w.³⁸⁴ dokonano ustanowienia zasady swobody umów i implementowano rzymskie instytucje, takie jak m.in. *c pob g j f, dv n b j p dpousbi foe p, fyd f ujp o po be j n q nfu j dpousbdwt* – lub *bdujp q bvn pob*.³⁸⁵ Choć trzeba tu też zwrócić uwagę, że od początku XXI w. chiński ustawodawca czerpał także inspiracje z szeroko pojętego europejskiego prawa prywatnego, wykorzystując także prawa modelowe, w tym m.in. DCFR i PECL.³⁸⁶

ii. Transplanty w kontekście kodyfikacji

W trakcie prac kodyfikacyjnych z początku XXI w. w dalszym ciągu czerpano inspiracje z obcych systemów prawnych – w dużej mierze z prawa niemieckiego. Znaczenie „odziedziczonych” systemowych założeń BGB i teorii niemieckiej doktryny jest zresztą podkreślane przez czołowych przedstawicieli chińskich nauk prawnych.³⁸⁷ *Mboh I v j j ph* zauważa, że fundamenty, na których jest ukształtowana chińska teoria prawa i system edukacyjny pochodzą z niemieckiej kultury prawnej. Z tego powodu, autor ten twierdzi, że systemy anglosaskie są nieodpowiednim źródłem dla transplantów prawnych i nieodpowiednim

³⁸¹ Biuro Komitetu Legislacyjnego OZPL, *Xz csbo fl n bufs j z! nfh j rh dko fle pz d d flq sbx b/vn x*, str. 284-288.

³⁸² Na przestrzeni ponad 40 lat, podnoszono również szczególną relację chińskiego systemu prawa cywilnego do prawa sowieckiego i jego znaczenia dla prac porównawczych. Choć jak twierdzą niektórzy autorzy, współczesne chińskie prawo cywilne odeszło już od założeń marksistowsko-leninowskich. Por. publikacje z 2022 r. i z 1970 r. nt. sowieckich wpływów na legislację w ChRL: Gianmaria Ajani, *Di j. fi fl DjwjthMbx! boe! Tpwjfil Jognu fod ft! Xi bil j! Mgu*, w: Hao Jiang, Pietro Sirena (red.), *Ui fl n bl ph! jg! u fl Di j. fi fl DjwjthDpe fl! Qspn j. fi! boe! q fst j ufoul q spcnfn t*, Cambridge University Press, Cambridge 2023, str. 292-307; Stanley Lubman, *N fu pe pmh jbrt Qspcnfn t! j! Twez ph! Di j. fi fl Dpn n vo j u! DjwjthMbx*, w: Jerome A. Cohen (red.), *Dpoufnq psbsz! Di j. fi fl Mbx! S fi fbsdi! Qspcnfn t! boe! Qfstq fdujft*, Harvard University Press, Cambridge 1970, str. 230-60; Harold J. Berman, *Tpwjfil Qfstq fdujft! po! Di j. fi fl Mbx*, w: Jerome A. Cohen (red.), *Dpoufnq psbsz! Di j. fi fl Mbx! S fi fbsdi! Qspcnfn t! boe! Qfstq fdujft*, Harvard University Press, Cambridge 1970, str. 313-27.

³⁸³ Zhang Lihong, *Ui fl Mbuft uE fwn n fou! j! u fl Dpe g jlbujpo! jg! Di j. fi fl DjwjthMbx*, Tulane Law Review, vol. 83(4), 2009, str. 1038.

³⁸⁴ Nie należy w tym kontekście bagatelizować faktu dołączenia ChRL do WTO w 2001 r., co wpłynęło na potrzebę kontynuowania liberalizacji gospodarczej i harmonizacji z międzynarodowymi standardami.

³⁸⁵ Larry A. DiMatteo, *Svnfl jg! rhx! j! Di j. fi fl dpogspobujpo! jg! gpsn bhrbx! x j! dv n sbtho psn t*, Cornell International Law Journal, vol. 51(2), 2018, str. 417.

³⁸⁶ Choć, jak zauważa Junwei Fu, niektóre przepisy w DCFR są bardziej szczegółowe w odróżnieniu od chińskiego prawa umów. Junwei Fu, *N pe fso! Fvs jg! fbo! boe! Di j. fi fl DpousbdMbx! B! Dpn q bsbu jw! Twez! jg! Qbsz! Bvupo pn z*, Wolters Kluwer, Niderlandy 2011, str. xxi.

³⁸⁷ Jest to również widoczne w perspektywie wykorzystywanej literatury niemieckojęzycznej przez chińskich jurystów i licznie tłumaczonych na język chiński prac niemieckich komparatystów. Chińskie podręczniki z zakresu prawa cywilnego są oparte o prace Hegla, Savigny, von Jhreinga Windscheida, Gierke i niemieckie teorie jak np. *Gsf j fdi u ufps jf, Tvck fl u jw! Wfsovgu, X jnfot u fps jf, Qfst posfdi u! Bct pmufl Botq s di fl! S fthujw! Botq s di f*; zob. np. Hu Changqing, *Qsbx p d x jn fl Di j. fi fl*, str. 32-3, 39-41, 97-9, 133, 197.

wzorcem kodyfikacyjnym, natomiast jakakolwiek ingerencja w utrwalaony język prawny i prawniczy lub odejście od ustalonej terminologii jest nie do przyjęcia.³⁸⁸ W ekspertyzach legislacyjnych z okresu kodyfikacji, wykorzystywano zatem nie tylko strukturę BGB, ale także jego zawartość.³⁸⁹ W tym czasie wykształciły się dwie teorie recepcji modelu BGB, tzw. hurtowa (*x i pñfi bñf*) i detaliczna (*s fib jñ*).³⁹⁰ Wybór BGB jako źródła dla transplantów prawnych znalazł swój wyraz w ramach OZPC z 2017 r., inkorporowanego później jako część ogólną Kodeksu cywilnego ChRL.³⁹¹

Pomimo sceptycznych głosów, dotyczących recepcji instytucji prawa anglosaskiego, w ramach Kodeksu cywilnego ChRL można jednak zidentyfikować wpływ z systemów państw *d pñ n pñ! ñh x*. *Zybot i j Cv* zwraca tu uwagę, że prawo papierów wartościowych było inspirowane Uniform Commercial Code.³⁹² Inni autorzy zauważają, że chiński system prawa czynów niedozwolonych został ukształtowany pod wpływem amerykańskiej legislacji i prawa

³⁸⁸ Liang Huixing zwraca w takim kontekście uwagę na znaczenie recepcji obcych teorii prawnych dla procesu interpretacji i stosowania prawa, ponieważ chińscy sędziowie i prawnicy są uczeni do prowadzenia sylogizmu właśnie według założeń prawa stanowionego. W jego opinii proces analizy w założeniach prawa precedensowego jest zatem sprzeczny z „ramami myślenia i rozumowania w [chińskiej] praktyce sądowej”. Zob. Liang Huixing, *Us z!q pe f! d!p!e p!l pezg! b!k!q sbx b! d!x jñ fh p*, str. 112. Zob. także Liang Huixing, *L pe fl t! d!x jñz! b! di j t l b! tq f!dg! b*, str. 9-14; Su Yongqin, *Qspcñfn z!l pezg! b!k!j x!l skbd! l!q sbx b!l po!o foibm fh p*, str. 1-12.

³⁸⁹ Wynika to z faktu wyznaczenia części ogólnej, osobnego ujęcie praw rzeczowych i wyodrębnienia instytucji dziedziczenia. Zob. Wang Liming, *Ui fltzt ufn buj bujpo! j!u! fl! Di! p! fi! fl! DjwñhDpe f!*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.), *Upx bset! b! Di! p! fi! fl! DjwñhDpe f! Dpñq bsbujw! boe! I! j ups j!bñt! Qfstq fdujw!*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 23; Chen Weizuo, *K z!l! j ufdi o j b! ñfh j ñhdkob! CHC*, Magazyn OZPL, 4.05.2017 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c12434/c16114/c16115/201905/t20190521_280654.html). Propozycje pod redakcją Liang Huixing zostały także opublikowane w języku angielskim, zob. Liang Huixing, *Ui fl!E sbg! DjwñhDpe f! j!u! fl! Qfstqñft! S f!q vcnj! j!u! Di! p!b! Fohnj! i! Usbot ñhujpo! Qsf! bsfe! cz! u! fl! Mfh j ñhujw! S fi! fbsdi! Hspq! j!u! fl! Di! p! fi! fl! Bdbe fn z! j! Tpd! bñt! d! j!fodfi*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston 2010.

³⁹⁰ Wang Zhu, Jian Gong-! „*Xi pñfi bñf! boe!0ps!*” *s fib jñ! Bobm! j! po! u! fl! Ps j!foubujpo! j!u! fl! Dpñq jñhujpo! j!u! fl! Hfo! fbsñt! Qspw! j!pñt! j!u! DjwñhMx! boe! Dpñ n foul po! Ju! Dpoufou*, Peking University Law Journal, vol 5(2), 2017, str. 387-429.

³⁹¹ Spadkobierstwa BGB można doszukiwać się również w juro-lingwistyce, gdzie wyrażenie *poh f* określające Część Ogólną Kodeksu Cywilnego ChRL wywodzi się jeszcze z Kodeksu Dynastii Qing i Kodeksu Republiki Chińskiej. Właśnie wtedy dokonano tłumaczenia *Bñh fn f!p!fs! Uf!jñ* jako *poh f* pierwszy raz. Wiele specjalistycznych słowników dokonuje zresztą tłumaczenia słowa *Bñh fn f!p!fs! Uf!jñ* jako *poh f* (niezależnie od tego czy jest to słownik w tradycyjnym lub uproszczonym języku chińskim). Recepcja modelu germańskiego na początku XX w., wymagała stworzenia odpowiedniej siatki pojęciowej i stąd zaczęto tworzyć neologizmy. Mimo przemian ustrojowych neologizmy utworzone sto lat temu na bazie germańskiego modelu są wykorzystywane do dzisiaj zarówno w ramach Kodeksu cywilnego Republiki Chińskiej jak i Kodeksu cywilnego ChRL. Tyczy się to np. zdolności prawnej (*r vbonjo fohnj*), zdolności do czynności prawnych (*y phx f!jo fohnj*), czynności prawnej (*gbm y phx f!*), przedstawicielstwa (*eb jñ*). Zob. np. Shing-I Liu, *X sufscvdi! e fs! S fdi u! !voe! X jñt! bguttq sbdi fl! Uf!jñ J! E fvu di . Di! p! fi! j di*, C.H. Beck, Monachium 1984, str. 12, *bñh fn f!p!fs! Uf!jñ BU*; Gerhard Köbler (red.), *S fdi u di p! fi! j di! E fvu di . di p! fi! j di fl!voe! di p! fi! j di . e fvu di fl! S fdi u x sufscvdi! g sk fe fsn boo*, Verlag Franz Vahlen, Monachium 2002, str. 9, *bñh fn f!p!fs! Uf!jñ* Zob. także Martina Timoteo, *Di! p!b! Dpe g!j! fl! U!i fl! G jñt! uC p!l! j!u! fl! DjwñhDpe f! c fix f!fo! X fi! ufo! N pe fin! u! Di! p! fi! fl! Di! bsbdufs j uñt!*, *Opinio Juris in Comparatione*, vol.1, 2019, str. 31-33. Deborah Cao, *Jouspevdujpo! u! Di! p! fi! fl! Mx! B! Mphv j uñt! Qfstq fdujw!*, Ashgate Publishing Limited, Aldershot 2004, str. 161-4; Qiang Wang, *E j! fl! f!st u! fl! jwñf! fdi u l pe g! j bujpo! Di! p!bt! F p! fl! s fdi u x j t fot di bgmñdi fl! voe! . e phn buj di fl! Voufst vdi voh! bvg! e fs! Hsvoeñh fl! e fs! e fvu di fo! c f!st fu voh! voe! L pñ n foujfsvoh*, Nomos, Baden-Baden, 2023.

³⁹² Yuanshi Bu (red.), *Di! p! fi! fl! DjwñhDpe f! U!i fl! Tq fd! g! j! Qbsu! B! I! boec p!l*, Beck Hart Nomos, Monachium 2023 str. 8.

precedensowego,³⁹³ m.in. w odniesieniu do sprawy *Czso fl w C pbenf*.^{4:5} Przykładami implementacji instytucji typowych dla systemów *dpn n po!rhx* są m.in. zastaw płynny (*gnpbuiph! di bsh f, gnpbuiph! t fclvs jx*),³⁹⁵ odpowiedzialność za szkodę przez wyrzucenie, wylanie lub spadnięcie przedmiotu z budynku (art. 1252-1258 Kodeksu cywilnego ChRL) lub odpowiedzialność za błąd medyczny. W literaturze zwraca się także uwagę na recepcję doktryny zaniedbania (*o fhnh fodf*) lub odpowiedzialności na zasadzie ryzyka (*t us jhlhpc njx*), jak również implementację instytucji odszkodowania karnego za niektóre czyny niedozwolone.³⁹⁶

Mimo, że system prawa cywilnego ChRL jest ukształtowany na bazie założeń zaczerpniętych z BGB, nie oznacza to pełnej implementacji wszystkich typowych rozwiązań teoretycznych z niemieckiego systemu prawnego. *Z'boti j Cv* zwraca tu uwagę na m.in. nieprzyjęcie dualnej koncepcji *Bct usbl uipqtq s p j* i włączenie monistycznej *jvt b! dbvt b fl* do Kodeksu cywilnego ChRL.³⁹⁷ Dodatkowo, analiza przepisów Kodeksu cywilnego ChRL pozwala dostrzec odejście od niemieckiej zasady deliktowej i ukształtowania odpowiedzialności za szkodę na modelu z *Dpe f djwjn*.³⁹⁸ Jest to szczególnie widoczne w perspektywie kontrowersyjnego elementu szkody jaką są szkody czysto majątkowe.³⁹⁹ Na podstawie BGB – co do zasady – neguje się pokrycie szkód czysto majątkowych.⁴⁰⁰ Natomiast system francuski przyjmuje bardziej elastyczne wnioskowanie dopuszczające ich

³⁹³ Takie stanowisko niekoniecznie musi być podzielane, zważywszy na powszechne przenikanie się koncepcji prawa deliktowego systemów kontynentalnych i anglosaskich, co w rezultacie prowadzi do zacierania się różnic pomiędzy tymi porządkami prawnymi. Nt. ogólnego porównania chińskiego prawa czynów niedozwolonych z systemami anglosaskimi, zob. Jacques deLisle, *B! Dpn n po! Mbx. n! fl! Djwjh! Mbx! boe! b! Qvcnj! Gbd fl! gps! Qs jbufl! Mbx! ;! Di jpb! !Upsul Mbx! ;! Dpn q bsbujw! Qfstq fdujw!*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.), *Upx bset! b! Di jpb! fl! Djwjh! Dpe fl! Dpn q bsbujw! boe! I jups jlbri! Qfstq fdujw!*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 353-394.

³⁹⁴ *Czso fl w C pbenf*, 159 Eng. Rep. 299 (Ex. 1863).

³⁹⁵ Nt. recepcji zastawu płynnego w ChRL, zob. Zhong Wei, *Tzt ufn! bt ubx v! q zoo fh p*, str. 232 i n. Choć tu należy zwrócić uwagę, że ta instytucja jest również recypowana w systemach kontynentalnych, m.in. np. w Polsce. Zob. Beata Gessel- Kalinowska Vel Kalisz, *N jv jh! Mfhhbri! Zt ufn t! j! Fvs p! f! u! fl! S pnf! j! Dpn n po! Mbx! Usbotq rhou! Qpnj i! Mbx! Fybnq nf*, *European Review of Private Law*, vol. 25(4), 2017, str. 802

³⁹⁶ Z tego powodu, chińskie prawo deliktów jest oceniane jako realizujące zarówno koncepcję sprawiedliwości naprawczej jak i efektywności ekonomicznej. Por. Guo Mingrui, Bi Xiaoxiao, *Ui fl! N b j! Gvoduipo! j! Upsul Mfbc njx! Mbx! j! u! fl! Qfstq nft! S f! vcnj! j! Di jpb! Up! Qs fwfou! up! E fufs! boe! up! Qvo j i! Upsujpvt! Dpoevdu*, w: Helmut Koziol (red.), *Ui fl! B j n t! j! Upsul Mbx! ;! Di jpb! fl! boe! Fvs p! jbo! Qfstq fdujw!*, Jan Sramek Verlag, Wiedeń 2017, str. 43-9; Jacques deLisle, *B! Dpn n po! Mbx. n! fl! Djwjh! Mbx! boe! b! Qvcnj! Gbd fl! gps! Qs jbufl! Mbx! ;! Di jpb! !Upsul Mbx! ;! Dpn q bsbujw! Qfstq fdujw!*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.), *Upx bset! b! Di jpb! fl! Djwjh! Dpe fl! Dpn q bsbujw! boe! I jups jlbri! Qfstq fdujw!*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 353-394.

³⁹⁷ Z uwagi na to, że w ChRL grunty są własnością państwową a kauza sprzyja pierwotnemu właścicielowi uniemożliwiając przeniesienie własności w przypadku stwierdzenia nieważności umowy, to należy ocenić to jako pragmatyczne rozwiązanie.

³⁹⁸ Por. art. 1165 Kodeksu Cywilnego ChRL z art. 823 BGB.

³⁹⁹ *Qvs fl! fdpo pn j! n! nt; sf p jn lub cnp jn! Wfsn h fott di be fo*

⁴⁰⁰ Konrad Zweigert, Hein Kötz, *Introduction to Comparative Law*, Oxford University Press, Oxford 1998, str. 599-605.

kompensację.⁴⁰¹ Ostatecznie, mimo konserwatywnego podejścia do „czystych strat finansowych” w chińskiej doktrynie, prawodawca zdecydował się przyjąć bardziej liberalny standard z uwagi na dotychczasową praktykę sądową.⁴⁰² Innym przykładem kontrowersyjnych rozwiązań w ramach Kodeksu cywilnego ChRL jest dualizm sądowych środków zaradczych dotyczących sądowego rozwiązania umowy. W chińskim systemie prawnym jest to możliwe zarówno za pomocą klauzuli siły wyższej, jak i nadzwyczajnej zmiany stosunków.⁴⁰³ Mimo potencjalnych napięć systemowych, które są wywołane takimi konstrukcjami prawnymi, ten stan rzeczy obrazuje stałą ewolucję systemu prawa cywilnego w ChRL. Nie jest on w takim wypadku oparty na jednym modelu kodeksu cywilnego, np. niemieckim, francuskim lub japońskim. Transplantacje prawne są dobierane przez chińskiego legislatora w zależności od własnych rodzimych potrzeb.⁴⁰⁴

3.3.2. „Chińskie specyfiki” w Kodeksie cywilnym ChRL

Praktyka kopiowania obcych instytucji prawnych jest jednak coraz częściej poddawana krytyce. Niektórzy oceniają, że ocena systemu prawnego w Chinach przypomina inscenizację, w której chińskie ustawodawstwo i judykatura są traktowane jak oskarżeni, a zachodni badacze pełnią rolę sędziów.⁴⁰⁵ Krytycy zwracają tu również uwagę, że transplantacje prawne stanowią wadliwą strategię dla rozwiązywania rodzimych problemów, ponieważ jest ona oparta na bezrefleksyjnej recepcji obcych instytucji prawnych, która nie prowadzi do budowania własnego, nowoczesnego systemu prawnego. W efekcie, prowadzi to do implementacji „wadliwych”, instytucji prawnych, które są niedostosowane do chińskiego kontekstu społecznego oraz zjawiska samo-orientalizmu polegającego na próbie odtworzenia zachodnich wyobrażeń w ramach chińskiego systemu prawnospołecznego.⁴⁰⁶ Krytyka nurtu chińskiej doktryny, w której propaguje się wykorzystywanie zachodniej legislacji nie jest ograniczona

⁴⁰¹ Szerzej nt. Mauro Bussani, Vernon Valentine Palmer, *Qvsf!Fdpo pn j!Mxt! j!Fvs p f*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

⁴⁰² Hao Jiang, *Di j p ft f!UpsuMbx ;!C fix ffo!Usbe jupboe!Usbotq rhout*, w: Mauro Bussani, Anthony J. Sebok (red.), *Dpn q bsbujw!UpsuMbx ;!Hnp cbrtQfstq fdujwft*, Edward Elgar, Cheltenham 2015, str. 410-4.

⁴⁰³ W praktyce stosowania okazują być nierozróżnialne, choć *wj!n b jps j* jest stosowana częściej. Zob. Liu Qiao, *Gpsd!N tk fvs!ps!Di boh f!jg!Dj dvn t ubod ft!Bo!Foevs ph!E jli pupn z! j!Di j p ft f!Mbx*, w: Hao Jiang, Petro Sirena (red.), *Ui f!N bl ph!jg!u f!Di j p ft f!DjwjhDpe f!Qspn j f!boe!Qfst j ufoulQspcnfn t*, Cambridge University Press, Cambridge 2023, str. 77-93.

⁴⁰⁴ Transplantacje prawne są jednak zawsze związane z potrzebą adaptacji społeczno-kulturowej i procesem ich „udomowiania”. Rodolfo Sacco-*MfhbrtGpsn bout ;!B!Ez obn j!Bq q spbd i!up!Dpn q bsbujw!Mbx!)Jot ubm foulJ!jg!JJ*, American Journal of Comparative Law, vol. 39(1), 1991, str. 343.

⁴⁰⁵ Wei Leijie, *Usbotq rhout q sbx o f!jl p e z j bkb*, str. 60; Ma Yongping, *Qsbx p!jk z l! [bdi p e v!-!s fd fo kb!Mfhbrh Ps jfoibnj n*, Dziennik Sądu Ludowego, 21.10.2016 (dostęp: http://iolaw.csn.cn/fxyjdt/201610/t20161025_4645241.shtml).

⁴⁰⁶ Jin Yongnan, *Ps jfoibnj n !x!n p e fso j bdk j q sbx b*, str. 139 i n.

wyłącznie do dyskursu prawniczego, znajduje ona bowiem wyraz w popkulturze.⁴⁰⁷ Transplantowane instytucje prawne nie pozwalają bowiem na efektywne rozwiązywanie sporów pojawiających się w chińskim społeczeństwie.⁴⁰⁸ Można zatem zgodzić się z *S p d p f l Q p v o e f n*, który twierdzi, że prędzej ludzie zmieniają narzucone im prawo, niż prawo zmienia ludzi.⁴⁰⁹

W takim kontekście należy zwrócić uwagę na zwrócić uwagę na Projekt reformy systemu prawnego z 2014 r.⁴¹⁰ Sformułowano w nim, że należy „(...) czerpać z istoty chińskiej kultury prawnej i uczyć się z korzystnych doświadczeń zagranicznych rządów prawa, ale nie kopiować zagranicznych koncepcji”.⁴¹¹ Decyzja polityczna podjęta mniej niż dekadę przed zakończeniem chińskiego procesu kodyfikacyjnego doprowadziła do kształtowania się koncepcji określanej jako system prawny o chińskiej specyfice.⁴¹² Zarówno legislator jak i przedstawiciele doktryny zwracają zatem uwagę na potrzebę kształtowania systemu prawnego w inny sposób. Polega to na odchodzeniu od transplantów i stopniowym wypracowywaniu własnych rozwiązań prawnych.⁴¹³ W związku z tym, w ramach Kodeksu cywilnego ChRL doprowadzono nie tylko do recepcji instytucji prawnych z obcych systemów, ale także ukształtowania instytucji określanych jako tzw. chińskie „specyfiki”, „charakterystyki” (*u f l f l e f*). W art. 1 Kodeksu cywilnego ChRL podkreślono, że celem ustawy jest m.in. zaspokojenie potrzeb rozwoju socjalizmu z chińskimi specyfikami i realizacja podstawowych wartości socjalistycznych.

⁴⁰⁷ Film „Historia Qiu Ju” (*R j ! K ! e b ! h v b o t j*) obrazuje, jak proces westernizacji systemu prawnego w Chinach prowadzi do ignorowania lokalnych norm kulturowych i oczekiwań społecznych. Żona rolnika domaga się od wójta przeprosin za to, że kopnął jej męża w genitalia po tym, jak ten w obraźliwy sposób zasugerował, że wójt nie jest zdolny spłodzić syna. Qiu Ju nie kwestionuje samego aktu przemocy jako niesłusznego, lecz jego formę – jej zdaniem wójt miał prawo odpowiedzieć na zniewagę, ale przekroczył granice, których nie należało naruszać. Mimo że kobieta zabiega wyłącznie o przeprosiny, formalne postępowanie sądowe nie przewiduje takiej formy zadośćuczynienia, ograniczając się do kompensacji majątkowej. Film unaocznia napięcie między chińskim poczuciem sprawiedliwości, a narzuconą z zewnątrz strukturą prawną.

⁴⁰⁸ Zhu Suli, *S e z ! q s b x b ! j m l b m f l b t p c z*, str. 25-40; Mauro Bussani, *U i f l B j n t ! j g ! U p s u M b x ! b d s p t t ! D i j b ! b o e ! u i f l X f i u* w: Hao Jiang, Petro Sirena (red.), *U i f l N b l p h ! j g ! u i f l D i j p f i f l D j w j h D p e f ! Q s p n j f l ! b o e ! Q f s t j u f o u l Q s p c n f n t*, Cambridge University Press, Cambridge 2023, str. 207-9.

⁴⁰⁹ Roscoe Pound, *D p n q b s b u j w f ! M b x ! b o e ! I j u p x z ! b t ! C b t f l ! g p s ! D i j p f i f l M b x*, Harvard Law Review, vol. 61(5), 1947-48, str. 749, 750.

⁴¹⁰ Czwarte Plenum XVIII Komitetu Centralnego KPCh, *E f d z k b ! p l d b p d j p x z n ! q s p n p x b o j ! s e x ! q s b x b*, Xinhua, 28.10.2014 (dostęp: https://www.gov.cn/zhengce/2014-10/28/content_2771946.htm). Ten kierunek został potwierdzony w ramach Planu 5-letniego na lata 2020-5, zob. Komitet Centralny KPCh, *Q r h o ! c v e p x z ! q b t u x b ! q s b x b ! j 131-3136*, Xinhua, 10.01.2021 (dostęp: https://www.gov.cn/zhengce/2021-01/10/content_5578659.htm).

⁴¹¹ Czwarte Plenum XVIII Komitetu Centralnego KPCh, *E f d z k b ! p l d b p d j p x z n ! q s p n p x b o j ! s e x ! q s b x b*, Xinhua, 28.10.2014 (dostęp: https://www.gov.cn/zhengce/2014-10/28/content_2771946.htm).

⁴¹² Nt. rekonstrukcji systemu prawnego o chińskiej specyfice (szczególnie w kontekście judykatury), zob. Margaret Y.K. Woo, *D p v s u l S g p n ! x j i ! D i j p f i f l D i b s b d u f s j u j t l*, Washington International Law Journal, vol. 27(1), 2017, str. 241-71.

⁴¹³ Za przykład może posłużyć tu ukształtowanie uprawnienia do sądowego rozwiązania umowy dla strony naruszającej postanowienia umowne, gdzie takie rozwiązanie nie jest ani konsekwencją transplantu modelu germańskiego (które kształtuje takie uprawnienie dla strony nienaruszającej postanowień umownych), ani prawa anglosaskiego (*i b s e t i j*).

Kodyfikacja odzwierciedla zatem „esencję tradycyjnej chińskiej kultury”⁴¹⁴ poprzez m.in. włączenie koncepcji cnoty (*de*), harmonii (*he*) i wartości rodzinnych oraz uznanie zwyczaju za źródło prawa.⁴¹⁵ *Xboh! Mjn ph* argumentuje jednak, że legislacja cywilnoprawna powinna nie tylko odwoływać się do chińskich tradycji, lecz także „manifestować odpowiedzi na współczesne wyzwania”.⁴¹⁶ Zatem, tak jak stosowanie prawa nie jest statyczne, tak też przyjmowane regulacje powinny podlegać aktualizacji. W związku z tym, kodyfikacja odzwierciedla kierunek rozwoju chińskiego życia społecznego i „nie pozostaje w tyle”.⁴¹⁷ W tym ujęciu, Kodeks cywilny ChRL został „dostosowany do potrzeb społecznych” i rozwiązuje „praktyczne problemy”,⁴¹⁸ ponieważ w innym wypadku będzie „hamulcem rozwoju gospodarczego i społecznego”⁴¹⁹.

Xboh! Mjn ph wyróżnia cztery zagadnienia, które mają świadczyć o uwzględnieniu w Kodeksie cywilnym ChRL tzw. chińskiej specyfiki społeczno-kulturowej. Na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego ChRL autor wymienia: (i) adaptację do rewolucji technologicznej,⁴²⁰ (ii) odpowiedź na trendy globalizacji,⁴²¹ (iii) dostosowanie do potrzeb „społeczeństwa ryzyka”⁴²² i (iv) uwzględnienie wartości ekologicznych, w tym ochrony środowiska i oszczędzania zasobów. Właśnie jako jedną ze specyfik Kodeksu cywilnego ChRL,

⁴¹⁴ Wang Bixue, *[i boh E f boh; ! I j upszd ob! n jkb! s febl dk j l pe flt v! d x jn fh p*, Renmin Ribao, 10.10.2016 (dostęp alternatywny: <http://cpc.people.com.cn/n1/2016/1010/c64094-28766808.html>).

⁴¹⁵ Gao Qicai, Chen Hanfei, *[xzd bk! x! q sbx jf! d x jnz n! j l pezg j bkb*, str. 92-104. W literaturze polskiej, zob. Igor Szpotakowski, *Hfo f b! j sph! xzd bk v! x! opx f! d d j ph m f! l pe flt v! d x jn fh p! D j t l jf! S f vcn j! M e px f*, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego, vol. 18(1), 2019, str. 173-86.

⁴¹⁶ Wang Liming, *Cbebo b! obe! l pe flt fn! d x jnz n*, str. 7.

⁴¹⁷ Wang Liming, *Cbebo b! obe! l pe flt fn! d x jnz n*, str. 6.

⁴¹⁸ Shi Guanbin, *Tzt ufn! bc f q jfd f*, str. 136.

⁴¹⁹ Wang Liming, *Cbebo b! obe! l pe flt fn! d x jnz n*, str. 7.

⁴²⁰ *Xboh Mjn ph* ocenia, że adaptacja do rewolucji technologicznej została uwzględniona poprzez ustanowienie przepisów dotyczących dóbr osobistych. W Kodeksie = owienie nowienie nowieni iŁ□ 18

która odpowiada chińskim potrzebom *Xboh Mjn ph* wymienia ekologizację. W opinii autora, kryzys klimatyczny stawia pod znakiem zapytania dalsze możliwości rozwoju społeczeństw. Jednocześnie, zwraca on uwagę, że wyzwania środowiskowe szczególnie dotyczą społeczeństwa chińskiego, gdyż z uwagi na gwałtowny rozwój gospodarczy, obywatele ChRL mierzą się z problemami środowiskowymi i wyczerpywaniem zasobów. Ustanowienie przepisów ekologizacyjnych ma w takim przypadku za przeciwdziałać tym zjawiskom.

Chińscy autorzy zwracają uwagę, że mimo kształtowania chińskiego prawa prywatnego w oparciu o europejskie modele legislacyjne, to akurat w zakresie wyzwań środowiskowych zagraniczne modele są niedostosowane.⁴²³ *Xboh Mjn ph* argumentuje, że żadne inne państwo nie ukształtowało swojego kodeksu cywilnego w sposób porównywalny do Chin a w żadnym innym prawie krajowym nie przewidziano tak szerokiej ingerencji wartości proekologicznych w normy prawa prywatnego. W konsekwencji, w opinii chińskich akademików uchwalenie przepisów ekologizacyjnych w ramach różnych ksiąg Kodeksu cywilnego ChRL – w szczególności art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i osobnego tytułu dotyczącego odpowiedzialności deliktowej – ma stanowić o rodzimej specyfice kodeksu, która jest skoncentrowana na „zieloności”, „ekologiczności”. Choć należy tu zastrzec, że inni autorzy oceniają takie twierdzenie jako polityczną propagandę.⁴²⁴

3.4. Ekologizacja w kontekście rozwoju prawa cywilnego ChRL

Zakończenie procesu kodyfikacji nie stanowiło wyłącznie technicznej unifikacji dotychczas obowiązujących aktów prawnych. Rozwój chińskiego prawa cywilnego w ostatniej dekadzie obrazuje również przesunięcie jego akcentów aksjologicznych. Jedną z istotniejszych nowelizacji OZPC w 2017 r. – utrzymaną w mocy w ramach Kodeksu cywilnego ChRL – było uchwalenie art. 9 OZPC, którego przepis zawiera tzw. Zieloną Zasadę (*mt flzvbo f*).⁴²⁵ Debata doktrynalna na temat ekologizacji prawa cywilnego wyprzedziła inicjatywę legislacyjną o wiele lat. Ekologizacja prawa cywilnego stanowiła element dyskursu prawniczego w chińskich gremiach naukowych już od początku XXI w.⁴²⁶ Jednymi z pierwszych przedstawicieli chińskiej doktryny postulujących ekologizację są *Mw [i pohn fj* i *Yv Hvpe poh*. Autorzy krytykowali tu nieograniczone i priorytetowe traktowanie zasady autonomii woli w prawie

⁴²³ Lv Zhongmei, Dou Haiyang, [*jfnpoz!l pe flt!dx jnz! jq sbx pl pspe jxtl b*, str. 862-3; Wang Liming, *Cbebo p! obe!l pe flt fn!dx jzn*, str. 12.

⁴²⁴ Yuanshi Bu, *Di p fl flDjwjhDpe fl!Ui flHfo fsbn!Qbsu*, Beck Hart Nomos, Monachium 2019, str. 13.

⁴²⁵ O czym dalej w rozdziale 4.1.

⁴²⁶ Można tu wymienić np. Cao Mingde, *Ukfoe! fl pmph jl oz! x!q sbx jf*, str. 114; Cao Mingde, Xu Yixiang, *L pezg! bdb! jpd! spob! spe px jl b*, str. 17; Cui Jianyuan, *G jnp pg flq s z spez! blq sbx pl s fd px f*, str. 11-22.

cywilnym w oparciu o tezę z eseju „Tragedy of Commons”.⁴²⁷ *Mw[i pohn fj i!Yv Hv pe poh!* dowodzili, że indywidualistyczne wartości – stanowiące fundament instytucji prawa prywatnego – sprzyjają nadmiernej eksploatacji dóbr środowiska, ponieważ oparta na nich koncepcja racjonalności ekonomicznej pomija perspektywę *sfi dpn n vo j*. Z tego powodu, postulowali oni redefinicję założeń chińskiego prawa prywatnego.⁴²⁸ Ostatecznie jako *sbujp! nfh j* dla Zielonej Zasady najczęściej podaje się jednak artykułowaną przez *Y j Kphq ph b* potrzebę „przyspieszenia reformy Cywilizacji Ekologicznej i budowy pięknych Chin”.⁴²⁹ Z tego powodu ekologizacja prawa cywilnego jest immamentnie związana z nadrzędną koncepcją chińskiej polityki środowiskowej.

3.4.1. Postulaty doktryny

Mw[i pohn fj podkreśla, że współczesne systemy prawa prywatnego regulują „społeczny” sposób życia ludzi, podczas gdy systemy ochrony środowiska – „biologiczny”. W pracy z 2003 r. pt. „Zielony kodeks cywilny”, *Mw[i pohn fj* argumentuje, że współczesne społeczeństwa mierzą się z wyzwaniem transformacji z cywilizacji przemysłowej w Cywilizację Ekologiczną.⁴³⁰ W tym przypadku, aby inkorporować wartości ekologiczne do prawa cywilnego należy rozstrzygnąć konflikt między interesami ekonomicznymi i ekologicznymi,⁴³¹ interesami indywidualnymi i społecznymi, a także interesami współczesnych i przyszłych pokoleń. Autorka ta zwraca uwagę, że ochrona środowiska nie jest kluczowym zadaniem dla prawa cywilnego, jednakże normy mieszczące się w gałęzi prawa cywilnego nie powinny pomijać elementów istotnych z perspektywy ochrony środowiska i zarządzania zasobami. W takim kontekście, w ocenie autorki obie dziedziny prawa – prawo cywilne i ochrony środowiska – są ze sobą immamentnie powiązane i wymagają zintegrowanego podejścia. W przeciwnym razie wpłynie to negatywnie na rozwój gospodarczo-społeczny. W ocenie *Mw[i pohn fj* „(...)

⁴²⁷ W pracy przedstawione jest widmo rosnącego niedoboru zasobów (naturalnych). Garrett Hardin, *Ui f!usbh fez! jg'ui f!d pn n pot ;!ui f!q p! vrbujpok! spc nfn! li bt! o p!ufdi o j!bht pnujpo ! j!s fr v j! fi!bgvoebn foibrhfyufot jpo! p!n pbnjz*, Science, vol. 162(3859), 1968, str. 1243-1248. W chińskiej doktrynie powszechnie odwołuje się do tego eseju, zob. np. Xie Hongfei, *z d j!f!di j t l j!h p!l pe fl t v!dz x j!o fh p*, str. 17 i n/

⁴²⁸ Xu Guodog, *[j!f!po f!btq fl u k! s!k! fl w! j!f!po fh p!l pe fl t v!dz x j!o fh p*, str. 7; Lv Zhongmei, *[j!f!po f!btq fl u k! sbx b! s fd px fh p*, str. 46-56; Lv Zhongmei, *[j!f!poz!l pe fl t!dz x j!oz ;!peq px j!fe!obk! spc nfn! spe px j!l px f*, str. 3-6.

⁴²⁹ Tiantian Zhai, Yen-Chiang Chang, *Ui f! Dpous j!vujpo! jg! Di j!bt! D j!v!h!Mbx! u!l Tvt ub j!bc n!l E f!w!f!n n fou! Qsphs f!t!boe!Qsptq fdu*, Sustainability, vol. 11(1), str. 294. Nt. realizacji koncepcji politycznej pięknych Chin (*n f!j! i pohhv p*), zob., Chuanglin Fang, Zhenbo Wang, Haimeng Liu, *C f!bvugvthDi j!b!Jo j!bujwf!l vn bo. obwsf! i bsn poz!u f!psz! f!wbmbujpo! pe fy!tzt ufn!boe!bq q n!bujpo*, Journal of Geographical Sciences, vol. 30, 2020, str. 691-704.

⁴³⁰ Lv Zhongmei, *[j!f!poz!l pe fl t!dz x j!oz*, str. 103.

⁴³¹ W innych pracach z początku XXI w., *Mw[i pohn fj* prowadzi również dyskusję dotyczącą przekształcania *i pn p p!d!po pn j!vt (k!phk!jsfo)* w ekologicznego *i pn p p!d!po pn j!vt* lub inaczej – *i pn p p!d!pnph j!vt (ti fohib jsfo)*. Zob. Lv Zhongmei, *Pe!sbdk pobm fh p!d px j!l b!e p! fl pnph j!l o fh p!d px j!l b*, str. 38. Zob. również kontekście postulatów gospodarki obiegu zamkniętego: Cheng Quansheng, Zou Yanling, *N pe f!h!fl pnph j!l oz!x!h!pq pebsdf*, str. 126.

problemy środowiskowe są winą nieprawidłowego funkcjonowania rynku”, a jego fundamenty opierają się właśnie na prawie cywilnym.⁴³² Autorka zwraca uwagę, że tradycyjnie prawo cywilne jest zorientowane na wartości indywidualne, które ignorują społeczne, zbiorowe dobro. Mimo, że paradygmaty prawa cywilnego otwierają się na elementy publiczne poprzez np. ideę państwa dobrobytu (*x fgs flt ibuf*), to w ocenie autorki jest to niewystarczające. W związku z tym, *Mw [i pohn fj* postuluje kształtowanie instytucji prawa cywilnego w taki sposób, aby nie były one ukierunkowane wyłącznie na ochronę indywidualnego prawa własności, lecz również na ochronę dobra wspólnego.⁴³³ *Mw [i pohn fj* argumentuje tu, że prawo nie wynika z logiki, ale z rzeczywistości społecznej. Ewoluuująca rzeczywistość wymaga w tej sytuacji adaptacji zasad prawa cywilnego. Proces „zielenienia” – ekologizacji – musi zatem doprowadzić do przełamania dotychczasowych paradygmatów w praktyce stosowania prawa i kształtowanie nowych teorii.⁴³⁴ W rezultacie, autorka ta uważa, że implementacja wartości ekologicznych może być dokonywana poprzez podstawowe zasady prawa cywilnego jak m.in. zasadę dobrej wiary lub porządku publicznego i dobrych obyczajów. Zwraca ona uwagę, że w przeszłości te zasady nie obejmowały elementów dotyczących zrównoważonego rozwoju lub ekoetyki. Dla *Mw [i pohn fj* elastyczność tych klauzul pozwala – przy odpowiedniej interpretacji – na ich dostosowanie do współczesnych realiów handlowych i przełamywanie utartych paradygmatów instytucji cywilnoprawnych. „Eko-interpretacja” ma tym samym pozytywnie wpływać na oszczędzania zasobów i ochronę środowiska.⁴³⁵ Autorka ta zwraca uwagę, że oparcie się na samej „eko-interpretacji” jest jednak niewystarczające. W związku z tym, *Mw [i pohn fj* postulowała potrzebę stanowienia nowych norm-reguł i norm-zasad, które pozwoliłyby na odpowiednią implementację wartości ekologicznych oraz adaptację prawa cywilnego do wymogów zrównoważonego rozwoju.⁴³⁶

Mw [i pohn fj nie przedstawiła postulatów *e fl nfh fl gfsfoeb!* w postaci konkretnych przepisów, jednakże grupa badawcza akademików z Uniwersytetu w Zhongnan i Uniwersytetu w Xiamen opublikowała w 2004 r., monografię pod redakcją *Yv Hv pe poh b* zawierającą projekt

⁴³² Lv Zhongmei, [*jfnpoz!l pe flt!dz x jnz;!peq px jfe!oblg spcnfn! spe px jl px f*, str. 3-6.

⁴³³ Podobne dywagacje można zidentyfikować w innych pracach Lv Zhongmei, zob. Lv Zhongmei, Zielony kodeks cywilny a innowacje prawa środowiska, str. 107-8.

⁴³⁴ Szerzej nt., Lv Zhongmei, [*jfnpoz!l pe flt!dz x jnz*, str. 103-6.

⁴³⁵ Takie uwagi są również czynione w polskiej nauce prawa w kontekście klauzul rozsądku, zob. Katarzyna Południak-Gierz-!Fdp.S fbt pobcnfo flt!Qpt t j jnjift!pg!Jodpsq psbuph!Hsf fo!Qs pdj nfi!Joupl Hfo fsbitQs jbufl!Mbx! Dhvt fl, w: Mads Andenas, Maren Heidemann (red.), *Rv pl vbe j! Dpn n fsd brh Dpousbdu! S gnfdujpot! po! Tvtub pbc jnz-! Fui jlt! boe! Ufdi o pphz! j! u fl Fn fsh ph! Mbx! boe! Qsbdujfl! pg! Hmpcbrh Dpn n fsdf*, Springer International Publishing, Cham 2023, str. 107-27.

⁴³⁶ Lv Zhongmei, [*jfnpoz!l pe flt!dz x jnz*, str. 105; także Lv Zhongmei, Dou Haiyang, [*jfnpoz!l pe flt!dz x jnz! j q sbx pl spe px jlb*, str. 862-4.

kodyfikacji prawa cywilnego, pt. „Projekt Zielonego Kodeksu Cywilnego”.⁴³⁷ Projekt zawierał ponad 5.000 przepisów,⁴³⁸ a w ramach jednego z otwierających go przepisów zaprezentowano tzw. Zieloną Zasadę. W myśl przepisu art. 8 Projektu Zielonego Kodeksu Cywilnego stwierdzono, że „Podmioty prowadzą działalność cywilnoprawną zgodnie z zasadami poszanowania oszczędzania zasobów, ochroną środowiska i poszanowaniem praw zwierząt.”⁴³⁹ Na marginesie art. 8 Projektu Zielonego Kodeksu Cywilnego, autorzy jako źródło inspiracji przywoływali art. 1 § 3 Kodeksu cywilnego Kazachstanu i art. 268 Kodeksu cywilnego Wietnamu.⁴⁴⁰

W jednej z późniejszych prac, odnosząc się do przedmiotowej monografii, *Y v/ H v pe poh* stwierdził, że określenie kodeksu cywilnego zielonym nie wynikało „z głębszego przemyślenia”. Z uwagi natomiast na powtarzające się pytania od odbiorców pracy, *Y v H v pe poh* zdecydował się argumentować tę decyzję tym, że projekt ma za zadanie odnaleźć balans pomiędzy ludźmi, a zasobami, a także osiągnąć Pokojowe Współistnienie (*i f j ph! h poh di v*)⁴⁴¹ między żyjącymi istotami.⁴⁴² W związku z tym należy go rozumieć jako ekologiczny kodeks cywilny (*ti fohub j i v z j f n jgbe jo*). W ocenie *Y v H v pe poh b*, poczucie niedoboru powoduje wzrost pragnienia posiadania, a to rodzi „wysoki stan napięcia” między

⁴³⁷ Xu Guodong (red.), *Qs pk fl ul j f n p o f h p l p e f l t v! D x j n f h p*.

Niektóre z przepisów projektu, które są określane „ekologicznymi” można uznać za kontrowersyjne, ponieważ dotyczą kontroli liczby populacji. Normy wpływają na planowanie rodziny kreując obowiązek na małżonkach do przygotowywania planu diety. W innych przepisach jako uzasadnienie do uznania za zmarłego przez śmierć mózgu powoływano się na potrzebę oszczędzania leków i zasobów szpitala, szczególnie w kontekście opieki nad osobami w stanie wegetatywnym. Równolegle w projekcie kodeksu cywilnego można również zidentyfikować przepisy dotyczące praw zwierząt, np. dokonano podziału na jadalne i niejadalne zwierzęta udomowione.

⁴³⁸ Szerzej zob. Xu Guodong, Zielone aspekty projektu zielonego kodeksu cywilnego, str. 7-10.

⁴³⁹ Xu Guodong, [*j f n p o f l b t q f l u l q s p k f l w! j f n p o f h p l p e f l t v! D x j n f h p*, str. 9.

⁴⁴⁰ Za informacją na stronie *X p s n e! J o u f i n f d w b n! Q s p j f s u! P s h b o j b u j p o* dot. Kodeksu cywilnego Kazachstanu: „Art. 1 § 3. Civil legislation shall apply to family relations, labour relations and relations associated with the use of natural resources and the protection of the environment, which meet the requirements of paragraph 1 of this Article, in the cases where those relations are not regulated respectively by legislation concerning family, labour, use of the natural resources and protection of the environment.” (dostęp: <https://wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/kz/kz015en.html>).

Za informacją na stronie *X p s n e! J o u f i n f d w b n! Q s p j f s u! P s h b o j b u j p o*, dot. Kodeksu cywilnego Wietnamu:

“Article 268.-The obligation to ensure safety for adjoining construction projects When drilling wells, digging ponds or constructing other subterranean projects, project owners must dig or build them at distances from the boundaries as specified by the law on construction. In cases where the projects are in danger of threatening the safety of adjoining and surrounding immovable properties, the project owners must immediately take remedial measures; if damage is caused to owners of adjoining and surrounding properties, compensation must be made.”

Wydaje się jednak, że za właściwszy punkt odniesienia należałoby przedstawić przepis art. 263 Kodeksu cywilnego Wietnamu. Wskazanie przez autorów Projektu Zielonego Kodeksu Cywilnego, art. 268 może wynikać z omyłki pisarskiej lub zmian legislacyjnych. Zob. „Article 263.-Obligations of owners in the protection of the environment When using, preserving and renouncing his/her property, an owner must comply with the provisions of law on environmental protection; if he/she causes environmental pollution, the owner shall have to terminate the acts which cause the pollution, to take measures to remedy the consequences and to compensate for damage.” (dostęp: <https://wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/vn/vn001en.pdf>).

⁴⁴¹ Jest to jedna z zasad propagowana w czasach maoizmu.

⁴⁴² Xu Guodong, [*j f n p o f l b t q f l u l q s p k f l w! j f n p o f h p l p e f l t v! D x j n f h p*, str. 7-8.

społeczeństwami, a zasobami. W tym przypadku, „zielony kodeks cywilny” jest przeciwieństwem „żółtego kodeksu cywilnego”, który dozwala na wykorzystywanie zasobów w nadmierny sposób i koncentruje się na ochronie indywidualnego prawa własności i bezgranicznej swobodzie umów.⁴⁴³

3.4.2. Proces legislacyjny w zakresie przepisów ekologizacyjnych

W toku prac legislacyjnych nad OZPC (2014-2017) w każdym z projektów ustawy podnoszono potrzebę ustanowienia przepisu pozwalającego na proekologiczną transformację prawa prywatnego. Spornym punktem dyskusji było jednak usytuowanie przepisu. W dwóch pierwszych projektach zaproponowano jego umiejscowienie w przepisach wstępnych, tak aby wpływał na proces interpretacji wszystkich norm prywatnoprawnych. W pierwszym projekcie przedstawiono propozycję uchwalenia Zielonej Zasady w art. 8 o następującej treści: „Podmioty cywilnoprawne dokonujące czynności cywilnoprawnej powinny oszczędzać zasoby, chronić środowisko i sprzyjać harmonijnemu rozwojowi człowieka i natury”.⁴⁴⁴ W drugim projekcie, Zielona Zasada została przeniesiona do art. 7 w brzmieniu: „Podmioty cywilnoprawne dokonując czynności cywilnoprawnej powinny oszczędzać zasoby i energię, chronić ekosystem i środowisko, a także sprzyjać harmonijnemu rozwojowi człowieka i natury”.⁴⁴⁵ W trzecim projekcie OZPC wystąpiono z propozycją przeniesienia przepisu do

przedstawicieli doktryny, w czwartym (ostatnim) projekcie zdecydowano się na ustanowienie Zielonej Zasady w ramach grupy przepisów otwierających ustawę, tj. w art. 9 OZPC.⁴⁴⁹

Tym samym, rezultat legislacyjny OZPC odpowiadał postulatowi *Mł [i pohn fj* dotyczącym poszerzeniu katalogu podstawowych zasad prawa cywilnego o nową normę-zasadę. Jednocześnie wersje Zielonej Zasady z pierwszego, drugiego i czwartego projektu OZPC zasadniczo nie odbiegały od tej zaproponowanej przez *Y v! Hv pē poh b* w „Projekcie Zielonego Kodeksu Cywilnego”. W ostatecznej wersji w OZPL, chiński prawodawca zdecydował się jednak wyłączyć z zakresu normy elementy dotyczące prawa zwierząt. Ponadto, w ostatecznej wersji art. 9 OZPC ograniczono obowiązek wynikający z Zielonej Zasady. Na podstawie projektów ustawodawczych przedstawiano obowiązek „powinności oszczędzania”. Natomiast w ostatecznie uchwalonym tekście ustawy ukształtowano obowiązek „powinności sprzyjania oszczędzaniu”, który można uznać za mniej rygorystyczny wymóg. Obrazuje to jednak wpływ treści Projektu Zielonego Kodeksu Cywilnego pod redakcją *Y v! Hv pē poh* na proces legislacyjny. Równolegle, projekt kodeksu z 2004 r. wpłynął również na chińską doktrynę, gdyż popularnie wykorzystywanym określeniem dla art. 9 OZPC jest to samo pojęcie co w Projekcie Zielonego Kodeksu Cywilnego, tj. Zielona Zasada (*mł flz vbo fj*). W ocenie *Y v! Hv pē poh*, w odróżnieniu od przepisów z kazachskiej i wietnamskiej regulacji, na które powoływano się w propozycjach *e fl nfh flgfsfoeb*,⁴⁵⁰ chiński prawodawca zdecydował się „stać na barkach” wypracowanych rozwiązań w obcych prawach krajowych i rozszerzył zakres przepisu.

Ostatecznie, OZPC zostało włączone wraz z art. 9 OZPC do obecnie obowiązującej części ogólnej Kodeksu Cywilnego z 2021 r. Postulaty *Mł [i pohn fj* z początku XXI w., koncentrowały się na tym, aby ekologizacja obejmowała nie tylko normy-zasady, ale również normy-reguły, w tym przepisy dotyczące m.in. ograniczenia zasady swobody umów, stosunków sąsiedzkich,⁴⁵⁰ relacji rodzinnych⁴⁵¹ i podziału majątku⁴⁵².⁴⁵³ Rozpoczęcie procesu ekologizacji poprzez ustanowienie art. 9 OZPC doprowadziło do odpowiednich wniosków *e fl nfh flgfsfoeb* w toku prac kodyfikacyjnych. Szczególnie aktywnym autorem podejmującym się

⁴⁴⁹ W ramach OZPC, art. 9 stanowi, że „Podmioty prawa cywilnego dokonując czynności cywilnoprawnych powinny sprzyjać oszczędzaniu zasobów i ochronie środowiska naturalnego.”. Dalej nt. zob. rozdział 4.1.1.

⁴⁵⁰ Szerzej nt. w rozdziale 4.2.2.

⁴⁵¹ Postulowano tu wprowadzenie koncepcji tzw. „człowieka marnotrawnego”, która miałaby oznaczać rozrzutną, skłoną do hazardu, podatną na uzależnienia osobę fizyczną. „Marnotrawnego” można byłoby częściowo ubezwłasnowolnić i nałożyć na niego opiekę. Zob. Xu Guodong (red.), *Qs jk fl ul jfipo fh pL pē fl t v! Dē x jn fh p*, str. 1-10.

⁴⁵² Przykładowo, w odniesieniu do nieruchomości stanowiących współwłasność, przewidywano system „obowiązkowego braku podziału”, tj. ograniczenie możliwości podziału nieruchomości w przypadku, gdy podział ten uniemożliwiałby dalsze korzystanie z nieruchomości wspólnej zgodnie z jej przeznaczeniem. Zob. Xu Guodong, *Qs jk fl ul jfipo fh pL pē fl t v! Dē x jn fh p*, str. 1-10.

⁴⁵³ Huang Maorong, *Qs fj jz! ph m flq sbx b! dē x jn fh p*, str. 3.

tematyki ekologizacji kodeksu była wspomniana *Mł[i] pohn fj*. W międzyczasie została ona członkiem OZPL, a w 2023 r. została wybrana członkiem Stałego Zgromadzenia OZPL⁴⁵⁴.⁴⁵⁵ W toku prac kodyfikacyjnych *Mł[i] pohn fj* wielokrotnie publikowała teksty naukowe,⁴⁵⁶ popularnonaukowe⁴⁵⁷ i polityczne (na stronie internetowej KPCh).⁴⁵⁸ W związku z tym można przyjąć, że to właśnie ona mogła mieć największy wpływ dla pogłębienia procesu ekologizacji i ustanowienia przepisów ekologizacyjnych w ramach Kodeksu cywilnego ChRL. Zasadniczo większość z jej postulatów dotyczących uchwalenia odpowiednich przepisów w Kodeksie cywilnym ChRL otrzymało „zielone” światło.⁴⁵⁹ W konsekwencji, w ramach różnych ksiąg Kodeksu cywilnego ChRL ustanowiono przepisy implementujące Zieloną Zasadę. Jako kluczowe wymienia się tu przede wszystkim Zieloną Zasadę –art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL – i odrębny tytuł dotyczący odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych. Proces ekologizacji Kodeksu cywilnego ChRL nie stanowi jednak wyłącznie przykładu modernizacji prawa w odpowiedzi na wyzwania środowiskowe, lecz powinien być również analizowany w perspektywie zjawiska instrumentalizacji prawa cywilnego jako narzędzia do realizacji celów państwowych – w tym przypadku polityki ekologicznej – oraz pragmatyzmu legislacyjnego.

⁴⁵⁴ Jest to nadrzędne ciało ustawodawcze w ChRL, na które składa się 175 członków.

⁴⁵⁵ Zob. *Y JwTib z!L pn jiflP[QM* Wikipedia (dostęp: <https://zh.wikipedia.org/wiki/>).

⁴⁵⁶ Lv Zhongmei, [*jfnob! bt beb!b!l pezg! bdbq sbx b!dz x jn fh p*, str. 3.

⁴⁵⁷ Lv Zhongmei, [*jfnpoz! rbe!x!di j tl jn !l pe flt jf! dz x jnz n*, Dziennik Prawny, 24.05.2020 (dostęp: http://www.legaldaily.com.cn/zt/content/2020-05/24/content_8206075.htm).

⁴⁵⁸ Lv Zhongmei, [*jfnpoz! l pe flt! dz x jnz!kbl pl peq px jfe! ob! d btz*, Guangming Ribao, 28.05.2020 (dostęp: <http://theory.people.com.cn/n1/2020/0528/c40531-31727136.html>).

⁴⁵⁹ Wang Wei, Lv Zhongmei-! [*jfnpo fl! q s fj jz! o jfl vtq sbx jfenx jk ! bo jfd zt d bo jh*, Dziennik Ochrony Środowiska, 6.03.2020 (dostęp: http://www.meixian.gov.cn/col18793/col18798/202012/t20201214_770064.html).

4. Przepisy ekologizacyjne w Kodeksie Cywilnym ChRL

Zlokalizowanie przepisów ekologizacyjnych zostało wstępnie dokonane w oparciu o trzy wybrane słowa klucze, tj.: oszczędzanie (*ke jfē v f*),⁴⁶⁰ środowisko (*i v bō k ph*),⁴⁶¹ i recykling (*i v f i p v*)⁴⁶². Przyjęta metoda pozwoliła zidentyfikować 15 przepisów, tj. artykułu 9, 286, 326, 346, 509, 558, 619, 625, 1229, 1230, 1231, 1232, 1233, 1234 i 1235 Kodeksu cywilnego ChRL. Następnie, zweryfikowano przyjętą metodę w oparciu o chińskie źródła wtórne. W zależności od źródła, autorzy identyfikują od 15 do 28 przepisów ekologizacyjnych; w niektórych przypadkach, autorzy podają odpowiednie jednostki redakcyjne Kodeksu cywilnego ChRL, w innych nie.⁴⁶³ Zdecydowano się na przyjęcie wąskiej klasyfikacji. W związku z tym, za przepisy ekologizacyjne przyjęto jedynie te przepisy, które są *fj q s f t j ! w f s c j !* powiązane z elementami ochrony środowiska lub zarządzania zasobami. Po weryfikacji samodzielnie zlokalizowanych przepisów ekologizacyjnych zdecydowano się je uzupełnić o artykuły 290, 293 i 294 Kodeksu cywilnego ChRL. Ostatecznie, w niniejszym opracowaniu jako przepisy ekologizacyjne w Kodeksie Cywilnym ChRL uznano 20 następujących przepisów:

1. Księga I – Część ogólna,
 - 1.1. Tytuł I – Przepisy wstępne:
 - i. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL.
2. Księga II – Prawa rzeczowe,
 - 2.1. Tytuł VI – Odrębna własność lokalu:
 - i. Art. 286 Kodeksu cywilnego ChRL.
 - 2.2. Tytuł VII – Prawo sąsiedzkie:
 - i. Art. 290 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - ii. Art. 293 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - iii. Art. 294 Kodeksu cywilnego ChRL.
 - 2.3. Tytuł X – Przepisy ogólne [użytkowanie]:
 - i. Art. 326 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - 2.4. Tytuł XII – Użytkowanie nieruchomości na cele budowlane:

⁴⁶⁰ W kontekście oszczędzania zasobów. Znaki *i bō j* „ ”.

⁴⁶¹ W kontekście środowiska naturalnego. Znaki *i bō j* „ ”.

⁴⁶² Znaki *i bō j* „ ”.

⁴⁶³ Por. Lv Zhongmei, [*jfnpo fl rhv vnf!x!l pe fl t jf!dx jōzn* , str. 3-17; Xu Guodong, [*jfnpob!l pod f j dkb!x!l pe fl t jf!dx jōzn* , str. 59 i n z np. opracowaniami popularnonaukowymi, Clean Development Mechanism Fund, *Kbl! sp vn jf! jt upx b ! jfnpo flq s f j jz!x!l pe fl t jf!dx jōzn* , Dziennik Ochrony Środowiska, 19.02.2021 (dostęp: <https://www.cdmfund.org/28086.html>); , , , 14.10.2020 (dostęp: http://www.xinhuanet.com/politics/2020-10/14/c_1126603802.htm); Liao Mingzong, [*jfnpo flq s f j jz!x!l pe fl t jf!dx jōzn!* — *bōbnj b* , Deheng, 4.08.2020 (dostęp: <https://www.dehenglaw.com/CN/tansuocontent/0008/019253/7.aspx?MID=0902>).

- i. Art. 346 Kodeksu cywilnego ChRL.
- 3. Księga III – Prawo umów,
 - 3.1. Tytuł IV – Wykonanie zobowiązań umownych:
 - i. Art. 509 Kodeksu cywilnego ChRL.
 - 3.2. Tytuł VII – Wygaśnięcie zobowiązań umownych;
 - i. Art. 558 Kodeksu cywilnego ChRL.
 - 3.3. Tytuł IX – Umowa sprzedaży:
 - i. Art. 619 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - ii. Art. 625 Kodeksu cywilnego ChRL.
 - 3.4. Tytuł X – Umowa dostawy energii elektrycznej, wody, gazu i ciepła:
 - i. Art. 655 Kodeksu cywilnego ChRL.
 - 3.5. Tytuł XXIV – Umowa o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością:
 - i. Art. 942 Kodeksu cywilnego ChRL.
- 4. Księga VII – Prawo deliktowe,
 - 4.1. Tytuł VII – Odpowiedzialność za zanieczyszczenia środowiska i zniszczenie ekosystemu:
 - i. Art. 1229 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - ii. Art. 1230 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - iii. Art. 1231 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - iv. Art. 1232 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - v. Art. 1233 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - vi. Art. 1234 Kodeksu cywilnego ChRL,
 - vii. Art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL.

Analizę dogmatyczną przepisów przeprowadzono na podstawie czterech opracowań chińskich komentatorów. Przepisy ekologizacyjne z Ksiąg I-III Kodeksu cywilnego ChRL, tj. część ogólna (rozdział 4.1.), prawo rzeczowe (rozdział 4.2.), prawo umów (rozdział 4.3.), zostały omówione na podstawie: (i) Komentarza pod redakcją Huang Wei (dalej: Komentarz Huang),⁴⁶⁴ (ii) Komentarza pod redakcją Wang Liming (dalej: Komentarz Wang)⁴⁶⁵ i (iii) Komentarza pod redakcją Grupy Najwyższego Sądu Ludowego ds. implementacji Kodeksu

⁴⁶⁴ Komentarz Huang, *Lt jhb! d ! ph mb*; Komentarz Huang, *Lt jhb!qsbx p! s fd px f*; Komentarz Huang, *Lt jhb!qsbx p!vn x*.

⁴⁶⁵ Komentarz Wang, *Lt jhb! d ! ph mb*; Komentarz Wang, *Lt jhb!Qsbx p! s fd px f*; Komentarz Wang, *Lt jhb!qsbx p!vn x*.

cywilnego (dalej: Komentarz NSL).⁴⁶⁶ Z kolei omówienie przepisów ekologizacyjnych z Księgi – VII Prawo deliktowe (rozdział 4.4) zostało dokonane w oparciu o dwa komentarze, tj.: (i) Komentarz NSL⁴⁶⁷ i (ii) Komentarz Chińskiej Akademii Nauk Społecznych (dalej: Komentarz CANS).⁴⁶⁸

Wybór komentarzy został dokonany z uwagi na potrzebę ukazania jak najszerszego przekroju poglądów w chińskiej doktrynie. Komentarz Huang został opracowany przez osoby biorące udział w pracach legislacyjnych. Komentarz Wang jest pracą przygotowaną przez akademików z czołowych chińskich uczelni, m.in. Uniwersytetu Ludowego (*S fon p!* *Vo jwst jx!* *pg!* *Di pb*). Komentarz NSL opracowali przedstawiciele sądów ludowych. Komentarz CANS został przygotowany przez przedstawicieli państwowego instytutu badawczego podlegającego Radzie Państwa.⁴⁶⁹

4.1. Księga I – Część ogólna

Ustawa OZPC z 2017 r., została wkomponowana jako część ogólna Kodeksu cywilnego ChRL.⁴⁷⁰ Uczestnikami chińskich stosunków cywilnoprawnych są tzw. „podmioty prawa cywilnego” (*n pti j i vu*), które dzielą się na trzy kategorie: osoby fizyczne (*jbosfo*), osoby prawne (*gbsfo*)⁴⁷¹ oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, lecz posiadające zdolność prawną na mocy ustawy (*gfjbsfo! v i j*). Zgodnie z art. 133 Kodeksu cywilnego ChRL czynność prawna (*n pti jgbm! yphx fj*) jest zdefiniowana jako czynność (cywilno)prawna,⁴⁷² poprzez którą podmioty cywilnoprawne nawiązują, modyfikują i

⁴⁶⁶ Komentarz NSL, *Lt j hb! d ! ph mb*; Komentarz NSL, *Lt j hb! q sbx p! s fd px f*; Komentarz NSL, *Lt j hb! q sbx p! vn x*.

⁴⁶⁷ Komentarz NSL, *Lt j hb! pex px jfe jmp !e fm! upx b*.

⁴⁶⁸ Komentarz CANS, *Lt j hb! pex px jfe jmp !e fm! upx b*.

⁴⁶⁹ Odpowiednik Polskiej Akademii Nauk.

⁴⁷⁰ Wprowadzono nieznaczne zmiany w ramach 13 przepisów, tj. artykułach 36, 41, 45, 52, 53, 83, 108, 111, 112, 158, 160, 205 i 206 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁴⁷¹ W ramach Kodeksu cywilnego ChRL osoby prawne zostały podzielone na trzy kategorie, tj. osoby prawne for-profit (*z phmjgbsfo*), osoby prawne non-profit (*gfj phmjgbsfo*) i szczególne osoby prawne (*ufc jfjgbsfo*). Osobami prawnymi for-profit są osoby prawne, których celem jest osiąganie zysków i podział zysków pomiędzy swoich akcjonariuszy i innych wnoszących kapitał. Celem osób prawnych non-profit jest natomiast dobro publiczne *B dpousbs j!* do osób for-profit mają one charakter niezarobkowy. Nie mogą zatem działać w celu osiągnięcia zysku i nie mogą przeznaczać zysków do podziału dla akcjonariuszy, założycieli lub wspólników. Są to w szczególności instytucje publiczne (*ti j flebox fj*) – najczęściej spółki skarbu państwa, stowarzyszenia (*ti fi v jwbou*), fundacje (*kj j! i v j*) i instytucje usług społecznych (*ti fi v jgvxv! k h pv*) – np. szkoły, szpitale. Szczególne osoby prawne obejmują natomiast władze publiczne (*k jvbo! gbsfo*), rolnicze kolektywy produkcyjne (*o pohdvol! j! k phk j v i j*), miejskie i wiejskie spółdzielnie produkcyjne (*di foh i fo! lub o pohdvol! f v pk phk j v i j*) oraz lokalne organizacje samorządowe (*k j! foh! rvo i poh! yph! ji j v i j*). Szerzej nt., Yuanshi Bu, *E j! L pex j bujpo! e ft! di j ft j di fo!* [*jw jh ft fu cvdi ft! –bvth fx i m! Gsbh fo*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 24(3), 2017, str. 187-9.

⁴⁷² Można oczywiście polemizować, czy przymiotnik „cywilnoprawny” jest w ogóle potrzebny. Niemniej jednak, analizując literaturę i dokumenty NSL, w których stale podkreśla się istotę utrzymania normatywnego wyrażenia „cywilnoprawności” w przepisach dotyczących czynności prawnych, należy przyjąć, że wynika to z problemu nierozróżniania czynności cywilnoprawnych od innych czynności konwencyjnych. W konsekwencji, przy

rozwiązują stosunki prawne za pomocą oświadczenia woli.⁴⁷³ Na podstawie z art. 134 Kodeksu cywilnego ChRL wyróżniono czynności jednostronne, dwustronne i wielostronne. Nieważność czynności prawnej jest przewidziana w przypadku braku zdolności do czynności prawnych,⁴⁷⁴ pozorności,⁴⁷⁵ a także naruszenia prawa i zasady porządku publicznego lub dobrych obyczajów.⁴⁷⁶ W kontekście chińskiego systemu prawnego należy podkreślić szczególne znaczenie zasady porządku publicznego i dobrych obyczajów dla stwierdzenia nieważności czynności prawnej.⁴⁷⁷ W chińskiej doktrynie podkreśla się, że jest to jedna z podstawowych klauzul ograniczających swobodę umów. Interpretacja zasady porządku publicznego i dobrych obyczajów może być oparta zarówno na podstawowych zasadach prawa cywilnego (*n jgbk j: fo! z vbo f*), ogólnosystemowej aksjologii jak i aktach prawnych, w tym dokumentach KPCh. W związku z tym, gdy sąd ocenia treść danej umowy pod względem jej zgodności z zasadą porządku publicznego i dobrych obyczajów, musi brać pod uwagę nie tylko akty prawne rangi ustawowej i rozporządzeń, ale także polityki KPCh.⁴⁷⁸ Zgodnie z *rvbt j* legislacyjnymi dokumentami NSL, przy ustalaniu czy dana czynność prawna narusza porządek publiczny lub dobre obyczaje, sądy powszechne mają kierować się nadrzędnymi wartościami socjalistycznymi i uwzględniać subiektywne motywacje stron, cel oraz częstotliwość dokonywania podobnych czynności, a także skutki społeczne dokonywanych czynności.⁴⁷⁹ W 2023 r., NSL sklasyfikował zakres klauzuli porządku publicznego i dobrych obyczajów jako

interpretacji chińskiego języka prawnego należy rozróżniać pojęcie „czynności prawnej” od „czynności cywilnoprawnej”. Zob. Wen Shiyang, *Qs fj jz! pld zoop d pdi! q sbx oz di! x! d d j ph m flq sbx b! dz x jn fh p*, str. 76-90; Yin Tian, *Opx p d jx! tzt ufn j! d zoop d j q sbx oz di*, str. 14.

⁴⁷³ Do zawarcia czynności prawnej niezbędne jest zatem złożenie oświadczenia woli. Recepcja zachodniej koncepcji teorii woli stanowi jednak wyzwanie w systemie prawnym ChRL, szczególnie gdy dotyczy to własności państwowej, zob. James Gordley, Hao Jiang, Arthur Taylor von Mehren, *Jouspevdupsz! S fbe pht*, w: James Gordley, Hao Jiang and Arthur Taylor von Mehren (red.), *Bo! Jouspevdupsz! ut! u! j! Dpnq bsbujw! Twez! jg! Qs jbufl! Mbx! S fbe pht! Dbi fi! N bufs jbm*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, str. 52.

⁴⁷⁴ Artykuły 144 i 145 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁴⁷⁵ Przepis dotyczący pozorności – art. 146 Kodeksu cywilnego ChRL. Por. z art. 143 § 2 Kodeksu cywilnego ChRL, który ujmuje zamiar jako autentyczny lub prawdziwy. Jest to jednak przedmiot kontrowersji w chińskiej doktrynie, ponieważ oznacza, że w przypadku rozbieżności między wolą, a oświadczeniem nie dochodziłoby do skutecznego złożenia oświadczenia woli i prowadziłoby do braku konieczności ukształtowania instytucji uchylenia się od skutków prawnych pod wpływem błędu. Zob. szerzej Knut Benjamin Pißler, *S fdi ut h fi di gu! w: Knut Benjamin Pißler (red.), I boecvdi! e fi! di p fi j di fo! j! jv jn fdi ut*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025, str. 107.

⁴⁷⁶ Art. 153 § 1 i 2 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁴⁷⁷ Szerzej nt., Liang Shenbao, *Tl vufd op! lvn x! tq s fd oz di! l q s fj jbn j*, str. 100-11.

⁴⁷⁸ Zob. Wang Liming, *S p s o jfo j! q s fj j x! c f x hmeo j! pc px j vk dz di*, str. 20 i n.

⁴⁷⁹ Zob. art. 17 § 2 Interpretacji NSL w sprawie implementacji zasad ogólnych prawa umów w ramach Kodeksu cywilnego ChRL (2023).

elementy dotyczące bezpieczeństwa państwa, stabilności społecznej, zasady uczciwej konkurencji, etyki rodzinnej i godności ludzkiej.⁴⁸⁰

4.1.1. Tytuł I – Przepisy wstępne

W ramach Tytułu I Księgi I – Część ogólna Kodeksu cywilnego ChRL uchwalono 12 artykułów, które tworzą teoretyczno-filozoficzno-prawne fundamenty dla systemu prawa prywatnego ChRL. Przepisy te wpływają na interpretację i stosowania innych norm zawartych w Kodeksie cywilnym ChRL oraz innych aktów prawnych w dziedzinie prawa prywatnego. W art. 1 Kodeksu cywilnego ChRL określono cele ustawy, tj.: ochronę zgodnych z prawem interesów podmiotów prawa cywilnego, regulację stosunków cywilnoprawnych, utrzymanie porządku społeczno-gospodarczego, a także rozwój socjalizmu o chińskiej specyfice i wartości socjalistycznych.⁴⁸¹

Normatywne odniesienie do wartości zawartych w art. 1 Kodeksu cywilnego ChRL, znajduje odzwierciedlenie również w innych przepisach Tytułu I Części ogólnej Kodeksu cywilnego ChRL. Dotyczy to w szczególności podstawowych zasad prawa cywilnego (*n jgb! k j fo/zvbo j*).⁴⁸² Ich funkcją jest odzwierciedlanie „kluczowych polityk” i „konceptów ludzkich działań”.⁴⁸³ Podstawowe zasady mają być „uzewnętrznieniem wewnętrznych wartości prawa cywilnego”.⁴⁸⁴ W związku z tym, niektórzy autorzy twierdzą, że normatywny kształt zasad odzwierciedla założenia dla prawa prywatnego ChRL. Rozwiązanie to zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ w przeciwieństwie do kodeksów cywilnych w państwach europejskich, w Kodeksie cywilnym ChRL zdecydowano się na ustanowienie przepisów o charakterze „zasad”. Zasady prawa cywilnego nie są w tej sytuacji „odkrywane”, interpretowane, lecz są wyrażone *fjq sftt j!wfsc j!* w przepisach prawnych. Choć w doktrynie występują rozbieżności co do tego, które przepisy – a zatem, które zasady – należy uznać za podstawowe, to jednak chińska nauka prawa zasadniczo ogranicza się do identyfikowania podstawowych zasad prawa cywilnego na podstawie przepisów ustanowionych w Tytule I Części ogólnej Kodeksu cywilnego ChRL i nie wywodzi ich z grup przepisów. Implikacją przyjętej techniki legislacyjnej ma być „intuicyjne

⁴⁸⁰ W kontekście ewolucji i stopniowej klaryfikacji katalogu czynności objętych klauzulą porządku publicznego i dobrych obyczajów, por. art. 17 Interpretacji NSL w sprawie implementacji zasad ogólnych prawa umów w ramach Kodeksu cywilnego ChRL (2023) z art. 30 i 31 Obwieszczenia NSL o wynikach konferencji sądów krajowych poświęconej procesom cywilnym i handlowym (2019). Zob. także Knut Benjamin Pißler, *S fdi u h ft di gu!w*: Knut Benjamin Pißler (red.), *I boecvdi !e ft!di j ft j di fo! jw j fdi u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025, str. 111-3.

⁴⁸¹ Dodatkowo, przyjmuje się, że ten przepis ma szczególne znaczenie dla rozgraniczenia prawa prywatnego od prawa publicznego. Zob. Komentarz Wang, *Lt j hb!d !ph mb*, str. 2.

⁴⁸² Yin Tian, *Qpet ibx px fl bt bez lq sbx b!dz x jw jh pl jqs fen jpls fhv hck j*, str. 12.

⁴⁸³ Zou Yu (red.), *X jfih jt px o j lq sbx b*, str. 420-1.

⁴⁸⁴ Zou Yu (red.), *X jfih jt px o j lq sbx b*, str. 421.

wpajanie przewodnich wartości”.⁴⁸⁵ Zasady te mają charakter norm programowych – wpływają na proces stanowienia prawa. Natomiast ich normatywizm wyznacza kierunki wykładni, tym samym determinując praktykę stosowania prawa.⁴⁸⁶

Mimo, że w chińskiej doktrynie nie istnieje konsensus co do liczby podstawowych zasad prawa cywilnego, to najczęściej wymienia się sześć zasad, tj.: (i) zasadę równorzędności (*q phe foh!zbo f!* art. 4 Kodeksu cywilnego ChRL), (ii) zasadę autonomii (*zbo!zbo f!* art. 5 Kodeksu cywilnego ChRL), (iii) zasadę słuszności (*h pohq ph! zvo f!* art. 6 Kodeksu cywilnego ChRL), (iv) zasadę dobrej wiary (*di foht i j yjz poh!zvo f!*),⁴⁸⁷ art. 7 Kodeksu cywilnego ChRL), (v) zasadę porządku publicznego i dobrych obyczajów (*ti pvgb!i flh pohyv! nphov!zvo f!* art. 8 Kodeksu cywilnego ChRL) i (vi) Zieloną Zasadę (*mf!zvo f!* art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL).⁴⁸⁸ Wydawane przez *Di jpb!MfhbntQvcn!i ph!I pvt f!*⁴⁸⁹ papierowe wersje Kodeksu cywilnego ChRL określają jako zasadę (*zvo f!*) właśnie jedynie te sześć wymienionych przepisów.⁴⁹⁰

Podstawowe zasady mają szczególne znaczenie dla procesu interpretacji i stosowania prawa cywilnego. Są one wykorzystywane do wypełniania luk w prawie w trakcie stosowania prawa. W praktyce chińskiego wymiaru sprawiedliwości obserwuje się jednak tendencję do nadmiernego opierania się na przepisach o randze podstawowych zasad, niekiedy nawet przy pominięciu przepisów szczególnych normujących dane zagadnienia. W związku z tym, w chińskiej doktrynie pojawiają się tezy, że podstawowe zasady nie powinny być w ogóle podstawą prawną do wydania orzeczenia, ponieważ są to jedynie „myśli” lub „duch” prawa.⁴⁹¹ Te i podobne kontrowersje powodują, że w chińskim piśmiennictwie można spotkać się z licznymi pracami polemicznymi dotyczącymi znaczenia i teorii stosowania podstawowych zasad prawa cywilnego oraz ich klasyfikacji.

⁴⁸⁵ Zhu Guangxin, *Mfh j rhkblq pobe! fnq jz n fn*, str. 1422.

⁴⁸⁶ Yi Jun, *[obd fo jflq pet ibx pxz di! bt be!q sbx bl!dz x jn fh p*, str. 53 i n.

⁴⁸⁷ Dosłownie zasada uczciwości i zaufania. Należy tu zastrzec, że zarówno klauzula słuszności jak i dobrej wiary nie mogą być postrzegane w jednakowy sposób w chińskim systemie prawnym i w systemach tradycji kontynentalnej. Pomimo literalnego podobieństwa, zasady te mają swoiste znaczenie dla przedstawicieli chińskiej kultury prawnej. Zob. Joanna Grzybek, *Xt uq!e p!cbeeb! x! bl sft jfluvn bd fo p!di j tl jdi lob x lo jfl!t usz di! j! rhv vth h fo fsbm!z di*, *Comparative Legilinguistics: International Journal for Legal Communication*, vol. 14, 2013, str. 12-3.

⁴⁸⁸ Por. np., Wang Liming, *Qsbx p!dz x jn f*, str. 21-33; Yuanshi Bu, *Di p.ft f! DjwjhDpe f!Ui f! Hfo fsbntQbsu* Beck Hart Nomos, Monachium 2019, str. 15.

⁴⁸⁹ China Legal Publishing House (*i pohhv p! gh i j di vcbo! ti f*) jest przedsiębiorstwem państwowym podlegającym Biuru Spraw Prawnych Rady Państwa. Publikacje China Legal Publishing House koncentrują się *t us jhu!na* aktach prawnych i książkach prawniczych.

⁴⁹⁰ Po numerze przepisu w nawiasie kwadratowym następuje uogólnione określenie przedmiotu przepisu.

⁴⁹¹ Wang Liming, Chuanxi Xu, *Gvoebn foibntQs pd!q nft! jg!Di jpb t!Dpousbd!Mbx*, *Columbia Journal of Asian Law*, vol. 13(1), 1999, str. 2.

Chińscy autorzy powszechnie odwołują się do instytucji prawa obcego przy analizie rodzimych rozwiązań legislacyjnych. Zwraca się tu uwagę, że źródłem dla ustanowionych podstawowych zasad prawa cywilnego jest prawo szwajcarskie – ZGB. Bardziej uzasadnione wydaje się jednak stanowisko, zgodnie z którym decydującą rolę dla ich normatywnego uregulowania odegrały uwarunkowania historyczno-kulturowe.⁴⁹² Podstawowe zasady prawa cywilnego zostały po raz pierwszy ustanowione w 1987 r. w ramach ORPC. W tamtym okresie chiński system prawa prywatnego obejmował zaledwie kilka aktów prawnych, a prawo stanowione i nadrzędne zasady uznawane na „Zachodzie” za fundamenty dla prawa prywatnego nie znajdowały swojego uznania w społeczeństwie. Wartości takie jak wolność, poszanowanie własności prywatnej lub równość praw nie wynikają bezpośrednio z prawa stanowionego, lecz stanowią jego podstawę aksjologiczną, na której opiera się proces legislacyjny prowadzący do ich normatywnego ukształtowania. Z europejskiej perspektywy, większość ustanowionych podstawowych zasad prawa cywilnego w Kodeksie cywilnym ChRL może wydawać się oczywista, ponieważ w Europie prawo prywatne kształtowało się w drodze stopniowego, naturalnego rozwoju społecznego i prawnego.⁴⁹³ W przeciwieństwie do modelu oddolnego obecnego w Europie kontynentalnej i krajach anglosaskich, proces kształtowania systemu prawa cywilnego w ChRL miał zatem charakter odgórny – poprzez implementację rozwiązań normatywnych przez ustawodawcę, a nie w wyniku stopniowego rozwoju praktyki społecznej. Społeczeństwo żyło w innych realiach, a koncepcje i zasady znane w państwach europejskich, albo się nie wykształciły, albo zostały wyrugowane (np. nihilizm prawny). Jak zauważa *Zh Gfj*, „[chińskie] społeczeństwo nie dysponowało niezbędnymi warunkami wstępnymi dla prawa cywilnego; to ustawodawca je stworzył, a następnie dążył do ich przeniesienia do porządku społecznego (...). Kiedy ustanowiono ORPC, autorytatywnie nadane podstawowe zasady prawa cywilnego ujawniły intencje rządzących.”⁴⁹⁴ Jasne określenie kluczowych elementów prawa prywatnego przy wykorzystaniu podstawowych zasad prawa cywilnego miało zatem pozwolić na efektywną transformację chińskiego społeczeństwa.⁴⁹⁵

⁴⁹² Yu Fei, *Qpet ibx px fl bt bez lq sbx b! dz x jn fh p; ufps b! jo psn buz x oz! xz sb !x! ll pe fl t jf*, str. 89 i n.

⁴⁹³ Szerzej nt. podstaw filozoficznych dla zobowiązań umownych oraz wpływu prawa rzymskiego na rozwój *jvt! dpn n vo f w* systemach europy kontynentalnej i *dpn n po! thx !*, zob. w James Gordley, *Ui fl! Qi jnt pji jlbthPs h pt! jg! N pe fso! Dpousbd! E pdu p f*, Oxford University Press, Nowy Jork 1991; Reinhard Zimmermann, *Ui fl! Mbx! jg! Pcnh bujpot! S pn bo! Gpvoebujpot! jg! ui fl! Djw jpo! Ušbe jppo*, Oxford University Press, Oxford 1996.

⁴⁹⁴ Yu Fei, *Qpet ibx px fl bt bez lq sbx b! dz x jn fh p; ufps b! jo psn buz x oz! xz sb !x! ll pe fl t jf*, str. 100; Yu Fei, *Bobnj b! q s fj j x lq pet ibx pxz di ' lq spk fl w! d d j ph m k! ll pe fl t v! dz x jn fh p*, str. 88.

⁴⁹⁵ Jednakże, społeczeństwo nie było też w pełni przygotowane na recepcję nowych, nie do końca znanych mu zasad. Brak odpowiedniego rozumienia zasad prawa prywatnego można zobrazować prowadzonymi szkoleniami przez NSL nt. tego czym jest zasada autonomiczności w prawie prywatnym lub wypowiedziami przedstawiciela Stałego Komitetu OZPL jak należy rozumieć zasadę równorzędności. Za Yu Fei, *Qpet ibx px fl bt bez lq sbx b! dz x jn fh p; ufps b! jo psn buz x oz! xz sb ! ll pe fl t jf*, str. 100-1.

Równolegle do rozwoju rodzimej teorii podstawowych zasad prawa cywilnego, przedstawiciele chińskiej doktryny czerpią z zachodniego dorobku prawniczego, w szczególności prac *Dbobsj b*, *Msfob*, *Xpaf b*, *Expsljb* i *Bnfyz fhp*. W dyskusji powszechnie wykorzystywana jest dworokinowskie rozróżnienie między normami-zasadami i normami-regułami. Próby stworzenia spójnej teorii w oparciu o zachodnie koncepcje prowadzą jednak do rozbieżnych systematyk. Jeden z powszechnie cytowanych autorów *Zv Gfj* w pracach z 2015 r. i 2017 r., rozróżnia podstawowe zasady prawa cywilnego na dwie kategorie, tj. zasady-wartości i „klauzule generalne” (*hb j vplubpl vbo*). Do grupy zasad-wartości zalicza zasady:

i. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL

Normatywny wyraz Zielonej Zasady w art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL nie został zmieniony od OZPC z 2017 r. Znaczenie tego przepisu wynika z jego systemowego umiejscowienia, tj. poprzez umieszczenie przepisu w grupie norm określanych jako podstawowe zasady prawa cywilnego. W odróżnieniu od pozostałych zasad, Zielona Zasada jest oparta na wartościach zmierzających do równoważenia indywidualnych interesów ekonomicznych z interesami wspólnymi – ekologicznymi. W ramach Kodeksu cywilnego ChRL Zielona Zasada została uchwalona w następującym brzmieniu:

/

Zgodnie z Komentarzem Wang, art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi wyraz reakcji prawa cywilnego na współczesne problemy społeczne i świadczy o „dziedzictwie tradycyjnej chińskiej kultury prawnej”. Dziedzictwo to polega na kultywowaniu „harmonii między niebem i ziemią, człowiekiem i naturą”. Jako *sbujp'nfh j* dla ustanowienia art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w trzech Komentarzach odwołano się do koncepcji Cywilizacji Ekologicznej, której źródłem są wypowiedzi *Y jKjq ph b*, dokumenty Komitetu Centralnego KPCh oraz 13-ty plan pięcioletni. W Komentarzu NSL, zwraca się uwagę, że chińskie działania legislacyjne nie są odosobnione i wpisują się w ogólnoświatowe trendy, polegające na uwzględnianiu w konstytucjach i kodeksach cywilnych innych państw koncepcji zrównoważonego rozwoju. Jako przykłady dla podobnych do chińskich rozwiązań, w Komentarzu NSL wymienia się kodeksy cywilne Niemiec, Szwajcarii, Niderlandów i Wietnamu, jednakże bez identyfikacji, których przepisów to dotyczy.

W trzech Komentarzach podkreśla się relację Zielonej Zasady do przepisów konstytucyjnych, w szczególności art. 9 § 2 Konstytucji ChRL stanowiącym o racjonalnym wykorzystywaniu zasobów naturalnych, ochronie zwierząt i roślin. Na podstawie Komentarza Wang i NSL świadczy to o konstytucjonalizacji prawa prywatnego. W rezultacie, art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL wyznacza dyrektywy postępowania dla czynności cywilnoprawnych i ramy instytucjonalne dla prawidłowego korzystania z zasobów i środowiska naturalnego. Jako

przykład, w Komentarzu Wang i NSL zwraca się uwagę, że stosowanie art. 132⁴⁹⁸ i 153⁴⁹⁹ Kodeksu cywilnego ChRL w związku z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL może stanowić podstawę dla stwierdzenia nieważności czynności prawnej z uwagi na jej sprzeczność ze standardami ekologicznymi.

Analiza art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL prowadzi komentatorów do wniosku, że przepis pełni równoległą funkcję do przepisów prawa publicznego. W trzech Komentarzach podkreśla się ograniczoną efektywność obowiązujących aktów prawnych należących do gałęzi prawa ochrony środowiska. W ocenie komentatorów sankcje administracyjne i środki przysługujące organom publicznym są niewystarczające ze względu na zbyt niską dolegliwość kar i zbyt wysokie koszty postępowań administracyjnych. Z tego względu, Zielona Zasada ma stwarzać dodatkowy instrument gwarantujący skuteczniejsze egzekwowanie norm prawnych.

W Komentarzach podkreśla się znaczenie Zielonej Zasady z uwagi na jej systemową pozycję i wpisanie jej w katalog podstawowych zasad prawa cywilnego. Jednocześnie, komentatorzy identyfikują różnicę w sformułowaniu wykorzystanym w art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i innych przepisach o randze podstawowych zasad prawa cywilnego. W ocenie komentatorów, pomimo ustanowienia „powinności sprzyjania” z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL – w odróżnieniu od „powinności przestrzegania” lub „zakazu naruszania” w ramach pozostałych podstawowych zasad prawa cywilnego – Zielona Zasada w dalszym ciągu oddziałuje na całość systemu prawa prywatnego. Wobec tego oddziaływania art. 9 Kodeksu Cywilnego nie należy ograniczać do funkcji „deklaratywnej” (w rozumieniu normy programowej). W rezultacie, Zielona Zasada pełni trzy funkcje, tj.: (i) wyznacza kierunki dla działalności prawodawczej, (ii) stanowi normatywną podstawę regulacji zachowań podmiotów prawa cywilnego i (iii) służy jako kryterium oceny w procesie stosowania prawa.

(i) W świetle trzech Komentarzy postulaty *e fl nfh flgfsfoeb!* płynące z Zielonej Zasady są ograniczone. W Komentarzu NSL zauważa się, że ta funkcja została już w dużym stopniu zrealizowana poprzez uchwalenie pozostałych przepisów ekologizacyjnych.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ Art. 132 Kodeksu Cywilnego ChRL stanowi, że podmioty nie mogą nadużywać swoich praw ze szkodą dla interesów narodowych, publicznych lub legalnych praw i interesów innych osób.

⁴⁹⁹ Art. 153 Kodeksu Cywilnego ChRL stanowi, że czynność cywilnoprawna sprzeczna z ustawą lub rozporządzeniem lub gdy narusza zasadę porządku publicznego i dobrych obyczajów jest nieważna.

⁵⁰⁰ NSL przytacza dla prawa rzeczowego – artykuły 286, 294, 322, 326 Kodeksu cywilnego ChRL; dla prawa umów – artykuły 509 § 3, 558, 619, 625, 655 Kodeksu cywilnego ChRL; i osobny tytuł dotyczący odpowiedzialności deliktowej, tj. artykuły 1229-35 Kodeksu cywilnego ChRL. W Komentarzu Wang, odwołano się także do art. 325 Kodeksu cywilnego dotyczącego ukształtowania systemu koncesji za użytkowanie zasobów naturalnych, który pełni rolę prewencji dla niewłaściwego użytkowania zasobów naturalnych.!

(ii) Druga funkcja z funkcji Zielonej Zasady ma prowadzić do „efektywnego wykorzystywania zasobów” przez podmioty prawa cywilnego.⁵⁰¹ W opinii autorów, ze względu na konflikty w wykorzystywaniu zasobów, normy kodeksowe powinny kierować racjonalnym i efektywnym wykorzystywaniem zasobów. W odróżnieniu od tezy w Komentarzu Huang dotyczącej wykorzystywania zasobów *spē px j l b*, w Komentarzu NSL podkreśla, że Zielona Zasada znajduje swoje zastosowanie w szerszym aspekcie, tj. wpływa na racjonalne i efektywne wykorzystywanie *xt z t l j l* zasobów i rzeczy. W takim kontekście, rolą art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL jest „minimalizacja kosztów społecznych” i „maksymalizacja bogactwa społecznego”. Podobne znaczenie przepisu jest rekonstruowane w Komentarzu Wang, autorzy twierdzą, że Zielona Zasada prowadzi do wykorzystywania użyteczności (wszelkich) rzeczy. W związku z tym, ustanowienie Zielonej Zasady wzmacnia ochronę praw rzeczowych, w szczególności ograniczonych praw rzeczowych.

(iii) W świetle ostatniej funkcji, w Komentarzu NSL podkreśla się, że Zielona Zasada powinna prowadzić sądy do kontroli wykonywania prawa własności, w tym własności intelektualnej. Jako przykład w Komentarzu NSL podaje się również prawo rodzinne i prawo dziedziczenia, w ramach których Zielona Zasada powinna doprowadzać do „łagodzenia” napięć i „maksymalizacji” wykorzystywania majątku rodzinnego. W takim kontekście, podkreśla się, że Zielona Zasada i inne przepisy ekologizacyjne mają kształtować wytyczne dla interpretacji prawa i wypełniać luki prawne, tak aby przy ocenie danych okoliczności rozważać zarówno interesy ekonomiczne jak i ekologiczne.⁵⁰²

4.2. Księga II – Prawo rzeczowe

Podstawy chińskiego prawa rzeczowego zostały ukształtowane w ramach Konstytucji ChRL (2018), w szczególności w art. 7 i 8 (własność państwowa i kolektywna), 11 (własność prywatna) oraz art. 12 i 13 (ochrona własności publicznej i prywatnej).⁵⁰³ Księga – II Prawo

⁵⁰¹ W Komentarzu Wang i NSL zwraca się uwagę na oddziaływanie Zielonej Zasady na prawo własności i art. 325 Kodeksu cywilnego ChRL regulujący zasadę odpłatności za użytkowanie zasobów środowiska (naturalnych) będących własnością państwa. Widoczne jest tu zatem bezpośrednie powiązanie pomiędzy wykorzystywaniem zasobów, a polityką państwa. W efekcie, to państwo ma kształtować wizję tego, co jest efektywne i normować co jest odpowiednim zachowaniem w stosunku do zasobów.

⁵⁰² Opracowano na podstawie: Komentarz Huang-! *Lt j h b/d* ! *ph mb*, str. 24-6; Komentarz Wang, *Lt j h b/d* ! *ph mb*, str. 30-3; Komentarz NSL, *Lt j h b/d* ! *ph mb*, str. 77-83.

⁵⁰³ Należy tu także zwrócić uwagę na odwołanie art. 206 § 1 Kodeksu cywilnego ChRL do brzmienia art. 6 § 2 Konstytucji ChRL (2018), ponieważ obrazuje ono ścisły związek pomiędzy przepisami prawa rzeczowego i zasadami konstytucyjnymi. Art. 6 Konstytucji ChRL (2018) jest normą kształtującą socjalistyczny system gospodarczy ChRL. Art. 206 Kodeksu cywilnego ChRL odzwierciedla natomiast aktualną politykę gospodarczą państwa, która łączy utrzymanie własności publicznej z rozwojem różnych typów własności i gospodarki rynkowej, gwarantując równość podmiotów uczestniczących w rynku. Art. 206 Kodeksu cywilnego ChRL jest w takim wypadku rozwinięciem normy konstytucyjnej. Podobnie, zob. Simon Werthwein, *Bmh fn f p fs! Ufjh e fi!*

rzeczowe Kodeksu cywilnego ChRL obejmuje 5 podksiąg: przepisy ogólne, własność, prawa użytkowania i zabezpieczeń rzeczowych, a także posiadanie

Konstytucja ChRL (2018) przewiduje, że nieruchomości gruntowe stanowią wyłączną własność państwa lub kolektywów, tj. podmiotów zbiorowych – mieszkańców wsi (*dvo*), gmin (*yboh*) i małych miast (*i bo*).⁵¹⁰ Zgodnie z art. 249 Kodeksu cywilnego ChRL grunty miejskie są własnością państwa, natomiast grunty położone poza miastami są własnością podmiotów zbiorowych, np. mieszkańców wsi. Własnością prawa rzeczowego w ChRL jest zatem brak możliwości in „eiM własność k” c chomości

instytucji odrębnej własności lokalu nie mają jednak charakteru odrębnych praw rzeczowych, lecz stanowią funkcjonalną, powiazaną ze sobą całość. Dominującą rolę odgrywa tu prawo własności lokalu, którego przeniesienie powoduje automatyczne przeniesienie współwłasności części nieruchomości budynkowej i prawa do zarządu wspólną nieruchomością budynkową.⁵¹⁷ Jako źródło dla chińskiej instytucji odrębnej własności lokalu, *Mfj Di fo* uznaje prawo anglosaskie (*dpoepn p jvn !px ofst i q*).⁵¹⁸ Istotną różnicą pozostaje jednak fakt, że w systemie prawnym ChRL własność gruntu przysługuje państwu, natomiast współwłaściciele nieruchomości budynkowej dysponują jedynie prawem użytkowania gruntu na czas oznaczony (co do zasady na maksymalny okres 70 lat).

i. Art. 286 Kodeksu cywilnego ChRL

W poprzednim stanie prawnym art. 83 Prawa rzeczowego (2007) stanowił o ogólnym obowiązku przestrzegania przez właścicieli nieruchomości budynkowych odpowiednich aktów prawnych i przepisów wykonawczych. W wyniku kodyfikacji, w ramach art. 286 Kodeksu cywilnego ChRL rozszerzono dotychczasowy katalog obowiązków właścicieli o wymóg oszczędzania zasobów i ochrony środowiska naturalnego:

⁵¹⁷ Art. 273 §2 Kodeksu cywilnego ChRL. Szerzej nt. zob. Simon Werthwein, *Bmh fn f p fs!Uf jte ft!Tbdi fos fdi u! voe!F h fown*, w: Knut Benjamin Pißler (red.), *I boecvdi !e ft!di p ft j di fo! jwjnfdi u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025, str. 231.

⁵¹⁸ Lei Chen, *Ui fli j ups jlbthe fwfn n foul pg'ui f! DjwjhMbx! usbe juppo! p! Di pb;!b!q s jbufl nhx!q fstq fdujwf*, Legal History Review, vol. 78, 2010 str. 159, 180.

W toku prac kodyfikacyjnych, zwracano uwagę, że na podstawie Prawa rzeczowego (2007), istotnym wyzwaniem pozostawało określenie podmiotów odpowiedzialnych za czynności związane z zarządzaniem częściami wspólnymi nieruchomości. Właściciele lub posiadacze zależni lokali mogli powodować immisje, polegające przykładowo na wyrzucaniu odpadów lub emisji hałasu, które oddziaływały na sąsiednie lokale lub części wspólne budynku. Jednocześnie, organy administracji publicznej napotykały trudności w ustaleniu bezpośrednich sprawców naruszeń, a przepisy Prawa rzeczowego (2007) nie precyzowały zakresu praw i obowiązków właścicieli nieruchomości budynkowych oraz podmiotów zarządzających częściami wspólnymi.

W Komentarzach Huang, Wang i NSL, nie dokonano szczegółowej analizy przepisu art. 286 Kodeksu cywilnego ChRL w kontekście ekologizacji. W Komentarzach zwrócono jedynie uwagę, że nowelizacja art. 83 Prawa rzeczowego (2007) została dokonana z powodu „współczesnych wyzwań środowiskowych”. W Komentarzu NSL sprecyzowano, że wymogi związane z oszczędzaniem zasobów i ochroną środowiska są ustanowione w „odpowiednich”⁵¹⁹ aktach prawnych i przepisach wykonawczych oraz muszą znaleźć odzwierciedlenie w ustanawianej przez właścicieli umowie o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością. W świetle Kodeksu cywilnego ChRL podnosi się, że właściciele nieruchomości mają obowiązek „kontrolowania” i „obserwacji” uchwalanych aktów prawnych i podejmowanych przez zgromadzenie lub komitet właścicieli umów o zarząd nieruchomością, szczególnie w zakresie wymogów dotyczących oszczędzania zasobów i ochrony środowiska naturalnego. Podmioty zobowiązane powinny zatem przestrzegać przepisów ustawowych i wykonawczych, które określają ich obowiązki w zakresie korzystania z nieruchomości. Szczególne znaczenie przypisuje się w tym kontekście powiązaniu obowiązków wynikających z art. 286 Kodeksu cywilnego ChRL z przepisami dotyczącymi umów o świadczenie usług w

⁵¹⁹ W Komentarzu NSL nie uszczegóławia się, które akty prawne są „odpowiednie”.

zakresie zarządu nieruchomością i treścią umów zawieranych z przedsiębiorstwami zarządzającymi nieruchomością^{520, 521}

4.2.2. Tytuł VII – Prawo sąsiedzkie

Chińskie prawo sąsiedzkie (*yǎoh! nǐ! hǔboy*), uregulowane w art. 288-296 Kodeksu cywilnego ChRL nie jest oparte wyłącznie na prawie własności nieruchomości, ale także innych prawach związanych z nieruchomością. W tym ujęciu, prawo sąsiedzkie dotyczy zarówno uprawnień wynikających z prawa własności, jak i ograniczonych praw rzeczowych oraz posiadania.⁵²² Poza aktami prawnymi, źródłem dla prawa sąsiedzkiego może być także lokalny zwyczaj.⁵²³ Prawo sąsiedzkie opiera się na zasadach „korzystnej produkcji” (*bo!ti fohdi bo*), „komfortowego życia” (*gbohc bo!ti fohi v p*), „wzajemnej pomocy” (*wbck jf! i v i v*), a także „słuszności i rozsądku” (*h pohq ph! i fm*).⁵²⁴ Zgodnie z Kodeksem cywilnym ChRL, prawo sąsiedzkie reguluje m.in. prawo do korzystania z wody i odprowadzania ścieków,⁵²⁵ prawo do wentylacji i dostępu do światła dziennego,⁵²⁶ a także obowiązek unikania uciążliwości i szkód dla nieruchomości sąsiednich.⁵²⁷

i. Art. 290 Kodeksu cywilnego ChRL

Obecne brzmienie art. 290 Kodeksu cywilnego ChRL jest tożsame z brzmieniem tej regulacji ujętym poprzednio w ramach art. 83 Prawa rzeczowego (2007). Obowiązujące unormowanie w Kodeksie cywilnym ChRL znajduje swoje oparcie w zasadzie solidarności i wzajemnej pomocy między podmiotami sąsiadującymi, gwarantując im prawo dostępu do niezbędnych urządzeń wodno-kanalizacyjnych, celem zapewnienia możliwości korzystania z koniecznych udogodnień:

⁵²⁰ Jest to umowa nazwana określona w art. 937-950 Kodeksu Cywilnego ChRL, o czym dalej w rozdziale 4.3.5.

⁵²¹ Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt j hblq sbx p's fd px f*, str. 249-60; Komentarz Wang, *Lt j hblq sbx p's fd px f*/str. 339-41; Komentarz NSL, *Lt j hblq sbx p's fd px f*, str. 421-6.

⁵²² Chociaż niektórzy autorzy analizując te przepisy posługują się pojęciem *t fswjwuf*. Zob. Maria Ithurria, *Ui f! Mbx! jg! T fswjwe ft! j! u! f! O fx! Di j p ft! Djwjh Dpe f! Ui spvhi! u! f! Fz ft! jg! b! G ps f! ho! Djwjh po! Mbxz fs*, w: Meiling Huang, Paul J. du Plessis (red.), *Dpnq bsbujv! Qfstq fdjwft! po! u! f! Di j p ft! Djwjh Dpe f! Qs j! fsz! Mbx! Bdspt t! Dvms ft*, Routledge, Oxon-Nowy Jork 2024, str. 45-58.

Zob. także nt. prawa sąsiedzkiego w ChRL, Lei Chen, *Qs jvbu! Qs j! fsz! x ji! Di j p ft! Di bsbdufs j ujt! ;! B! Ds jujlrbh Bobmt j! jg! u! f! Di j p ft! Mbx! po! Qs j! fsz! jg! 3118*, European Review of Private Law, vol. 5, 2010, str. 983, 996.

⁵²³ Zob. art. 289 Kodeksu Cywilnego ChRL. W doktrynie podkreśla się, że lokalny zwyczaj może być źródłem prawa jedynie w przypadku braku ustanowienia odpowiednich ustaw lub rozporządzeń, zob. Komentarz NSL, *Lt j hblq sbx p's fd px f*, str. 441.

⁵²⁴ Art. 288 Kodeksu Cywilnego ChRL.

⁵²⁵ Art. 290 Kodeksu Cywilnego ChRL.

⁵²⁶ Art. 293 Kodeksu Cywilnego ChRL.

⁵²⁷ Artykuły 288, 294, 295, 296 Kodeksu Cywilnego ChRL.

W ramach trzech Komentarzy zobowiązanie wynikające z art. 290 Kodeksu cywilnego ChRL zostało ukształtowane na podstawie przepisów prawa publicznego. W Komentarzu Wang odwołano się do Prawa wodnego (2016). W Komentarzach Huang i NSL uwzględniono także przepisy Prawa ochrony środowiska (2014).⁵²⁸ W Komentarzach podkreśla się, że zasoby wodne stanowią własność państwową, a korzystanie z wody nie może naruszać interesu publicznego.⁵²⁹

Zasadnicza część analizy trzech Komentarzach jest poświęcona problematyce cieków naturalnych. W Komentarzu Wang zwraca się uwagę, że zobowiązanie wynikające z art. 290 Kodeksu cywilnego ChRL należy rozpatrywać zarówno w kategoriach „pozytywnych” (np. uprawnienia do wznoszenia urządzeń do czerpania wody i przeprowadzania wodociągu), jak i „negatywnych” (obowiązku powstrzymywania się od blokowania dostępu do wody lub zmiany kierunku cieku wodnego). Obowiązki uprawnionych do korzystania z wód dotyczą zarówno podmiotów znajdujących się w dolnych, jak i górnych partiach rzek, a wszelkie ingerencje naruszające uprawnienia do korzystania z wód wiążą się z możliwością wystąpienia z roszczeniem negatoryjnym przez uprawnionych o przywrócenie stanu zgodnego z prawem i zaniechanie naruszeń. Niemniej jednak, należy zauważyć, że spory związane z gospodarką wodno-kanalizacyjną są przede wszystkim rozstrzygane za pomocą alternatywnych metod rozwiązywania sporów, poprzez negocjacje i mediacje.⁵³⁰ W świetle Komentarza NSL, zmiany dotyczące biegu cieków mają znaczenie zarówno z perspektywy ochrony środowiska jak i „stabilności społecznej”. Jakiegokolwiek zmiany okoliczności faktycznych wpływające na korzystania z wód muszą być zgodne z zasadami solidarności i wzajemnej samopomocy oraz klauzulą interesu publicznego. Wynikiem negocjacji lub mediacji jest zawarcie porozumienia, które ma być źródłem zobowiązania umownego między stronami. Pozew do sądu

⁵²⁸ W obu Komentarzach autorzy odwołują się do art. 28 Prawa ochrony środowiska (2014).

⁵²⁹ Korzystanie z wody może być prowadzone jedynie na podstawie zezwolenia, chyba, że nie wykracza ono poza powszechne i zwykłe korzystanie z wód. Zob. art. 48 Prawo wodne (2016).

⁵³⁰ Zob. art. 57 Prawo wodne (2016).

powszechnego może być natomiast wniesiony dopiero po wyczerpaniu alternatywnych metod rozwiązania sporu.⁵³¹

ii. Art. 293 Kodeksu cywilnego ChRL

W obowiązującym brzmieniu art. 293 Kodeksu cywilnego ChRL został utrzymany w niezmienionym stanie w porównaniu do art. 89 Prawa rzeczowego (2007).⁵³² Przepis reguluje roszczenia związane z immisjami w zakresie wentylacji, oświetlenia i dostępu do światła słonecznego:

644

Wstępnym zagadnieniem dla rozważań dotyczących tego przepisu jest relacja jakości życia do wzrostu poziomu urbanizacji.⁵³⁴ W trzech Komentarzach zwraca się uwagę, że szczegółowe normy dotyczące odległości konstrukcji budynków nie są możliwe do przyjęcia w Kodeksie cywilnym ChRL. W opinii komentatorów, uniwersalna konkretyzacja normy nie jest możliwa z uwagi na fakt zróżnicowania w rozwoju gospodarczym między poszczególnymi regionami. W związku z tym, normy dotyczące zabudowy mają swoje źródło w przepisach administracyjnych – w szczególności standardach kształtowanych przez odpowiednie ministerstwa lub lokalną administrację. Standardy państwowe określają minimalne wymogi, dopuszczalne limity (*sfoti pvi!yboev*) w zakresie wentylacji, oświetlenia i dostępu do światła słonecznego. W konsekwencji wyznaczają one zakres obowiązku „tolerancji” (przeciętnej miary) w relacjach sąsiedzkich. Dopiero zatem czynności, które powodują przekroczenie „dopuszczalnych limitów” mogą stanowić o naruszeniu art. 293 Kodeksu cywilnego ChRL.

Analogicznie, jak w odniesieniu do art. 290 Kodeksu Cywilnego ChRL, w przypadku analizy art. 293 Kodeksu cywilnego ChRL komentatorzy odwołują się do przepisów prawa

⁵³¹ Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt j hblq sbx pls fd px f*, str. 271-4; Komentarz Wang, *Lt j hblq sbx pls fd px f*, str. 353-4; Komentarz NSL, *Lt j hblq sbx pls fd px f*, str. 445-50.

⁵³² Jediną zmianą było włączenie wyrażenia *cve f*, które ma podkreślać zakaz, niezgodność działania z prawem. Wykorzystanie wyrażenia *cve f* jest powszechnym zabiegiem legislacyjnym w Kodeksie cywilnym ChRL z uwagi na potrzebę ujednolicenia językowego.

⁵³³ Wyrażenie „standardy państwowe” odnosi się to do standardów kodowanych jako GB – skrót od *hy jk p!* *c p i vo*. Są to chińskie odpowiedniki norm ISO, wydawane na podstawie art. 10 Prawa o standaryzacji (2017).

⁵³⁴ Jako komparatystyczny punkt odniesienia, w Komentarz Huang, *Lt j hblq sbx pls fd px f*, przywołano art. 873 włoskiego kodeksu cywilnego, który stanowi o minimalnej odległości konstrukcji budynków od siebie.

publicznego. W Komentarzu Wang wymienia artykuły 40-41 i artykuły 64-65 Prawa zagospodarowania miejskiego i wiejskiego (2019). Podobne uwagi zawarto także w Komentarzu NSL, w którym zwraca się także uwagę, że dotychczas stosunkowo precyzyjne standardy zostały ukształtowane jedynie w przedmiocie oświetlenia i dostępu do światła słonecznego.⁵³⁵

W ocenie Komentarza Huang i NSL, brak sprzeczności zachowania ze standardami państwowymi, nawet jeśli wiąże się z pewnymi utrudnieniami dla nieruchomości sąsiedniej, należy uznać za mieszczące się w granicach „tolerancji” (przeciętnej miary). W konsekwencji, sąsiedni właściciel lub użytkownik jest zobowiązany tolerować takie działania. Natomiast wyłącznie w Komentarzu Wang, zwrócono uwagę na możliwość powstania roszczenia negatoryjnego, także w przypadku, gdy działanie jest zgodne z obowiązującymi standardami, lecz immisja w nadzwyczajny sposób wpływa na korzystanie z nieruchomości.⁵³⁶

iii. Art. 294 Kodeksu cywilnego ChRL

Artykuł 294 Kodeksu cywilnego ChRL jest wzorowany na art. 90 Prawa rzeczowego (2007), który kształtował zakres niedozwolonych emisji. W obowiązującym stanie prawnym zakres ten został rozszerzony o „odprowadzanie zanieczyszczeń do gleby” i „promieniowanie elektromagnetyczne”. Doprecyzowano także naruszenie związane z „oświetleniem” jako naruszenie wynikające z „promieniowania świetlnego”:

! !

W opinii komentatorów, art. 294 Kodeksu cywilnego ChRL prowadzi do implementacji Zielonej Zasady w prawie rzeczowym, gdyż „kieruje działalnością społeczną” w relacjach

⁵³⁵ NSL jako przykład podaje tu Standardy planowania i projektowania miejskich obszarów mieszkalnych wydane przez Ministerstwo Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast i Wsi. Punkt 4.0.9 Standardów planowania reguluje m.in. minimalny limit dostępu do światła dziennego dla budynków mieszkalnych dla osób starszych, który wynosi 2 godziny w czasie przesilenia zimowego. Okres *Ebi bo!* między ok. 20 stycznia a 4 lutego, określony w przepisach administracyjnych, zob. Ministerstwo Mieszkalnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich i Miejskich, Standard planowania miejskich dzielnic mieszkaniowych, *Tuboebse! HC61291.3129*, 10.07.2018, str. 15 (dostęp: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_zt/moe_357/jyzt_2019n/2019_zt13/zcwj/201906/t20190606_384732.htm).

⁵³⁶ Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt j hblq sbx pls fd px f*, str. 279-80; Komentarz Wang, *Lt j hblq sbx pls fd px f*, str. 357-8; Komentarz NSL, *Lt j hblq sbx pls fd px f*, str. 460-3. W Komentarzu Wang odwołano się do orzeczenia Liao 02, nr 9358 (2017).

sąsiedzkich. Podobnie jak w przypadku art. 293 Kodeksu cywilnego ChRL, komentatorzy zwracają uwagę na obowiązek tolerowania pewnych zachowań⁵³⁷ osób uprawnionych z uwagi na zasady prawa sąsiedzkiego. Przekroczenie „limitu” (określonych granic) może prowadzić do sprzeczności z przepisami prawa sąsiedzkiego. W Komentarzu NSL zwraca się uwagę, że limity tolerancji są określone przez organy administracji publicznej w aktach prawnych o charakterze powszechnie obowiązującym. W konsekwencji, zobowiązanie wynikające z art. 294 Kodeksu cywilnego ChRL jest związane z tzw. przepisami państwowymi (*hvpkjb! hvjph*).⁵³⁸ Dopiero zachowanie sprzeczne z przepisami państwowymi uprawnia poszkodowanego do wniesienia roszczenia negatoryjnego, a jeżeli doprowadziło do szkody – roszczenia o odszkodowanie (za obniżenie wartości nieruchomości). W konsekwencji, w ocenie trzech Komentarzy, przesłanki dla zasadności roszczeń z tytułu art. 294 Kodeksu cywilnego ChRL dotyczą oceny stanu faktycznego z przepisami państwowymi. Komentatorzy odwołują się do przepisów ustanowionych w Prawie o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia środowiska odpadami stałymi (2020), Prawie o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia powietrza (2018) i Prawie o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia hałasem (2021). W Komentarzu NSL podkreśla się, że wymóg sprzeczności z przepisami państwowymi jest kluczową przesłanką dla odróżnienia roszczeń z tytułu prawa sąsiedzkiego od roszczeń z tytułu odpowiedzialności za zanieczyszczenia środowiska (prawa deliktowego) i w konsekwencji wyklucza dopuszczalność roszczenia na podstawie prawa sąsiedzkiego w przypadku zgodności danego stanu z przepisami państwowymi. W ocenie Komentarza Wang, omawiany przepis kształtuje jednak podwójny reżim odpowiedzialności, zarówno publicznoprawny, jak i prywatnoprawny. Oznacza to, że naruszenie przepisu wiąże się zarówno z odpowiedzialnością administracyjną lub karną, a także skutkami na płaszczyźnie prawa cywilnego, tj. przyznaniem roszczenia dla poszkodowanego immisjami.⁵³⁹ W takim wypadku, jedynie w Komentarzu

⁵³⁷ Jako przykłady wymienia się tu remont lub wystawienie śmieci na korytarz (część wspólną).

⁵³⁸ Pojęcia przepisów państwowych nie należy w pełni utożsamiać z przepisami powszechnie obowiązującymi. Jest to techniczne pojęcie w chińskim systemie prawnym, które oznacza ustawy i uchwały OZPL oraz Stałego Komitetu OZPL, a także decyzje Rady Państwa. Do przepisów państwowych nie zalicza się aktów wykonawczych ministerstw i przepisów prawa miejscowego. Określenie zakresu „przepisów państwowych” (*hvpkjb hvjph*) jest jednak sporne w chińskiej doktrynie. Zakres ten jest inaczej rozumiany w ramach dziedziny prawa karnego, cywilnego i ochrony środowiska. Szerzej nt. Wang Enhai, *Joufsqsfibdb! obsvt fo p!qs fj x!qb tuxpxzdi* ‘, str. 67-76. W kontekście ochrony środowiska, zob. Li Yisong, Ye Xiang, *[blsfi! qs fj x!qb tuxpxzdi] ‘!x! pexpxjfe jmpdj spepxjlpxk*, str. 5 i n.

⁵³⁹ W Komentarzu Wang nie określono jednak, czy dotyczy to zarówno roszczenia negatoryjnego, jak i odszkodowawczego w związku z np. utratą wartości nieruchomości.

Wang zwraca się uwagę na możliwość powstania roszczenia dla poszkodowanego immisjami niezależnie od tego, czy sprawca działa zgodnie z przepisami państwowymi (*h v jk p! h v j p jh*).⁵⁴⁰

4.2.3. Tytuł X – Przepisy ogólne [użytkowanie]

Instytucja użytkowania w ChRL może być myląca z perspektywy prawa rzeczowego niektórych systemów prawnych państw europejskich, z uwagi na to, że jest to zbiorcza instytucja zawierająca kilka ograniczonych praw rzeczowych. Na podstawie przepisów Podksięgi III – Użytkowanie Kodeksu cywilnego ChRL, na prawa użytkowania (*z pahr jr vbo*) składają się: (i) prawo indywidualnego gospodarowania gruntem rolnym (*we j di fohcbp k phz ph! rvbo*),⁵⁴¹ (ii) prawo użytkowania nieruchomości na cele budowlane (*k jbot i flz pohe j ti j poh! rvbo*),⁵⁴² (iii) prawo użytkowania nieruchomości na potrzeby mieszkalne (*i b jk j ti j poh! rvbo*),⁵⁴³ (iv) prawo zamieszkiwania (*kv i v! rvbo*)⁵⁴⁴ i (v) służebność gruntowa (*e j rvbo*).⁵⁴⁵ Podtypy (i)-(iii) przewidują relatywnie szeroki zakres kompetencji dla użytkowników, co powoduje że instytucja użytkowania w chińskim systemie prawnym nie jest tożsama z

⁵⁴⁰ Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt jhb! qsbx p! s fd px f*, str. 281-524-6; Komentarz Wang, *Lt jhb! qsbx p! s fd px f*, str. 359-6130-3; Komentarz NSL, *Lt jhb! qsbx p! s fd px f*, str. 464-73.

⁵⁴¹ Uregulowane w ramach art. 330-343 Kodeksu cywilnego ChRL prawo indywidualnego gospodarowania gruntem rolnym jest kształtowane na podstawie umowy obligacyjnej. Ukształtowane prawo można oceniać za zbieżne z konsekwencjami polskiej umowy dzierżawy. Należy jednak podkreślić, że w ChRL prawo to wynika z członkostwa w kolektywie. W związku z tym, możliwość jego powstania, jest uzależnione od indywidualnego członkostwa w kolektywie. Dodatkowo, na kształt i zakres wykonywania tego prawa wpływa wiele elementów administracyjnoprawnych, w szczególności Prawo o wiejskich gruntach rolnych (2018). Na podstawie art. 9 Prawa o wiejskich gruntach rolnych (2018) na tę kategorię prawa użytkowanie składa się: (i) indywidualne uprawnienie do gospodarowania gruntem rolnym stanowiącym własność kolektywu (*we j di fohcbp! rvbo*) i prawo do gospodarowania gruntem (*we jk phz ph! rvbo*). W tłumaczeniu niemieckojęzycznym dokonano przekładu tej instytucji jako „*Ebt! S fdi ul vs! c fsobi n flvoe! C fx ju di bgwoh! wpo! Mboe*”. Oznacza to dosłownie – prawa do przejęcia i uprawy ziemi. Wyrażenie przejęcia (*c fsobi n f*) odpowiada w tym przypadku relacji obligacyjnej pomiędzy członkiem kolektywu, a kolektywem, która polega na uprawnieniu do zawarcia umowy i wydania przedmiotu gruntu rolnego. W chińskiej doktrynie brak jest konsensusu, czy prawo indywidualnego gospodarowania gruntem jest prawem indywidualnym lub kolektywnym. Jest to prawo posiadania, użytkowania i pobierania pożytków z gruntów będących własnością kolektywną lub własnością państwową przez wiejskie spółdzielnie produkcyjne w celach rolniczych. W doktrynie zwraca się uwagę, że zasadniczymi elementami prawa do indywidualnego gospodarowania gruntem rolnego jest prawo do wydania przedmiotu umowy, prawo do odszkodowania za wywłaszczenie przedmiotu umowy oraz prawo do odszkodowania za rozwiązanie umowy. Zob. także Yijie Ding, Peter Leibkühler, Nils Klages, Knut Benjamin Pißler, [*jw jh ft fu cvdi! e fs! Wpht s f j vcnj! Di j b*], *Zeitschrift für Chinesisches Recht*, vol. 3-4, 2020, str. 260.

⁵⁴² Artykuły 344-361 Kodeksu Cywilnego ChRL.

⁵⁴³ Artykuły 362-365 Kodeksu Cywilnego ChRL.

⁵⁴⁴ Artykuły 366-371 Kodeksu Cywilnego ChRL. Wydaje się, że nie byłoby błędem określić tę instytucję jako służebność osobista mieszkania, jednakże w Kodeksie cywilnym ChRL (i prawie prywatnym jako takim) nie ukształtowano instytucji służebności osobistej. W niemieckojęzycznym tłumaczeniu Kodeksu cywilnego ChRL, *kv i v! rvbo!* jest tłumaczone jako *Xpi ovoht s fdi u! T jn po! Xfsu x fp! i! Zbot i j Cv!* dokonali natomiast tłumaczenia tejże instytucji na język angielski jako *ng! fl! ibuf*. Por. Yijie Ding Peter Leibkühler Nils Klages Knut Benjamin Pißler, *Zivilgesetzbuch der Volksrepublik China*, *Zeitschrift für Chinesisches Recht*, vol. 27(3-4), 2020, str. 265; Simon Wertheim, Yuanshi Bu, *Qbsil3! Qs p! fsu! rhx! -w*: Yuanshi Bu (red.), *Chinese Civil Code. The Specific Parts. A Handbook*, Beck Hart Nomos, Monachium 2023, str. 17.

⁵⁴⁵ Artykuły 372-385 Kodeksu Cywilnego ChRL.

tradycyjnym rzymskim *ut virescitur*.⁵⁴⁶ W tradycyjnym ujęciu, użytkowanie obejmuje prawo do używania rzeczy i pobierania z niej pożytków bez dokonywania istotnych przekształceń w substancji rzeczy. Tymc%

W Komentarzu Wang i w Komentarzu NSL przedstawiono odmienne podstawy normatywne dla ustanowienia art. 326 Kodeksu cywilnego ChRL. W Komentarzu Wang odwołano się do art. 9 § 2 Konstytucji ChRL (2018), który ustanawia obowiązek racjonalnego gospodarowania zasobami naturalnymi. Natomiast w Komentarzu NSL uznano, że źródłem dla omawianego przepisu jest Zielona Zasada. W ujęciu Komentarza NSL celem art. 326 Kodeksu cywilnego ChRL jest „ekologiczna socjalizacja” prawa rzeczowego i odejście od paradygmatu *i pñ pñdpo pñ jñt!* na rzecz ochrony interesu publicznego. Krytykowane jest tu „tradycyjne prawo rzeczowe” skoncentrowane na absolutnej ochronie rzeczy i interesów indywidualnych, bez uwzględnienia interesu publicznego i celów społecznych. W Komentarzu Wang zwrócono uwagę na powiązanie obowiązków ochrony i racjonalnego gospodarowania zasobami na podstawie art. 326 Kodeksu cywilnego ChRL z koncepcją zrównoważonego rozwoju, zgodnie z którą zasoby powinny służyć zarówno obecnym, jak i przyszłym pokoleniom, co prowadzi do potrzeby przeciwdziałania nadmiernemu użytkowaniu zasobów. W obu Komentarzach art. 326 Kodeksu cywilnego ChRL postrzegany jest zatem jako przepis wyznaczający granice wykonywania ograniczonych praw rzeczowych.⁵⁵⁰

W trzech Komentarzach podkreśla się konieczność wprowadzenia publicznoprawnych ograniczeń dotyczących praw użytkowania w różnych jego postaciach. Komentarz NSL odwołuje się przepisów do Prawa górniczego (2024), Prawa o rybołówstwie (2013) i Prawa o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia wody (2017). W Komentarzach Huang i Wang zwraca się także uwagę na Prawo gruntowe (2019), którego celem jest regulacja zarządzenia gruntami i „zapewnienie racjonalnego wykorzystania i rzeczywistej ochrony gruntów uprawnnych w celu promowania zrównoważonego rozwoju gospodarki socjalistycznej”. Na podstawie obu Komentarzy, zwraca się także uwagę na obowiązek państwa w kształtowaniu polityki gruntowej, w tym przygotowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego i potrzebę ograniczenia urbanizacji oraz możliwości zmiany przeznaczenia gruntów rolnych na nierolnicze przez organy publiczne.⁵⁵¹

⁵⁵⁰ Jako zbioru ograniczonych praw rzeczowych.

⁵⁵¹ Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt j hblq sbx pñs fd px f*, str. 375-8; Komentarz Wang, *Lt j hblq sbx pñs fd px f*, str. 454-8; Komentarz NSL, *Lt j hblq sbx pñs fd px f*, str. 610-9.

4.2.4. Tytuł XII – Użytkowanie nieruchomości na cele budowlane

W systemie prawnym ChRL nieruchomość gruntowa nie może być własnością osoby fizycznej, ponieważ (w założeniu) chińskie prawo rzeczowe nie służy zaspokajaniu potrzeb prywatnego obrotu gospodarczego.⁵⁵² Państwo i kolektywy mogą jednak przekazywać grunty osobom fizycznym lub prawnym do użytku zgodnego z prawem, w szczególności do użytkowania nieruchomości na cele budowlane.⁵⁵³ Prawo to, uregulowane w artykułach 344-361 Kodeksu cywilnego ChRL, pozwala na zabudowę gruntu o przeznaczeniu budowlanym (tj. wznoszenia budynków i innych struktur), nabycia własności wzniesionych obiektów, a także posiadania, używania i czerpania korzyści z gruntu,⁵⁵⁴ którego prawo to dotyczy.⁵⁵⁵ Prawo chińskie nie przewiduje, aby na podstawie prawa używania nieruchomości na cele budowlane wzniesione obiekty stanowiły istotną część nieruchomości gruntowej, jak i aby użytkownik stawał się automatycznie właścicielem wzniesionych obiektów.⁵⁵⁶

Okres, na który ustanawia się prawo użytkowania nieruchomości na cele budowlane różni się w zależności od przeznaczenia gruntu.⁵⁵⁷ Przełomową zmianą w Kodeksie cywilnym ChRL jest klaryfikacja konsekwencji związanych z upływem terminu, na jaki ustanowiono prawo użytkowania nieruchomości na cele budowlane. W art. 359 Kodeksu cywilnego ChRL ustanowiono system automatycznego przedłużenia prawa do użytkowania nieruchomości na cele budowlane dla nieruchomości o celu mieszkalnym.⁵⁵⁸ Jedną z niewielu zmian w porównaniu do Prawa rzeczowego (2007) jest ustanowienie art. 346 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁵⁵² Zexian Chen, *Dpoufnq psbsz!Di .p.ft f!Mbx*, China Prosecution Publishing House, Pekin 2009, str. 85. Niemniej takie założenie wydaje się sprzeczne z modelem oszczędzania prowadzonym przez chińskie społeczeństwo. Okazuje się, że 70% oszczędności chińskiego społeczeństwa jest ulokowane właśnie w nieruchomościach. Zob. Yvone Lau, *Di .pb!t upsf!8!&!pg!jt!x fbn! .p!sfbnft ibuf!O px!-u! flq sp! fsz!ds j j! .j gpsd ph! .pwft upst! up!s fd pot .p fs! u! f!s!gbwps ju! n fbot! .pg!t bwph!*, Fortune Daily 2.12.2021 (dostęp: <https://fortune.com/2021/12/02/chinese-real-estate-investing-home-ownership-evergrande/>).

⁵⁵³ Twierdzi się, że przyjęta instytucja ma swoje źródło w prawie sowieckim. Zob. Edward J. Epstein, *Ui f! Ui f!ps fujlbrh!zt uf!n! .pg!Qs p! fsz!S hi ut! .p!Di .pb!t!Hfo f!sbn!Qs pd!q nft! .pg!Djwjt!Mbx ;!Ui f!ps fujlbrh!Dpous pwfstz! .p!u! f! E sbguph!Qspdf!t!boe!C f! poe*, Law and Contemporary Problems, vol. 52(2), 1989, str. 195.

⁵⁵⁴ Użytkownik nie jest jednak uprawniony do nieograniczonego czerpania pożytków z nieruchomości gruntowej, gdyż jest on ograniczony do korzystania z prawa użytkowania do samych celów budowlanych.

⁵⁵⁵ Zob. artykuły 344 i 352 Kodeksu Cywilnego ChRL.

⁵⁵⁶ W art. 352 Kodeksu cywilnego ChRL doprowadzono jedynie do ukształtowania domniemania, że użytkownik nieruchomości gruntowej jest także właścicielem wzniesionych w jej granicach obiektów budowlanych. Szerzej nt. zob. Nils Pelzer, *E .phn!t! f!Ovu voht sf!di uf!* w: Knut Benjamin Pißler (red.), *I boecvdi!e ft! di .p.ft j di fo! / jw!n!fdi u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025, str. 263-4.

⁵⁵⁷ Tak np. zgodnie z przepisami administracyjnymi z 1990 r. użytkowania gruntów dla celów mieszkalnych wynosi do 70 lat, gruntów na cele przemysłowe, edukacyjne, kultury, opieki zdrowotnej do 50 lat a dla celów turystycznych i handlowych 40 lat.

⁵⁵⁸ James Gordley, Hao Jian, Arthur Taylor von Mehren, *Qbsu!Ux p! .!Ui f!Mbx! .pg!Qs p! fsz!gspn!Ui f!Mbx! .pg!Qs p! fsz!*, w: James Gordley, Hao Jiang and Arthur Taylor von Mehren (red.), *Bo!Jous pevdujpo!up!u! f!Dpnq bsbu!w!Twesz! .pg!Qs j!bu!f!Mbx!S fbe pht!-!Dbt ft!-!N bufs .pm*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, str. 580-1.

i. Art. 346 Kodeksu cywilnego ChRL

Prawo użytkowania nieruchomości na cele budowlane w istotny sposób przyczyniło się do dynamicznego rozwoju urbanizacji w Chinach. Urbanizacja stanowi też jedno z kluczowych współczesnych wyzwań społeczno-gospodarczych w Chinach, ponieważ znacząco wpływa ona na środowisko naturalne.⁵⁵⁹ W perspektywie chińskiego systemu, proces urbanizacji jest dodatkowo zintensyfikowany działaniami podejmowanymi przez władze lokalne, które nierzadko, wbrew założeniom centralnej polityki zagospodarowania przestrzennego, dopuszczają na zmianę przeznaczenia gruntów rolnych na cele nierolnicze. Odpowiedzią na to wyzwanie jest ustanowienie art. 346 Kodeksu cywilnego ChRL:

W Komentarzu NSL zwraca się uwagę, że w odniesieniu do nieruchomości gruntowych, prawo użytkowania nieruchomości na cele budowlane wywołuje skutki prawne zbliżone do skutków prawnych wykonywania prawa własności. W ocenie trzech Komentarzy, art. 346 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi rozwinięcie i modyfikację art. 136 Prawa rzeczowego (2007). Nowelizacja przepisu art. 136 Prawa rzeczowego (2007) wyniknęła z potrzeby implementacji Zielonej Zasady i koncepcji Cywilizacji Ekologicznej.

W Komentarzu Wang podkreśla się, że art. 346 Kodeksu cywilnego ChRL ma za zadanie realizować krajową politykę w zakresie oszczędzania zasobów i bezpieczeństwa żywnościowego oraz wpływać na stosowanie Prawa gruntowego (2019). *E f/nfh f/nub* podkreśla się tu, że art. 346 Kodeksu cywilnego ChRL ma doprowadzać do nieprzekształcania działek rolnych na budowlane i kształtowania obowiązku przestrzegania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego przez użytkowników gruntów. W tym kontekście, art. 346 Kodeksu cywilnego ChRL wywiera także istotny wpływ na zakres obowiązków organów administracji publicznej, w szczególności na szczeblu lokalnym. Organy te, przekazując grunty do użytkowania, są zobowiązane do ścisłego przestrzegania przepisów dotyczących

⁵⁵⁹ Niektórzy autorzy zwracają także uwagę, że doprowadza ono do nieefektywnego wykorzystywania zasobów. Szerzej nt. Tao Liu, *Di jib t! V scbo! Dpot usvdujpo! Mboe! E fwfnp n fou! Ui f! Tibuf! N bsl fu! Q fbt bouz! j! Bdujpo!* Springer, 2020.

zagospodarowania przestrzennego i ochrony gruntów, a także do kontroli procesu zmiany przeznaczenia gruntów rolnych na budowlane. Naruszenie tych obowiązków – w szczególności przekazanie gruntów z pominięciem norm ustawowych – może prowadzić do nieważności ustanowionego prawa użytkowania (nieruchomości na cele budowlane), a także skutkować odpowiedzialnością administracyjną lub karną funkcjonariuszy publicznych.⁵⁶⁰

4.3. Księga III – Prawo umów

Księga III – Prawo umów Kodeksu cywilnego ChRL regulująca zobowiązania umowne, została podzielona na trzy części (podksięgi): przepisy ogólne (*ypoh f*), umowy typowe (*e boy.ph! i fupoh*) i zobowiązania *rvbt jumowne* (*i vo! i fupoh*)⁵⁶¹.⁵⁶² Zgodnie z art. 463 Kodeksu cywilnego ChRL, przepisy zawarte w Księdze III – Prawo umów regulują stosunki cywilnoprawne powstałe na podstawie umów. Artykuł 468 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi, że do stosunków zobowiązaniowych, które nie mają swego źródła w umowach stosuje się przepisy Księgi – VII Odpowiedzialność deliktowa Kodeksu cywilnego ChRL. Jednakże, w razie braku odpowiednich regulacji dotyczących czynów niedozwolonych – o ile nie stoi to w sprzeczności z charakterem danego stosunku prawnego – stosuje się odpowiednio przepisy ogólne z Księgi III – Prawo umów.⁵⁶³

Podksięga I Prawa umów – Przepisy ogólne, obejmuje 132 artykuły i reguluje m.in. zagadnienia związane z zawarciem umowy (w tym dotyczące formy umów), jej bezskutecznością, wykonaniem, zabezpieczeniem wierzytelności, przelewem, rozwiązaniem umowy, a także zasadami odpowiedzialności *fy!dpousbdw*.

Podksięga II Umowy typowe, zawiera unormowania dotyczące umów nazwanych (*z pvn .ph! i fupoh*) i szczególne regulacje odnoszące się do poszczególnych typów umów, które – zgodnie z zasadą *nyf!tq fd.pnj!e fsphbulnfh jh fo fsbnj* – mają pierwszeństwo przed przepisami ogólnymi dotyczącymi zobowiązań umownych. W zakresie w jakim przepisy dotyczące umów nazwanych nie regulują danego zagadnienia zastosowanie znajdują przepisy ogólne. W odniesieniu do umów nienazwanych (*x vn .ph! i fupoh*), które nie zostały uregulowane w Kodeksie cywilnym ChRL, stosuje się odpowiednio normy Księgi I – Część ogólna i Podksięgi

⁵⁶⁰ Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt j hblq sbx pls fd px f*, str. 449-452; Komentarz Wang, *Lt j hb q sbx pls fd px f*, str. 549-50; Komentarz NSL, *Lt j hblq sbx pls fd px f*, str. 734-9.

⁵⁶¹ Zobowiązania *rvbt jumowne* (*pxnh bujpo fi!rvbt j fy!dpousbdw*) obejmują *o fh pups jvn !h ft ujp* (artykuły 979-984 Kodeksu cywilnego ChRL)/i bezpodstawne wzbogacenie (artykuły 985-988 Kodeksu cywilnego ChRL).

⁵⁶² Współczesne chińskie prawo umów nie jest jednak oparte na wyłącznie normach kodeksowych, ale także Interpretacjach NSL i Sprawach Przewodnich.

⁵⁶³ Zob. zdanie drugie art. 468 Kodeksu cywilnego ChRL.

I Prawo umów – Przepisy ogólne Kodeksu cywilnego ChRL,⁵⁶⁴ a w razie potrzeby – w drodze analogii – także regulacje dotyczące umów nazwanych, do których dana umowa jest najbardziej zbliżona względem funkcjonalnym i konstrukcyjnym.⁵⁶⁵

Ewolucja chińskiego prawa umów od końca lat '70-tych XX w. odzwierciedla zakres oddziaływania reform gospodarczych i sposoby ingerencji interesu publicznego w stosunki cywilnoprawne. W uprzednio obowiązującym stanie prawnym istniał obowiązek autoryzacji umów przez organy administracji publicznej, a organy państwowe wykorzystywały stosunki umowne do realizacji i uszczegółowienia planów gospodarczych.⁵⁶⁶ Obecnie w Kodeksie cywilnym ChRL nie traktuje się już interesów państwa w sposób uprzywilejowany względem interesów prywatnych i doprowadzono do zniesienia arbitralnych uprawnień władz do stwierdzenia nieważności umów.⁵⁶⁷ Należy jednak zauważyć, że w dalszym ciągu istnieje możliwość stwierdzenia nieważności umowy, jeżeli jej treść pozostaje w sprzeczności z klauzulą porządku publicznego i dobrych obyczajów.⁵⁶⁸

4.3.1. Tytuł IV – Wykonanie zobowiązań umownych

W ramach art. 470 Kodeksu cywilnego ChRL określono podstawowe elementy, które składają się na treść umowy, tj. oznaczenie stron, przedmiot umowy, jego ilość i jakość, cenę lub wynagrodzenie, termin, miejsce i sposób wykonania umowy, odpowiedzialność za niewykonanie umowy i sposoby rozstrzygania sporów.⁵⁶⁹ W praktyce prawa chińskiego, ogólny katalog z art. 470 Kodeksu cywilnego ChRL może być uzupełniany w zależności od typu umowy.

Na podstawie art. 466 Kodeksu cywilnego ChRL wykładnia postanowień umownych opiera się na ogólnej zasadzie wyrażonej w art. 142 Kodeksu cywilnego ChRL, zgodnie z którą

⁵⁶⁴ Por. np. ważność czynności prawnej (art. 133-160 Kodeksu Cywilnego ChRL) i ważność umowy (art. 508 Kodeksu Cywilnego ChRL) lub interpretację oświadczenia woli (art. 142 Kodeksu Cywilnego ChRL) i interpretację umowy (art. 466 Kodeksu Cywilnego ChRL).

⁵⁶⁵ Art. 467 Kodeksu Cywilnego ChRL.

⁵⁶⁶ Pitman B. Potter, *Ui f!Fdpo pn j!Dpousbd!Mbx! jg!Di jpb!Mfh jujn bujpo!boe!Bvupo pn z! j!ui f!QS D*, University of Washington Press, Seattle 1992, str. 26.

⁵⁶⁷ Por. art. 52 Prawa umów (1999) i art. 58 ORPC.

⁵⁶⁸ Zob. Art. 143-146 Kodeksu Cywilnego ChRL. Wykorzystywanie klauzuli porządku publicznego i dobrych obyczajów można zaobserwować w np. legitymizacji państwa do egzekwowania zleceń produkcyjnych w celu zapewnienia pomocy w przypadku poważnych kryzysów jak np. Covid-19. Niemniej jednak, w chińskiej legislacji widoczny jest trend do wycofywania się z dawnych praktyk ingerencji interesu publicznego w relację umowną. Szerzej nt. James Gordley, Hao Jiang and Arthur Taylor von Mehren, *Qbsu!Po f!Ui f!Mbx! jg!Pc nfh bujpot !Dpousbd! Mbx*, w: James Gordley, Hao Jiang and Arthur Taylor von Mehren (red.), *Bo!Jouspevdupo!uphi f!Dpn q bsbujw!Twex! jg!Qs jvbu!Mbx!S fbe jht!Dbt ft!N bufs jpm*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, str. 150.

⁵⁶⁹ Choć należy zauważyć, że nie są to *ft t foujpn!o fh puji(zb p v)* dla zobowiązań umownych, ponieważ te są w dużym stopniu kształtowane przez Interpretację NSL, zob. np. Interpretację NSL w sprawie stosowania prawa umów (2) (2009), która została uchylona przez wejście w życie Kodeksu cywilnego ChRL. Jednocześnie, dla niektórych umów nie będzie wymagane określenie wszystkich z wymienionych elementów, np. dla umowy sprzedaży wymagane jest jedynie oznaczenie stron, przedmiotu świadczenia i ceny.

punktem wyjścia jest dosłowne brzmienie,⁵⁷⁰ a następnie w razie wątpliwości należy sięgać po dodatkowe kryteria, takie jak charakter i cel umowy, zwyczaje handlowe oraz zasadę dobrej wiary.⁵⁷¹ Taka metoda wykładni zapewnia równowagę między pewnością obrotu, a elastycznością pozwalającą na uwzględnienie specyfiki danego stosunku prawnego. W przypadku sporu co do treści umowy, w pierwszej kolejności analizie podlega zatem dosłowne, literalne brzmienie postanowień umownych, z uwzględnieniem kontekstu funkcjonalnego (celu i charakteru umowy), praktyki obrotu i zasady dobrej wiary. W przypadku rozbieżności między wersjami języka umowy, priorytet ma wersja uzgodniona przez strony.⁵⁷²

Artykuły 509-534 Kodeksu cywilnego ChRL stanowią podstawowy trzon regulacji zobowiązań umownych. Przepisy te obejmują m.in. zagadnienia wykonania umów zawieranych na odległość,⁵⁷³ umów na rzecz osób trzecich,⁵⁷⁴ sposób spełnienia świadczenia oznaczonego co do gatunku,⁵⁷⁵ metody ustalenia ceny, sankcji za opóźnienie i możliwość stosowania cen urzędowych (wynikowych),⁵⁷⁶ zobowiązanie podzielne i niepodzielne,⁵⁷⁷ świadczenie częściowe,⁵⁷⁸ a także klauzulę *sfcvt!t jll'tibouçvt*⁵⁷⁹. W przypadku, gdy strony nieprecyzyjnie określiły postanowienia umowne, które nie należą do *ftt fouñnb!o fh puyj*, braki te podlegają uzupełnieniu zgodnie z art. 510 Kodeksu cywilnego ChRL. Jeśli jednak mimo to treść umowy pozostaje niejasna, zastosowanie znajduje art. 511 Kodeksu cywilnego ChRL, który przewiduje zasady wykładni uzupełniającej dla jakości, ceny, miejsca, terminu i sposobu wykonania zobowiązania.

⁵⁷⁰ Yuanshi Bu (red.), *Di p fi f! DjwñhDpe f!Ui f!Tq fdg jll'Qbsu !B!I boec ppl*, Beck Hart Nomos, Monachium 2023, str. 46.

⁵⁷¹ Jest to podejście zbliżone do art. 56 polskiego k.c., zgodnie z którym czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, lecz także wynikające z ustawy, zasad współżycia społecznego oraz ustalonych zwyczajów.

⁵⁷² Art. 466 § 2 Kodeksu cywilnego ChRL. W praktyce, np. w przypadku dokumentów składanych przed chińskimi sądami (np. umowa spółki, umowa zbycia udziałów), okazuje się, że akceptowana jest wyłącznie chińska wersja językowa i w razie sporu, strony chińskojęzyczne powołują się wyłącznie na wersję chińskojęzyczną, co jest akceptowane przez sądy ChRL. Zob. Yuan Shen, Claus Cammerer, *S fdi u e fs! Wfsus h f! voe! wfsusbht i onjli f! S fdi u wfsi* *no jt f*, w: Knut Benjamin Pißler (red.), *I boecvdi ! e ft! di p ft j di fo! [jwñf di ut*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025, str. 369-70.

⁵⁷³ Art. 512 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁵⁷⁴ Artykuły 522-524 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁵⁷⁵ Jakość określana na podstawie standardów – obowiązkowych państwowych, rekomendowanych państwowych, przemysłowych i zwyczajowych, zob. art. 511 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁵⁷⁶ Art. 513 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁵⁷⁷ Artykuły 517-521 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁵⁷⁸ Artykuły 530, 531 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁵⁷⁹ Art. 533 Kodeksu cywilnego ChRL.

i. Art. 509 Kodeksu cywilnego ChRL

Art. 509 Kodeksu cywilnego ChRL jest przepisem określającym podstawowe kryteria dla oceny należytego wykonania zobowiązania przez strony umowy.⁵⁸⁰ Przepis ten nakłada na strony obowiązek wykonania zobowiązań umownych zarówno zgodnie z treścią umowy, jak i z zachowaniem zasady dobrej wiary, poufności i dochowaniem obowiązków informacyjnych oraz udzielaniem pomocy. Obowiązki wynikające z art. 509 Kodeksu cywilnego ChRL są podzielone na wynikające z „obowiązku głównego” i „obowiązków dodatkowych” (*gvt v / z ĵ v*).⁵⁸¹ Zgodnie z art. 509 § 1 Kodeksu cywilnego ChRL, obowiązek główny wynika bezpośrednio z postanowień umownych. Zobowiązania dodatkowe przewidziane w art. 509 § 2 Kodeksu cywilnego nie ograniczają się natomiast do samego etapu wykonania umowy, lecz mogą powstać także na etapie poprzedzającym zawarcie umowy, jak również po jej zakończeniu. Ich celem jest w szczególności ochrona interesów wierzyciela i zapewnienie porządku publicznego. Obowiązki dodatkowe są ściśle powiązane chińską z zasadą dobrej wiary, obowiązkiem zawiadomień, udzielaniem pomocy i zachowaniem poufności.⁵⁸² W porównaniu do poprzedniego stanu prawnego, na podstawie art. 60 Prawa umów (1999), art. 509 Kodeksu cywilnego ChRL został znowelizowany przez dodanie paragrafu trzeciego, którego celem jest implementacja Zielonej Zasady:

⁵⁸⁰ Art. 509 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi odpowiednik ogólnej normy z art. 142 Kodeksu cywilnego ChRL, ale dotyczy treści stosunków prawnych wynikających z umowy. Choć należy zwrócić tu uwagę na krytyczne głosy w stosunku do tak ukształtowanej normy, zob. Yuanshi Bu, *Di ĵ .fi .fi! DjwjtDpe fi!Ui fi! Hfo.ġsbthQbsu*, Beck Hart Nomos, Monachium 2019, str. 110-1. Relację art. 509 i art. 142 Kodeksu cywilnego ChRL można porównać do relacji art. 354 i 56 polskiego k.c.

⁵⁸¹ Chińska doktryna odwołuje się tu do niemieckiej doktryny twierdząc, że *gvt v / z ĵ v*! to odpowiednik *O ġc foqgnġli u!Tdi vuqgnġli u!lub!x ġjfs!Wfsi bmfotqgnġli u wġ fi!*art. 241, 242 BGB. Chińscy autorzy tłumaczą *gvt v / z ĵ v* na język angielski jako *tvc pse ĵbuſ! pġnhbujpo!* lub *dprhufsbthpcnhbujpo*. Jednakże, takie tłumaczenia nie znajdują pokrycia w anglojęzycznej terminologii prawa prywatnego. Wydaje się, że nie byłoby błędem określić *gvt v / z ĵ v* jako *ġq nġfe ufsn t*, tj. postanowienia dorozumiane. Wydaje się, że nie należy tłumaczyć tego wyrażenia jako zobowiązania akcesoryjnego lub ubocznego, gdyż to określenie nie jest to odpowiednikiem chińskiej instytucji. Zob. Wang Nijie, *P! pġpx ĵ bo ĵdi!e pġbul pġz di*, str. 72-94; Meng Qinguo, Wang Houwei, *Pġpx ĵ l ġ x tq q sbdġ!x!vn pġbdi*, str. 17-28.

⁵⁸² Zobowiązanie umowne jest w takim wypadku podporządkowane powinnościom płynącym z określonych przepisem kryteriów, które mają mieć tu uzupełniający charakter do postanowień umownych. Wydaje się, że mają charakter uzupełniający, ponieważ węzłem łączącym strony jest zobowiązanie umowne. Sprzeczność z zobowiązaniami dodatkowymi może natomiast stanowić o szkodzie i być podstawą do roszczenia odszkodowawczego. Podobnie jak w przypadku klauzul współżycia społeczno-gospodarczego, które mają mieć nadrzędny charakter. Por. Liang Huixing, *Qsbx pġdġx ĵo fi!x!e phn bġdġlq sbxb*, str. 203; Marek Safjan, *Bsu! 465! Tq pġ c! xzl pobo ĵ! pġpx ĵ bo ĵ! Pġpx ĵ fi! x tq e ĵ bo ĵ*, w: Krzysztof Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Tom I Komentarz Art. 1-449¹⁰. 10 wydanie, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2020, str. 1157-9.

/

W trzech Komentarzach zwraca się uwagę, że celem art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL jest implementacja Zielonej Zasady, koncepcji Cywilizacji Ekologicznej oraz zasad konstytucyjnych. W Komentarzu NSL podkreśla się przewodnią rolę *Y jKphq ph b* i KPCh w kształtowaniu polityki środowiskowej i odpowiednich zasad prawa umów, tak aby wykonanie zobowiązań umownych nie prowadziło do marnowania zasobów, szkód na środowisku i ekosystemie.

W Komentarzu Huang nie dokonano klasyfikacji obowiązków wynikających z art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL jako obowiązków dodatkowych. W konsekwencji, w przeciwieństwie do obowiązków wynikających z art. 509 § 2 Kodeksu cywilnego ChRL – jak w przypadku zasady dobrej wiary – zachowania polegające na marnotrawstwie zasobów, zanieczyszczenia środowiska i wyrządzania szkód w ekosystemie nie zostały jednoznacznie zaliczone do kategorii obowiązków dodatkowych. Podobne wątpliwości pojawiają się w Komentarzu NSL, w którym również nie przesądzono, czy obowiązki z art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL należą do grupy obowiązków dodatkowych. Warto jednak zauważyć, że analiza dotycząca tego przepisu została umieszczona w odrębnym podrozdziale Komentarza NSL. Taki sposób redakcji może zatem sugerować, że obowiązki proekologiczne są wyodrębnioną kategorią, odmienną od klasycznych zobowiązań dodatkowych.

W Komentarzu Wang traktuje się art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL w odmienny sposób niż w Komentarzu Huang i NSL. Autorzy Komentarza Wang klasyfikują prawa i obowiązki wynikające z art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL jako „zobowiązanie ekologiczne”. W Komentarzu zwraca się uwagę, że w toku prac legislacyjnych proponowano włączenie zobowiązania ekologicznego do art. 509 § 2 Kodeksu cywilnego ChRL. Ostatecznie zobowiązania dodatkowe i zobowiązania ekologiczne zostały ustanowione w odrębnych

jednostkach redakcyjnych. W związku z tym, autorzy oceniają, że obowiązek ekologiczny nie jest powiązany z obowiązkiem głównym lub obowiązkami dodatkowymi. W Komentarzu Wang wyróżnia się trzy elementy odróżniające obowiązki ekologiczne od pozostałych obowiązków wynikających z art. 509 Kodeksu cywilnego ChRL.

Po pierwsze, zobowiązania dodatkowe są ukształtowane jako „zobowiązanie aktywne” przejawiające się w działaniu. Natomiast, art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL jest ustanowiony w sposób „negatywny”. Zatem zobowiązania ekologiczne regulują „zobowiązanie pasywne”, tj. zaniechanie. W konsekwencji, zobowiązania ekologiczne polegają na powstrzymaniu się od działań. Po drugie, cel zobowiązań głównych i dodatkowych jest związany z realizacją celu umowy i ochrony interesów prywatnych.⁵⁸³ Natomiast, celem obowiązku ekologicznego jest ochrona środowiska, a zatem ochrona interesu publicznego. Po trzecie, w Komentarzu Wang zwraca się uwagę na odmienne konsekwencje naruszenia art. 509 § 2 i § 3 Kodeksu cywilnego ChRL. W świetle Komentarza Wang, naruszenie obowiązków dodatkowych może skutkować odpowiedzialnością odszkodowawczą, zwłaszcza gdy prowadzi do braku możliwości spełnienia świadczenia głównego. W konsekwencji, naruszenie zobowiązań dodatkowych może uzasadniać roszczenie odszkodowawcze, a także – w określonych przypadkach – uprawniać wierzyciela do odstąpienia od umowy lub żądania jej rozwiązania przez sąd. W przypadku naruszenia obowiązku ekologicznego, reżim odpowiedzialności kształtuje się jednak odmiennie. Jako przykład, w Komentarzu Wang, przedstawia się sytuację, w której sprzedawca wydaje kupującemu towar w bezpłatnej torebce foliowej, mimo obowiązującego zakazu udostępniania bezpłatnych torebek. W takiej sytuacji nie dochodzi do naruszenia zobowiązania głównego lub zobowiązań dodatkowych w rozumieniu art. 509 Kodeksu cywilnego ChRL, a odpowiedzialność sprzedawcy wynika zasadniczo z przepisów prawa publicznego. W tym kontekście, art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL pełni przede wszystkim funkcję odesłania do przepisów publicznoprawnych w zakresie ochrony środowiska w razie sporów powstałych na tle stosunków umownych. Przepis ten ma zatem na celu integrację mechanizmów prawa publicznego i prywatnego oraz tworzenie modelu „wspólnego zarządzania przez prawo publiczne i prywatne”, w którym odpowiedzialność za naruszenie obowiązków ekologicznych jest rozpatrywana zarówno na gruncie prawa prywatnego, jak i publicznego.⁵⁸⁴

⁵⁸³ Choć tutaj można odnaleźć niespójność w doktrynie, gdyż w analizie trzech Komentarzy zwraca się uwagę, że obowiązki dodatkowe mają też na celu utrzymanie porządku publicznego.

⁵⁸⁴ Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt j hblq sbx p'vn x*, str. 186-9; Komentarz Wang, *Lt j hblq sbx p'vn x*, str. 186-9; Komentarz NSL, *Lt j hblq sbx p'vn x*, str. 338-45.

4.3.2. Tytuł VII – Wygaśnięcie praw i obowiązków umownych

Artykuły 557-576 Kodeksu cywilnego ChRL regulują wygaśnięcie zobowiązań umownych (*i fupoh!e flrvbonfz ꞑ v! i poh i j*). Naturalną przyczyną wygaśnięcia zobowiązania jest wykonanie obowiązku przez dłużnika i zaspokojenie wierzyciela. Zgodnie z art. 557 Kodeksu cywilnego ChRL stosunek obligacyjny wynikający z umowy wygasa w sytuacji: (i) wykonania zobowiązania, (ii) potrącenia, (iii) złożenia przedmiotu świadczenia do depozytu, (iv) zwolnienia z długu, (v) zjednoczenie długu i wierzytelności w jednej osobie (konfuzja) i (vi) innych okoliczności przewidzianych przez prawo lub za zgodą stron.

Do wygaśnięcia stosunków obligacyjnych wynikających z umów można również doprowadzić poprzez rozwiązanie umowy. Co do zasady, stosunek umowny może zostać rozwiązany przez każdą ze stron w drodze jednostronnego oświadczenia woli⁵⁸⁵ albo przez współdziałanie wszystkich stron⁵⁸⁶. Zgodnie ze zdaniem drugim art. 562 Kodeksu cywilnego ChRL oświadczenie o rozwiązaniu umowy musi być złożone drugiej stronie. Podstawową przesłanką dla jednostronnego rozwiązania umowy jest obiektywna niemożność osiągnięcia celu umowy, do którego realizacji zobowiązanie zmierzało (*wf! n b jps j*).⁵⁸⁷ W chińskim systemie prawnym nie doprowadzono – lingwistycznie – do wyróżnienia pojęć odstąpienia i wypowiedzenia umowy. Rozwiązanie umowy (*k jfdi v!i fupoh*) na podstawie artykułów 562-565 Kodeksu cywilnego ChRL jest kategorią zbiorczą, które obejmuje zarówno skutki *fy!wod!(tv! k jn)*, jak i *fy!ovod!(yboh k boh h j y ꞑ pn jf)*. Normatywnie większość przypadków rozwiązania umowy z artykułów 562-565 Kodeksu cywilnego ChRL ma charakter odstąpienia od umowy ze skutkiem *fy!wod*. Niespełnione świadczenia nie będą podlegać już spełnieniu i wygasną, świadczenia spełnione – o ile jest to możliwe ze względu na ich charakter – będą podlegać zwrotowi, a poszkodowany będzie mógł żądać naprawienia szkody.⁵⁸⁸ W praktyce, szczególnie w przypadku umów o charakterze ciągłym, w chińskiej doktrynie zwraca się uwagę, że

⁵⁸⁵ Takie konsekwencje rozwiązania umowy wyrażają podobieństwo do umownego odstąpienia od umowy o charakterze prawokształtującym.

⁵⁸⁶ Zob. zdanie pierwsze art. 562 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁵⁸⁷ Pozostałe okoliczności wymieniono w art. 563 Kodeksu cywilnego ChRL, tj. (i) oświadczenie strony przed upływem terminu świadczenia, (ii) strona pozostaje w zwłoce mimo wyznaczenia dodatkowego terminu świadczenia, (iii) niespełnienie świadczenia przez stronę powoduje brak możliwości wykonania umowy.

⁵⁸⁸ Art. 566 Kodeksu cywilnego ChRL. Zob. także Yuan Shen, Claus Cammerer, *S fdi u e fs! Wfsus h fl voe! wfsusbht i onjdi fl S fdi u wfsi mo jt f*, w: Knut Benjamin Pißler (red.), *I boecvdi! e fi! di ꞑ fi j di fo! [jwja fdi u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025, str. 385.

rozwiązanie umowy nie będzie jednak wywoływać obowiązku zwrotu spełnionych świadczeń wzajemnych, a zatem będzie miało charakter wypowiedzenia umowy.⁵⁸⁹

i. Art. 558 Kodeksu cywilnego ChRL

Artykuł 558 Kodeksu cywilnego ChRL ustanawia otwarty katalog tzw. „obowiązków poumownych” (*i pvupoh! z jx v*), które powstają po zakończeniu zobowiązania umownego. Przepis ma swoje źródło w art. 92 Prawa umów (1999), który przewidywał, że po wygaśnięciu praw i obowiązków umownych, strony powinny postępować zgodnie z zasadą dobrej wiary, realizując obowiązki takie jak: zawiadomienie, wzajemna pomoc i zachowanie poufności. Przepis regulował w takim wypadku obowiązki informacyjne i lojalności. W toku kodyfikacji doprowadzono do przeniesienia treści art. 92 Prawa umów (1999) do art. 558 Kodeksu cywilnego ChRL i uzupełnienia przepisu o nowy obowiązek poumowny – obowiązek recyklingu:

/

W trzech Komentarzach podkreśla się, że poumowny obowiązek recyklingu jest wyrazem implementacji Zielonej Zasady i koncepcji Cywilizacji Ekologicznej. W opracowaniach komentatorskich zwraca się uwagę na szczególną relację przepisu art. 558 Kodeksu cywilnego ChRL do art. 625 Kodeksu cywilnego ChRL, który reguluje obowiązki wynikające z umowy sprzedaży.⁵⁹⁰ W Komentarzu Huang nie sprecyzowano na czym polega obowiązek recyklingu, ograniczając się wyłącznie do stwierdzenia o konieczności każdorazowej, indywidualnej oceny jego wykonania z uwzględnieniem rodzaju rzeczy, charakteru stosunku umownego, jego przedmiotu, czasu trwania i miejsca wykonania. Podobne stanowisko prezentowane jest w Komentarzu NSL, akcentuje się tu potrzebę konkretyzacji obowiązku recyklingu na podstawie aktów prawnych i zwyczajów handlowych, biorąc pod uwagę koszt i dogodność procesu.

⁵⁸⁹ Shi Jiayou, *O jfn p nix p ! x ped fo p! j sp x j bo jf! vn pxz*, str. 37 i n. Por. w kontekście odstąpienia od umowy o charakterze ciągłym i kontrowersji dotyczących skutków *fy!wod'i fy!ovod'* przy odstąpieniu, Fryderyk Zoll, *S p e j !WJ! Xzl pobo jf! j! vl jo jfxzl pobo j!mc/o jfobnf zu fh pxzl pobo j! px px j b*, w: Adam Olejniczak (red.), *Tzt ufn !Qs bx b!Qsz x bio fh p!Upn !7!Qs bx p! px px j b !-d !ph mb!4!xzebo jf*, C.H. Beck, Warszawa 2018, str. 1258-9.

⁵⁹⁰ W takim kontekście, w Komentarzu Huang zwraca się uwagę, że obowiązek recyklingu rozciąga się również na recykling opakowania przedmiotu sprzedaży.

Jedynie w Komentarzu Wang poddano analizie problematykę powstania odpowiedzialności cywilnej z tytułu naruszenia obowiązku recyklingu wynikającego z art. 558 Kodeksu cywilnego ChRL. W odróżnieniu od pozostałych obowiązków poumownych, których niewykonanie może skutkować powstaniem roszczenia o naprawienie szkody, w przypadku obowiązku recyklingu poszkodowanemu przysługuje zasadniczo roszczenie o spełnienie świadczenia. Roszczenie to może być skierowane zarówno przeciwko dłużnikowi, jak i osobie trzeciej, która została zobowiązana do wykonania obowiązku recyklingu.⁵⁹¹ W Komentarzu Wang zwraca się uwagę na problematykę klasyfikacji reżimu odpowiedzialności w przypadku niewykonania obowiązku recyklingu, tj. czy jego źródłem jest odpowiedzialność kontraktowa lub deliktowa. Zagadnienie to wynika zasadniczo z odmiennego wyrażenia użytego w przepisie art. 558 Kodeksu cywilnego ChRL „wygaśnięcie zobowiązania” (*i b j vbo! i b j v! i poh i j*), od pojęcia wyrażonego w Tytule VII „wygaśnięcie praw i obowiązków umownych” (*i fupoh!e f! rrvbonf z j v*).⁵⁹² Potencjalnym wyzwaniem przy ustalaniu obowiązku z art. 558 Kodeksu cywilnego ChRL jest zatem brak precyzyjnego określenia zakresu i sposobu wykonania obowiązku recyklingu, co może prowadzić do trudności w stosowaniu przepisu oraz ustaleniu podstawy odpowiedzialności.⁵⁹³

4.3.3. Tytuł IX – Umowa sprzedaży⁵⁹⁴

Umowa sprzedaży jest unormowana w art. 595-647 Kodeksu cywilnego ChRL. Na podstawie art. 595 Kodeksu cywilnego ChRL sprzedaż dotyczy zobowiązania sprzedawcy do przeniesienia własności rzeczy i jej wydania na rzecz kupującego w zamian za zapłatę uzgodnionej ceny. Przedmiotem sprzedaży mogą być wyłącznie rzeczy – elementy materialne (*c j p e j v*).⁵⁹⁵ Jednakże, zgodnie z art. 646 Kodeksu cywilnego ChRL do nabycia własności praw odpowiednio zastosowanie znajdują przepisy o sprzedaży, o ile odrębne ustawy nie stanowią inaczej. Przepisy Tytułu IX stosuje się odpowiednio (*dbo i b p t i j poh*)! także do

⁵⁹¹ W Komentarzu Wang nie określono jakich kategorii osób trzecich może to dotyczyć.

⁵⁹² Na tę różnicę zwraca się również uwagę w tłumaczeniu niemieckojęzycznym, zob. Yijie Ding Peter Leibkühler Nils Klages Knut Benjamin Pißler, [*jv jh f fu cvdi !e fs! Wpht s f j vcnf ! Di j b*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 27(3–4), 2020, str. 299, przypis 463.

Na tle tego przepisu wyłania się zatem zagadnienie związane z dopuszczalnością roszczeń w chińskim systemie prawnym, które są oparte na podstawie reżimu *fj dpousbdw*, jak i *fj e fnjhp* w sytuacji, w której naruszenie zobowiązania umownego stanowi równocześnie delikt – ljm deli (

innych umów nazwanych i nienazwanych.⁵⁹⁶ Z tego względu w chińskiej doktrynie prawa cywilnego umowa sprzedaży określana jest „umową podstawową”.⁵⁹⁷

i. Art. 619 Kodeksu cywilnego ChRL

Jednym z przepisów w Księdze III – Prawo umów, zidentyfikowanym jako przepis ekologizacyjny, jest art. 619 Kodeksu cywilnego ChRL, będący znowelizowaną wersją art. 159 Prawa umów (1999). Regulacja z Prawa umów (1999) została rozszerzona o obowiązek ekologicznego pakowania:

6: 9

6: :

/

W Komentarzu Huang podkreślono, że przepis ten został oparty na art. 35 Konwencji Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów.⁶⁰⁰ Komentatorzy zgodnie uznają, że art. 619 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi konkretyzację Zielonej Zasady, a motywem nowelizacji art. 159 Prawa umów (1999) był gwałtowny rozwój sektora e-commerce i powszechne wykorzystywanie przez sprzedawców nieefektywnych ekologicznie opakowań. W Komentarzu NSL zwraca się uwagę, że sposób pakowania (*cb p i vboh!gboht i j*)! obejmuje zarówno materiał opakowania jak i metodę pakowania, a tym samym dotyczy całego procesu wydania rzeczy. Obowiązek opakowania towaru jest ściśle związany z wydaniem rzeczy i ma na celu zapewnienie jej nienaruszalności podczas transportu i przekazania kupującemu. Zgodnie ze zdaniem pierwszym art. 619 Kodeksu cywilnego ChRL, dopuszczalne jest jednak wydanie rzeczy bez opakowania, o ile przewiduje to umowa między stronami.

⁵⁹⁶ Zob. Yuanshi Bu (red.), *Di p fi f! DjwjhDpe f!Ui f!Tq fdgji!Qbsut !B!I boec ppl*, Beck Hart Nomos, Monachium 2023, str. 91-3.

⁵⁹⁷ Zob. Komentarz NSL, *Lt j hb!q sbx plvn x*, str. 853-4. Szerzej nt. umowy sprzedaży zob. Mario Feuerstein, *L bygsfdi u!w*: Knut Benjamin Pißler (red.), *I boecvdi !e fi!di p fi j di fo! jwja fdi u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025 str. 422-6.

⁵⁹⁸ Przepis odnosi się do zawarcia umowy dodatkowej.

⁵⁹⁹ W Kodeksie cywilnym ChRL nie występuje nigdzie indziej określenie „powszechności”, „powszechnego sposobu”.

⁶⁰⁰ Konwencja Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów, sporządzona w Wiedniu dnia 11 kwietnia 1980 r., Dz.U. 1997 nr 45 poz. 286.

W świetle trzech Komentarzy, przepis jest ukształtowany w sposób sekwencyjny, wprowadzając czterostopniową hierarchię ustalenia sposobu pakowania. O sposobie pakowania w pierwszej kolejności decydują postanowienia umowne. W razie ich braku lub niejasności, strony mogą uzupełnić umowę na podstawie art. 510 Kodeksu cywilnego ChRL. Jeżeli nie jest możliwe ustalenie sposobu pakowania na podstawie umowy lub zwyczaju, stosuje się sposób powszechnie przyjęty, określony w ramach odpowiednich standardów (standardów technicznych). W Komentarzu Huang utożsamia się te standardy ze standardami państwowymi, natomiast w Komentarzu Wang dopuszcza się także standardy branżowe i regionalne.⁶⁰¹ Dopiero w przypadku braku możliwości ustalenia sposobu pakowania na podstawie umowy, umowy dodatkowej lub w razie braku powszechnego sposobu pakowania danej rzeczy, sprzedawca zobowiązany jest do zapakowania rzeczy w sposób wystarczający do jej ochrony i jednocześnie sprzyjający oszczędzaniu zasobów oraz ochronie środowiska naturalnego.

W chińskim systemie prawnym brak jest powszechnej definicji opakowania. W żadnym z analizowanych komentarzy nie doprecyzowano rodzajów opakowań produktów, ani nie określono na czym polega obowiązek ekologicznego pakowania z art. 619 Kodeksu cywilnego ChRL, poza ogólnym zastrzeżeniem, że sposób pakowania nie może naruszać przepisów prawa publicznego. Jednocześnie, w opracowaniach komentatorskich nie przesądza się, czy niewykonanie obowiązku sprzedającego w postaci pakowania rzeczy w sposób sprzyjający oszczędzaniu zasobów i ochronie środowiska naturalnego grozi odpowiedzialnością cywilną. Dla ustalenia konsekwencji naruszenia obowiązku z art. 619 Kodeksu cywilnego ChRL, komentatorzy odsyłają do art. 69 Prawa o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia środowiska odpadami stałymi (2020).⁶⁰²

ii. Art. 625 Kodeksu cywilnego ChRL

Art. 625 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi nową regulację, która nie miała odpowiednika w poprzednim stanie prawnym. Przepis ten dotyczy obowiązku sprzedawcy w zakresie recyklingu zużytych rzeczy:

⁶⁰¹ W Komentarzu Wang, *Lt jhb!q sbx p'vn x* obowiązek ekologicznego pakowania jest powiązany z art. 625 Kodeksu Cywilnego ChRL.

⁶⁰² Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt jhb!q sbx p'vn x*, str. 517-9; Komentarz Wang, *Lt jhb!q sbx p'vn x*, str. 625-6; Komentarz NSL, *Lt jhb!q sbx p'vn x*, str. 976-8.

stosunków cywilnoprawnych. Komentatorzy nie precyzują jednak na czym dokładnie polega obowiązek recyklingu, jak i nie rozstrzygają, czy art. 625 Kodeksu cywilnego ChRL przyznaje kupującemu roszczenie o dokonanie recyklingu. W Komentarzu Huang stwierdza się, że „(...) jak przepis zakorzeni się w ludziach, tak też norma zostanie sprecyzowana”. Reasumując, w ocenie komentatorów, rolą przepisu art. 625 Kodeksu cywilnego jest zasadniczo odesłanie do norm prawa publicznego.⁶⁰⁴

4.3.4. Tytuł X – Umowa dostawy energii elektrycznej, wody, gazu i ciepła

Umowa dostawy energii elektrycznej, wody, gazu i ciepła jest drugą po umowie sprzedaży umową nazwaną w Kodeksie cywilnym ChRL. Przepisy artykułów 648-656 Kodeksu cywilnego ChRL regulują dostawę energii elektrycznej i – odpowiednio do przepisów energii elektrycznej – wody, gazu oraz ciepła.⁶⁰⁵ Przedmiotem tej umowy jest dostawa energii elektrycznej (lub wody, gazu, ciepła) przez dostawcę na rzecz odbiorcy w zamian za zapłatę wynagrodzenia. Zgodnie z art. 648 § 2 Kodeksu cywilnego ChRL, dostawca energii elektrycznej, który świadczy usługi na rzecz ogółu odbiorców, nie może odmówić zawarcia umowy na wniosek potencjalnego odbiorcy. Wynika to z publicznoprawnego charakteru świadczenia, które obejmuje dostarczenie zasobów stanowiących własność państwową. W konsekwencji, treść umowy podlega kontroli publicznej, w szczególności w zakresie ustalania ceny oraz praw i obowiązków stron.

i. Art. 655 Kodeksu cywilnego ChRL

Przepis art. 655 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi znowelizowaną wersję art. 183 Prawa umów (1999), rozszerzając zakres obowiązków odbiorcy energii elektrycznej. W aktualnym brzmieniu, przepis ten nakłada na odbiorcę energii elektrycznej nie tylko obowiązek korzystania z niej w sposób „bezpieczny”, ale również „oszczędny” i „planowy”, co stanowi wyraz zaostrożenia standardów w zakresie użytkowania energii elektrycznej:

⁶⁰⁴ Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt j hblq sbx p'vn x*, str. 534-7; Komentarz Wang, *Lt j hblq sbx p'vn x*, str. 639-40; Komentarz NSL, *Lt j hblq sbx p'vn x*, str. 1006-8.

⁶⁰⁵ Art. 656 Kodeksu cywilnego ChRL.

W Komentarzu Wang pomimo odnotowania nowelizacji przepisu, analiza ogranicza się wyłącznie do obowiązku bezpiecznego korzystania z energii elektrycznej, pomijając zagadnienia „oszczędności” użytkowania. Z kolei w Komentarzach Huang i NSL podkreślono, że celem regulacji jest implementacja Zielonej Zasady. W szczególności, w Komentarzach Huang i NSL zwrócono uwagę, że znaczenie pojęć „oszczędności” i „planowości” polega na odesłaniu do obowiązków wynikających z prawa publicznego, w szczególności art. 24, 32 i 34 Prawa energetycznego (2018). W ocenie Komentarza Huang, przepis ma na celu wzmocnienia odpowiedzialności odbiorców energii, tak aby nie ograniczała się ona wyłącznie do reżimu administracyjnoprawnego. W tym kontekście, w Komentarzu NSL zwraca się uwagę, że art. 655 Kodeksu cywilnego ChRL prowadzi do rozróżnienia dwóch reżimów odpowiedzialności, na płaszczyźnie administracyjnoprawnej i cywilnoprawnej. W opracowaniach komentatorskich ocenia się, że odpowiedzialność cywilna powstaje w przypadku naruszenia postanowień umownych dotyczących oszczędności i planowości korzystania z energii. Analiza w Komentarzu NSL została w takim wypadku poświęcona postulatami skierowanym do przedsiębiorstw energetycznych, które „(...) powinny formułować plany oszczędzania energii elektrycznej, promować i wdrażać nowe technologie, nowe materiały, nowe procesy i nowy sprzęt, [doprowadzając do] oszczędzania energii elektrycznej w celu zmniejszenia jej zużycia.”⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ W odróżnieniu od np. art. 294 Kodeksu cywilnego ChRL, zakres odesłania jest zawężony do „odpowiednich” przepisów państwowych, a nie tylko „przepisów państwowych”. Niemniej, wydaje się, że należy ocenić to jako ten sam zakres.

⁶⁰⁷ Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt jhb!q sbx p!vn x*, str. 618-20; Komentarz Wang, *Lt jhb!q sbx p!vn x*, str. 725-7; Komentarz NSL, *Lt jhb!q sbx p!vn x*, str. 1164-7.

4.3.5. Tytuł XXIV – Umowa o świadczenie usług związanych z zarządaniem nieruchomością⁶⁰⁸

Tytuł XXIV Kodeksu cywilnego ChRL jest nową regulacją odnoszącą się do indywidualnej własności lokali i wspólnej własności nieruchomości z art. 271-287 Kodeksu cywilnego ChRL. Do uchwalenia Kodeksu cywilnego ChRL umowy o świadczenie usług związanych z zarządaniem nieruchomością były uregulowane w Dekrecie Rady Państwa (2018). Aktualnie w świetle art. 937 Kodeksu cywilnego ChRL, umowa o świadczenie usług związanych z zarządaniem nieruchomością jest umową między właścicielami nieruchomości⁶⁰⁹ i zarządcą nieruchomości, na podstawie której zarządca świadczy usługi w zakresie konserwacji, naprawy i obsługi budynku oraz związanych z nimi urządzeń, w zamian za zapłatę wynagrodzenia.⁶¹⁰

i. Art. 942 Kodeksu cywilnego ChRL

Art. 942 Kodeksu cywilnego ChRL jest przepisem ukształtowanym na podstawie art. 46 § 2 Dekretu o zarządzaniu nieruchomościami (2018). Przepis ten określa podstawowe obowiązki zarządców nieruchomości:

⁶⁰⁸ Pomimo, że w polskim piśmiennictwie chińskie prawo cywilne nie jest szczególnie powszechnym przedmiotem badań, to w ostatnim czasie ukazało się kompleksowe opracowanie dotyczące znaczenia chińskiej umowy o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością. Zob. Igor Szpotakowski, *Vn pxz! p' x bed fo jflvt vh!x! bl sfi jfl bs evlo jfsvdi pn p dj !x pc fde fl pezg j bdk jL pe fl tv! Dx jo fh p!Di j tl jfk!S f jvcn j JMve px f*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. Franciszka Longchamps de Brier, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Kraków 2024.

⁶⁰⁹ Reprezentowanymi przez komitet właścicieli.

⁶¹⁰ Art. 937 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁶¹¹ Zakres występującego w przepisie art. 942 Kodeksu cywilnego ChRL wyrażenia „przepisy prawa” (*gbm! hv p ph*), jest sprzeczne w chińskiej doktrynie. Zob. dalej nt. 4.4.1.iv.

[w celu zapobieżenia tym działaniom] zawiadamia odpowiednie organy administracji i pomaga im w toku sprawy.

W Komentarzu NSL podkreślono praktyczne znaczenie analizowanego przepisu, zwracając uwagę, że postanowienia umowne w umowach o usługi związane z zarządem nieruchomości mają generalny charakter i osłabiają pozycję właścicieli nieruchomości. W rezultacie, w przypadku powstania sporu, podmioty świadczące usługi powszechnie uchylają się od odpowiedzialności kontraktowej i należytego świadczenia usług. Z tego względu, przepisy Kodeksu cywilnego ChRL mają na celu kształtowanie reżimu odpowiedzialności usługodawców i podniesienie standardu świadczonych usług.

W żadnym z Komentarzy nie zwrócono uwagi, aby analizowany przepis miał na celu implementację Zielonej Zasady. Zarówno w Komentarzu Huang jak i Wang, nie odniesiono się do zakresu lub znaczenia obowiązków związanych z pielęgnacji terenów zieleni, ani do obowiązku denuncjacji w przypadku ujawnienia naruszenia przepisów z gałęzi ochrony środowiska.

Jedynie w Komentarzu NSL odniesiono się do ekologicznych aspektów przepisu. Podkreślono tam, że wejście w nową erę socjalizmu o chińskiej specyfice wiąże się ze wzrostem oczekiwań społecznych dotyczących jakości życia, w tym jakości środowiska naturalnego. W ocenie autorów Komentarza NSL, obowiązki ekologiczne wynikające z art. 942 Kodeksu cywilnego ChRL obejmują m.in. zapobieganie wszelkiego rodzaju zanieczyszczeniom, ograniczanie prowadzenia prac remontowych, utrzymanie sprawności systemów kanalizacyjnych, dbałość o tereny zieleni, tak aby otoczenie nieruchomości było utrzymane w należyтым stanie estetycznym i sanitarnym.⁶¹²

4.4. Księga VII – Odpowiedzialność deliktowa

Normy regulujące odpowiedzialność z tytułu czynów niedozwolonych w Kodeksie cywilnym ChRL obejmują zarówno Księgę VII – Odpowiedzialność deliktowa, jak i przepisy zawarte w Księdze III – Prawo umów, w szczególności artykuły 514-522, 524, 529-539 i 545-554 Kodeksu cywilnego ChRL. Mimo tego, że wymienione przepisy są umieszczone w strukturze regulacji zobowiązań umownych, to ich treść znajduje zastosowanie także do zobowiązań niewynikających ze stosunku umownego.⁶¹³ Księga VII – Odpowiedzialność

⁶¹² Opracowano na podstawie: Komentarz Huang, *Lt j h b! q s b x p' v n x*, str. 1320-5; Komentarz Wang, *Lt j h b! q s b x p' v n x*, str. 1953-5; Komentarz NSL, *Lt j h b! q s b x p' v n x*, str. 2585-93.

⁶¹³ Za Yuanshi Bu, *B m h f n f p f s! U f j t e f t! E f n j u s f d i u -! w*: Knut Benjamin Pißler (red.), *I b o e c v d i! e f t! d i p f t j d i f o! [j w j n f d i u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025 str. 620.

deliktowa, składa się z 10 tytułów. Pierwsze trzy, tj. Tytuł I – Przepisy ogólne, Tytuł II – Naprawienie szkody i Tytuł III – Przepisy szczególne, zawierają ogólne reguły odpowiedzialności *fy!e fnjłup*. Pozostałe tytuły regulują natomiast szczególne postaci czynów niedozwolonych, tj. odpowiedzialność za: produkt (art. 1202-1207 Kodeksu cywilnego ChRL), szkody medyczne (art. 1208-1217 Kodeksu cywilnego ChRL), zanieczyszczenia środowiska i zniszczenie ekosystemu (art. 1229-1235 Kodeksu cywilnego ChRL), działalność wysokiego ryzyka (art. 1236-1244 Kodeksu cywilnego ChRL), zwierzęta udomowione (art. 1245-1251 Kodeksu cywilnego ChRL), a także budynki i obiekty (art. 1252-1258 Kodeksu cywilnego ChRL). Przyjęty model regulacji polegający na ustanowieniu ogólnych reguł i zasad odpowiedzialności deliktowej w trzech pierwszych tytułach wraz z kazuistycznymi stanami faktycznymi w siedmiu pozostałych tytułach ma swoje źródło w przyjętej w latach ‘80-tych XX w. koncepcji legislacyjnej⁶¹⁴ i świadczy o recepcji prawa anglosaskiego.⁶¹⁵

Zarówno w ocenie chińskich, jak i europejskich oraz angloamerykańskich autorów, chińskie prawo czynów niedozwolonych ma zasadniczo odmienny cel w odróżnieniu od systemów prawnych państw europejskich. W doktrynie systemów kontynentalnych panuje – co do zasady – zgoda, że główną funkcją prawa czynów niedozwolonych jest kompensacja. Zatem celem prawa deliktowego nie jest zapobieganie, lecz finansowa rekompensata, restytucja za powstałą szkodę. Zapobieganie deliktom jest natomiast wyłącznie skutkiem ubocznym prawa czynów niedozwolonych.⁶¹⁶ W odróżnieniu od celu reżimu *fy!e fnjłup!* w systemach państw europejskich, autorzy podkreślają, że podstawowymi funkcjami prawa deliktowego w Chinach są funkcja prewencyjno-wychowawcza i represyjna, które mają walor ogólnospołeczny i polegają na ochronie interesu wspólnego.⁶¹⁷ W takim kontekście, funkcje chińskiego prawa deliktowego należy rozpatrywać w szerszy sposób niż jedynie z perspektywie prywatnoprawnej – indywidualnej.

⁶¹⁴ Yuanshi Bu, *Bmł fn j p fs!Ufjłe ft!E fnjł u sfdi u!* w: Knut Benjamin Pißler (red.), *I boevdi!e ft!di j ft j di fo! [jwjsfdi u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025 str. 620. Szerzej nt. odpowiedzialności deliktowej w ChRL, Zob. Mo Zhang, *UpsulMbc jnjł!boe!Upsu!Mbx;!Ui f!O fx!Gspoujfs! jg! Di j ft f!Mfłbht! ps j po*, Richmond Journal of Global Law and Business, vol. no. 10(4), 2011, str. 415-94.

⁶¹⁵ Podobieństwa chińskiej odpowiedzialności deliktowej do prawa common law autorzy doszukują się także w instytucji nakazu sądowego (*jkvdujpo!-!młx! jg! jkvdujpo*) i odszkodowania karnego (*q vo jvjf ebn bh ft*). Zob. Wang Liming, *Ui f!n pe fso j bujpo! jg! Di j ft f!d jwłmłx! pwfsgpvs!e fłbe ft!gpxvt;! Di j ft f!nłbht! djfod! j!u f!51! Zfbst! jg!S gpsn!boe!Pq fo ph!Vq*, Frontiers of Law in China, vol. 14(1), 2019, str. 58; Wei Wen, *Ui f!O fx!Djwłh Dpe f! jg! Di j b;!Bewbod fn foulboe! jnq spwfñ fou!gps!b!c fuu!sgvwsf*, Michigan State International Law, vol. 31(2), 2023, str. 247-81.

⁶¹⁶ Helmut Koziol, *Dpodmt jpo*, w: Helmut Koziol (red.), *Ui f! B jñ t! jg! Upsul Mbx! Di j ft f! boe! Fvs j fbo! Qfstq fdujwft*, Jan Sramek Verlag, Wiedeń 2017, str. 196-7.

⁶¹⁷ Por. Ellen M. Bublick, *Di j b t!O fx!UpsulMbx;!Ui f!Qspñ j f! jg!S fbt pobcnf Dbsf*, Asian-Pacific Law and Policy Journal, vol. 13(1), 2011, str. 40-7; Guo Mingrui, Bi Xiaoxiao, *Ui f!N b j!Gvdujpo! jg!UpsulMbc jnj!Mbx! jg!u f! Qfstq nft!S f jvcñj! jg! Di j b!Up!Qsfwfo!up!E fujs!boe!up!Qvo ji!Upsujpvt! Dpoevdu*, w: Helmut Koziol (red.), *Ui f! B jñ t! jg!UpsulMbx! Di j ft f!boe!Fvs j fbo!Qfstq fdujwft*, Jan Sramek Verlag, Wiedeń 2017, str. 43-9.

Chińskie prawo cywilne nie zawiera definicji czynu niedozwolonego (*r jrvbo!y phx fj*). Na podstawie art. 1164 Kodeksu cywilnego ChRL przedmiotem odpowiedzialności odszkodowawczej jest uszczerbek w prawach podmiotowych. W chińskim systemie prawnym najczęściej przewidywaną zasadą odpowiedzialności jest zasada winy. Artykuł 1165 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi, że kto z winy swej wyrządził innej osobie szkodę,⁶¹⁸ ponosi odpowiedzialność za szkodę.⁶¹⁹ Z uwagi na to w chińskiej doktrynie przyjmuje się, że do obciążenia obowiązkiem odpowiedzialnością odszkodowawczą konieczne jest spełnienie czterech przesłanek odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych: (i) naruszenie praw i interesów (*n jti jrvboz j*),⁶²⁰ (ii) szkoda, (3) związek przyczynowy i (4) wina (w przypadku powiązania odpowiedzialności z kryterium subiektywnym).⁶²¹

4.4.1. Tytuł VII – Odpowiedzialność za zanieczyszczenie środowiska i zniszczenie ekosystemu⁶²²

Proces kodyfikacyjny doprowadził do istotnych zmian w strukturze czynów niedozwolonych dotyczących szkód w środowisku (naturalnym) w ramach artykułów 1229-1232 Kodeksu cywilnego ChRL, a także ustanowienia trzech nowych przepisów, które nie występowały wcześniej w ramach Prawa deliktowego (2009) lub Prawa ochrony środowiska (2014). Zakres nowo uchwalonych przepisów dotyczy uregulowania postępowania środowiskowego w interesie publicznym (art. 1234 i art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL) i odszkodowania karnego za szkody w środowisku i ekosystemie (art. 1232 Kodeksu cywilnego ChRL). Z perspektywy systemowej, przepisy dotyczące postępowania w interesie publicznym są przepisami szczególnymi w stosunku do artykułów 1229-1233 Kodeksu cywilnego ChRL. Należy mieć jednak na uwadze, że w stosunku do przepisów artykułów 1229-1235 Kodeksu

⁶¹⁸ Lingwistycznie pojęcie czynu można tu interpretować jako ograniczone do samego działania, gdyż przepis stanowi o odpowiedzialności podmiotu *y phx fjsfo-/co* w dosłownym tłumaczeniu oznacza „osoba podejmująca działanie”, „osoba działająca”. Przyjęcie takiego rozumienia odbiegałoby jednak od przyjętych unormowań, ponieważ za czyny niedozwolone uważa się także zdarzenia niebędących działaniami. Nie należy zatem utożsamiać możliwości zastosowania reżimu czynów niedozwolonych w ChRL wyłącznie z powodu działania. W związku z tym pod pojęciem czynu rozumiem jakiekolwiek zdarzenie wywołujące szkodę. Zob. Komentarz NSL, *Lt j hblq sbx ple fnt upx f!* str. 28.

⁶¹⁹ W porównaniu z wcześniejszymi regulacjami (Prawo deliktowe (2009)), nowelizacja w ramach Kodeksu cywilnego ChRL wprowadziła wyraźny wymóg powstania szkody jako przesłanki odpowiedzialności.

⁶²⁰ Wydaje się, że nie byłoby błędem tłumaczyć to pojęcie jako prawa podmiotowe. W związku z tym, w dalszej części opracowania oba określenia będą stosowane zamiennie.

⁶²¹ Odrębnie uregulowano odpowiedzialność na zasadzie słuszności (*h pohq ph fjsfo*) na podstawie art. 1186 Kodeksu cywilnego ChRL, która w porównaniu do poprzedniego stanu prawnego została ograniczona do jej stosowania wyłącznie w przypadkach wyraźnie przewidzianych w ustawie. Yuanshi Bu, *Bmh fn fjp fs! Uf jhe ft! E fnt u sfdi u-!w*: Knut Benjamin Pißler (red.), *I boecvdi !e ft! di j p fi j di fo! jwnt fdi u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025 str. 622-3.

⁶²² Wydaje się, że właściwym (funkcjonalnym) tłumaczeniem wyrażenia *ti fohub j* byłoby również wyrażenie „przyroda”.

cywilnego ChRL stosuje się także ogólne reguły określone w Tytułach I-III Księgi VII – Odpowiedzialność deliktowa. Dodatkowo, metody obliczania wysokości odszkodowania i szczegółowe procedury postępowań cywilnoprawnych w zakresie ochrony środowiska są regulowane przez Interpretacje NSL⁶²³ i akty normatywne organów administracyjnych.⁶²⁴

i. Art. 1229 Kodeksu cywilnego ChRL

Art. 1229 Kodeksu cywilnego ChRL jest wzorowany na art. 65 Prawa deliktowego (2009). W wyniku nowelizacji doprowadzono jednak do istotnej modyfikacji koncepcyjnej i terminologicznej przepisu. W odróżnieniu od poprzedniego stanu prawnego, obecnie wyodrębnia się dwa delikty, tj. zanieczyszczenie środowiska (*x vsbo! i vbok ph*) i zniszczenie ekosystemu (*q pi vb ft i fohub j*), które zastąpiły dotychczasowe ujęcie w ramach jednego deliktu – zanieczyszczenia środowiska. Konsekwencją tej decyzji było zastąpienie pojęcia „zanieczyszczający” (*x vsbo! i f*), neutralnym określeniem „sprawca” (*r phrvbo! sfo*), które obejmuje podmioty odpowiedzialne za oba typy deliktów. Ponadto, nowelizacja wpłynęła na sprecyzowanie przedmiotu ochrony poprzez uznanie, że odpowiedzialność deliktowa powstaje w przypadku „wyrządzenia szkody innym osobom”. Jako (potencjalny) cel takiej zmiany legislacyjnej należy uznać rozdzielenie dwóch kategorii roszczeń deliktowych, tj. roszczeń przysługujących indywidualnym poszkodowanym z tytułu szkody na mieniu i osobie (art. 1229 Kodeksu cywilnego ChRL), od roszczeń z tytułu szkody w środowisku naturalnym (*ti fohub j i vbok ph*) z art. 1234 Kodeksu cywilnego ChRL, do których uprawnione są szczególne podmioty reprezentujące interes publicznych. W aktualnym stanie prawnym odpowiedzialność z tytułu zanieczyszczenia środowiska lub zniszczenia ekosystemu została ustanowiona w następującym brzmieniu:

!

W Komentarzach CANS i NSL podkreśla się, że rozszerzenie zakresu odpowiedzialności cywilnej w zakresie ochrony środowiska na dwa odrębne czyny niedozwolone wynika z

⁶²³ Na podstawie Komentarzy NSL i CANS dotyczy to Interpretacji NSL w sprawie cywilnoprawnych postępowań środowiskowych w interesie publicznym (2020).

⁶²⁴ Na podstawie Komentarzy NSL i CANS wymienia się jedynie Obwieszczenie w sprawie stosowania przepisów dotyczących odszkodowania za szkody w środowisku naturalnym (2022).

nowelizacji art. 64 Prawa ochrony środowiska (2014). Celem tej regulacji jest zapewnienie systemu kompensacji o charakterze pieniężnym za naruszenie praw podmiotowych (funkcja kompensacyjna) i generalna prewencja – odstraszenie potencjalnych sprawców – oraz kształtowanie pożądanych postaw społecznych (funkcja prewencyjno-wychowawcza). W obu Komentarzach zwraca się uwagę, że odpowiedzialność za zanieczyszczenie środowiska i zniszczenie ekosystemu oparta jest na zasadzie ryzyka (*x v!hv p!v p! fsfo*),⁶²⁵ co oznacza, że w przypadku tych czynów niedozwolonych doprowadzono do oderwania odpowiedzialności odszkodowawczej od zasady winy. Sprawca czynu niedozwolonego ponosi zatem odpowiedzialność niezależnie od elementu subiektywnego. Dowód braku winy nie zwalnia zatem sprawcy z odpowiedzialności – konieczne jest wykazanie odpowiednich przesłanek egzoneracyjnych.

Przedmiotem ochrony są zarówno środowisko jak i ekosystem. Środowisko definiuje się jako całość naturalnych i sztucznie zmodyfikowanych czynników naturalnych, które wpływają na przetrwanie i rozwój człowieka, w tym atmosferę, wodę, oceany, ziemię, złoża mineralne, lasy, użytki zielone, tereny podmokłe, dziką przyrodę, relikty przyrodnicze, relikty humanistyczne, formy ochrony przyrody, miejsca widokowe, miasta i wsie.⁶²⁶ Dla pojęcia ekosystemu nie wprowadzono jednak definicji ustawowej. Zgodnie z oboma Komentarzami, ekosystem obejmuje bioróżnorodność (zwierzęta, rośliny, mikroorganizmy), krajobraz (struktury skalne, jaskinie krasowe, lodowce, wulkany, gorące źródła)⁶²⁷ i formy ochrony przyrody (parki narodowe, rezerваты). Zarówno w Komentarzu CANS, jak i NSL podkreśla się, że z uwagi na ścisłe powiązanie obu przedmiotów ochrony – zanieczyszczenie środowiska może prowadzić do zniszczenia ekosystemu, a zniszczenie ekosystemu⁶²⁸ może generować wtórne zanieczyszczenie środowiska.⁶²⁹

Przesłanki odpowiedzialności sprawcy czynu niedozwolonego z art. 1229 Kodeksu cywilnego ChRL obejmują: (i) zanieczyszczenie środowiska lub zniszczenie ekosystemu, (ii) istnienie bezprawnej szkody, a także (iii) istnienie adekwatnego związku przyczynowo skutkowego między zdarzeniem wywołującym szkodę, a szkodą.

⁶²⁵ W dosłownym tłumaczeniu *x v!hv p!v p! fsfo* oznacza odpowiedzialność bez winy. Zob. również art. 1166 Kodeksu Cywilnego ChRL, który ogranicza odpowiedzialność na zasadzie ryzyka do przypadków przewidzianych w ustawie.

⁶²⁶ Zob. art. 2 Prawa ochrony środowiska (2014).

⁶²⁷ Odnosi się to zarówno do obiektów, które są cenne z uwagi na ich walory naturalne jak i naukowe oraz kulturowe.

⁶²⁸ Choć w Komentarzu CASS podkreśla się, że „nie dotyczy to każdego niszczenia ekosystemu”.

⁶²⁹ Jako przykład NSL podaje tu, że zanieczyszczenie środowiska polega na wprowadzaniu ścieków do wód lub ziemi i może prowadzić do niszczenia bioróżnorodności, tj. części ekosystemu. Niszczenie ekosystemu przez nadmierne wylesianie może prowadzić do erozji i pustoszczenia gleb, a zatem utraty odpowiednich funkcji środowiska. Mają być to jednak odrębne delikty.

(i) W Komentarzu NSL, definiuje się zanieczyszczenie środowiska z odwołaniem do art. 2 Prawa ochrony środowiska (2014) ocenia się, że polega ono na wprowadzaniu do środowiska substancji lub energii, które powodują niekorzystne zmiany jego właściwości (chemicznych, fizycznych, biologicznych) i mogą negatywnie oddziaływać na zdrowie i życie ludzi, produkcję oraz rozwój organizmów. Odpowiedzialność za szkody środowiskowe jest różnicowana ze względu na źródło zanieczyszczenia: emisję substancji (np. substancji toksycznych, materiałów radioaktywnych, patogenów) oraz emisję energii (np. ciepła, hałasu, wibracji). Zniszczenie ekosystemu wiąże się natomiast z ilościową i jakościową degradacją składników ekosystemu wskutek erozji gleby, pustynnienia, zmian klimatu i utraty bioróżnorodności spowodowanej nieracjonalną eksploatacją zasobów przez człowieka. W ocenie obu Komentarzy, zniszczenie wynika z nadmiernego, nieuzasadnionego wykorzystywania zasobów przez człowieka, które prowadzi do zmniejszenia ilości zasobów i jakości ekosystemu.⁶³⁰

(ii) W stosunku do przesłanki bezprawności szkody, zarówno NSL jak i CASS odnoszą się tu do szkód na osobie i mieniu, a także „innych uzasadnionych praw oraz interesów” osób fizycznych, prawnych lub organizacji nieposiadających osobowości prawnej. Z racji powiązania ze sobą przedmiotów ochrony jakimi są środowisko i ekosystem, szkoda nie jest zawężona tylko do szkody bezpośredniej, ale również do jej następstw – szkody pośredniej. W odróżnieniu od poprzednich przepisów ekologizacyjnych, w Komentarzu NSL ocenia się, że przesłanka bezprawności nie jest ograniczona do naruszenia norm prawa publicznego, lecz kluczowe jest tu faktyczne powstanie szkody – spowodowanie negatywnego uszczerbku na prawnie chronionym dobru. W Komentarzu CANS zwraca się uwagę, że sądy dla ustalenia przesłanki bezprawności szkody powszechnie odwołują się do państwowych standardów z zakresu ochrony środowiska uznając, że zachowania mieszczące się w tych normach nie rodzi odpowiedzialności sprawcy. W obu Komentarzach, stanowisko to jest jednak poddawane krytyce, ponieważ prowadzi do ograniczenia ochrony prawnej w przypadku powstania szkody mimo formalnego przestrzegania norm technicznych.⁶³¹

(iii) W odniesieniu do związku przyczynowego, w Komentarzu NSL stwierdza się, że jego ustalenie obejmuje zarówno aspekt materialny (obiektywny) jak i formalny – procesowy

⁶³⁰ W Komentarzu NSL podkreśla się, że zarówno w chińskim środowisku akademickim jak i w praktyce sądowej, rozumienie odpowiedzialności deliktowej za zniszczenie ekosystemu jest „znacznie gorsze” od rozumienia odpowiedzialności deliktowej za zanieczyszczenie środowiska i w związku z tym wymaga to „dalszych i pilnych” badań teoretycznych.

⁶³¹ W Komentarzu CANS proponuje się nawet regres w stosunku do Skarbu Państwa w przypadku ukształtowania „zbyt niskich standardów”. W takim przypadku problematyka szkody bezprawnej dotyka w chińskim piśmiennictwie zarówno bezprawności zachowania szkodzącego (*I boemoht vosfdi u*), jak i bezprawności skutków zachowania szkodzącego (*Fgphht vosfdi u*).

(subiektywny), a dowodzenie ma „wysoce naukowy i techniczny charakter”.⁶³² W tymże opracowaniu podkreśla się jednak, że ze względu na specyfikę szkód na środowisku i ekosystemie – ich kumulatywność, opóźnione ujawnienie skutków (*rbogv!yph*) i złożoność czynników powstawania – w praktyce sądowej i doktrynie zwraca się uwagę, na szczególne trudności dowodowe. W związku z tym, w chińskim systemie prawnym przyjęto zasadę domniemania związku przyczynowego. Polega ono na tym, że jeśli tylko udowodniono, że sprawca dokonał np. emisji określonych substancji, które mogą wpływać na życie lub zdrowie lub które mogą powodować odpowiednie szkody na mieniu i wystąpiła właśnie taka szkoda, to istnieje domniemanie związku przyczynowego. Komentatorzy odwołują się w tym kontekście do przeniesienia ciężaru dowodu ukształtowanego w ramach art. 1230 Kodeksu cywilnego ChRL oraz art. 6 i art. 7 Interpretacji NSL w sprawie sporów z tytułu odpowiedzialności za szkody w środowisku naturalnym (2023). Komentatorzy zwracają uwagę na racjonalność takiego rozwiązania z uwagi na „różnorodność” oraz „czasową odległość” skutków szkody w środowisku i ekosystemie. Przyjęcie zasady domniemania związku przyczynowego pozwala na ograniczenie obowiązków dowodowych po stronie poszkodowanego do przedstawienia tzw. dowodów wstępnych i przeniesieniem ciężaru wykazania braku związku przyczynowego na sprawcę.

W obu Komentarzach rozróżnia się prywatne postępowanie w zakresie zanieczyszczenia środowiska i zniszczenia ekosystemu oraz postępowanie środowiskowe w interesie publicznym. Komentatorzy zwracają jednak uwagę, że wszczęcie jednego postępowania nie wyklucza możliwości wszczęcia drugiego. W Komentarzu CANS postuluje się, aby indywidualni poszkodowani (podmioty prawa cywilnego) dołączały do postępowań (*ebc fo! di f*)⁶³³ prowadzonych przez prokuraturę w ramach postępowania środowiskowego w interesie publicznym.

W obu Komentarzach podkreślono konieczność wyraźnego odróżnienia odpowiedzialności za szkody na podstawie Tytułu VII Odpowiedzialność za zanieczyszczenia środowiska i zniszczenie ekosystemu od roszczeń wynikających z prawa sąsiedzkiego.⁶³⁴ W ocenie autorów obu Komentarzy, podstawowa różnica między tymi reżimami polega na tym, że roszczenia wynikające z prawa sąsiedzkiego: (i) są oparte na zasadzie winy, (ii) zakładają

⁶³² Szerzej nt. związku przyczynowego w chińskim systemie prawnym w literaturze niemieckojęzycznej, zob. Yuanshi Bu, *Bm fh f p fs! Uf jhe ft! E fin! u sf di u-!* w: Knut Benjamin Pißler (red.), *I boecvdi! e ft! di p ft j di fo! / jw jf di u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025 str. 626-7.

⁶³³ Dosłownie: jazda autostopem, złapać autostop.

⁶³⁴ W odróżnieniu od NSL, który powołuje się na przepisy kodeksowe dotyczące prawa sąsiedzkiego, CASS odwołuje się do dawnej podstawy prawnej – art. 90 Prawa deliktowego (2009).

fizyczną bliskość nieruchomości (nieruchomości sąsiednie) i (iii) dotyczą szczególnych rodzajów emisji⁶³⁵ ⁶³⁶.

ii. Art. 1230 Kodeksu cywilnego ChRL

Artykuł 1230 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi rozwinięcie i modyfikację dotychczasowych rozwiązań przewidzianych w art. 66 Prawa deliktowego (2009). Przepis ten normuje rozkład ciężaru dowodu w przypadku wystąpienia szkody wynikającej z zanieczyszczenia środowiska lub zniszczenia ekosystemu, wprowadzając szczególny reżim dowodowy odmienny od przyjętych reguł ogólnych z Tytułu I Księgi VII – Kodeksu cywilnego ChRL:

!

W Komentarzu CANS podkreśla się, że przyjęte rozwiązanie jest zbieżne z regulacjami zawartymi w ustawach szczególnych, w szczególności, Prawie o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia środowiska odpadami stałymi (2020), Prawie o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia wody (2017) oraz Interpretacji NSL w sprawie sporów z tytułu odpowiedzialności za szkody w środowisku naturalnym (2022). Zwraca się tu uwagę, że w przypadku „zwyczajnych” czynów niedozwolonych związek przyczynowy między zdarzeniem, a szkodą jest zazwyczaj bezpośredni i „łatwy do intuicyjnego wskazania”, stąd też ciężar dowodu spoczywa na poszkodowanym. Jednakże, ze względu na rozległość oddziaływania, różnorodność źródeł (wielość przyczyn) i opóźnione skutki zdarzenia wywołującego szkodę na środowisku i ekosystemie, ustalenie związku przyczynowego jest znacznie bardziej złożone. Z tego powodu, w postępowaniach dotyczących odpowiedzialności za zanieczyszczenie środowiska i zniszczenie ekosystemu, zarówno w Komentarzu CANS jak i NSL podkreśla się konieczność szczegółowego wykazania związku przyczynowo skutkowego (*z phv p*) w toku postępowania dowodowego.

⁶³⁵ NSL wymienia tu zanieczyszczenia powietrza i gleby, a także emisje hałasu i odpadów.

⁶³⁶ Opracowano na podstawie: Komentarz CANS, *Lt j hbl peq px jfe jhp !e fnj upx b*, str. 593-603; Komentarz NSL, *Lt j hbl peq px jfe jhp !e fnj upx b*, str. 500-16.

Przepis art. 1230 Kodeksu cywilnego ChRL prowadzi w praktyce do odwrócenie ciężaru dowodu, przenosząc go zasadniczo na sprawcę. W konsekwencji, poszkodowany zobowiązany jest jedynie do wykazania powstania szkody (i ustalenia jej rozmiaru). Natomiast na sprawcy spoczywa obowiązek wykazania brak związku przyczynowego między zdarzeniem wywołującym szkodę, a szkodą. Zgodnie z Komentarzami CANS i NSL, na poszkodowanym (powodzie) spoczywa jednak tzw. wstępny ciężar dowodowy (*di vcv! i fohn ph! fsfo*). Komentatorzy odwołują się tu do art. 6 Interpretacji NSL w sprawie sporów z tytułu odpowiedzialności za szkody w środowisku naturalnym (2023) w świetle, którego dla powstania domniemania związku przyczynowego wymaga się wykazania trzech okoliczności. Na podstawie tego dokumentu, poszkodowany jest zobowiązany do wykazania, że: (i) sprawca spowodował zanieczyszczenie, (ii) poszkodowany poniósł szkodę i (iii) istnieje bezpośrednia lub pośrednia korelacja (*hvbonyph*) między zdarzeniem wywołującym szkodę, a szkodą.

W obu Komentarzach zwraca się uwagę, że w niektórych przypadkach wystarczające jest wykazanie, że sprawca zainstalował urządzenia umożliwiające emisję szkodliwych substancji, nawet jeśli nie udowodniono samej ich emisji.⁶³⁷ W zakresie wykazania poniesienia szkody, w Komentarzach wskazuje się na konieczność określenia jej wartości obejmując zarówno rzeczywistą stratę (*ebn ovn! fn fsh fot*) jak i utracone korzyści (*mdevn! dft bot*). Ocena istnienia bezpośredniej lub pośredniej korelacji między zdarzeniem powodującym szkodę, a szkodą może być w ocenie komentatorów oparta o trzy modele oceny, tj. teorię prawdopodobieństwa (*hb jbo! yph! njmo*) i przyjęty w niej standard wiarygodnego uprawdopodobnienia, teorię epidemiologiczną (*z jv flz phv plhvboy*)⁶³⁸ lub teorię dowodów pośrednich (*k jck jfl gbo i foh! njmo*), której szczegółowa procedura została określona w Obwieszczeniu w sprawie zalecanych metod identyfikacji i oceny szkód w środowisku (wydanie drugie) (2014) przyjętym przez Ministerstwo Ochrony Środowiska.

W obu Komentarzach podkreśla się, że z uwagi na to, że odpowiedzialność za zanieczyszczenie środowiska lub zniszczenie ekosystemu jest oparta na zasadzie ryzyka, stąd dowód braku winy sprawcy nie zwalnia go z odpowiedzialności. Niemniej jednak, w Kodeksie cywilnym ChRL przewidziano okoliczności egzoneracyjne (*n jo flti j pv*) na podstawie, których sprawca może wyłączyć swoją odpowiedzialność za szkodę; są to: siła wyższa i powstanie szkody z winy poszkodowanego lub osoby trzeciej. Dodatkowo, sprawca może się również powoływać na wyjątki przewidziane w aktach prawnych rangi ustawowej, w

⁶³⁷ Z tego powodu, poszkodowany nie musi wskazywać jaka konkretna substancja była emitowana przez sprawcę.

⁶³⁸ Jest to teoria stosowana w sporach z tytułu błędów medycznych.

szczegółności art. 96 Prawa o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia wody (2017) i art. 91 Prawa ochrony środowiska morskiego (2023).⁶³⁹

iii. Art. 1231 Kodeksu cywilnego ChRL

Art. 1231 Kodeksu cywilnego ChRL stanowi rozwinięcie i doprecyzowanie art. 67 Prawa deliktowego (2009). Nowelizacja tego przepisu polegała na ujednoliceniu przedmiotu ochrony i rozszerzeniu katalogu przesłanek determinujących rozmiar obowiązku odszkodowawczego wielu sprawców szkód w środowisku lub ekosystemie. Chiński ustawodawca doprowadził do wyróżnienia „rodzaju stężenia i ilości emisji” i „sposobu, zakresu i stopnia” jako kryteriów dla oceny wysokości odszkodowania. Art. 1231 Kodeksu cywilnego jest przepisem szczególnym w stosunku do art. 1168, art. 1171 i art. 1172 Kodeksu cywilnego ChRL, które regulują odpowiednio solidarne i podzielne (proporcjonalne – częściowe) zasady naprawienia szkody:

!

Zgodnie z Komentarzami CANS i NSL art. 1231 Kodeksu cywilnego ChRL ma zastosowanie do szkody powstałej w zbliżonym czasie i na tym samym obszarze, która jest wynikiem jednej lub kilku przyczyn, za którą odpowiada dwóch lub więcej sprawców. Chiński legislator zdecydował się ukształtować zakres odpowiedzialności sprawców w zależności od zakresu i stopnia szkody w ekosystemie oraz ilości, rodzaju i stężenia szkodliwych emisji.⁶⁴⁰ W efekcie, w przypadku wielości podmiotów odpowiedzialnych za tę samą szkodę, odpowiedzialność każdego sprawcy może być określona indywidualnie, w takim zakresie naprawczym w jakim przyczynił się on do powstania szkody – *q sp'sbib!q bsuf*. Poszkodowany może z tego powodu żądać od każdego ze sprawców odszkodowania wyłącznie w wysokości odpowiadającej jego udziału w wyrządzeniu szkody. Taka konstrukcja ma na celu przede wszystkim ochronę interesów poszkodowanego, pozwala ona bowiem na egzekwowanie roszczenia od każdego ze sprawców.

⁶³⁹ Opracowano na podstawie: Komentarz CANS, *Lt j hb! pēq px jfē j m p !e fn! upx b*, str. 603-10; Komentarz NSL, *Lt j hb! pēq px jfē j m p !e fn! upx b*, str. 517-23.

⁶⁴⁰ Katalog przesłanek wpływających na zakres odpowiedzialności sprawców nie jest katalogiem zamkniętym.

W chińskim systemie prawnym, jeżeli za tę samą szkodę ponosi odpowiedzialność kilka osób, ich odpowiedzialność może kształtować się jako odpowiedzialność solidarna (*nǎobēi/jiǎofu*) lub odpowiedzialność częściowa (*bōgfǎ/jiǎofu*).⁶⁴¹

Zgodnie z art. 1168 Kodeksu cywilnego ChRL, jeżeli szkoda nastąpiła w wyniku zdarzenia będącego czynem niedozwolonym, który można przypisać różnym, lecz działającym wspólnie (*hǎpóhúqíh*) podmiotom, to sprawcy ponoszą odpowiedzialność solidarną (przyczyny kumulatywne). Dla zastosowania przepisu wymagane jest zatem porozumienie między sprawcami. Z kolei, na podstawie art. 1171 Kodeksu cywilnego ChRL, jeżeli dwóch lub więcej sprawców wyrządza szkodę, która może nastąpić w wyniku indywidualnych zdarzeń spowodowanych przez każdego ze sprawców z osobna (*gǎocíjǐ*),⁶⁴² to podmioty te ponoszą odpowiedzialność solidarną. W tym przypadku, zastosowanie odpowiedzialności solidarnej jest możliwe niezależnie od porozumienia między sprawcami – wystarczające jest bezpośrednie wyrządzenie szkody (przyczyny alternatywne). W efekcie, oba przepisy regulują odpowiedzialność solidarną w przypadku porozumienia między sprawcami (art. 1168 Kodeksu cywilnego ChRL) lub jego braku (art. 1171 Kodeksu cywilnego ChRL). Odpowiedzialność solidarna ma zatem zastosowanie w sytuacji, w której szkoda jest wynikiem jednej przyczyny lub kilku przyczyn za którą odpowiadają dwie lub więcej osób, a która powstałaby niezależnie od czynu zabronionego pozostałych współsprawców. Wymaga się tu zatem, aby szkoda mogła powstać w wyniku czynu niedozwolonego każdego z indywidualnych sprawców. Zachowanie każdego ze sprawców z osobna musi być zatem wystarczające do spowodowania szkody. Ciężar dowodu leży po stronie poszkodowanego, który w przypadku odpowiedzialności solidarnej sprawców musi wykazać, że każdy z nich mógłby indywidualnie spowodować szkodę. Odpowiedzialność solidarna utrzymuje się do momentu wyrównania szkody.

W Komentarzach CANS i NSL podważa się jednak możliwość kwalifikowania każdego zanieczyszczenia środowiska lub zniszczenia ekosystemu spowodowanego przez dwóch lub

⁶⁴¹ Por. art. 1172 Kodeksu cywilnego ChRL i art. 420 BGB (*Ufjǐnǐ bǎiwǎoh*). Na potrzeby niniejszej pracy przyjmuję tłumaczenie instytucji *qǐsǎjǐ pǎisǎjǐbǎohǎncǐjǐzǐ!* *Ufjǐnǐ bǎiwǎoh!* jako odpowiedzialności częściowej. Zob. Katarzyna Pałka, *Peqǐpxǐjǐfǐjǐjǐmǐpǐ! dǐdǐjǐpxǐbǐkǐblǐpǐsǐfǐnǐfǐjǐnǐ! obǐoǐjǐfǐfǐxǐoǐ! qǐsǐzǐdǐzǐoǐpxǐpǐ! xǐ! tǐqǐsǐbxǐbǐdǐ! uǐxǐ! cǐeǐxǐ! nǐfǐzǐdǐozǐdǐ*, Kwartalnik Prawa Prywatnego, vol. 1, 2021, str. 63; Ewa Bagińska, *Ufǐpsǐjǐ! peqǐpxǐjǐfǐjǐmǐpǐdǐjǐdǐdǐjǐpxǐfǐ! qǐsǎjǐ pǎisǎjǐbǎohǎncǐjǐzǐ! kǐblǐpǐ! lǐpǐodǐfǐjǐdǐkǐbǐ! tǐqǐsǐbxǐjǐfǐnǐpxǐfǐnǐpǐ! spǐpǐfǐoǐjǐ! dǐjǐbsǐvǐ! peqǐpxǐjǐfǐjǐmǐpǐdǐjǐeǐfǐnǐjǐupǐxǐfǐ! -xǐqǐsǐpxǐbeǐfǐoǐjǐfǐeǐpǐqǐsǐpcǐnfǐnǐbǐzǐlǐjǐ*, Gdańskie Studia Prawnicze, vol. 35, 2016, str. 58-63.

⁶⁴² W tym przepisie wykorzystano przesłankę wystarczającego zdarzenia (*vǐzǐjǐ*) powodującego szkodę, która oznacza, że każde indywidualne zachowanie sprawcy musi samodzielnie powodować szkodę. Czyny pozostałych sprawców wpływają w takim wypadku wyłącznie na zakres (wielkość) szkody, lecz nie sam fakt jej powstania. Kluczowe jest tu jednak, że nie można ustalić, które ze zdarzeń rzeczywiście wywołało szkodę, ale każde z nich mogło ją potencjalnie wyrządzić.

więcej sprawców w ramach odpowiedzialności solidarnej.⁶⁴³ W chińskim systemie prawnym odpowiedzialność solidarna jest bowiem wyjątkiem. W praktyce orzeczniczej powszechnie przyjmuje się, że w przypadku wielości sprawców, domyślnie stosuje się odpowiedzialność częściową.⁶⁴⁴ Rozwiązanie to wynika z faktu, że co do zasady, poszkodowani pozywają duże przedsiębiorstwa, które – według Komentarza CANS – niekoniecznie są głównymi sprawcami szkodliwych emisji, a które następnie dochodzą roszczeń regresowych od licznych, mniejszych (i często niewypłacalnych) podmiotów. W przypadku wielości sprawców odpowiedzialność solidarna, w tym odpowiedzialność solidarna za szkodę w środowisku lub ekologiczne, zastosowanie znajduje z reguły art. 1172 Kodeksu cywilnego ChRL, który stanowi, że jeżeli dwie lub więcej osób doprowadza do zdarzenia wywołującego tę samą szkodę, to każdy ze sprawców ponosi odpowiedzialność (częściową) odpowiedzialność. Do zastosowania odpowiedzialności częściowej nie jest w takim wypadku wymagany współudział sprawców. Zastosowanie odpowiedzialności częściowej będzie miało miejsce, gdy poszkodowany jest w stanie udowodnić, że każdy ze współsprawców wyrządziłby indywidualnie szkodę, a szkoda powstała jest w wyniku skumulowania kilku przyczyn, które samodzielnie nie wywołałyby szkody, a za które odpowiadają dwie lub więcej osoby. W przypadku odpowiedzialności częściowej, szkoda wynika zatem z równoległych czynów, które nie mogłyby samodzielnie doprowadzić do powstania szkody. Sprawcy są tu natomiast obciążeni obowiązkiem wynagrodzenia tylko tej części szkody, którą wyrządzili samodzielnie.

Po ustaleniu, która z zasad współodpowiedzialności za szkodę będzie miała zastosowania następuje obliczenie wysokości szkody, którą nie

w

S

/

faktycznego w jakim przyczyniły się one do powstania szkody, w szczególności stopień i ilości wyemitowanych substancji zanieczyszczających.⁶⁴⁶

iv. Art. 1232 Kodeksu cywilnego ChRL

Na mocy art. 179 § 2 Kodeksu cywilnego ChRL do chińskiego systemu prawa prywatnego włączono instytucję charakterystyczną dla tradycji prawnej krajów *dǎn nǚ pǒ!mǔx!* – odszkodowanie karne (*qǔo jǔwǎ! ēbn bhǔ!*). Z uwagi na szczególną doniosłość interesu publicznego w obszarze ochrony środowiska, chiński ustawodawca przewidział zatem możliwość nałożenia na niektórych sprawców szkody szczególnej sankcji pieniężnej:

!

W obu Komentarzach zwraca się uwagę, że występowanie odszkodowania karnego obok odszkodowania kompensacyjnego było już obecne w chińskim systemie prawnym jako szczególna sankcja czynu niedozwolonego, w tym m.in. w przypadku odpowiedzialności za wady produktu lub żywności. W świetle Komentarzy wyłaniają się dwie podstawowe funkcje odszkodowania karnego. Po pierwsze, ukaranie sprawcy, którego delikt cechuje wina umyślna. Po drugie, efekt prewencji generalnej, tj. odstraszenie potencjalnych sprawców przed podejmowaniem podobnych czynów w przyszłości.⁶⁴⁷ Zarówno w Komentarzu CANS, jak i NSL podkreśla się, że ukształtowanie instytucji odszkodowania karnego dla odpowiedzialności za zanieczyszczenia środowiska lub niszczenia ekosystemu wynika z charakteru deliktu, który polega na naruszeniu interesu publicznego.

Na podstawie Komentarzy CANS i NSL widoczna jest zasadnicza rozbieżność w interpretacji art. 1232 Kodeksu cywilnego ChRL, która dotyczy zakresu podmiotów uprawnionych do dochodzenia odszkodowania karnego. W ocenie Komentarza CANS, prawo do odszkodowania karnego przysługuje wyłącznie podmiotom prawa cywilnego (*nǚ jǔgb! i vǔ!*). W ocenie Komentarza CANS, oznacza to, że stosowanie art. 1232 Kodeksu cywilnego ChRL

⁶⁴⁶ Opracowano na podstawie: Komentarz CANS, *Lǔ jǔhb! pǔq pǔ jǔfē jǔm pǔ !ē fǔnǔ! pǔpǔ b*, str. 610-7; Komentarz NSL, *Lǔ jǔhb! pǔq pǔ jǔfē jǔm pǔ !ē fǔnǔ! pǔpǔ b*, str. 524-31.

⁶⁴⁷ W Komentarzu CANS zwraca się także uwagę, że w przypadku postępowań z tytułu odpowiedzialności za zanieczyszczenia środowiska i zniszczenia ekosystemu, poszkodowany może nie być w stanie oszacować dokładnej wartości szkody i korzyści osiągnął sprawca swoim czynem niedozwolonym. W związku z tym, odszkodowanie karne może być także korzystne z punktu widzenia niedoszacowania zakresu szkody.

jest możliwe jedynie w ramach indywidualnych postępowań środowiskowych z art. 1229 Kodeksu cywilnego ChRL, dotyczących spraw, w których poszkodowany działa we własnym imieniu i we własnym interesie. Takie ujęcie powoduje wyłączenie możliwości dochodzenia odszkodowania karnego w ramach postępowań prowadzonych w interesie publicznym przez prokuraturę i organizacje społeczne.⁶⁴⁸ W przeciwieństwie do stanowiska prezentowanego w Komentarzu CANS, w Komentarzu NSL podkreślono, że prawo do odszkodowania karnego nie jest ograniczone wyłącznie do postępowań indywidualnych. W Komentarzu NSL przyjmuje się, że uprawnienie do odszkodowania karnego nie jest ograniczone wyłącznie do postępowań indywidualnych i cywilnoprawnych stosunków zobowiązaniowych *t fōt v! t us jhup*. W uzasadnieniu NSL wynika to z faktu, że art. 1229-1233 Kodeksu cywilnego ChRL mają charakter przepisów ogólnych w zakresie odpowiedzialności za zanieczyszczenia środowiska i zniszczenie ekosystemu. Natomiast art. 1234-1235 Kodeksu cywilnego ChRL – regulujące postępowania środowiskowego w interesie publicznym – są przepisami szczególnymi. Z tego założenia, w Komentarzu NSL wyprowadza się wniosek, że brak jest podstaw do wyłączenia możliwości dochodzenia odszkodowania karnego w ramach postępowań o charakterze publicznym. Rozszerzająca wykładnia art. 1232 Kodeksu cywilnego ChRL w Komentarzu NSL prowadzi w efekcie do uznania, że odszkodowanie karne przysługuje również podmiotom występującym w interesie publicznym, tj. organizacjom społecznym i reprezentującym Skarb Państwa.⁶⁴⁹

Poza powyższymi rozbieżnościami w obu Komentarzach w taki sam sposób identyfikuje się trzy przesłanki kształtujące prawo do odszkodowania karnego na podstawie art. 1232 Kodeksu cywilnego ChRL. Po pierwsze zanieczyszczenie środowiska lub niszczenie ekosystemu musi nastąpić z naruszeniem prawa. Jako przykład naruszenia prawa, w Komentarzu NSL podaje się kontynuowanie wznoszenia budynku bez przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko po uprzednim nakazie zaprzestania budowy; kontynuowanie odprowadzania zanieczyszczeń bez uzyskania pozwolenia po uprzednim nakazie zaprzestania emisji; unikanie kontroli lub manipulowanie danymi o emisjach; produkowanie lub używanie zabronionych substancji (np. pestycydów). W Komentarzu CANS podkreśla się problem w

⁶⁴⁸ Należy tu jednak podkreślić, że organizacje społeczne są podmiotami prawa cywilnego w świetle Kodeksu cywilnego ChRL. Ponadto stanowisko na rzecz wyłączenia podmiotów reprezentujących Skarb Państwa wymagałoby również precyzyjnego rozróżnienia między podmiotami prawa cywilnego i prawa publicznego, czego w Komentarzu CANS nie dokonano.

⁶⁴⁹ Teza NSL o ogólnym charakterze przepisów art. 1229-1233 Kodeksu cywilnego ChRL nie jest jednak poparta w ramach wykładni systemowej i funkcjonalnej. Roszczenia z Art. 1234-1235 Kodeksu cywilnego ChRL, mają własną strukturę i cel normatywny, mieszczą się one poza reżimem klasycznego modelu poszkodowany-sprawca. Stąd też podobnie jak w przypadku argumentacji z Komentarza CANS można uznać ją za nieprzekonującą.

identyfikacji tego co należy uznać za bezprawne w ramach zakresu „przepisów prawa” (*gǒmǎ/hǔ pǐ fǎ*). Jest to związane w doktrynie sporem czy ma dotyczyć to przepisów ustawowych uchwalanych przez OZPL lub Stały Komitet OZPL, czy może to obejmować także aktów prawnych rangi rozporządzeń, które są uchwalane przez Radę Państwa. Ostatecznie, Komentarz CANS traktuje „przepisy prawa” w węższym zakresie, tj. uchwalane jedynie przez OZPL lub Stały Komitet OZPL. Natomiast Komentarz NSL w szerszym, obejmując także tym pojęciem akty prawne stanowione przez Radę Państwa.

Po drugie, w odróżnieniu do reżimu odpowiedzialności kompensacyjnej uregulowanego w art. 1229 Kodeksu cywilnego ChRL, który oparto na zasadzie ryzyka (*xǔ/hǔ pǎn pǐ fǎfǒ*), odszkodowanie karne opiera się na zasadzie winy (*hǔ pǎn pǐ*). W Komentarzu CANS zwraca się uwagę, że dotyczy to wyłącznie winy umyślnej, zarówno w charakterze zamiaru bezpośredniego (*é pǎn! é jǐ fǎwǔ*), jak i zamiaru ewentualnego (*é pǎn! fǔ fǒu bǎnǐ*). Odszkodowanie karne nie będzie zatem przysługiwać w przypadku winy nieumyślnej – niedbalstwa (*hǔ pǐ jǐ*) i rażącego niedbalstwa (*i pǒ hēb! hǔ pǐ jǐ*), nawet jeśli sprawca mógł z łatwością przewidzieć skutki swojego działania. Podobne stanowisko przyjęto także w Komentarzu NSL, zgodnie z którym przesłanką dochodzenia odszkodowania karnego jest „działanie umyślne” (*hǔ zǐ yǐ pǎn fǎ*) po stronie sprawcy. W rezultacie odszkodowanie karne ma charakter kwalifikowany, a ciężar dowodu w zakresie istnienia winy umyślnej spoczywa na poszkodowanym.

Po trzecie, przesłanką zasądzenia odszkodowania karnego na podstawie art. 1232 Kodeksu cywilnego ChRL jest zaistnienie szkody, której następstwem są „poważne skutki” (*zǒu i pǒh! i pǎn pǐ*). Chiński ustawodawca nie definiuje jednak, co należy rozumieć przez „poważne skutki”, pozostawiając tę ocenę orzecznictwu i doktrynie. W Komentarzu CANS podaje się jako przykład „poważnych skutków” śmierć człowieka lub trwały uszczerbek na zdrowiu.⁶⁵⁰ Jednocześnie, zastrzeżono tu, że katalog ten nie jest zamknięty, a za wystarczająco „poważne” mogą być uznane także inne skutki, których charakter polega na oddziaływaniu na dużą część populacji. W Komentarzu NSL zwrócono także uwagę na nieostrość przesłanki „poważnych skutków” i ograniczenie możliwości oparcia jej wykładni na analogicznych regulacjach Kodeksu cywilnego ChRL.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ Podobnie dla art. 47 Prawa deliktowego (2009) lub art. 55 Prawa konsumenckiego (2013).

⁶⁵¹ W szczególności, nie odniesiono się tu do art. 1185 Kodeksu cywilnego ChRL (ochrona własności intelektualnej) lub art. 1207 Kodeksu cywilnego ChRL (odpowiedzialność za produkt), mimo że również w tych przepisach chiński ustawodawca posługuje się pojęciem „poważnych skutków” jako miernika naruszenia. W Komentarzu NSL nie zaproponowano jednak autonomicznej definicji tego pojęcia.

Na zakończenie rozważań w Komentarzach CANS i NSL podkreślono konieczność określenia wysokości odszkodowania karnego w sposób „proporcjonalny”, tak aby ograniczyć arbitralność orzecznictwa i zapewnić przewidywalność rozstrzygnięć przy jego ustalaniu. W opracowaniach zwraca się uwagę, że nie ustanowiono ustawowego mechanizmu określania wysokości odszkodowania karnego, co powoduje istotne wyzwanie dla praktyki sądowej i pewności prawa. W Komentarzu NSL odwołano się do dorobku chińskiej doktryny, w świetle której górny limit odszkodowania karnego odpowiada trzykrotnej wartości odszkodowania kompensacyjnego przysługującego z tytułu poniesionej szkody.⁶⁵² Na podstawie Komentarza CANS uznano, że przy ustaleniu wysokości odszkodowania karnego, sąd powinien uwzględniać m.in. sytuację majątkową podmiotu odpowiedzialnego za szkodę, jego motyw działania, rzeczywistą zdolność do wykonania orzeczenia, a także wcześniej otrzymane sankcje administracyjne. Celem przyjęcia takich mierników dla ustalenia wysokości odszkodowania ma być zapewnienie, że odszkodowanie karne spełni funkcję represyjną, nie prowadząc jednocześnie do rażącego i niewspółmiernego obciążenia sprawcy. Stosunkowo zbieżne mierniki przyjęto także w Komentarzu NSL, w którym zwrócono uwagę, że dla obliczenia wartości odszkodowania karnego należy uwzględniać rodzaj i wartość emisji, skutki dla poszkodowanego, korzyści osiągnięte z tytułu czynu niedozwolonego, możliwości ekonomiczne sprawcy, otrzymanie sankcji administracyjnej lub karnej, a także standard życia w miejscu wystąpienia szkody oraz skutki społeczne naruszenia.⁶⁵³

v. Art. 1233 Kodeksu cywilnego ChRL

Kolejny z przepisów ekologizacyjnych Tytułu VII Księgi – Prawo deliktowe, to art. 1233 Kodeksu cywilnego ChRL. Wzorem normatywnym dla tego przepisu jest art. 68 Prawa deliktowego (2009). Nowelizacja przepisu wynikała z potrzeby ujednolicenia terminologii w ramach całego Tytułu VII – Odpowiedzialność za zanieczyszczenia środowiska i zniszczenie ekosystemu. W aktualnym stanie prawnym, art. 1233 Kodeksu cywilnego ChRL reguluje szczególną podstawę prawną dla regresów w sprawach z tytułu zanieczyszczenia środowiska i zniszczenia ekosystemu:

⁶⁵² Chociaż na podstawie art. 10 Interpretacji NSL w sprawie odszkodowań karnych dotyczących postępowań cywilnych z zakresu ochrony środowiska naturalnego, ograniczono wartość odszkodowania karnego do 2-krotnej wartości szkody. Zob. Interpretacja NSL w sprawie odszkodowań karnych dotyczących postępowań cywilnych z zakresu ochrony środowiska naturalnego (2022).

⁶⁵³ Opracowano na podstawie: Komentarz CANS, *Lt j hb! pēq px jfē jmo p !e fmj upx b*, str. 617-24; Komentarz NSL, *Lt j hb! pēq px jfē jmo p !e fmj upx b*, str. 532-9.

zazwyczaj sprawca, a nie osoba trzecia jest znany poszkodowanemu i jest objęty ochroną ubezpieczeniową od szkód w środowisku i ekosystemie.

Na podstawie Komentarza CANS i NSL, osoba trzecia to podmiot, który pośrednio spowodował zdarzenie doprowadzające do zanieczyszczenia środowiska lub zniszczenia ekosystemu. Kluczowy jest tu brak porozumienia lub współpracy (współsprawstwo) między sprawcą a osobą trzecią, a także brak stosunku podporządkowania (np. relacja pracownicza). W ocenie obu Komentarzy, przez osobę trzecią w rozumieniu przepisu art. 1233 Kodeksu cywilnego ChRL należy rozumieć podmiot, który nie jest bezpośrednim emitentem zanieczyszczeń, ani nie sprawuje kontroli nad źródłem emisji, lecz którego działanie pośrednio doprowadziło do powstania szkody w środowisku lub ekosystemie (przykładowo poprzez uszkodzenie urządzeń ochronnych). Działanie osoby trzeciej nie może zatem polegać na bezpośrednim spowodowaniu zanieczyszczenia środowiska lub zniszczenia ekosystemu, gdyż w takim wypadku osobę trzecią należałoby kwalifikować jako współsprawcę szkody i w konsekwencji kwalifikować odpowiedzialność według normy regulującej odpowiedzialność wielu sprawców (art. 1231 Kodeksu cywilnego ChRL). W Komentarzu NSL jako przykład zastosowania art. 1233 Kodeksu cywilnego ChRL podano sytuację, w której przedsiębiorstwo budowlane uszkadzając instalację odwodnienia zakładów górniczych, prowadzi do zrzutu ścieków i zanieczyszczenia okolicznej hodowli ryb. W takim przypadku właściciel hodowli (poszkodowany) może dochodzić odszkodowania od zakładu górniczego (sprawcy), który po naprawieniu szkody może dochodzić roszczenia regresowego wobec przedsiębiorstwa budowlanego (osoby trzeciej).⁶⁵⁵

vi. Art. 1234 Kodeksu cywilnego ChRL

Dwa ostatnie przepisy Tytułu VII Księgi – Prawo deliktowe są przepisami szczególnymi regulującymi postępowanie środowiskowe w interesie publicznym:

⁶⁵⁵ Opracowano na podstawie: Komentarz CANS, *Lt j hb! pēq px jfē jn p !e fnj upx b*, str. 624-30; Komentarz NSL, *Lt j hb! pēq px jfē jn p !e fnj upx b*!str. 540-7.

Zarówno w Komentarzu CANS jak i NSL z powołaniem się na art. 1229 Kodeksu cywilnego ChRL, zwraca się uwagę, że podstawowym kryterium pozwalającym na odróżnienie postępowania środowiskowego w interesie publicznym od postępowania w interesie prywatnym jest obiektywny charakter czynu niedozwolonego. Kryterium obiektywności polega na ocenie sprzeczności zachowania sprawcy z przepisami państwowymi (*h v p k p! h v p p h*).

W Komentarzach zwrócono uwagę na różnicę w rozumieniu przepisów państwowych w prawie karnym i cywilnym. W zależności od gałęzi prawa, przepisy państwowe mogą być zatem interpretowane w sposób wąski lub szeroki. Wąska interpretacja obejmuje ustawy, decyzje OZPL lub Stałego Komitetu OZPL, a także rozporządzenia Rady Państwa i ministerstw szczebla centralnego oraz standardy. Szeroka interpretacja obejmuje także akty prawa miejscowego i plany (dokumenty) KPCh. W ocenie komentatorów, interpretacja przepisów państwowych w prawie cywilnym jest szeroka, a zatem obejmuje nie tylko ustawy i rozporządzenia, ale również standardy – zarówno państwowe⁶⁵⁶ jak i nie pochodzące od organów państwowych, tj. standardy branżowe – oraz dokumenty publikowane przez KPCh. Z tego powodu ocena kryterium obiektywności czynu niedozwolonego może zostać oparta na szerokiej gamie aktów normatywnych.

W obu Komentarzach zwraca się uwagę na niewykształcenie definicji szkody w środowisku naturalnym (*t i f o h u b j i v b k p h! t v o i b j*) i toczący się spór w doktrynie co do jej zakresu. Podkreśla się w szczególności potrzebę doprecyzowania tego pojęcia i wyraźnego rozróżnienia go od pojęcia szkody w środowisku (*i v b k p h! t v o i b j*), które występuje w postępowaniu w interesie prywatnym na podstawie art. 1229 Kodeksu cywilnego ChRL. W celu wyjaśnienia, doprecyzowania zakresu obu czynów niedozwolonych, zarówno w Komentarzu CANS, jak i NSL odwołano się do Obwieszczenia w sprawie zalecanych metod identyfikacji i oceny szkód w środowisku (wydanie drugie) (2014). Komentatorzy zwracają uwagę, że pojęcie szkody w środowisku obejmuje mierzalne, obiektywnie i obserwowalne niekorzystne zmiany, które skutkują rozstrojem zdrowia (szkodą na osobie), spadkiem wartości rzeczy, a także uszczerbkiem majątkowym związanym z obniżeniem zdolności usługowych środowiska. Tego rodzaju szkoda odnosi się zatem do interesu jednostki, w szczególności osób fizycznych.

⁶⁵⁶ Jak wspomniano przy analizie art. 294 Kodeksu cywilnego ChRL, przepisy państwowe odnoszą się do standardów kodowanych jako GB będących odpowiednikami norm ISO. Zob. Prawa o standaryzacji (2017).

Z kolei szkoda w środowisku naturalnym z art. 1234 i 1235 Kodeksu cywilnego ChRL dotyczy zmian w cechach fizycznych, chemicznych lub biologicznych środowiska, które są bezpośrednim lub pośrednim skutkiem zanieczyszczenia środowiska lub zniszczenia ekosyste

państwowymi” obejmuje odpowiednie ministerstwa,⁶⁵⁹ prokuraturę⁶⁶⁰ i organy lokalnej administracji.⁶⁶¹ Do kategorii „organizacji uprawnionych przepisami prawa”, które są uprawnione do naprawienia środowiska naturalnego na podstawie art. 1234 Kodeksu cywilnego ChRL należą natomiast organizacje pozarządowe, które jako swój cel statutowy deklarują działalność na rzecz ochrony środowiska.⁶⁶²

W Komentarzach CANS i NSL zwraca się uwagę, że naprawa środowiska naturalnego (*ti fohub ji vbok ph! yjgv*) polega na przywróceniu go do stanu poprzedniego (*i v gv!zvbo i vboh*) na podstawie art. 179 § 5 Kodeksu cywilnego ChRL. W związku z tym, podstawowym celem art. 1234 Kodeksu cywilnego ChRL nie jest kompensacja monetarna za szkodę, lecz odtworzenie (restytucja) środowiska naturalnego do stanu sprzed powstania szkody. W obu Komentarzach odniesiono się tu do działań naprawczych polegających na przywróceniu do stanu początkowego (*kj!bo! i vboh! j*),⁶⁶³ tj. stanu sprzed wystąpienia zanieczyszczenia środowiska lub zniszczenia ekosystemu.⁶⁶⁴

Ze względu na specyfikę szkód w środowisku naturalnym, ograniczenia w środkach technologicznych i wysokość kosztów, w Komentarzach CANS i NSL wyróżniono dwa typy działań naprawczych, tj. podstawowe działania naprawcze (*i v!k!j! yjgv*) i uzupełniające działania naprawcze (*u!eb fyjgv*).⁶⁶⁵

⁶⁵⁹ Zob. np. art. 89 § 2 Prawa ochrony środowiska morskiego (2023); art. 122 Prawa o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia środowiska odpadami stałymi (2020); art. 68 Prawa leśnego (2020).

⁶⁶⁰ W sytuacji powzięcia informacji o szkodzie na środowisku naturalnym przez prokuraturę, ma ona obowiązek ogłoszenia informacji o tym fakcie. Ogłoszenie rozpoczyna bieg 30 dniowego terminu, po upływie którego, jeśli inne uprawnione podmioty nie podejmą się sprawy, prokuratura podejmuje je z urzędu. Zob. Decyzja w sprawie promowania praworządności (2014). Decyzja została implementowana Obwieszczeniem Prokuratury w sprawie implementacji Decyzji KPCh (2015).

⁶⁶¹ Na podstawie programu opublikowanego przez organy KPCh i Rady Państwa, Rada Państwa deleguje kompetencje do prowadzenia postępowań środowiskowych w interesie publicznym administracji szczebla miasta (*ti j!k! j i fohgv*) i administracji szczebla prowincji (*ti fohk! j i fohgv*) w ramach ich właściwości terytorialnej. Zob. Program reformy systemu odszkodowań za szkody w środowisku naturalnym (2017).

⁶⁶² Są to organizacje zarejestrowane, specjalizujące się w działaniach na rzecz ochrony środowiska i funkcjonujące przez minimum 5 lat. Zob. art. 58 Prawa ochrony środowiska (2014).

⁶⁶³ W ocenie NSL, określenie stanu wyjściowego ma być dokonywane w oparciu o dostępne statystyki sprzed 3 lat przed okresem wystąpienia szkody lub wykorzystaniem danych z podobnych terenów, w których działanie sprawcy nie doprowadziło do wystąpienia szkody.

⁶⁶⁴ Komentarz NSL stopniuje osiągnięcie stanu wyjściowego poprzez wstępne osiągnięcie stanu akceptowalnego ryzyka (*l!f!k!jfti pv!gfohy!bo! ti v!j! ph*). Stan akceptowalnego ryzyka odnosi się to do zmniejszania stopnia zanieczyszczenia środowiska i określania dopuszczalnego poziomu ryzyka dla zdrowia ludzkiego lub ekosystemu. Ma on zastosowanie w sytuacji niezbędnych i koniecznych napraw przeprowadzanych tuż po wystąpieniu szkody w środowisku naturalnym, aby zapobiec rozprzestrzenianiu się substancji zanieczyszczających i zmniejszyć stężenie substancji zanieczyszczających w środowisku.

⁶⁶⁵ Tutaj należy zwrócić uwagę, że przy omówieniu sposobów naprawy szkody w obu Komentarzach odwołano się do mechanizmów ustanowionych w ramach Dyrektywy 2004/35/WE w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu, Dziennik Urzędowy L 143, 30/04/2004 P. 0056 – 0075. Por. np. z Rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie działań naprawczych, Dz.U. poz. 1396.

Zgodnie z oboma Komentarzami, w pierwszej kolejności podejmuje się podstawowe działania naprawcze, gdy przywrócenie elementów środowiska naturalnego do stanu początkowego lub stanu zbliżonego jest możliwe w miejscu powstania szkody. Celem podstawowych działań naprawczych jest odtworzenie uszkodzonych składników środowiska, np. poprzez zalesienie terenu po bezprawnej wycince drzew. Warunkiem dla zastosowania podstawowych działań naprawczych jest jednak techniczna wykonalność naprawy i proporcjonalność kosztów.

W przypadku uzupełniających działań naprawczych, w Komentarzach CANS i NSL występuje rozbieżność co do rozumienia tego pojęcia. Zgodnie z Komentarzem CANS, do uzupełniających działań naprawczych zalicza się działania podejmowane przez organy państwowe lub podmioty trzecie (z inicjatywy organu publicznego), których kosztami jest obciążony sprawca szkody, wraz z następczą, przymusową edukacją środowiskową. W odróżnieniu od Komentarza CANS, w Komentarzu NSL uzupełniające działania naprawcze dotyczą sytuacji, gdy przywrócenie stanu początkowego w miejscu wystąpienia szkody nie jest możliwe lub byłoby nieproporcjonalnie kosztowne. W świetle Komentarza NSL te środki zaradcze są związane z alternatywnymi schematami działań w myśl sentencji „ten sam region, inne miejsce”, „ta sama funkcja, inny gatunek”, „ta sama jakość, inna ilość”. Działania te mają być zatem podejmowane poza miejscem powstania szkody i z możliwym wykorzystaniem gatunków *fy/t jw*, o ile będzie to pozwalać na przywrócenie zbliżonych funkcji środowiska naturalnego.

Równocześnie, Komentarze CANS i NSL uznają także kompensacyjne środki zaradcze. Taka metoda naprawy może mieć jednak miejsce dopiero, gdy naprawienie szkody w środowisku naturalnym nie jest możliwe w rozsądnym terminie lub jest niemożliwe z powodu dostępnych technologii lub nadmiernych kosztów. Wówczas działania naprawcze są podejmowane przez podmiot trzeci z inicjatywy organu administracji publicznej, a kosztami obciąża się sprawcę szkody.

W Komentarzach CANS i NSL poświęcono także szczególną uwagę planom naprawy środowiska naturalnego. Plany te sporządzane są na wniosek sądu przez wyspecjalizowane podmioty (państwowe lub niepaństwowe) i stanowią one następnie załączniki do wyroku, pełniąc funkcję wytycznych dla stosowania środków zaradczych. W Komentarzu CANS krytycznie odniesiono się do praktyki sądów, które zdaniem autorów komentarza, zatwierdzają

plany naprawy środowiska naturalnego bez uprzedniej weryfikacji ich racjonalności i wykonalności.⁶⁶⁶

vii. Art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL

Przed uchwaleniem Kodeksu cywilnego ChRL zakres kompensacji za szkody w środowisku naturalnym nie był uregulowany w jednolity sposób w ramach jednego aktu prawnego rangi ustawowej. W stanie prawnym sprzed uchwalenia Kodeksu cywilnego ChRL, zakres odszkodowania za szkody w środowisku naturalnym był określony na podstawie polityk⁶⁶⁷ i Interpretacji NSL.⁶⁶⁸ Wraz z uchwaleniem art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL doprowadzono do ujednolicenia dotychczasowych regulacji:

!

Zarówno w Komentarzu CANS, jak i NSL analiza znaczenia art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL została oparta na aktach prawnych obowiązujących przed wejściem w życie Kodeksu cywilnego ChRL.⁶⁶⁹ W ocenie autorów Komentarza CANS, wprowadzenie zamkniętego katalogu wyznaczającego zakres odpowiedzialności przy postępowaniach

⁶⁶⁶ Opracowano na podstawie: Komentarz CANS, *Lt j hb! pęq px jfe jmp !e fnj upx b*, str. 630-42; Komentarz NSL, *Lt j hb! pęq px jfe jmp !e fnj upx b*, str. 548-65.

⁶⁶⁷ Program pilotażowy reformy systemu odszkodowań za szkody w środowisku naturalnym (2015).

⁶⁶⁸ W szczególności, zob. Interpretacja NSL w sprawie cywilnoprawnych postępowań środowiskowych w interesie publicznym (2015).

⁶⁶⁹ W Komentarzach ograniczono się do analizy trzech aktów prawnych, tj. Programu pilotażowego reformy systemu odszkodowań za szkody w środowisku naturalnym (2015), Interpretacji NSL w sprawie cywilnoprawnych postępowań środowiskowych w interesie publicznym (2015) i Obwieszczenia w sprawie zalecanych metod identyfikacji i oceny szkód w środowisku (wydanie drugie) (2014).

środowiskowych w interesie publicznym na podstawie art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL, doprowadziło do ujednolicenia dotychczasowej praktyki sądowej i pozwala na ograniczenie uznaniowości w stosowaniu prawa.

W Komentarzach CANS i NSL dokonano rozróżnienia roszczeń z art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL na dwie kategorie, tj. na roszczenia związane z (czasową lub trwałą) utratą funkcji środowiska naturalnego (pkt 1 i 2 art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL) i roszczenia związane z kosztami naprawienia szkody (pkt 3, 4 i 5 art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL).

Według Komentarzy CANS i NSL funkcje użytkowe środowiska naturalnego z pkt 1 art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL dotyczą m.in. funkcji: zaopatrzeniowych (np. dostęp do wody), regulacyjnych (np. ochrona przed powodzią) i kulturowych (np. turystyka). Straty powstałe w wyniku czasowej utraty funkcji środowiska naturalnego dotyczą okresu od momentu powstania szkody do zakończenia jej naprawienia, tj. przywróceniu środowiska naturalnego do stanu początkowego (*ky jo! i vbohib j*). Straty z tytułu czasowej utraty funkcji środowiska są zatem ustalane do momentu usunięcia lub ograniczenia zanieczyszczeń oraz przywrócenia pierwotnej wartości użytkowej środowiska naturalnego, w tym wyeliminowania szkodliwego wpływu zanieczyszczeń na zdrowie ludzi i ekosystem.

Trwała utrata funkcji środowiska naturalnego z art. 1235 pkt 2 Kodeksu cywilnego ChRL występuje w sytuacji, gdy naprawienie szkody na środowisku naturalnym jest na tyle złożone, że przywrócenia środowiska naturalnego do stanu początkowego jest utrudnione (*oboz fi v gv*). Sąd oceniając możliwość przywrócenia środowiska naturalnego do stanu początkowego powinien dokonać analizy kosztów i korzyści (*di fohc fo! y p p j gfo y*). Uznanie szkody polegającej na trwałej utracie funkcji środowiska naturalnego nie oznacza automatycznie, że naprawienie jest technicznie niemożliwe. Trwała utrata funkcji może jednak oznaczać konieczność odstąpienia od działań naprawczych ze względu na niewspółmierność kosztów i korzyści – np. w przypadku szkód jądrowych lub zanieczyszczenia ołowiem. W takich sytuacjach, sąd może zasądzić odszkodowanie, którego wysokość ustala się na podstawie opinii biegłych.

Koszty określone w pkt 3, 4 i 5 art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL nie są ograniczone do samych działań naprawczych, ale obejmują także koszty monitorowania, nadzoru i oceny efektywności wdrożenia planów naprawy środowiska naturalnego. W Komentarzu CANS i NSL zwraca się uwagę, że postępowania dotyczące szkód w środowisku naturalnym mają wysoce sformalizowany charakter, a ustalenie zakresu i skutków szkody wymaga specjalistycznej wiedzy i dostępu do technik. Organy administracji publicznej, organizacje pozarządowe i prokuratura, jako podmioty uprawnione do wszczęcia postępowania w interesie

publicznym, nie dysponują wystarczającym zapleczem technicznym, które pozwalałoby na samodzielne przeprowadzenie identyfikacji szkody i oceny jej zakresu. Z tego względu zlecają one czynności ustalające wyspecjalizowanym instytucjom eksperckim. Ponadto, z uwagi na szczególnie charakter szkód środowiskowych i obawę, że późniejsze przeprowadzenie czynności dowodowych może być utrudnione lub niemożliwe, czynności dowodowe i sporządzanie opinii technicznych, są zazwyczaj podejmowane jeszcze na etapie poprzedzającym wniesienie powództwa. W związku z tym, mimo że sąd może samodzielnie zlecić przygotowanie opinii przez biegłego, to większość opinii jest przygotowywanych z inicjatywy organów uprawnionych do wszczęcia postępowania środowiskowego w interesie publicznym jeszcze przed rozpoczęciem procedury sądowej. Opinie przygotowywane na wniosek podmiotów uprawnionych do wszczęcia postępowania w interesie publicznym – o ile spełniają wymogi proceduralnej – mogą stanowić podstawę dla ustaleń sądu co do zakresu szkody i odpowiedzialności sprawcy i są następnie uznawane jako opinie biegłych. W przypadku uwzględnienia powództwa, wszelkie koszty poniesione przez powodów na rzecz ustaleń dowodowych mogą być na podstawie art. 1235 pkt 3 Kodeksu cywilnego ChRL dochodzone od sprawcy szkody.

Koszty objęte zakresem art. 1235 pkt 4 Kodeksu cywilnego ChRL obejmują natomiast koszty usunięcia lub zmniejszenia ilości zanieczyszczeń wprowadzonych do środowiska naturalnego jak i koszty i zapobieżenia dalszego rozprzestrzeniania się szkody. Normatywny wyraz art. 1234 Kodeksu cywilnego jednoznacznie ustanawia przywrócenie do stanu poprzedniego jako prymat naprawienia środowiska naturalnego, zaś obowiązek kompensacji pieniężnej stanowiącej równowartość kosztów działań naprawczych ma charakter subsydiarny i jest stosowany w razie niewykonania restytucji naturalnej. Koszty przywrócenia środowiska przyrodniczego obejmują przede wszystkim wydatki wynikające z opracowania i wdrożenia planu naprawczego (programu remediacji), monitoringu i kontroli przebiegu jego realizacji.

Powyższe koszty są rozróżniane od kosztów z art. 1235 pkt 5 Kodeksu cywilnego ChRL, które w Komentarzu NSL zostały określone jako koszty reagowania w sytuacjach nagłych (*z jhkhjdi v i jgfhj poh*). Te koszty dotyczą środków pieniężnych wydatkowanych przez organy administracji publicznej celem doraźnego zmniejszenia lub eliminacji szkód wyrządzonych zdrowiu publicznemu, mieniu i środowisku naturalnemu.⁶⁷⁰

⁶⁷⁰ Opracowano na podstawie: Komentarz CANS, *Lt j hbl pex px jfe jhnp !e fnt upx b*, str. 642-50; Komentarz NSL, *Lt j hbl pex px jfe jhnp !e fnt upx b*, str. 566-76.

5. Praktyka stosowania przepisów ekologizacyjnych

Rozważania zawarte w rozdziale 4. dotyczyły deskryptywnej analizy zidentyfikowanych przepisów ekologizacyjnych w świetle Komentarzy przedstawicieli chińskiej doktryny prawa cywilnego. Pozwoliło to na określenie zakresu i znaczenia przepisów ekologizacyjnych oraz ich funkcji. Zidentyfikowane rozwiązania normatywne wymagają jednak odpowiedniego zakresu władzy dyskrecjonalnej sądów i aktywizacji obywatelskiej. W analizowanych Komentarzach i dostępnym piśmiennictwie, praktyka stosowania przepisów ekologizacyjnych jest dokonywana w sposób marginalny. W dostępnym piśmiennictwie brakuje również kompleksowych opracowań dorobku orzeczniczego w tym zakresie.⁶⁷¹ Okoliczności te uzasadniają konieczność głębszej analizy wybranych zagadnień.

Przedmiotem niniejszego rozdziału jest analiza stosowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL. Wybór jest podyktowany kilkoma względami. Po pierwsze, systemowym znaczeniem Zielonej Zasady jako jednej z podstawowych zasad prawa cywilnego.⁶⁷² Po drugie, ogólnym charakterem art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, który umożliwia szeroką interpretację i ingerencję w relacje cywilnoprawne.⁶⁷³ Po trzecie, koniecznością ograniczenia zakresu materiału badawczego ze względu na nadmierną obszerność rozdziału w przypadku analizy stosowania wszystkich zidentyfikowanych przepisów ekologizacyjnych.

Analiza art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL została ograniczona do zakresu normatywnej treści przepisu i praktyki stosowania Zielonej Zasady przez NSL oraz sądy powszechne. W odniesieniu do warstwy normatywnej art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL należy zwrócić uwagę, że standardowy język mandaryński charakteryzuje się inną strukturą i właściwościami semantycznymi niż języki indoeuropejskie. Z tego powodu, analiza chińskich pojęć prawnych została przeprowadzona z uwzględnieniem ich kontekstu systemowego i językowego.⁶⁷⁴ Pozostałe uwagi dotyczące procedury badań, w tym sposobu pozyskiwania danych, przedstawiono we wstępie do poszczególnych podrozdziałów.

⁶⁷¹ Wyjątkiem jest analiza dotychczasowej praktyki stosowania postępowania środowiskowego w interesie publicznym. Zob. Lei Xie, Xu Lu, *Fowjspon foubitq vcñl! pufs ft ul njuhbuipo! p! D! pb;! b! ds jujbñ fybn jbuipo!*, Transnational Environmental Law, vol. 10(3), 2021, str. 441-465. W kontekście kryptowalut, zob. także, Mingzhe Zhu, *Ui fl'c jdpjkveh fn fou !p!D! pb;!Qsps pñph!dnñ buflbx bs fo ft !cz kve jlphs fbt po ph*, Review of European, Comparative & International Environmental Law, vol. 32(1), 2023, str. 158-62. Zob. także opracowanie w oparciu na ustaleniach autora niniejszej dysertacji, Ouyang Jie, *Vonfbt i ph!u flHsf fo!Qs pdñ n! p!u fl!D! p ft fl!DjwñDpe f;! Fn c fee ph!Qs jbufl!Mx! pu!u flHsf fo!Usbot juppo*, Journal of European Consumer and Market Law, vol. 12(5), 2023, str. 203-8.

⁶⁷² Pozwala to na oddziaływanie Zielonej Zasady na różnorodne relacje (umowne, pozaumowne) i różne podmioty prywatnoprawne (osoby fizyczne, prawne).

⁶⁷³ Tao Kaiyuan, *Nz nyl JKpq phb!j jñpo fl rhv vñfl pe fl t v!cz x jñ fh p*, str. 3-7.

⁶⁷⁴ Deborah Cao, *Jouspevdupo!u! D! p ft fl!Mx!B!Mphv j ujl!Qfstq fdujvf*, Ashgate Publishing Limited, Aldershot 2004, str. 36-47.

5.1. Zakres odesłania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL

W chińskim piśmiennictwie Zielona Zasada jest określana jako klauzula odsyłająca (*i v b k j f l u b p l v b o*). Tego rodzaju klauzula stanowi szczególny typ „klauzuli generalnej” (*h b j v p l u b p l v b o*), której główną funkcją jest stworzenie „kanału” umożliwiającego włączenie, inkorporację norm pochodzących z innych aktów prawnych, także spoza danej dziedziny prawa. W założeniu chińskiej teorii prawa, klauzule generalne są mechanizmem służącym rozszerzeniu oddziaływania prawa publicznego na sferę prawa prywatnego i ujednolicaniu obu dziedzin. Odesłania pozasystemowe w ramach chińskich klauzul generalnych dotyczą wyłącznie inkorporacji treści polityczno-ideologicznych, a nie wartości wywodzących się z autonomicznych struktur społeczeństwa obywatelskiego. W związku z odmiennym ujęciem funkcji i struktury klauzul generalnych w prawie chińskim, nie można jednoznacznie zakwalifikować art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL jako klauzuli generalnej w rozumieniu polskiej doktryny. Wynika to z faktu, że w polskiej doktrynie panuje zgoda co do tego, że klauzule generalne są związane z odesłaniem poza system stanowionych aktów prawnych, tj. polegają na odesłaniu zewnętrznym.⁶⁷⁵ Klauzule generalne w chińskim systemie prawnym pełnią zatem odmienną funkcję niż ich odpowiedniki w europejskiej tradycji kontynentalnej i należy je analizować jako konstrukcje osadzone w specyfice systemu prawa chińskiego. Z tego powodu, dla analizy praktyki stosowania Zielonej Zasady kluczowe jest ustalenie jej zakresu zastosowania na podstawie wewnętrznych odesłań systemowych.

W chińskiej literaturze z zakresu teorii prawa podkreśla się, że stałym wyzwaniem zarówno dla dogmatyki, jak i stosowania prawa pozostaje uszczegóławianie znaczenia poszczególnych pojęć o charakterze ogólnym w odniesieniu do danego kontekstu sytuacyjnego. Prowadzone są liczne dyskusje dotyczące charakteru,⁶⁷⁶ zakresu i funkcji pojęć o charakterze ogólnym.⁶⁷⁷ W dalszym ciągu brakuje jednak ogólnych ram teoretycznych wyznaczających sposób konkretyzacji zwrotów niedookreślonych.⁶⁷⁸ W konsekwencji prowadzi to do braku jednoznacznej kwalifikacji prawnej różnych dóbr i zjawisk z różnych szczegółowych aktów

⁶⁷⁵ Zob. Su Yongqin, *L p o u s p r h ! v n x ! d z x j o p l s b x o z d i l q s f l q s b x p l v c n j l o f*, str. 3-26; Liu Yadong, *N f u p e p r h j b ! t u p t p x b o j b ! l r h v v r h f o f s b m z d i ! x ! q s b x j f l d z x j o z n*, str. 78-94; Hu Minjie, *P e ! p u f h s b k j e p l t v c t z e j s o p d j ! q s b x p l v c n j l o f ! j q s z x b i o f ! x ! e p c j f l L p e f l t v ! d z x j o f h p*, str. 100 i n.; Liao Zixuan, *O p x f l ! j f s v o l j c b e b ! o b e ! q s b x f n ! d z x j o z n*, str. 118-134; Hu Lifeng, *[j f i n p o b ! [b i b e b ! b ! n p e z g j b k b ! p e q p x j f e j o p d j l p o u s b l u p x f e*, str. 90-119. Por. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dn. 17.10.2000 r., SK 5/99, OTK 2000, nr 7, poz. 254; „Klauzule generalne wyróżniają się spośród zwrotów niedookreślonych tym, że odsyłają do systemu ocen czy norm o charakterze pozaprawnym.”

⁶⁷⁶ Zhang Jing, *D f d i z l q j k l q s b x o z d i*, str. 54 i n.

⁶⁷⁷ Jiang Dehai, *Q j k d j f l q s b x b ! j t q s b x j f e n j k p d j*, str. 126.

⁶⁷⁸ Szerzej uściślania zakresu przepisu w chińskiej doktrynie, zob. Lei Lei, *[o b d f o j f l q j k l q s b x o z d i*, str. 74-96; Yin Jianguo, *L p o l s f o f l v b i b e o j f o j f l o j f p l s f n p o z d i l q j k l q s b x o z d i*, str. 60-9; Wang Tianhua, *O j f e p p l s f n p o j l q j k d j b l q s b x o f ! x l q s b x j f l b e n j j u s b z k o z n*, str. 67-87.

prawa. Jako ilustrację problemu przywołuje się chiński idiom z *pvn jh!x vt i j*, który oznacza „posiadający nazwę, ale pusty do co zawartości”.⁶⁷⁹ Wydaje się, że w dużym stopniu obrazuje to szersze wyzwanie związane z chińskim systemem prawnym, w którym uchwała się dane pojęcia, które są nominalne i nie zawierają skonkretyzowanych desygnatów. Skutkiem tego jest stosowanie norm zawierających odmienne pojęcia dla tożsamyh stanów faktycznych, co generuje niejednorodność i brak pewności w procesie stosowania prawa. Analogiczne wyzwanie dotyczy również zakresu normatywnego Zielonej Zasady.

Zarówno wyrażenie „oszczędzanie zasobów” jak i „ochrona środowiska naturalnego”⁶⁸⁰ prowadzą do potrzeby ustalenia przez sędziego odpowiedniego zakresu odesłania. Rekonstrukcja znaczenia pojęć z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL opiera się zatem na odesłaniu do kategorii „oszczędzania zasobów” i „ochrony środowiska naturalnego” zawartych w innych aktach normatywnych, w szczególności rangi ustawowej. Klaryfikacja pojęć środowisko (*i vbck jh*), ekosystem (*ti fohub j*), środowisko naturalne (*ti fohub j i vbck jh*), a także powiązanych z nimi pojęć zasobów (*j vbo*) i zasobów naturalnych (*jbo! j vbo*) jest nowym, lecz relatywnie dynamicznie rozwijającym się obszarem zainteresowań chińskiej nauki prawa. W związku z uchwaleniem Kodeksu cywilnego ChRL i pracami nad projektem Kodeksu ochrony środowiska widoczny jest wzrost zainteresowania chińskiej doktryny przedmiotową tematyką. Obecnie w przeważającej części piśmiennictwa zwraca się uwagę na brak ujednoliconej terminologii, problemy definicyjne i niespójność poszczególnych aktów normatywnych. Wątpliwości dotyczą nie tyle samej obecności stosownych pojęć w aktach prawnych, ile niejednoznaczności ich zakresu znaczeniowego i metod ich interpretacji, wynikającej z ogólności, generalności wykorzystywanej terminologii.⁶⁸¹

5.1.1. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i pojęcie środowiska naturalnego

W Kodeksie cywilnym ChRL pojęcia „środowisko” (*i vbck jh*) i „ekosystem” (*ti fohub j*), które wspólnie składają się na pojęcie „środowisko naturalne” (*ti fohub j i vbck jh*), występują jako odrębne kategorie normatywne. Dyspozycja art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL odwołuje się bezpośrednio do pojęcia „środowiska naturalnego”. W związku z tym, zachowania mieszczące się w zakresie „ochrony środowiska naturalnego” należy interpretować kumulatywnie –

⁶⁷⁹ Huang Xisheng, Wang Zhongzheng, *Qjk djf! bt pc x!obwshbz di*, str. 212.

⁶⁸⁰ W kontekście Zielonej Zasady nie jest rozstrzygnięte, czy z uwagi na przecinek pomiędzy wyrażeniami „oszczędzanie zasobów” i „ochrona środowiska” należy przyjąć, że występuje między nimi łącznik „i” albo „lub”. Niemniej, w opracowaniu rozpatruję oba pojęcia łącznie, tak aby nie powodowały one wewnętrznej sprzeczności, tj. sprzeczności zachowania, które świadczy o oszczędzaniu zasobów, ale nie świadczy o ochronie środowiska lub na odwrót.

⁶⁸¹ Huang Xisheng, Wang Zhongzheng, *Qjk djf! bt pc x!obwshbz di*, str. 210-9.

poprzez odniesienie do znaczenia pojęć „środowisko” i „ekosystem” zawartych w odpowiednich aktach prawnych.

W świetle ustawodawstwa ChRL pojęcie „środowisko” występuje w około 450 ustawach, „ekosystem” w ponad 200 ustawach, natomiast „środowisko naturalne” w około 150 ustawach. Podstawy systemu ochrony środowiska określone są w przepisach konstytucyjnych,⁶⁸² a kluczowym aktem prawnym regulującym tę sferę jest Prawo ochrony środowiska (2014).

Wyrażenie „środowisko naturalne” użyte w art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, występuje w treści Prawa ochrony środowiska (2014) tylko raz – w art. 29 Prawa ochrony środowiska (2014), zgodnie z którym państwo wyznacza czerwone linie ochrony ekosystemu i wdraża ścisłą ochronę na kluczowych obszarach środowiska naturalnego. Jednocześnie, w art. 2 Prawa ochrony środowiska (2014) zdefiniowano pojęcie „środowiska” jako całość naturalnych i sztucznie zmodyfikowanych czynników, które wpływają na przetrwanie i rozwój człowieka, w szczególności atmosferę, wody śródlądowe i morskie, ziemię, złoża mineralne, lasy, użytki zielone, tereny podmokłe, dziką przyrodę, relikty przyrodnicze, relikty humanistyczne, formy ochrony przyrody, miejsca widokowe, miasta i wsie. Pojęcie „ekosystem” nie zostało natomiast zdefiniowane zarówno w Prawie ochrony środowiska (2014), jak i w innych aktach rangi ustawowej. W ramach Prawa ochrony środowiska (2014), pojęcie to jest używane w trzech odmiennych kontekstach. Po pierwsze – analogicznie do ujęcia w ramach czynów niedozwolonych w Kodeksie cywilnym ChRL – równoległe do pojęcia „środowiska”, co sugeruje, że „środowisko” i „ekosystem” funkcjonują jako dwa odrębne przedmioty ochrony prawnej. Po drugie – jak w przypadku art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL – łącznie z pojęciem „środowiska”, co prowadzi do utworzenia wspólnego zakresu pojęciowego „środowiska naturalnego”. Po trzecie, łącznie z innymi wyrażeniami, dla dookreślenia, oznaczenia odrębnych przedmiotów regulacji, jak np. „bezpieczeństwo ekosystemowe”, „równowaga ekosystemu”, „obszar ochrony ekosystemu”.⁶⁸³ W związku z tym, w świetle podstawowego aktu prawnego regulującego ochronę środowiska w ChRL, centralnym przedmiotem regulacji jest „środowisko”, a nie „ekosystem” lub „środowisko naturalne”.

Jednakże, jeżeli zgodnie z przypisaną rolą przez chińskich komentatorów, zasadniczym celem Zielonej Zasady i pozostałych przepisów ekologizacyjnych jest odesłanie do systemów

⁶⁸² Nt. osadzenia pojęcia „środowisko” w normach konstytucyjnych, zob. rozdział 2.2.1.

⁶⁸³ W świetle Prawa ochrony środowiska (2014), pojęcie „ekosystem” – w odróżnieniu od pojęcia „środowiska” – nie jest zatem samodzielnym pojęciem, jeżeli tylko nie dotyczy deliktu zniszczenia ekosystemu. Trzeba tu także nadmienić, że w świetle art. 13 Prawa ochrony środowiska (2014), przedmiot ekosystemu jest podległy kategorii środowiska, tj. na rzecz realizacji ochrony środowiska należy wykonywać czynności związane z m.in. ekosystemem.

normatywnych spoza gałęzi prawa cywilnego, to ich interpretacja eksponuje istotne wyzwania. Wynika to z faktu, że w systemie prawa ochrony środowiska pojęcie „ekosystem” nie stanowi samodzielnej kategorii normatywnej, a pojęcie „środowiska naturalnego” ma charakter marginalny.⁶⁸⁴ Tymczasem regulacje kodeksowe wyróżniają zarówno przedmioty indywidualne ochrony („środowisko” i „ekosystem”), a także przedmiot zbiorczy („środowisko naturalne”), który obejmuje obie te kategorie. W konsekwencji, pojęcie „środowisko naturalne” jest częściej wykorzystywane w Kodeksie cywilnym ChRL niż w Prawie ochrony środowiska (2014). Na tej podstawie można stwierdzić, że w chińskim systemie prawnym pojęcie środowiska naturalnego jest lepiej osadzone w prawie cywilnym niż w podstawowej ustawie regulującej ochronę środowiska.⁶⁸⁵ W takim przypadku, bardziej pomocne dla klaryfikacji pojęcia „środowiska naturalnego” będzie wykorzystywanie regulacji kodeksowych, a nie przepisów prawa publicznego. Podczas, gdy w Prawie ochrony środowiska (2014) wyrażenie „środowisko naturalne” występuje raz, to dla odmiany w Kodeksie Cywilnym ChRL pojawia się już w 7 przepisach. Poza art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL dotyczy to artykułów 286, 326, 346 i 619, a także art. 1234 oraz art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL. W przepisach artykułów 286, 326, 346 i 369 i 619 Kodeksu cywilnego ChRL pojęcia „środowisko naturalnego” pojawia się wyłącznie jako techniczne dookreślenie odesłania do przepisów państwowych. Kategoria „środowiska naturalnego” nie pełni tam zatem funkcji samodzielnego przedmiotu regulacji i nie jest przedmiotem ochrony prawa cywilnego *t fót v! t us jłup*. W przeciwieństwie do tych przepisów, zarówno art. 9, jak i artykuły 1234 i 1235 Kodeksu cywilnego ChRL opierają się bezpośrednio na kategorii „środowiska naturalnego” i tylko w ich ramach pełni ona funkcję dobra prawnie chronionego. W tym kontekście, Zielona Zasada jest systemowo spójna jedynie w odniesieniu do przepisów regulujących postępowanie środowiskowe w interesie publicznym, tj. art. 1234 i art. 1235 Kodeksu cywilnego ChRL.

Jednocześnie, w świetle analiz zawartych w Komentarzach CANS i NSL, sam zakres pojęcia „środowiska naturalnego” rodzi istotne wątpliwości. Komentatorzy przyjmują za punkt odniesienia Obwieszczenie w sprawie zalecanych metod identyfikacji i oceny szkód w środowisku (wydanie drugie) (2014), nie odwołując się jednak do ustaw z zakresu ochrony środowiska. W świetle tego dokumentu „środowisko naturalne” obejmuje zarówno cechy fizyczne, jak i funkcje środowiska, ale nie w perspektywie interesu jednostki, lecz jako dobro

⁶⁸⁴ Dla odmiany, w świetle Kodeksu cywilnego ChRL ekosystem jest uznawany za samodzielną kategorię, a środowisko naturalne jest przedmiotem art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i postępowania środowiskowego w interesie publicznym (art. 1234 i 1235 Kodeksu cywilnego ChRL).

⁶⁸⁵ Zwraca się zresztą na to uwagę w chińskim piśmiennictwie, ale jest to traktowane jako możliwość do badań, a nie problem stworzony przez legislatora. zob. Che Dongsheng, *Qīkǎ dǎjī sīpéixīnlǐbījībīncǎo*, str. 20-30.

wspólne. W tym ujęciu, funkcją art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL nie jest ochrona interesu prywatnego, lecz interesu publicznego. Tym samym, pojęcie „środowiska naturalnego” jest rozróżnione od „środowiska” i „ekosystemu”, które stanowią indywidualne przedmioty ochrony i mogą być powiązane z uszczerbkiem na prawach konkretnego podmiotu prawa. W odróżnieniu od indywidualnych przedmiotów ochrony („środowisko”, „ekosystem”), „środowisko naturalne” nie podlega ochronie na podstawie roszczeń kierowanych przez osoby fizyczne lub prawne działające we własnym interesie. W Komentarzach CANS i NSL zwraca się uwagę, że roszczenia z tytułu szkody w środowisku naturalnym mogą być formułowane wyłącznie przez podmioty reprezentujące interes publiczny. W związku z tym, jeżeli dyspozycja art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL miałyby stanowić podstawę roszczenia, prowadzącego do rozstrzygnięcia o charakterze przysporzenia, to norma ta – hipotetycznie – nie znajdowałaby zastosowania, ponieważ interes wspólny nie może być przedmiotem indywidualnej ochrony cywilnoprawnej. W takim kontekście, zastosowanie Zielonej Zasady w przypadku roszczeń dotyczących interesu prywatnego, byłoby sprzeczne z konstrukcją przepisów szczególnych zawartych w art. 1234 i 1235 Kodeksu cywilnego ChRL. Tym samym zasadnicza większość uczestników obrotu prywatnoprawnego nie mogłaby skutecznie powoływać się na art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, a rozstrzygnięcie sądu oparte na podstawie tej normy prowadzące do przysporzenia na rzecz jednostki, pozostawałoby sprzeczne z systemowymi założeniami szczególnych przepisów prawa deliktowego.⁶⁸⁶

5.1.2. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i pojęcie zasobów

Analogicznie jak w przypadku pojęcia „środowisko naturalne”, w chińskim systemie prawnym nie funkcjonuje jednolity akt prawny, który definiowałby pojęcie „zasobów” (资源). Najszersza dyskusja w chińskich kręgach akademickich dotyczy kategorii „zasobów naturalnych” (自然资源), przy czym brak jest jednolitego rozumienia tej kategorii zarówno w regulacjach ustawowych, jak i w piśmiennictwie.⁶⁸⁷ Przedstawiciele chińskiej doktryny zwracają zresztą uwagę na występujący chaos pojęciowy.⁶⁸⁸

Zgodnie z art. 9 Konstytucji ChRL (2018) pojęcie „zasobów naturalnych” obejmuje kopaliny, wody, lasy, góry, łąki, nieużytki i mady. Mimo tego, że przepis ten nie wprowadza definicji legalnej, przyjmuje się, że pojęcie to odnosi się do składników środowiska naturalnego

⁶⁸⁶ Zob. rozdział 4.4.1.vi. – Art. 1234 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁶⁸⁷ W chińskiej doktrynie ta problematyka jest powszechnie poruszana, por. Gong Gu, *Qb tux pxb! x bt op ! bt pc x!obwshbmz di*, str. 19-34; Xu Xiangmin, *Qb tux pxb! x bt op ! bt pc x!obwshbmz di*, str. 35-47; Xu Yixiang, Yang Changbiao, *Qsbx pls fd px f!b! bt pcz!obwshbm f*, str. 28; Xiao Qiangang (red.), *Qsbx pl bt pc x!obwshbmz di*, str. 67; Jiang Ping (red.), *Qsbx ps fd px f*, str. 157.

⁶⁸⁸ Huang Xisheng, Wang Zhongzheng, *Qjk djf! bt pc x!obwshbmz di*, str. 210-9.

(przyrodniczego), będących przedmiotami materialnymi, które mogą być zagospodarowane przez człowieka. Jednakże z uwagi na to, że są one nieprzekształcone w dobra samoistne, stąd też nie mają charakteru rzeczy. Zawarta w art. 9 Konstytucji ChRL możliwość wykorzystywania i przetwarzania zasobów naturalnych prowadzi do wniosku, że poza wartością ekologiczną – wspólną, zasoby naturalne posiadają również potencjalną wartość ekonomiczną. Należy jednak zauważyć, że zasoby naturalne są szczególną kategorią zasobów, ponieważ w innych przepisach konstytucyjnych, chiński ustawodawca wykorzystuje pojęcie ogólne „zasobów”, które nie jest zawężone wyłącznie do „zasobów naturalnych”. W świetle art. 118 Konstytucji ChRL (2018), państwo chroni interesy obszarów autonomicznych w zakresie rozwoju „zasobów” i rozwoju przedsiębiorstw na tych obszarach. W takim ujęciu „zasoby” obejmują także elementy potencjalnie oderwane od środowiska naturalnego, służące przede wszystkim celom gospodarczym – wartościom ekonomicznym.

Szczegółowa kategoria „zasobów” określonych jako „zasoby naturalne” występuje w ponad 120 ustawach. Z kolei samo wyrażenie „zasoby” pojawia się natomiast w 390 ustawach, obejmując zróżnicowane typy zasobów jak m.in. zasoby mineralne,⁶⁸⁹ zasoby czerwone,⁶⁹⁰ zasoby gruntowe,⁶⁹¹ zasoby edukacyjne,⁶⁹² zasoby biologiczne,⁶⁹³ zasoby informacyjne,⁶⁹⁴ zasoby charytatywne,⁶⁹⁵ zasoby morskie,⁶⁹⁶ zasoby turystyczne,⁶⁹⁷ zasoby ludzkie⁶⁹⁸ lub zasoby społeczne.⁶⁹⁹ Przykłady te obrazują, że pojęcie „zasobów” w chińskim systemie prawnym nie ma jednorodnego charakteru i nie odnosi się wyłącznie do dóbr związanych ze środowiskiem naturalnym – wartościami ekologicznymi. Ogólna kategoria zasobów jest relatywnie pojemna i obejmuje również dobra o funkcji gospodarczej, społecznej i symbolicznej, co potencjalnie osłabia jej powiązanie z ochroną środowiska *t fot v!t us jhup*.

W Prawie ochrony środowiska (2014) posłużono się zarówno ogólnym pojęciem „zasobów”, jak i „zasobów naturalnych”, a także „zasobów środowiska” (*i vbok ph! j vbo*). W odróżnieniu od pojęcia „środowiska” na podstawie Prawa ochrony środowiska (2014) brak jest jednak definicji którejkolwiek z wymienionych kategorii zasobów. W świetle Prawa ochrony środowiska (2014), zasoby naturalne odnoszą się zasadniczo do różnorodności biologicznej, a

⁶⁸⁹ Art. 1 Prawa górniczego (2024).

⁶⁹⁰ Art. 25 Prawa o edukacji w zakresie obrony narodowej (2024).

⁶⁹¹ Art. 5 Prawa o rolniczych kolektywach produkcyjnych (2024).

⁶⁹² Art. 44 Prawa o ochronie nieleśnych (2024).

⁶⁹³ Art. 1 Prawa o bezpieczeństwie biologicznym (2024).

⁶⁹⁴ Art. 4 Prawa o ochronie tajemnic państwowych (2024).

⁶⁹⁵ Art. 71 Prawa o działalności charytatywnej (2023).

⁶⁹⁶ Art. 1 Prawa ochrony środowiska morskiego (2023).

⁶⁹⁷ Art. 1 Prawa o turystyce (2018).

⁶⁹⁸ Art. 22 Prawa o ochronie praw i interesów kobiet (2022).

⁶⁹⁹ Art. 6 Prawa o promowaniu edukacji rodzinnej (2021).

także bezpieczeństwa i ochrony ekosystemu.⁷⁰⁰ W takim przypadku, jest to kategoria odpowiadająca podobnemu kontekstowi, jak w art. 9 Konstytucji ChRL (2018) w świetle, którego zasoby naturalne mają szczególne znaczenie z perspektywy środowiska naturalnego – wartości ekologicznych. Równolegle, w ramach Prawa ochrony środowiska (2014) ogólna kategoria zasobów jest pojęciem używanym w kontekście produkcji, rozwoju, recyklingu i gospodarowania energią. Można zatem uznać, że – podobnie jak w przypadku art. 118 Konstytucji ChRL (2018) – jest to kategoria ukierunkowana na perspektywę ekonomiczną.⁷⁰¹ Obrazuje to systemową spójność wykorzystywanych pojęć zasobów i zasobów naturalnych w Prawie ochrony środowiska (2014) i unormowaniach konstytucyjnych.

Z tej perspektywy, przepisy ekologizacyjne mogą rodzić wyzwania interpretacyjne. W art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL wyrażenie „oszczędzanie zasobów” występuje wspólnie z „ochroną środowiska naturalnego”.⁷⁰² Odmienne natomiast niż w przypadku przepisów konstytucyjnych i Prawa ochrony środowiska (2014), ogólna kategoria „zasobów” nie jest osadzona w kontekście ekonomicznym, lecz powiązana z celami ekologicznymi.⁷⁰³ Zakres odesłania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL do prawa publicznego pozostaje zatem problematyczny, ponieważ dziedziny prawa prywatnego i publicznego, nie kształtują takich samych kontekstów dla kategorii zasobów. W świetle dyspozycji Zielonej Zasady doprowadzono bowiem do połączenia dotychczas odrębnych kontekstów normatywnych – wartości ekonomicznych i ekologicznych. Z perspektywy systemowej – zgodnie z postulatami formułowanymi w chińskiej doktrynie – art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL realizuje jednak założenia równoważenia interesów ekonomicznych i ekologicznych.⁷⁰⁴ W związku z tym, stosowanie klauzuli odsyłającej zawartej w art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL wymaga szczególnej uwagi przy jej interpretacji.

⁷⁰⁰ Art. 30 Prawa ochrony środowiska (2014).

⁷⁰¹ Por. z art. 4, 21, 40 Prawa ochrony środowiska (2014).

⁷⁰² Podobna sytuacja dotyczy także innych przepisów, gdzie pojęcie „zasoby” występuje wspólnie z wyrażeniem „środowisko naturalne”. Zob. art. 286, 346, 619 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁷⁰³ Analogiczne wnioski o sprzeczności założeń postanowień konstytucyjnych i przepisów Prawa ochrony środowiska (2014) w relacji do instytucji Kodeksu cywilnego ChRL można również przedstawić na podstawie przepisów wykorzystujących pojęcie „zasobów naturalnych”. W świetle Kodeksu cywilnego ChRL pojęcie „zasobów naturalnych” jest używane w kontekście własności państwowej. Celem przepisów jest określenie porządku prawa własności i możliwości pobierania pożytków z własności państwowej. Zasoby naturalne są tu zatem w pierwszej kolejności rozumiane jako rzeczy o wartości ekonomicznej (lecz oczywiście specjalnie chronionych zarówno ze względów ekonomicznych jak i ekologicznych). Zob. art. 209, 250, 324, 325 i 467 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁷⁰⁴ Wydawałoby się to też logicznym z innego powodu. Legislador mógł chcieć rozciągnąć możliwości swojego oddziaływania na relacje prywatnoprawne nie tylko w zakresie „zasobów naturalnych”, ponieważ te i tak znajdują się w zakresie jego dominium z racji innych przepisów o charakterze systemowym (np. art. 9 Konstytucji ChRL). Zielona Zasada mimo oczywistego charakteru publicznoprawnego, pozwala zatem wkraczać w relację prywatnoprawną dalej niż tylko do granicy „oszczędzania zasobów naturalnych”, rozciągając się na wiele innych kategorii dóbr.

Z uwagi na powyższe, należy przyjąć, że zakres przedmiotowy Zielonej Zasady dotyczy innych kategorii zasobów niż jedynie „zasobów naturalnych” lub „zasobów środowiska”. Zakres art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL może zatem dotyczyć np. zasobów pieniężnych, ludzkich lub społecznych.⁷⁰⁵ W rezultacie, kategoria zasobów jest otwarta na wszelkie zasoby uznawane w ramach regulacji publicznoprawnych, pod warunkiem, że będzie miała ona znaczenie w kontekście dalszej części dyspozycji art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, tj. ochrony środowiska naturalnego. Teoretycznie, stosowanie Zielonej Zasady może prowadzić do wykorzystywania dyskrecjonalnej władzy sędziowskiej w niemalże każdej konfiguracji stanu faktycznego, o ile tylko – w teorii – odpowiednie „zasoby” są uznane w legislacji publicznoprawnej.⁷⁰⁶

5.2. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w Biuletynie NSL i ROSL

Powiązanie NSL z innymi organami konstytucyjnymi oraz delegacja kompetencji *r v b t j* prawodawczych do NSL kształtuje jego szczególną systemową pozycję. Oddziaływanie NSL na praktykę stosowania prawa wymaga ukształtowania odpowiedniego instrumentarium – Dokumentów NSL.⁷⁰⁷ Współcześnie szczególne znaczenie mają tu: Interpretacje NSL (*t g b i k j f i j*) i Opinie NSL (*x f a k p o*), które są publikowane Biuletynie NSL (*v j b p s f o n j l g b z v b o h p o h c b p*).⁷⁰⁸ W chińskim systemie prawnym dokumenty te, mimo że nie pochodzą od ustawodawcy, są oceniane jako mające moc obowiązującą podobną do aktów prawnych.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ Dla przykładu, w świetle art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, „zasoby ludzkie” mogą być interpretowane z klauzuli „oszczędzania zasobów”. Desygnat „zasobów finansowych” nie jest ściśle związany z zakresem ochrony środowiska naturalnego. Co oczywiste „zasoby finansowe” mogą wpływać na „ochronę środowiska naturalnego”, jednakże nie należą one do zbioru przedmiotowego ochrony środowiska. W związku z tym interpretacja dóbr w świetle pojęć „oszczędzania zasobów” i „ochrony środowiska naturalnego”, może prowadzić do odkrywania desygnatów, które niekoniecznie się ze sobą pokrywają. Oba pojęcia są pojęciami nieostryimi, których ocena będzie zależna od stanu faktycznego. W konsekwencji sąd powinien dokonać oceny, czym jest „oszczędzanie zasobów” i „ochrona środowiska naturalnego”. Z racji rozbieżnych założeń dotyczących charakteru klauzul generalnych w Chinach i Europie, nie sposób jednoznacznie ocenić, czy proces stosowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL polega na ważeniu dwóch odrębnych klauzul generalnych zawartych w jednym przepisie.

⁷⁰⁶ Taki wniosek byłby zgodny z panującą w chińskiej doktrynie teorią pomocniczości (*g v t i v y j p h*) Zielonej Zasady, w ramach której art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL „koordynuje” system prawa cywilnego z innymi gałęziami prawa: prawem konstytucyjnym, administracyjnym i karnym. W takim wypadku stosowanie Zielonej Zasady musi być oparte na przepisach z dziedziny prawa publicznego, a Zielona Zasada nie może być samodzielną podstawą do wydania orzeczenia. Zob. Ming Yuan, Han Siyuan, [*j f n p o b ! b i b e b ! x ! l p e f l t j f ! d e x j a z n*], str. 25-42.

⁷⁰⁷ Praktyka tworzenia dokumentów wpływających na proces stosowania prawa nie dotyczy tylko NSL, ale także sądów niższego szczebla. Zob. Shucheng Wang, *M x ! b i ! b o ! j o t u s v n f o u ! T p v s d f i ! i g ! D i j p f i f ! M x l g p s ! B v u i p s j b s p o ! M f h b n j z*, Cambridge University Press, Cambridge 2022, str. 97-100.

⁷⁰⁸ Strona internetowa Biuletynu NSL: <http://gongbao.court.gov.cn>.

⁷⁰⁹ Opinie NSL są najczęściej publikowanym formatem dokumentów w Biuletynie NSL. W odróżnieniu od Interpretacji NSL, Opinie NSL nie są osadzone w prawie stanowionym. W literaturze zwraca się jednak uwagę na znaczenie ich normatywne oraz szczególną rolę w kształtowaniu polityk KPCh jako obowiązującego prawa. Zob. Dekret o oficjalnych dokumentach organów partyjnych i administracyjnych (2012), Obwieszczenie NSL o

Obok Dokumentów NSL, szczególną rolę w dla praktyki stosowania prawa w ChRL pełni także System Spraw Przewodnych (*i jēb p'bonf i jēv*).⁷¹⁰ Jednym z krytykowanych zjawisk w chińskim orzecznictwie jest tzw. *upohbo/cv!upohq bo*, co w dosłownym tłumaczeniu oznacza: „te same sprawy, inne rozstrzygnięcia”. Zjawisko to polega na tym, że sądy orzekając na podstawie analogicznych stanów faktycznych, stosują różne podstawy prawne lub przyjmują odmienną wykładnię. Taka sytuacja wynika m.in. z różnic w poziomie wykształcenia sędziów i skali chińskiego państwa. Z uwagi jednak na systemową niechęć do wprowadzania zasady *tibs f'le fdj j* i kształtowania systemu precedensowego w ChRL, podjęto działania mające na celu zapewnienie jednolitości orzecznictwa w oparciu o inne mechanizmy.⁷¹¹ Na podstawie Obwieszczenia NSL o Sprawach Przewodnych (2010) ukształtowano System Spraw Przewodnych (*i jēb p'bonf i jēv*). W jego ramach publikowane są tzw. Sprawy Przewodnie (*i jēb p'lyph!bonf*) i Sprawy Typowe (*dbol b p'bonf*),⁷¹² które są udostępniane w Repozytorium Orzeczeń Sądów Ludowych (*s fon jēgbzvbo!bonf l v*; dalej: ROSL).⁷¹³ Celem tych instrumentów jest zapewnienie wskazówek interpretacyjnych dla sędziów na podstawie zapadłych już prawomocnych orzeczeń i ograniczenie rozbieżności w stosowaniu prawa.

W związku z powyższym, z uwagi na znaczenie instrumentarium NSL dla praktyki stosowania prawa w ChRL, analiza sądowego stosowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL

dostępnych rodzajach dokumentów sądowych (2012); An Chenxi, *Tzt ufn !e pl vn fou x !t e pxz di*, str. 20, Susan Finder, *E fdpe ph!ui f!Tvy sfn f!Qfj nft!Dpvsu!T fswj!f!boe!Tbgf hvbset!Pq j jpot*, USALI Perspectives, vol. 3(7), 2022 (dostęp: <https://usali.org/usali-perspectives-blog/decoding-the-supreme-peoples-courts-services-and-safeguards-opinions>).

⁷¹⁰ Zwraca się tu również uwagę, że decyzja o określeniu dokumentów NSL jako „spraw przewodnich” zamiast „precedensów” miała za zadanie uciąć potencjalne zarzuty co do kształtowania systemu precedensowego w ChRL. Zob. Deng Jinting, *Ui f!Hv jē ph!Dbt f!tzt ufn !j!Di jbt!Nb jphoe*, *Frontiers of Law in China*, vol. 10(3), 2015, str. 449-74.

⁷¹¹ Zob. James Gordley, Hao Jiang, Arthur Taylor von Mehren, *Jouspevdupsz!S fbe pht*, w: James Gordley, Hao Jiang and Arthur Taylor von Mehren (red.), *Bo!Jouspevdupj!up!ui f!Dpn qbsbujv!Twez!jg!Qs jbu f!Mbx!S fbe pht!Dbt f!Nb fbs jbm*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, str. 126; Fengping Gao, *Di jbt!Hv jē ph!Dbt f!Tzt ufn !bt!ui f!Jot usvn fou up!Jn q spw!Di jbt!Dbt f!Hv jē bod f!Tzt ufn -!xi jli!Jodme f!Cpi!Hv jē ph!Dbt f!boe!Uq jlbhDbt f!*, *International Journal of Legal Information*, vol. 45(3), 2017, str. 230–243.

⁷¹² Susan Finder, określa te orzeczenia jako kształtujące tzw. „miękki precedens”. Zob. Susan Finder, *Di jbt!Fwpmjph!Dbt f!Mbx!Tzt ufn !j!Qsbduj!f*, *Tsinghua China Law Review*, vol. 9, 2016, str. 246.

Należy poczynić tu pewne zastrzeżenie, że Sprawy Typowe stoją niżej w hierarchii od Przewodnych. W praktyce, trudno jest jednak zauważyć większe różnice między oboma postaciami orzeczeń z ROSL. Mimo, że mają one inną nazwę, to płyną z nich podobne efekty dla sądownictwa. Zwraca się na to zresztą uwagę w piśmiennictwie, zob. Fengping Gao, *Di jbt!Hv jē ph!Dbt f!Tzt ufn !bt!ui f!Jot usvn fou up!Jn q spw!Di jbt!Dbt f!Hv jē bod f!Tzt ufn -!xi jli!Jodme f!Cpi!Hv jē ph!Dbt f!boe!Uq jlbhDbt f!*, *International Journal of Legal Information*, vol. 45(3), 2017, str. 242-3.

⁷¹³ Szerzej nt. zob. Björn Ahl, *S fib jē ph!Kve j!phQs jgft jpbm j n !Ui f!O fx!Hv jē ph!Dbt f!N fdi bo j n !jg!ui f!Tvy sfn f!Qfj nft!Dpvsu*, *The China Quarterly*, vol. 217, 2014, str. 121-39. W kontekście wykorzystywania treści Spraw Przewodnych i Typowych oraz ich mechanicznego powielania przez sądy powszechne, zob. Benjamin M. Chen, Zhiyu Li, David Cai, Elliott Ash, *E fufduph!ui f!jgm fod f!jg!ui f!Di j f!f!hv jē ph!dbt f!b!ufyuls fvt f!bq spbdi*, *Artificial Intelligence and Law*, vol. 32, 2024, str. 463-86.

została przeprowadzona z wykorzystaniem dwóch baz danych NSL: (i) Biuletynu NSL i (ii) Systemu Spraw Przewodnych.

5.2.1. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w Biuletynie NSL

i. Procedura badań

Badania zostały przeprowadzone we wrześniu 2024 r. przy wykorzystaniu strony internetowej Biuletynu NSL.⁷¹⁴ W celu identyfikacji dokumentów NSL w zakładce „znajdź w biuletynie” (*h p h c b p k j o t v p*) w polu „pełny tekst” (*r v b o x f o*) wprowadzono dwa słowa kluczowe, tj.: (i) „art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL” (*i p o h i v b ! s f o n j ! h p o h i f h v p l n j g b e j o ! e j k j ! u j p*)⁷¹⁵ i (ii) „Zielona Zasada” (*m f z v b o f*).⁷¹⁶ Z uwagi na wejście w życie Kodeksu cywilnego ChRL z dniem 1 stycznia 2021 r., zakres wyszukiwania został ograniczony do dokumentów opublikowanych od 2021 r. Dodatkowo, wyszukiwanie dokumentów zawężono do Interpretacji NSL i Opinii NSL. W przypadku słowa klucz „art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL” nie uzyskano żadnych wyników. Wyszukiwanie wyrażenia „Zielona Zasada” pozwoliło natomiast na identyfikację n=7 dokumentów, w tym jedną Interpretację NSL i sześć Opinii NSL. Analiza Dokumentów NSL została przeprowadzona na podstawie opisu ich treści i określenia znaczenia Zielonej Zasady w kontekście danego źródła.

ii. Omówienie Dokumentów NSL

1) Interpretacja NSL o stosowaniu prawa w sporach dotyczących zasobów leśnych (2022)

Celem Interpretacji jest ujednolicenie linii orzeczniczej w sprawach cywilnych dotyczących zasobów naturalnych, w szczególności w odniesieniu do praw i obowiązków wynikających z Prawa ochrony środowiska (2014) i Prawa leśnego (2019). W świetle Interpretacji NSL rolą Zielonej Zasady jest odesłanie sędziów do stosowania przedmiotowych ustaw. W art. 1 Interpretacji NSL (2022) określono tzw. zasadę potrójnego poszanowania, tj. ochrony ekosystemu, wartości historycznych i lokalnych zwyczajów na rzecz równoważenia wartości ekonomicznych z ekologicznymi. W ramach artykułów 3, 7 i 11, 12 przedmiotowej Interpretacji NSL zwraca się uwagę na potrzebę zmniejszenia formalizmu administracyjnego w postępowaniach cywilnych. Postuluje się tu odejście od domyślnego stwierdzenia

⁷¹⁴ Strona internetowa Biuletynu NSL dostępna w: <http://gongbao.court.gov.cn/>.

⁷¹⁵ To wyrażenie odpowiada wykorzystywanym w orzecznictwie sposobie powoływania się na przepisy aktów prawnych. Słowo klucz w języku chińskim mandaryńskim: „ ”.

⁷¹⁶ Jest to powszechnie wykorzystywane pojęcie przez przedstawicieli chińskiej doktryny prawa. Słowo klucz w języku chińskim mandaryńskim: „ ”.

nieważności umowy dotyczącej użytkowania gruntu leśnego w przypadku braku otrzymania zgody administracyjnej, co ma sprzyjać pewności obrotu prawnego.⁷¹⁷ W art. 15 i 16 Interpretacji NSL przewidziano możliwość ustanowienia zastawu na prawie do użytkowania gruntu leśnego. Dodatkowo, artykuły 17-22 Interpretacji NSL odsyłają do przepisów prawa deliktowego, które dotyczą postępowań w interesie publicznym z art. 1234-5 Kodeksu cywilnego ChRL. W Interpretacji określono szczegółowe mechanizmy naprawienia szkód na gruntach leśnych, które polegają na nasadzeniu zastępczym i rekultywacji gruntów.

2) Opinia NSL w sprawie postępowań dotyczących zasobów środowiska, zapewnienia dostępu do sądu i budowie harmonijnego współistnienia człowieka i natury (2021)

Przedmiotowa Opinia NSL dotyczy potrzeby zwiększenia innowacyjności w ramach postępowań w zakresie ochrony środowiska. Zwraca się w niej uwagę, że włączenie koncepcji Cywilizacji Ekologicznej jako nadrzędnej zasady rozwoju państwa wymaga reformy systemu zarządzania środowiskiem. W tym celu sądy powinny dążyć do zwiększenia efektywności postępowań w zakresie ochrony środowiska na podstawie przepisów prawa karnego, administracyjnego i cywilnego. Szczególną rolę przypisuje się tu przepisom ekologizacyjnym, których celem jest transformacja ogólnych reguł prawa cywilnego. Sądy powinny przy tym promować „sprawy o wysokiej jakości”, w których wartości ekologiczne zostają włączone w proces stosowania prawa. W tym kontekście, w Opinii podkreśla się, że rozwój innowacyjności, nie powinien być oparty wyłącznie na modelach postępowań przyjmowanych w zagranicznych systemach prawnych. Stąd też w celu kształtowania pozycji Chin jako lidera w dyskursie z zakresu sprawiedliwości ekologicznej, NSL zwraca uwagę na potrzebę promowania rodzimego dorobku orzeczniczego poza granicami ChRL.

3) Opinia NSL o efektywności procesów dotyczących zasobów środowiska (2022)

Opinia o efektywności procesów dotyczących zasobów środowiska (2022) dotyczy postępowań karnych. Jednakże, zwraca się w niej także uwagę na potrzebę integracji procesów karnych z cywilnymi. W założeniu przedmiotowej Opinii NSL, oparcie się na prawie prywatnym prowadzi do bardziej efektywnego kompensowania za szkody w środowisku. W rezultacie, Zielona Zasada stwarza możliwość dla kształtowania równoległego do prawa karnego modelu, który pozwala na odstraszenie potencjalnych sprawców przestępstw przeciwko środowisku.

⁷¹⁷ W tym kontekście widoczne jest, że NSL stara się włączać do relacji cywilnoprawnych normy klasyfikowane w chińskiej jurysprudencji jako normy dotyczące zarządzania, zob. rozdział 3.2.2.ii.

4) Opinia NSL o jednolitym rynku krajowym (2022)

Opinia ta określa potrzeby ujednolicenia stosowania prawa przez sądy, tak aby doprowadzały do obniżania kosztów relacji handlowych, promowały innowacyjność naukową i technologiczną oraz unowocześniały prowadzenie działalności gospodarczej. W punkcie 11 tej Opinii, odniesiono się do przepisów ekologizacyjnych zwracając uwagę na ich rolę w kształtowaniu jednolitego rynku energetycznego. W Opinii podkreślono również rolę sądów, które stosując przepisy ekologizacyjne mają wspierać rozwój „nowych sposobów prowadzenia działalności gospodarczej” (*ypyph!z fib j*). Ponadto, sądy powinny „eksplorować” obowiązek sprawozdawczości podmiotów handlowych w zakresie zrównoważonego rozwoju i „nowe prawa i obowiązki” wynikające z emisji gazów cieplarnianych, w tym m.in. uznawać praktykę handlu emisjami (*ibo!q b gboh!rvbo!k j p j*) i kredytów (offsetów) węglowych. W punkcie 11 Opinii zwraca się także uwagę, że sądy powinny stosować przepisy ekologizacyjne w sporach dotyczących korzystania z wody i odprowadzania ścieków oraz użytkowania energii elektrycznej. W rezultacie, stosowanie przepisów ekologizacyjnych powinno prowadzić do wdrażania praktyk handlowych, które „łączą ochronę środowiska naturalnego z ochroną interesu społecznego”.

5) Opinia NSL o kompleksowym wdrażaniu nowych koncepcji rozwoju i promowaniu neutralności węglowej (2023)

Opinia NSL odnosi się do stosowania przepisów Prawa ochrony środowiska (2014) i rozporządzeń administracyjnych w sporach przed sądami cywilnymi, w celu kształtowanie „nowych praw i obowiązków w zakresie neutralności węglowej”. W Opinii zakłada się integrację przepisów prawa cywilnego, administracyjnego i karnego na rzecz osiągania celów klimatycznych, traktując te dziedziny jako narzędzie wspierające politykę neutralności węglowej. W dokumencie rolę przepisów ekologizacyjnych jest wpływanie na tworzenie instrumentów finansowych związanych z neutralnością węglową służących inwestycjom w zielone (niskoemisyjne) technologie. W punkcie 5 Opinii podkreślono znaczenie stosowania przepisów prawa konsumenckiego, w ramach której to praktyki sądy powinny oceniać, czy sposób opakowania produktów jest zgodny z zasadą ograniczenia zużycia zasobów. Na podstawie punktu 17 i 18 Opinii, praktyka stosowania przepisów ekologizacyjnych powinna prowadzić do kształtowania systemu handlu uprawnieniami do emisji gazów cieplarnianych i wykorzystywania tych uprawnień jako przedmiotu zabezpieczenia kredytów węglowych. W świetle punktu 9 Opinii zwrócono także uwagę na możliwość rozpatrywania postępowań wszczynanych przez akcjonariuszy w zakresie ujawniania informacji o emisjach gazów

cieplarnianych przeciwko spółkom akcyjnym notowanym na giełdach. Niedopełnienie obowiązków raportowania ESG może zatem skutkować odpowiedzialnością odszkodowawczą wobec akcjonariuszy w przypadku poniesienia przez nich strat majątkowych. Pozorna niespójność pomiędzy różnymi aspektami regulacyjnymi Opinii (zabezpieczeniem wiarytelności, standardami opakowania, obowiązkiem raportowania), wynika z wieloaspektowego charakteru działalności na rzecz neutralności węglowej, która obejmuje obszary rynku finansowego, sektora produkcji i konsumpcji oraz rynku kapitałowego.

6) Opinia NSL o implementacji Prawa ochrony rzeki Huang He (2023)

Opinia zawiera wytyczne dla sądów dotyczące stosowania uchwalonej w 2022 r. ustawy Prawo ochrony rzeki Huang He (2022), w szczególności w kontekście postępowań dotyczących sektorów wysokoemisyjnych i spraw upadłościowych. W punkcie 12 Opinii podkreślono potrzebę wspierania innowacyjnych działań przez władzę sądowniczą na rzecz transformacji ekologicznej poprzez kształtowanie odpowiednich modeli działalności gospodarczej. W założeniu Opinii, przepisy ekologizacyjne mają prowadzić do uwzględniania zagadnień emisji dwutlenku węgla i gospodarowania zasobami przez sądy. Sądy rozpatrując postępowania dotyczące przedsiębiorstw wysokoemisyjnych, które charakteryzują się wysokim zużyciem wody i energii oraz wysoką emisją zanieczyszczeń, mają stosować przepisy ekologizacyjne na rzecz kształtowania praw i obowiązków dotyczących emisji dwutlenku węgla, zrzutu zanieczyszczeń i użytkowania zasobów wodnych. W świetle Opinii, obowiązki te rozciągają się również na postępowania upadłościowe i reorganizacyjne. W Opinii przewidziano potrzebę priorytetowego traktowania redukcji zużycia zasobów i modernizacji procesów produkcyjnych w ramach tworzenia planów restrukturyzacyjnych. Dokument nie zawiera jednak wytycznych w jaki sposób sądy mają stosować przepisy ekologizacyjne w praktyce. W rezultacie, na podstawie Opinii, zakres ingerencji sądów dotyczący uwzględniania zagadnień zrównoważonego rozwoju w postępowania upadłościowe i reorganizacyjne pozostaje nieokreślony.

7) Opinia NSL o pogłębianiu współpracy między Guangdong, Hong Kong i Makau (2023)

W treści Opinii przedstawiono mechanizmy pogłębiania współpracy sądowej pomiędzy sądami Chin kontynentalnych i sądami Specjalnych Regionów Administracyjnych (Hong Kong i Makau). W rozdziale V Opinii dotyczącym „wysokiej jakości rozwoju miejskiego”, NSL zwraca uwagę na rolę sądów w realizacji ochrony środowiska. Posłużono się przy tym analogicznymi sformułowaniami jak w Opinii o jednolitym rynku krajowym (2022),

podkreślając potrzebę wsparcia rozwoju „nowych” modeli działalności gospodarczej, poszukiwania „nowych” kategorii praw i obowiązków w zakresie emisji gazów cieplarnianych, a także stosowania alternatywnych metod kompensacji za szkody w środowisku i ekosystemie. W Opinii NSL o pogłębianiu współpracy między Guangdong, Hong Kong i Makau (2023), alternatywne metody kompensacji również obejmują nasadzenie drzew, rekompensatę za pracę i potrącenie związane z ekologicznymi inwestycjami technologicznymi.

5.2.2. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w ROSL

i. Procedura badań

Badania przeprowadzono we wrześniu 2024 r. przy wykorzystaniu Repozytorium Orzeczeń Sądów Ludowych (ROSL), w ramach którego publikowane są Sprawy Przewodnie i Typowe.⁷¹⁸ W ramach zakładki „rodzaj sprawy” (*bok bo!nfj ph*) wybrano filtr „sprawy cywilne” (*n pti j*). W polu wyszukiwania wybrano filtr „pełny tekst” (*rvbox fo*) i wyszukano dwa słowa kluczowe tożsame do wyszukiwanych w ramach badań Biuletynu NSL, tj. „art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL”⁷¹⁹ i „Zielona Zasada”.⁷²⁰ Wyszukiwanie – jak w przypadku procedury pozyskiwania danych Biuletynu NSL – ograniczono do lat 2021-2024. W ramach słowa klucz „art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL” otrzymano n=23 wyniki. Natomiast, dla słowa klucz Zielona Zasada n=11 wyników. Po analizie jakościowej wyników dla słowa klucz „art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL” wyeliminowano n=17 wyników, a dla słowa klucz Zielona Zasada – n=1 wynik.⁷²¹ Tym sposobem otrzymano łącznie n=16 wyników. Następnie, wyeliminowano wyniki, które są duplikatami, tj. występują zarówno w przypadku wyszukiwania wyrażenia „art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL” i „Zielona Zasada”. Po wyłączeniu duplikatów otrzymano łącznie n=10 wyników.⁷²² W ramach wyników nie zidentyfikowano żadnej Sprawy Przewodnej – wszystkie sprawy są Sprawami Typowymi. We wszystkich z otrzymanych wyników sądy wykorzystują słowo klucz „art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL” wspólnie ze słowem klucz „Zielona Zasada”. Po wstępnej analizie jakościowej, Sprawy Typowe zostały skategoryzowane jako odnoszące się do posm t jakn nal]□ gon% □ art.

energii cieplnej, 3) kryptowalutami, 4) ładowarkami elektrycznymi i 5) deliktami dotyczącymi środowiska. Omówienie Spraw Typowych oparto o opis stanu faktycznego i roli Zielonej Zasady w trakcie stosowania prawa, tj. w jaki sposób sądy ludowe stosują prawo i jak w ocenie NSL należy prowadzić interpretację prawa w świetle art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL.

ii. Omówienie Spraw Typowych

1) Nieruchomości gruntowe

Pierwsza Sprawa Typowa *Qbo/v./Di fo*⁷²³ dotyczy umowy dzierżawy gruntu rolnego.⁷²⁴ W 2014 r., powód *Qbo* wydzierżawił pozwanemu *Di fo* ok. 0.5 ha gruntu rolnego pod uprawę warzyw na czas oznaczony pięciu lat, z późniejszymi corocznymi przedłużeniami. W październiku 2021 r., strony zawarły umowę na okres od 1 stycznia 2022 r. do 31 grudnia 2022 r., jednak przed jej wygaśnięciem, *Qbo* poinformował *Di fo* o zamiarze nieprzedłużania dzierżawy w kolejnym roku i zażądał zwrotu gruntu z□

podstawie przepisów ekologizacyjnych mogą dostosowywać treść czynności prawnych do wartości ekologicznych, wyłączając zasady prawa rzeczowego i zasadę *q bdb!t vout fswboeb*.

Druga Sprawa Typowa dotycząca nieruchomości gruntowych wyniknęła ze sporu między wiejską spółdzielnią produkcyjną (*opohdvo! i f v p!k phk j v i j*), a *Mj* i przedsiębiorstwem *Xfj b j*.⁷²⁵ Podstawą sporu była umowa o prawo indywidualnego gospodarowania gruntem rolnym (*we j di fohcb p!k phz ph!rvbo!i fupoh*).⁷²⁶ We wrześniu 2007 r., spółdzielnia⁷²⁷ zawarła umowę o indywidualne gospodarowanie z osobą fizyczną – pozwanym *Mj*, która weszła w życie w lutym 2008 r. na okres 30 lat. Pozwany *Mj* zapłacił czynsz za pierwsze 15 lat indywidualnego gospodarowania i następnie w 2010 r., dokonał przeniesienia praw wynikających z umowy na spółkę prowadzącą działalność gospodarczą w sektorze turystycznym, której był współwłaścicielem. Na nieruchomości rolnej objętej umową spółka wzniosła bez pozwolenia administracyjnego obiekty o celach nierolniczych, co stanowiło naruszenie przepisów Prawa gruntowego (2019). W związku z tym, w 2015 r. organy administracji lokalnej nałożyły na spółkę *Xfj b j* administracyjną karę pieniężną i nakazały jej usunięcie wzniesionych obiektów, czego jednak nie dokonano. Wobec ogłoszenia stanu likwidacji przedsiębiorstwa *Xfj b j*, spółdzielnia wystąpiła do sądu z żądaniem rozwiązania umowy powołując się na bezprawne indywidualne gospodarowanie gruntem i spowodowanie szkody w środowisku.

Sąd ustalił, że mimo braku jednoznacznego określenia sposobu korzystania z nieruchomości gruntowej w umowie indywidualnego gospodarowania gruntem, to jej wykładnia powinna być dokonywana w świetle Zielonej Zasady, a zatem z uwzględnieniem przepisów dotyczących racjonalnego gospodarowania zasobami. W konsekwencji, sąd zastosował przepisy Prawa gruntowego (2019) i Prawa o wiejskich gruntach rolnych (2018) uznając, że wzniesienie obiektów nierolniczych na gruncie rolnym stanowi naruszenie prawa publicznego, co uzasadnia sądowe rozwiązanie umowy. Sąd podkreślił, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, choć nie jest samodzielną podstawą dla wydania orzeczenia, to wyznacza ogólną zasadę zgodnie z którą wykonywanie praw rzeczowych nie może pozostawać w sprzeczności z przepisami z zakresu ochrony środowiska. W przypadku konfliktu między

⁷²⁵ Sprawa Typowa Wiejska spółdzielnia gospodarcza v. Li i przedsiębiorstwo Weihai z tytułu umowy dzierżawy i gospodarowania gruntem (2023).

⁷²⁶ W odróżnieniu od dzierżawy gruntu z poprzedniej Sprawy Typowej, umowa indywidualnego gospodarowania gruntem rolnym jest umową długoterminowa (20-70 lat). Nt. prawa indywidualnego gospodarowania gruntem, zob. rozdział 4.2.2.

⁷²⁷ NSL posługuje się tu pojęciem *dvo!k phk j i f v p*. Niemniej, w chińskim języku prawnym, takie pojęcie nie występuje. Wydaje się, należy przyjąć, że forma organizacyjna podmiotu to wiejska spółdzielnia gospodarcza, a nie wiejski kolektyw gospodarczy, z uwagi na wykorzystywanie przymiotnika *i f v p* oznaczającego współpracę, spółdzielnię.

prawem prywatnym, a publicznym, w szczególności gdy dotyczy to ochrony gruntów rolnych, Zielona Zasada może stanowić podstawę do rozwiązania umowy, nawet jeśli strony nie przewidziały tego w postanowieniach umownych. Orzeczenie to obrazuje, że sądy ChRL nadają priorytet przepisom prawa publicznego w zakresie gospodarowania gruntami, nawet jeśli wymaga to ingerencji w prawo umów i prawo rzeczowe.

2) Dostawa energii cieplnej

Podstawą sporu Sprawy Typowej *Ti bo v. przedsiębiorstwo energetyczne Svti bo*⁷²⁸ była umowa o dostawę energii cieplnej. Powód *Ti bo* zakwestionował sposób rozliczania opłat za ogrzewanie stosowany przez pozwane przedsiębiorstwo *Svti bo*! zarzucając niezgodność rozliczenia z obowiązującymi przepisami prawa miejscowego. Pomimo przeprowadzenia w 2014 r. modernizacji energetycznej budynku i instalacji liczników ciepła, przedsiębiorstwo *Svti bo* kontynuowało pobieranie opłat na podstawie powierzchni użytkowej lokalu zamiast rzeczywistego zużycia energii cieplnej. W związku z tym, powód domagał się zwrotu nadpłaconych kwot za lata 2020-2021, zwracając uwagę na naruszenie zasad indywidualnego rozliczania przewidzianych w aktach prawa miejscowego.

Sądy pierwszej i drugiej instancji oddaliły powództwo, jednak w toku postępowania odwoławczego rozpatrywanego przez Wyższy Sąd Ludowy uchylono zaskarżone wyroki i orzeczono na rzecz powoda zwrot nadpłaconych kosztów energii w wysokości ok. 600 RMB. W uzasadnieniu wyroku Wyższy Sąd Ludowy podkreślił, że zgodnie z art. 38 Prawa oszczędzania energii (2018), preferowane rozliczenia kosztów energii są dokonywane według rzeczywistego zużycia, o ile istnieją ku temu techniczne możliwości. Jednocześnie, sąd wskazał, że przedsiębiorstwa energetyczne zobowiązane są do działania zgodnie z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, który ustanawia zasadę racjonalnego gospodarowania zasobami i efektywnego wykorzystywania energii. Sąd uznał, że utrzymywanie przez przedsiębiorstwo *Svti bo* systemu rozliczeń według powierzchni lokalu po modernizacji i instalacji liczników, stanowiło naruszenie zarówno przepisów prawa energetycznego, jak i Zielonej Zasady. W konsekwencji, na podstawie art. 497 Kodeksu cywilnego ChRL w związku z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, sąd orzekł o nieważności standardowych klauzul umownych narzuconych przez przedsiębiorstwo *Svti bo*, które uniemożliwiały rozliczanie według rzeczywistego zużycia energii. Orzeczenie obrazuje możliwość sądowej kontroli treści wzorców umownych

⁷²⁸ Sprawa Typowa Shan v. Rushan z tytułu umowy dostawy energii elektrycznej (2023).

w chińskim systemie prawnym i możliwość kształtowania katalogu klauzul niedozwolonych na podstawie Zielonej Zasady.

3) Kryptowaluty

Podstawą sporu w sprawie między przedsiębiorstwem mającym siedzibę w Szanghaju (dalej: *TI*) i przedsiębiorstwem technologicznym mającym siedzibę w Pekinie (dalej: *QLO*)⁷²⁹ była umowa zlecenia zawarta w 2020 r., na mocy której *QLO* zobowiązało się do świadczenia usług polegających na obsłudze urządzeń służących do pozyskiwania (wydobywania) kryptowalut.⁷³⁰ Z uwagi na częste przerwy w dostawie energii elektrycznej i nieuzyskanie zysków uzgodnionych w umowie, *TI* wystąpiło z roszczeniem odszkodowawczym do *QLO* domagając się zapłaty kwoty ok. 6 mln RMB tytułem utraconych korzyści majątkowych.

Sąd zwrócił uwagę, że działalność związana z tzw. wydobywaniem kryptowalut cechuje się nadmiernym zużyciem energii elektrycznej, co pozostaje w sprzeczności z zasadami zrównoważonego rozwoju i celami polityki państwowej w zakresie ochrony środowiska i redukcji emisji gazów cieplarnianych. Podstawowy Sąd Ludowy, powołując się na Obwieszczenie Krajowej Komisji ds. Rozwoju i Reform w sprawie uregulowania działalności związanych z wydobywaniem walut wirtualnych (2021),⁷³¹ uznał, że prowadzenie tego rodzaju działalności gospodarczej narusza przepisy Decyzji w sprawie restrukturyzacji przemysłu (2005), określające priorytety polityki gospodarczej i interes publiczny. W konsekwencji sąd stwierdził, że czynności prawne związane z pozyskiwaniem kryptowalut pozostają w sprzeczności z art. 9 Kodeksu Cywilnego ChRL w związku z art. 153 § 2 Kodeksu cywilnego ChRL, co skutkuje nieważnością umowy zlecenia *bc! p jup*. Jednocześnie, z uwagi na bezprawny charakter przedmiotu świadczenia w umowie sąd uznał, że żadna ze stron nie nabyła skutecznie prawa do świadczeń wzajemnych, co wyłącza możliwość dochodzenia roszczeń na podstawie reżimu kontraktowego.⁷³²

⁷²⁹ Sprawa Typowa SH v. PKN z tytułu umowy zlecenia (2023).

⁷³⁰ W tym przypadku koparki Bitcoin'ów.

⁷³¹ W polskim systemie prawnym takie dokumenty można porównać do obwieszczenia ministra

⁷³² Ocena postępowań dotyczących kryptowalut jest jednak bardziej złożona niż z samej tylko perspektywy polityki środowiskowej, ponieważ eksponuje ona sposób implementacji polityki bezpieczeństwa rynkowego w ChRL. Unieważnienie działalności handlowej związanej z wydobywaniem kryptowalut na podstawie Zielonej Zasady, nie powinno być w takim przypadku uznawane *b!q s jps j* jako fakt aktywizacji sądów ChRL na rzecz dbałości o ekologię, ale jako sądowy „greenwashing”. Sądy stwierdzając nieważność umowy sprzedaży koparek starają się realizować politykę związaną z delegalizacją kryptowalut na terenie ChRL, natomiast określają to działalnością związaną na rzecz ochrony klimatu. Zob. także, Mingzhe Zhu, *Ui fl!S vnf! ig! Dn jn bufl!Qpnjt ;!I px!E pl D j p fl!Kveh fl!Dpous jcvufl!Dn jn bufl!Hpwsobodflx ji pvlDn jn bufl!Mbx*, Transnational Environmental Law, vol. 11(1), 2022, str. 119-39, Mingzhe Zhu-! *Ui fl! 'c jdpj!kveh fn fou ! j! D j pb;!Qspn puph! dn jn bufl! bx bs fo ft! cz! kve j!phts fbt po jh*, Review of European, Comparative & International Environmental Law, vol. 32(1), 2023, str. 158-62.

Przedmiotem sporu kolejnej Sprawy Typowej dotyczącej kryptowalut jest umowa sprzedaży.⁷³³ W maju 2020 r., powód *Xboh* zawarł umowę sprzedaży na odległość z pozwanym *Di fo*, której przedmiotem były dwa urządzenia do wydobywania kryptowalut i dokonał zapłaty za przedmiot umowy poprzez platformę e-commerce. Sprzedawca wyłączył w umowie odpowiedzialność za wady produktu, odmawiając kupującemu prawa do wymiany (*h fohi vbo*) lub zwrotu towaru (*w j v p*).⁷³⁴ W trakcie próby dostarczenia przedmiotu sprzedaży, Wang odmówił jego odbioru, twierdząc, że nie odpowiada ono zamówieniu i złożył wniosek do biura notarialnego (*h poh i fohk hvbo*) o jego zabezpieczenie. Przedmiot sprzedaży został odesłany do pozwanego *Di fo b*, który nie podjął się ponownego dostarczenia przedmiotu, ani nie dokonał zwrotu kosztów sprzedaży.

Na etapie postępowania przygotowawczego sąd ustalił, że nazwa konta profilu powoda *Xboh* na platformie e-commerce brzmiała „jestem górnikiem” (*ti j z j h fl vboh poh! zb*), natomiast w profilu sprzedawcy *Di fo* znajdował się wpis „przyznaję się do kopania” (*l vboh hvpx p di fohsfo*). Zdaniem sądu okoliczności te stanowią wystarczające przesłanki do przyjęcia, że obie strony świadomie angażują się w działalność związaną z wydobywaniem kryptowalut, która to cechuje się z nadmiernym zużyciem energii i znaczną emisją dwutlenku węgla. Sąd uznał, że taka działalność pozostaje w sprzeczności z koncepcją Cywilizacji Ekologicznej, zasadami efektywnego gospodarowania zasobami i interesem publicznym. W konsekwencji sąd, na podstawie art. 153 Kodeksu cywilnego ChRL, interpretowanego w świetle art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, stwierdził nieważność umowy sprzedaży! *fy!wod*.⁷³⁵ !

4) Ładowarki elektryczne

W następnej Sprawie Typowej, *O jf* v. przedsiębiorstwo z siedzibą *E pohhvbo*, sąd rozpatrywał spór między użytkownikiem miejsca parkingowego, a przedsiębiorstwem świadczącym usługi zarządu nieruchomością.⁷³⁶ Powód *O jf*, który w 2018 r. nabył prawo użytkowania (*ti j poh*) miejsca postojowego, w 2020 r. zwrócił się do pozwanego –

⁷³³ Sprawa Typowa Wang v. Chen z tytułu umowy sprzedaży (2024).

⁷³⁴ Jakość produktu wydaje się nie mieć tu jednak znaczenia. Taki zwrot platformy wynika z poprzedniej regulacji, gdzie w ramach art. 111 Prawa umów (1999), środki zaradcze były dostępne jedynie w sytuacji niezgodności jakości (*i jphoh*) przedmiotu z postanowieniami umownymi. Aktualnie, w świetle art. 582 Kodeksu Cywilnego ChRL, środki zaradcze przysługują w przypadku w sytuacji niezgodności przedmiotu z postanowieniami umownymi, a nie jedynie jakością przedmiotu umowy. Kolejność środków według aktualnie obowiązującego przepisu, to: naprawa (*y j m*), ponowne wykonanie (*i poh v p*), wymiana (*h fohi vbo*), zwrot (*w j v p*) i obniżenie ceny (*k poh i bpk hl vbo*). Z uwagi na występujące na końcu słowo „itp.” (*e foh*), katalog środków zaradczych należy uznać za otwarty.

⁷³⁵ Ta Sprawa Typowa szczególnie wpływa na orzecznictwo sądów powszechnych, zob. Shan 01, nr 7462 (2024).

⁷³⁶ Sprawa Typowa Nie v. Dongguan z tytułu umowy o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością (2024).

przedsiębiorstwa *E pohhvbo* – o zgodę na instalację punktu ładowania dla samochodu elektrycznego na swoim stanowisku postojowym. Pomimo, że inni użytkownicy parkingu posiadali podobne instalacje, pozwany odmówił wydania zgody, powołując się na przepisy dotyczące bezpieczeństwa energetycznego, obrony przeciwłotniczej i przeciwpożarowej, a także na brak stosownej uchwały zgromadzenia właścicieli.

Sąd pierwszej instancji oddalił powództwo, jednak w drugiej instancji zapadł wyrok korzystny dla powoda. Sąd drugiej instancji orzekł, że pozwany – podmiot świadczący usługi związane z nieruchomością – jest zobowiązany do wydania zgody na instalację punktu ładowania dla samochodu elektrycznego na miejscu parkingowym *Ojf* w terminie 7 dni. Sąd uznał, że instalacja ładowarki elektrycznej jest rozsądnym (*i fin*) sposobem wykonywania prawa użytkowania,⁷³⁷ a odmowa jej instalacji jest sprzeczna z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, który zobowiązuje podmioty zarządzające nieruchomościami do „wspierania państwowych inicjatyw w zakresie oszczędzania energii i redukcji emisji”. Sąd nakazał przedsiębiorstwu wydanie zgody w terminie 7 dni, zastrzegając, że w przypadku wykrycia przez podmiot świadczący usługi zagrożenia dla bezpieczeństwa, przysługują mu odpowiednie uprawnienia do demontażu.

W Sprawie Typowej *Di fo v. przedsiębiorstwo [i vi bj]*⁷³⁸ dotyczącej prawa do instalacji punktu ładowania pojazdów elektrycznych, sąd również rozstrzygał konflikt dotyczący prawa do użytkowania stanowiska postojowego i obowiązków podmiotu zarządzającego nieruchomością. W 2000 r., *Di fo* uzyskał odpłatne prawo użytkowania stanowiska postojowego i użytkowania części wspólnych parkingu na okres 50 lat. Następnie w 2007 r., *Di fo* zawarł umowę z przedsiębiorstwem *[i vi bj]* o świadczenie usług związanych z przedmiotem prawa do użytkowania. W 2021 r., *Di fo* zakupił samochód elektryczny i zwrócił się o wydanie zgody na instalację punktu ładowania. Przedsiębiorstwo *[i vi bj]* nie wydało zgody i w związku z tym *Di fo* zwrócił się z odpowiednim roszczeniem do sądu.

W toku postępowania, przedsiębiorstwo *[i vi bj]* podniosło, że nie wydało zgody na instalację ładowarki dla *Di fo*, ponieważ nie uzyskało zgody pozostałych współwłaścicieli nieruchomości budynkowej. Sąd uznał jednak, że instalacja punktu ładowania nie przekracza granic rozsądnego korzystania z prawa do części wspólnej nieruchomości⁷³⁹ na podstawie art. 4 Interpretacji NSL w sprawie stosowania przepisów dotyczących odrębnej własności

⁷³⁷ Sąd odwołał się tu do art. 4 Interpretacji NSL w sprawie stosowania przepisów dotyczących odrębnej własności nieruchomości budynkowej (2020).

⁷³⁸ Sprawa Typowa *Chen v. Zhuhai* z tytułu umowy o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością (2023).

⁷³⁹ Zgodnie z polską terminologią – nie wykrocza poza zarząd zwykły.

nieruchomości budynkowej (2020). W uzasadnieniu sąd zwrócił uwagę, że w świetle art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, instalacja ładowarki elektrycznej przyczynia się do efektywnego wykorzystania miejsca parkingowego i promowania ekologicznych rozwiązań. W konsekwencji sąd orzekł, że przedsiębiorstwo *[i vi b]* jest zobowiązane do wydania zgody na instalację punktu ładowania samochodu elektrycznego. Analogicznie jak w poprzedniej Sprawie Typowej, sąd podkreślił, że podmioty świadczące usługi związane z nieruchomością są zobowiązane do koordynowania działań mających na celu realizację „zielonych koncepcji” (*mt fli vbdk ph!np jo*), natomiast współwłaściciele mają prawo do korzystania z prawa do części wspólnej, o ile nie jest to sprzeczne z przepisami państwowymi.

W odróżnieniu od poprzednich Spraw Typowych dotyczących ładowarek elektrycznych, orzeczenie w sprawie *Mv v. przedsiębiorstwo I poh*⁷⁴⁰ obrazuje granice stosowania Zielonej Zasady w relacjach między osobami fizycznymi, a przedsiębiorstwami świadczącymi usługi związanymi z nieruchomością. Powód *Mv* zawarł z pozwanym *I poh!* umowę o świadczenie usług parkingowych w związku z dwoma miejscami parkingowymi mieszczącymi się na parkingu podziemnym. Równolegle, syn powoda *Mv* zawarł z tym samym przedsiębiorstwem umowę dotyczącą użytkowania miejsca parkingowego na parkingu zewnętrznym i uzyskał zgodę na instalację punktu ładowania, której jednak nie zrealizował. Z uwagi na większą odległość parkingu zewnętrznego od budynku mieszkalnego, *Mv* wystąpił o zgodę na instalację ładowarki elektrycznej dla samochodu syna w ramach jednego ze swoich miejsc na parkingu podziemnym. Przedsiębiorstwo *I poh* odmówiło wydania zgody na instalację, co doprowadziło do złożenia powództwa przez *Mv*.

Sąd po dokonaniu wizji lokalnej ustalił, że stanowiska parkingowe dla pojazdów elektrycznych mieszczą się wyłącznie na parkingu zewnętrznym ze względów bezpieczeństwa – zagęszczenia miejsc parkingowych i możliwości instalacji energetycznej.⁷⁴¹ Na podstawie art. 9 i art. 509 Kodeksu cywilnego ChRL, sąd zwrócił uwagę, że zobowiązania umowne powinny być wykonywane zgodnie z zasadami efektywnego gospodarowania zasobami i ochrony środowiska. Jednocześnie sąd uznał, że roszczenie *Lv* było motywowane wyłącznie względami wygody, a nie realizacją celów proekologicznych. Mając na uwadze, że przedsiębiorstwo *I poh!* podjęło działania wspierające politykę klimatyczną, w szczególności poprzez wyznaczenie

⁷⁴⁰ Sprawa Typowa *Lv v. Hong* z tytułu umowy (2024).

⁷⁴¹ Ponadto, sąd zwrócił uwagę, że pomimo że syn *Lv* otrzymał zgodę od przedsiębiorstwa *Hong* na instalację, to nie zainstalował ładowarki i jej nie użytkował, co świadczy o sprzeczności jego działań z Zieloną Zasadą. Taka argumentacja obrazuje znaczenie relacji rodzinnych w chińskim systemie prawnym. Zob. szerzej nt. En-Chung Chang, Ting-Jui Chou, Chungming Huang, Xun Wang, *Ui fl dbufl ps jft -! svnft -! boe! e fn pot usbuipot! pg! Hvboy j p! D j ft ft pd jftz*, *Journal of Business-to-Business Marketing*, vol. 23(4), 2016, str. 311-25.

osobnych stref parkingowych dla pojazdów elektrycznych, sąd oddalił powództwo *M*. Ta Sprawa Typowa obrazuje, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL nie przyznaje bezwzględnego prawa do instalacji ładowarki elektrycznej, jeżeli jego realizacja byłaby sprzeczna z zasadami racjonalnego zarządzania nieruchomością.⁷⁴²

5) Delikty dotyczące środowiska

Sprawa Typowa między przedsiębiorstwem z siedzibą w Shandong, a Grupą przedsiębiorstw⁷⁴³ wyniknęła z deliktu zanieczyszczenia środowiska. W 2016 r., przedsiębiorstwo z siedzibą w Shandong zawarło umowę o prawo do indywidualnego gospodarowania w mieście Qufu. W 2019 r., Grupa przedsiębiorstw prowadziła w pobliżu gospodarowanej nieruchomości gruntowej roboty budowlane, w wyniku których dochodziło do zapylenie i osadzanie się pyłu na terenach sąsiednich. Grupa przedsiębiorstw w toku prowadzonych robót budowlanych wykorzystywała samochody z natryskami wodnymi, aby zminimalizować wzbijanie się pyłu w powietrze. Mimo zastosowania natrysków, nie udało się zapobiec zanieczyszczeniu. Z uwagi na gęstość i lepkość pyłu, przedsiębiorstwo z siedzibą w Shandong, nie było w stanie oczyścić folii ogrodniczych, na których osadzał się pył, który zaburzył wzrost roślin i doprowadził do znacznych strat w uprawach.

Sąd po dokonaniu wizji lokalnej ustalił, że odległość między terenem budowy, a nieruchomością rolną wynosiła ok. 30 metrów, a osad uniemożliwiał absorpcję światła przez rośliny, skutkując wzrostem jedynie od 20% do 30% zasiewu. W toku procesu, sąd nałożył karę administracyjną w wysokości ok. 60 tys. RMB na Grupę przedsiębiorstw i zasądził odszkodowanie w wysokości ok. 2 mln. RMB na rzecz przedsiębiorstwa z siedzibą w Shandong.⁷⁴⁴ W orzeczeniu sąd przywołał promowaną przez Xi Jinping'a koncepcję Cywilizacji Ekologicznej. Jako podstawę dla rozstrzygnięcia sąd przyjął art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i artykuły 1229-1232 Kodeksu cywilnego ChRL. Sąd uznał, że powód wykazał tzw. wstępny ciężar dowodowy, tj. wystąpienie zanieczyszczenia, poniesienie szkody i istnienie adekwatnego związku przyczynowego (powiązania kauzalnego) między zdarzeniem

⁷⁴² Zob. także w kontekście orzeczeń sądów ludowych, Igor Szpotakowski, *Vn pxz!pl x bed fo jflvt vh!x! bl sft jfl bs ev! o jfsvdi pn p dj! x pc fdl e fl pzg j bkl j L pe fltv! Dlx jn fh pl Di j tl jfk! S fl vcnj j Mepx fk*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. Franciszka Longchamps de Brier, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Kraków 2024, str. 171-96.

⁷⁴³ Sprawa Typowa Shandong v. Grupa przedsiębiorstw z tytułu odpowiedzialności deliktowej za zanieczyszczenie środowiska (2023).

⁷⁴⁴ Rozważania sądu pierwszej i drugiej instancji są o tyle interesujące, że podejmują się analizy działań mogących zapobiegać powstaniu naruszenia. W ocenie sądów pierwszej Grupa przedsiębiorstw będących spółkami skarbu państwa, powinna podlegać bardziej rygorystycznemu reżimowi należytej staranności. Niemniej, odpowiedzialność za zanieczyszczenie środowiska i zniszczenie ekosystemu są odpowiedzialnością na zasadzie ryzyka. Wydaje się, że obrazuje to wyzwania dotyczące profesjonalizacji chińskiego sądownictwa.

szkodzącym, a szkodą. Z uwagi na wspólne prowadzenie robót budowlanych, odpowiedzialność podmiotów zakwalifikowano jako odpowiedzialność solidarną. W Sprawie Typowej podkreślono, że w ukształtowanym w Kodeksie cywilnym ChRL reżimie odpowiedzialności za szkody w środowisku i ekosystemie dąży się do wzmocnienia sytuacji dowodowej poszkodowanego.⁷⁴⁵

Sprawa Typowa pomiędzy Grupą chłopską (*dvon p! ybp v*)⁷⁴⁶ w Shimen, a *Kjf* i zakładem ubezpieczeń dotyczyła odpowiedzialności deliktowej za wypadek komunikacyjny.⁷⁴⁷ W 2021 r., *Kjf* prowadząc pojazd mechaniczny uderzył w liczące 1800 lat drzewo kamforowe, wpisane na listę drzew chronionych jako pomnik przyrody (*hv!t i v!n ph!n v*).⁷⁴⁸ Grupa chłopska w Shimen, twierdząc, że jest właścicielem drzewa, które jest wpisane na listę drzew chronionych, wniosła powództwo o zapłatę odszkodowania w wysokości ok. 360 tys. RMB. Pojazd, którym kierował *Kjf* był objęty ubezpieczeniem od odpowiedzialności cywilnej.

W toku procesu *Kjf* argumentował, że obowiązek świadczenia powinien spoczywać na zakładzie ubezpieczeń. Ubezpieczyciel zakwestionował legitymację czynną grupy chłopskiej twierdząc, że pomniki przyrody są własnością państwową, a kolektywy nie mają w tym wypadku interesu prawnego do dochodzenia roszczeń. Sąd nie ustalił podmiotu będącego właścicielem drzewa-pomnika przyrody. Zwrócił jednak uwagę, że w świetle aktów prawa miejscowego, komitety i grupy chłopskie są odpowiedzialne za gospodarowanie i ochronę drzew-pomników przyrody. Na tej podstawie, powołując się na art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i art. 40 Prawa leśnego (2019), sąd zasądził na rzecz grupy chłopskiej w Shimen odszkodowanie na pokrycie kosztów naprawienia drzewa. Orzeczenie to obrazuje, że w przypadku szkody na pomniku przyrody, podmioty wykonujące funkcję dozorców (*hvbo! i v! sfo*),⁷⁴⁹ mogą występować z powództwem, nawet jeśli nie mają bezpośredniego interesu majątkowego.

⁷⁴⁵ Zasadniczo o ile sprawca nie wykaże możliwości zastosowania ustawowych przesłanek egzoneracyjnych, nie będzie mógł on uchylić się od obowiązku naprawienia szkody.

⁷⁴⁶ Jest to podmiot tworzony przez komitet chłopski (*dvon p!x f!vboi v j*). Grupa chłopska jest rozpoznawana w ramach Kodeksu cywilnego ChRL w art. 262 i 264. W świetle przepisów Kodeksu cywilnego ChRL nie posiada ona osobowości prawnej.

Sprawa Typowa uwidacznia, że sądy dopuszczają roszczenia dla podmiotów prywatnych w zakresie ochrony środowiska w sytuacji, gdy organy publiczne nie podejmują działań. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL funkcjonuje tutaj jako podstawa do uzupełniania luk w prawie publicznym.

5.3. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w IBO ChRL

W 2014 r., rozpoczęto reformę sądownictwa ChRL. Jednym z podjętych działań było nałożenie obowiązku publikacji wydawanych przez siebie orzeczeń w Internetowej Bazy Orzeczeń ChRL (IBO ChRL) na wszystkie sądy (niezależnie od szczebla).⁷⁵⁰ W ramach IBO ChRL chińskie sądy powszechne i NSL zamieszczają publikowane przez siebie dokumenty,⁷⁵¹ w tym orzeczenia wydawane w sprawach cywilnych, karnych, administracyjnych, a także pisma z postępowań egzekucyjnych i międzyregionalnych⁷⁵². W rezultacie, IBO ChRL – jako źródło danych orzeczniczych – oferuje nowe możliwości badań nad chińskim systemem prawnym.⁷⁵³ Wykorzystanie IBO ChRL pozwala na przedstawienie częstości występowania Zielonej Zasady w perspektywie innych podstawowych zasad prawa cywilnego. Równolegle, z uwagi na standaryzację chińskich orzeczeń i przypisywanie im tzw. głównych zagadnień postępowania (*boz pv*), IBO ChRL stwarza możliwość do eksploracji zasadniczych obszarów relacji cywilnoprawnej, na które wpływa art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL. W rezultacie, IBO

⁷⁵⁰ Dostęp do Internetowej Bazy Orzeczeń Chińskiej Republiki Ludowej: <https://wenshu.court.gov.cn/>.

Niezależnie od oceny pobudek dla stworzenia IBO ChRL, należy podkreślić, że zawiera ona ponad 150 mln. dokumentów (stan na początek 2025 r.). W tej sytuacji, baza ta jest bogatym źródłem materiałów jurystycznych. Nt. wpływu IBO ChRL na transparentność sądownictwa i kontrolę sędziów, zob. Björn Ahl Daniel Sjöck, *Upsetting the balance: the impact of the Chinese Civil Justice System on the Rule of Law*, China Information, vol. 32(1), 2017, str. 3-22.

⁷⁵¹ Należy mieć na uwadze potencjalne wyzwania związane z badaniami prowadzonymi z wykorzystaniem IBO ChRL. Na przykładzie badań własnych prowadzonych w latach 2021-2024, wielokrotnie napotymano na sytuację „znikania” orzeczeń z systemu lub zastępowania orzeczeń innymi – zmodyfikowanymi orzeczeniami. Podobne obserwacje można dostrzec

ChRL umożliwia przedstawienie zarówno ilościowego (obiektywnego), jak i jakościowego (subiektywnego) obrazu praktyki stosowania Zielonej Zasady.

5.3.1. Podstawowe zasady prawa cywilnego

i. Procedura badań

Jak przedstawiono w rozdziale 4., art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL należy do podstawowych zasad prawa cywilnego.⁷⁵⁴ Niektórzy autorzy twierdzą tu, że Zielona Zasada – w odróżnieniu od innych podstawowych zasad prawa cywilnego – wyraża jedynie politykę ekologiczną. Przyjęcie takiego stanowiska powoduje, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL jest jedynie tzw. zasadą pomocniczą.⁷⁵⁵ W świetle poglądów niektórych przedstawicieli doktryny, Zielona Zasada powinna być stosowana łącznie z innymi podstawowymi zasadami. Analiza ilościowa na podstawie IBO ChRL stwarza możliwość ustalenia częstości występowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL wraz z innymi podstawowymi zasadami prawa cywilnego w ramach orzeczeń sądów ludowych.

Badania przeprowadzono w październiku 2024 r. przy wykorzystaniu IBO ChRL. Celem badań było przedstawienie występowania podstawowych zasad prawa cywilnego, tj. zasady równorzędności, zasady autonomii, zasady słuszności, zasady dobrej wiary, zasady porządku publicznego i dobrych obyczajów oraz Zielonej Zasady w wyrokach sądów ludowych. W pierwszej kolejności wybrano słowa klucze-jednostki redakcyjne, które są przepisami Kodeksu cywilnego ChRL zawierającymi (reprezentującymi) podstawowe zasady prawa cywilnego, tj.:

- Art. 4 Kodeksu cywilnego ChRL (*i pōhi vb!s fon p!h pōhi fhv p!n jgb!e pō !e jt juþ p*);
- Art. 5 Kodeksu cywilnego ChRL (*i pōhi vb!s fon p!h pōhi fhv p!n jgb!e pō !e jx v!uþ p*);
- Art. 6 Kodeksu cywilnego ChRL (*i pōhi vb!s fon p!h pōhi fhv p!n jgb!e pō !e jny!uþ p*);
- Art. 7 Kodeksu cywilnego ChRL (*i pōhi vb!s fon p!h pōhi fhv p!n jgb!e pō !e jr juþ p*);
- Art. 8 Kodeksu cywilnego ChRL (*i pōhi vb!s fon p!h pōhi fhv p!n jgb!e pō !e jcb!uþ p*);
- Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL (*i pōhi vb!s fon p!h pōhi fhv p!n jgb!e pō !e jk j!uþ p*).

Następnie przygotowano równoległy zestaw słów kluczy. Tym razem wybrano słowa klucze-pojęcia, które odpowiadają wykorzystywanym w doktrynie pojęciom dla podstawowych zasad prawa cywilnego:⁷⁵⁶

⁷⁵⁴ Zob. rozdział 4.1.1.

⁷⁵⁵ Zob. Ming Yuan, Han Siyuan, [*jfh pob! bt beb!x!l pe flt jf!dx jzn*], str. 25-42.

⁷⁵⁶ Należy tu zwrócić na pewien margines błędu, ponieważ strony lub sądy mogą posługiwać się określeniami dla podstawowych zasad w swobodny sposób; np. dla zasady dobrej wiary może być to zarówno pojęcie *di fōhyþ zvbo* f jak i *di fōht i jypz poh zvbo* f. Przyjęte słowa klucze wynikają ze sposobu posługiwania się pojęciami dla

- Zasada równorzędności (*q p̄he fōh!zvbo f*);
- Zasada autonomii (*ḡvbo!zvbo f*);
- Zasada słuszności (*h pohq p̄h!zvbo f*);
- Zasada dobrej wiary (*dī fōhy.p!zvbo f*);
- Zasada porządku publicznego i dobrych obyczajów (*h pohyv!n̄boht v!zvbo f*);
- Zielona Zasada (*m̄t f!zvbo f*).

Podobnie jak w przypadku procedury pozyskiwania Dokumentów NSL i Spraw Typowych, wyszukiwanie słów kluczy-jednostek redakcyjnych i słów kluczy-pojęć ograniczono do lat 2021-2024. W rubryce „rodzaj sprawy” (*bok p̄o!nfjy.p̄h*) wyniki zostały zawężone do „spraw cywilnych” (*n p̄ti f bok p̄o*). Jako „typ dokumentu” (*x foti v!nfjy.p̄h*) wyszukiwano jedynie „wyroki” (*q bokv f!ti v*). Wyniki dla poszczególnych słów kluczy wprowadzono do programu Excel. Wyniki słów kluczy-jednostek redakcyjnych i słów kluczy-pojęć z podziałem na lata opublikowania uzupełniono w ramach odrębnych arkuszy Excel. Następnie zsumowano wyniki i obliczono wartość procentową dla każdego ze słów kluczy w stosunku do ogółu wyników (zob. Tabela 1 i 3).

Przedstawiona powyżej procedura służyła wyszukiwaniu wstępnemu. Następnie, przeprowadzono wyszukiwanie wtórne, którego celem było ograniczenie wyników wyszukiwania. Założono, że wyszukiwanie słowa klucz art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL lub Zielona Zasada w ramach poszczególnych wyników dla odpowiednio: słów kluczy-jednostek redakcyjnych i słów kluczy-pojęć, pozwoli określić która spośród podstawowych zasad występuje najczęściej z Zieloną Zasadą, a także czy Zielona Zasada może być uznana za samodzielną podstawową zasadę prawa cywilnego (zob. Tabela 2 i 4).

podstawowych zasad przez chińskich przedstawicieli doktryny. Zob. np. Wang Liming, *Qsbx p!d̄x jōf*, str. 21-33 lub Komentarz Huang, *D !ph mb*, str. 10-25.

ii. Wyniki

Tabela 1 przedstawia występowanie poszczególnych słów kluczy-jednostek redakcyjnych reprezentujących podstawowe zasady prawa cywilnego. Wyniki zostały ujęte według lat wydania wyroku. Ogół wyników dla wszystkich słów kluczy-jednostek redakcyjnych wynosi n=117.710 orzeczeń. Ostatnia kolumna z prawej strony przedstawia wartość procentową poszczególnych wyników w stosunku do ogółu wyników. Łączna liczba wyroków zawierających słowo klucz art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL wynosi n=932, co stanowi ok. 0,8% ogółu wyników dla słów kluczy-jednostek redakcyjnych.

Ubc fih!2/Mjł cb!xzspł x!erh!xzt vl jxbo j!t x!l md z.k feo p ufl!s febl dżkoz di!j jli k spdfoupxz!ve j!
x!ph m f!njl c jf!xzspł x!jxzt vl jxbo jf!xtuqof!

Podstawowa zasada /Rok	2021	2022	2023	2024	Łącznie:	Procent:
Art. 4 Kodeksu cywilnego ChRL	336	256	400	83	1075	0,9%
Art. 5 Kodeksu cywilnego ChRL	1920	2675	2022	842	7459	6,4%
Art. 6 Kodeksu cywilnego ChRL	12.729	20.800	1614	4795	39.938	34,1%
Art. 7 Kodeksu cywilnego ChRL	15.695	17.835	18.014	9068	60.612	51,8%
Art. 8 Kodeksu cywilnego ChRL	1938	1909	2078	1169	7094	6,1%
Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL	219	298	268	147	932	0,8%

Tabela 2 przedstawia występowanie słowa klucz art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w ramach wyników dla innych słów kluczy-jednostek redakcyjnych. Wyniki zostały przedstawione z podziałem na lata wydania wyroku. Łączna liczba występowania słowa klucz art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w relacji do innych słów kluczy-jednostek redakcyjnych wynosi n=44, co stanowi 5% łącznej liczby wyroków dla słowa klucz art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL.

*Ubc fib!3/Mj!l cb!xzsp! x!erb!xzt vl j!bo j!t x!l md z.kfeop!ufl!sfebl d!koz di -!l u sfl bx jfsbk !t px p!
l md !bsu! : !L pe fl t v! d!x jn fh p! Di SM jzt vl j!bo jflxu so f!*

Podstawowa zasada /Rok	2021	2022	2023	2024	Łącznie:
Art. 4 Kodeksu cywilnego ChRL	0	0	0	1	1
Art. 5 Kodeksu cywilnego ChRL	0	0	10	1	11
Art. 6 Kodeksu cywilnego ChRL	3	9	5	2	19
Art. 7 Kodeksu cywilnego ChRL	0	4	3	0	7
Art. 8 Kodeksu cywilnego ChRL	1	1	4	0	6

Tabela 3 przedstawia występowanie poszczególnych słów kluczy-pojęć reprezentujących podstawowe zasady prawa cywilnego. Wyniki zostały ujęte według lat wydania orzeczenia. Łączna liczba wyników dla wszystkich słów kluczy-jednostek redakcyjnych wynosi n= 1.061.401 orzeczeń. Ostatnia kolumna z prawej strony przedstawia wartość procentową poszczególnych wyników w stosunku do ogółu wyników. Łączna liczba wyroków zawierających słowo klucz Zielona Zasada wynosi n=1033, co stanowi ok. 0,1% ogółu wyników dla słów kluczy-pojęć.

Ubc fib!4/Mj! cb!xzsp! x!e!b!xzt vl j!bo!p!t x!l md z.q jk !j j!i k!sp!foup!xz!ve j!x!ph m!f!n!j! c jf! xzsp! x!j!xzt vl j!bo j!xtuq of!

Podstawowa zasada /Rok	2021	2022	2023	2024	Łącznie:	Procent:
Zasada równorzędności	1472	679	700	328	3179	0,3%
Zasada autonomii	5735	4636	3236	1281	14.888	1,4%
Zasada słuszności	148.381	88.608	64.330	247.979	549.298	51,8%
Zasada dobrej wiary	135.795	151.789	127.154	71.006	485.744	45,8%
Zasada porządku publicznego i dobrych obyczajów	2859	2022	1708	670	7259	0,7%
Zielona Zasada	287	321	287	138	1033	0,1%

Tabela 4 przedstawia występowanie słowa klucz *Zielona Zasada* wspólnie z innymi podstawowymi zasadami prawa cywilnego (słowa klucze-pojęcia). Wyniki zostały przedstawione z podziałem na lata wydania wyroku. Ogólna liczba występowania słowa klucz *Zielona Zasada* w ramach innych słów kluczy-pojęć to $n=417$, co stanowi 40% łącznej liczby wyroków dla słowa klucz *Zielona Zasada*.

Ubc fib! 5! Mjd cb! xz sp! x! emb! xzt vl jx bo j! t x! l md z. q jk -! l u sf! bx jfsbk !t px p! l md ! [jfnpob! [bt beb! xzt vl jx bo jf! x u so f!

Podstawowa zasada /Rok	2021	2022	2023	2024	Łącznie:
Zasada równorzędności	1	1	5	1	8
Zasada autonomii	2	7	3	0	12
Zasada słuszności	64	69	63	24	220
Zasada dobrej wiary	35	65	44	25	169
Zasada porządku publicznego i dobrych obyczajów	4	3	1	0	8

iii. Omówienie wyników

Wyniki ilościowe obrazują, że podstawowe zasady prawa cywilnego są częściej przywoływane przez strony postępowania lub sądy jako pojęcia ($n=1.061.401$), niż jako odpowiednie jednostki redakcyjne Kodeksu cywilnego ChRL ($n=117.710$). Jedną z możliwych hipotez wyjaśniających ten stan rzeczy jest częstsze odwoływanie się przez strony do aksjologii w toku formułowania zarzutów procesowych. Powoduje to nadreprezentację określonych słów kluczy-pojęć, ale nie musi jednak świadczyć o rzeczywistym stosowaniu prawa w świetle podstawowych zasad.

Na podstawie zunifikowanej struktury orzeczeń w ChRL, co do zasady, wykorzystywanie jednostek redakcyjnych jest związane z procesem stosowania prawa. Sądy przywołują przepis w części subsumcji, a także części dotyczącej podstaw prawnych dla wydania wyroku. Z tego względu należy uznać, że znacząco – 10-krotnie – wyższa liczba wyników dla słów kluczy-pojęć w porównaniu z odniesieniami do konkretnych jednostek redakcyjnych wynika przede wszystkim z działalności argumentacyjnej stron, a nie z procesu jurydycznego. Argumenty stron, odwołujące się do podstawowych zasad nie muszą być zatem uwzględniane przez sąd

jako podstawy prawne dla wydawanych rozstrzygnięć. W rezultacie, za reprezentatywny wyznacznik stosowania podstawowych zasad prawa cywilnego w praktyce orzeczniczej należałoby uznać liczbę wyroków zawierających odniesienia do konkretnych jednostek redakcyjnych Kodeksu cywilnego ChRL, a nie łączną liczbę orzeczeń, w których występują pojęcia odpowiadające podstawowym zasadom prawa cywilnego.

Należy nadmienić, że w odróżnieniu od np. art. 6 Kodeksu cywilnego ChRL (n=39.938) i zasady słuszności (n=549.298) lub art. 7 Kodeksu cywilnego ChRL (n=60.612) i zasady dobrej wiary (n=485.744), „inflacja” wyroków, w których występuje słowo klucz art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i Zielona Zasada nie jest aż tak znacząca.⁷⁵⁷ W przypadku art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL liczba wyroków wynosi n=932, a dla Zielonej Zasady jest to n=1033 (por. Tabela 1 i 3). Hipotezą może być tu m.in. niepewność co do sposobu przywoływania Zielonej przez strony lub brak świadomości stron o jej obowiązywaniu. Taką hipotezę można poprzeć nowatorskim charakterem art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i jego krótkim okresem obowiązywania, w połączeniu z brakiem ugruntowanej historii i tradycji oraz nieostrym zakresem przedmiotowym. Jednocześnie, przeglądowa analiza jakościowa ujawniła, że występowanie podobnej liczby wyników dla słów kluczy art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i Zielona Zasada wynika z faktu, że sądy przed powołaniem się na art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, określają go jako Zieloną Zasadę.

Najistotniejszym wynikiem analizy ilościowej jest jednak stwierdzenie, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL – wbrew niektórym wyrażanym w doktrynie – nie ma wyłącznie charakteru polityki legislacyjnej, lecz znajduje – choć marginalne – zastosowanie w praktyce orzeczniczej. Na podstawie badań zidentyfikowano n=932 orzeczenia (Tabela 1), w których uczestnicy postępowania wprost powoływali się na ten przepis. Jednocześnie, w przypadku występowania słowa klucz-jednostki redakcyjnej widoczna jest samodzielność jego występowania. Jedynie w przypadku 5% wyników, art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL występował równolegle z przepisem zawierającym (reprezentującym) inną podstawową zasadę prawa cywilnego (zob. Tabela 2). Najczęściej dotyczyło to art. 6 Kodeksu cywilnego ChRL (n=19) i w dalszej kolejności art. 5 Kodeksu cywilnego ChRL (n=11). Wbrew tezie o samodzielności art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, należy zwrócić jednak uwagę na analogiczne wyniki w ramach wyszukiwania słów kluczy-pojęć. Zielona Zasada jest już w takim wypadku przywoływana wspólnie z innymi

⁷⁵⁷ Drugi najmniejszy procent względnego odchylenia standardowego – 727%. Procentowe względne odchylenia standardowe, kolejno: art. 4 Kodeksu Cywilnego ChRL i zasada równorzędności – 6995%; art. 5 Kodeksu Cywilnego ChRL i zasada autonomii – 4701%; art. 6 Kodeksu Cywilnego ChRL i zasada słuszności – 12.225%; art. 7 Kodeksu Cywilnego ChRL i zasada dobrej wiary – 11.004%; art. 8 Kodeksu Cywilnego ChRL i zasada porządku publicznego i dobrych obyczajów – 163%.

podstawowymi zasadami prawa cywilnego w aż 40% zidentyfikowanych orzeczeń (zob. Tabela 4). Przeglądowa analiza jakościowa obrazuje, że relatywnie częste odwołania do podstawowych zasad prawa cywilnego wynikają z ich zbiorczego, „hurtowego” przywoływania – zarówno przez sądy, jak i przez strony. Przykładowo, twierdzenia stron o nieważności umowy bywają uzasadniane ogólnym wskazaniem naruszenia „podstawowych zasad prawa cywilnego, takich jak zasady X, zasady Y i zasady Z”. W takim modelu argumentacji, brak jest jednak pogłębionej wykładni przepisów i ich faktycznego zastosowania w procesie subsumcji. Odwołania te pełnią raczej funkcję symboliczną i legitymizującą, świadcząc o próbie wzmocnienia argumentacji stron lub uzasadnienia rozstrzygnięcia sądu przez powołanie się na przepisy o wyższej randze systemowej – normy-zasady. W takiej konfiguracji, stosowanie art. 9 Kodeksu Cywilnego ChRL jest poprzedzone interpretacją w świetle pozostałych podstawowych zasad prawa cywilnego. Zastosowanie Zielonej Zasady wymaga zatem uprzedniego ustalenia jej zgodności z innymi zasadami systemowymi i może świadczyć o jej podporządkowaniu względem nich.⁷⁵⁸

5.3.2. Główne zagadnienie postępowań

Na mocy Decyzji NSL z 2008 r., sprawy prowadzone przed sądami ChRL podlegają klasyfikacji według tzw. głównych zagadnień postępowania (*boz p*). W perspektywie badań nad chińskim orzecznictwem jest to szczególnie wartościowe narzędzie, ponieważ daje możliwość wykorzystywania słów kluczy do wyszukiwania odpowiednich typów spraw. Główne zagadnienia postępowania mają odzwierciedlać charakter stosunku prawnego, którego dotyczy postępowanie. Jest to jednocześnie punkt wyjścia dla kwalifikacji prawnej danej sprawy, tj. ustalenia przepisów odnoszących się do danego stanu faktycznego, na podstawie których sąd będzie wydawać rozstrzygnięcie.⁷⁵⁹ Sądy są w takim wypadku zobowiązane do generalizacji natury czynności cywilnoprawnej, której dotyczy spór. Na podstawie Obwieszczenia NSL w sprawie zmiany decyzji o klasyfikacji głównych zagadnień postępowań cywilnych (2020) dokonano podziału głównych zagadnień postępowania na 4 stopnie. Dla postępowań w sprawach cywilnych ukształtowano 11 kategorii pierwszego stopnia.⁷⁶⁰ Sądy są

⁷⁵⁸ Taki wniosek, potwierdzałby założenia części przedstawicieli doktryny, którzy twierdzą, że Zielona Zasada jest jedynie uszczegółowieniem ustanowionych wcześniej podstawowych zasad prawa cywilnego. W ramach klasyfikacji podstawowych zasad przez *I bo!Ti ģvbo*, są one podzielone na zasady autonomii prywatnej i zasady publiczne. Jest to także widoczne w tezach niektórych przedstawicieli doktryny, którzy opowiadają się za interpretacją Zielonej Zasady jako szczególnego rodzaju zasady porządku publicznego i dobrych obyczajów. Zob. Han Shiyuan, *Qpet ibx px fl bt bez lq sbx b!dŁx ģn fh p*, str. 5-16.

⁷⁵⁹ Taki model może także poprawiać jakość statystyk sądowych i usprawniać przemieszczanie się po systemie orzecznictwym ChRL.

⁷⁶⁰ Dotyczy to sporów z zakresu m.in. dóbr osobistych, stosunków rodzinnych, dziedziczenia, prawa rzeczowego, prawa umów i zobowiązań *rvbt ģumownych*.

zobowiązane do nadania danej sprawie jak najbardziej szczegółowej kategorii głównego zagadnienia postępowania, tj. do kategorii czwartego stopnia, a jeśli ta nie istnieje lub nie jest możliwa do kwalifikacji – kolejno – trzeciego, drugiego lub pierwszego stopnia.⁷⁶¹

i. Procedura badań

Badania przeprowadzono w październiku 2024 r. przy wykorzystaniu IBO ChRL. Celem badań było określenie oddziaływania Zielonej Zasady na relacje cywilnoprawne i poszczególne działy prawa cywilnego. Do wyszukiwania danych użyto słowo klucz-jednostkę redakcyjną, tj. art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL.⁷⁶² Wyszukiwanie ograniczono do wyroków z lat 2021-2024. W ten sposób otrzymano n=932 orzeczeń.

Zdecydowano o podjęciu badań na losowym doborze próby 20% łącznej liczby orzeczeń, która stanowi reprezentatywną wielkość próby badawczej. Próbę 20% wyroków rozdzielono według hierarchii sądu wydającego orzeczenie. W przypadku gdy próba 20% wyroków wynosiłaby n<1, przyjęto n=1. Dodatkowo, przed dalszą analizą ilościową zdecydowano się przygotować materiał do badań jakościowych. W związku z tym, pobrano pełne teksty wyroków z Wyższych i Średnich Sądów Ludowych.

Wyniki wprowadzono do programu Excel. Następnie oznaczono główne zagadnienia postępowań wyroków stanowiących próbę badawczą na podstawie Obwieszczenia NSL w sprawie zmiany decyzji o klasyfikacji głównych zagadnień postępowań (2020). W dalszym ciągu dokonano: (i) generalizacji głównych zagadnień postępowań do pierwszego stopnia i (ii) analizy typów umów, których dotyczą główne zagadnienia postępowań pierwszego stopnia.

W toku generalizacji wystąpiły następujące kategorie głównych zagadnień postępowań pierwszego stopnia – w kolejności liczby występowania – tj.: zobowiązania umowne (*i fupoh! k jgfo*), prawa rzeczowe (*xvrvbo! k jgfo*), prawo własności (*tvpxpvrbo! k jgfo*), odpowiedzialność z tytułu czynów niedozwolonych (*rphrvbo! fsfo! k jgfo*), ochrona posesoryjna (*i boz pv!cb pi vk jgfo*), postępowania egzekucyjne (*i jvph!di fohyv! i poh!e flz j i ftv*), a także spółki, papiery wartościowe i ubezpieczenia (*q jpkv!e foh!z pvhvbo!e fln jti j k jgfo*). Dodatkowo, w dwóch orzeczeniach pojawiły się kategorie głównych zagadnień

⁷⁶¹ Zob. Obwieszczenie NSL w sprawie zmiany decyzji o klasyfikacji głównych zagadnień postępowań cywilnych (2020).

⁷⁶² Decyzja dotycząca wyboru słowa klucz „art. 9 Kodeksu Cywilnego ChRL”, zamiast „Zielona Zasada” została podyktowana tym, że przy badaniach wstępnych zaobserwowano, że sądy rozpatrując zagadnienia merytoryczne, tj. odnosząc się do zarzutów lub podając podstawy prawne rozstrzygnięcia, posługują się jedynie numerycznymi jednostkami redakcyjnymi. Natomiast, z pojęcia Zielona Zasada korzystają głównie strony prezentując swoje stanowiska. W przypadku takich sytuacji, sądy z rzadka podejmują się polemiki z twierdzeniami stron.

postępowania niewystępujące w Obwieszczeniu NSL w sprawie zmiany decyzji o klasyfikacji głównych zagadnień postępowań (2020). Oba wyroki zostały wyłączone z dalszej analizy.

Z uwagi na najczęstsze występowanie zobowiązań umownych jako głównego zagadnienia postępowań stopnia pierwszego, zdecydowano się na analizę typów umów objętych próbą badawczą. Spośród wyroków objętych próbą wyłączono n=11 orzeczeń z uwagi na to, że główny powód postępowania nie został sprecyzowany do stopnia trzeciego, tj. główne powody postępowania dotyczyły „zobowiązania umownego” – stopnia pierwszego. Ponadto, z uwagi na jednostkowe występowanie niektórych kategorii stopnia trzeciego zdecydowano się na ich uogólnienie. W tej sytuacji, z uwagi na potrzebę szerszej generalizacji, dokonano samodzielnej klasyfikacji wyników. W związku z tym, wszystkie wyniki, które stanowiły n<5% zostały sklasyfikowane według typizacji kodeksowej, tj. w zależności od tego czy są to umowy nazwane lub nienazwane (zob. Tabela 7).

ii. Wyniki

Tabela 5 ilustruje łączną liczbę postępowań występujących w ramach wyszukiwania słowa klucz art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL z podziałem na hierarchię sądów wydających wyrok. Łączna liczba to n=932 orzeczeń. Największa wyroków wydały Podstawowe Sądy Ludowe (n=655) i następnie Średnie Sądy Ludowe (n=274). Jedynie n=3 orzeczenia zostały wydane przez Wyższe Sądy Ludowe. Żaden z wyroków nie został wydany przez NSL.

Ubc fih! 6! l d ob! njl cb! xz spl x! c e d d i! xzo. j jfn! xzt vl jx bo. p! t px b! l md! bsu! :! L pe fl t v! d x jn fh p! Di SMx! JCP! Di SM

Hierarchia/Rok	2021	2022	2023	2024
Wyższy Sąd Ludowy	1	1	0	1
Średni Sąd Ludowy	44	78	97	55
Podstawowy Sąd Ludowy	174	219	171	91

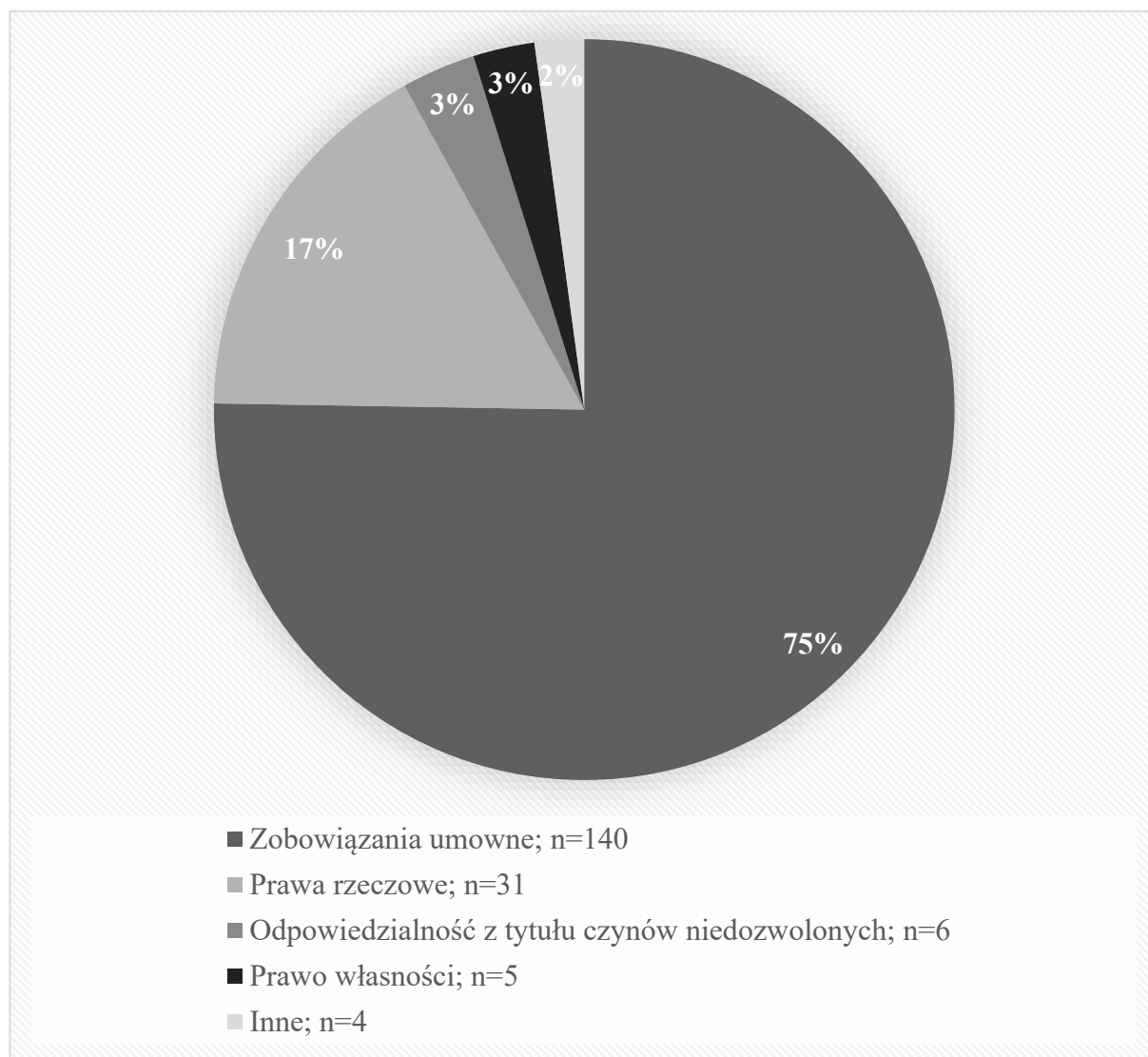
W Tabeli 6 przedstawiono próbę badawczą 20% orzeczeń z Tabeli 5 stanowiącą przedmiot dalszej analizy. Łączna liczba spraw objętych próbą badawczą to n=188 wyroków, w tym: n=3 wyroki Wyższych Sądów Ludowych, n=55 wyroków Średnich Sądów Ludowych i n=130 wyroków Podstawowych Sądów Ludowych.⁷⁶³

*Ubc fih!7!Mj! cb!xzsp! x!c e d!di!xzo!j!jfn!xzt vl j!bo!p!t pxb!lmd!bsu!;!Lpe fltv!d!x jn!fh!p!
Di SMx!CP!Di SMt!bo!px j d!di!q!s c !3!&! d o!f!n!j!cz!xzsp! x!*

Hierarchia/Rok	2021	2022	2023	2024
Wyższy Sąd Ludowy	1	1	0	1
Średni Sąd Ludowy	9	16	19	11
Podstawowy Sąd Ludowy	35	43	34	18

⁷⁶³ Z uwagi na założenie, że gdy 20% wyroków z sądu odpowiedniej hierarchii wynosiłoby n=0, przyjęto n=1.

Rysunek 1 jest wykresem kołowym ilustrującym częstość występowania głównych zagadnień postępowań stopnia pierwszego według liczby wyników. Poszczególne główne zagadnienia postępowań wraz z odpowiadającymi im procentami i liczbą wyników to: zobowiązania umowne (75%, n=140); prawa rzeczowe (17%, n=31); odpowiedzialność z tytułu czynów niedozwolonych (3%, n=6); prawo własności (3%, n=5) i inne (2%, n=4). W ramach kategorii „inne” ujęto wyroki z kategorii: n=2 spółki, papiery, wartościowe i ubezpieczenia, n=1 ochrona posesoryjna, n=1 postępowanie egzekucyjne.

Sztvo fl!2!D t up !xztuq px bo j!t px bl md !Bsu! :!L pē fl tv! D x jn fh p! D! SMx! s fih d je plh x oz di . q px pē x lq ptuq px b lq jfsxt fh ptuq o j!

Tabela 7 przedstawia liczbę i procent głównych zagadnień postępowania, które dotyczą zobowiązań umownych z podziałem na typy umów. W ramach głównych zagadnień postępowania stopnia trzeciego najczęściej występującymi były: umowa o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością (n=45, 35%), umowa najmu (n=31, 24%), umowa sprzedaży lokalu (n=18, 14%) i umowa sprzedaży (n=10, 8%). Ponadto na podstawie samodzielnej klasyfikacji wyróżniono także: inne umowy nazwane (n=16, 12%) i umowy nienazwane (n=9, 7%).

Ubc fib! 8! Mj! cb! j! sp! foulzq x! vn x! bx jfsbk d! di! lt px pl md! bsu! :! L pe fl t v! d! x jn fh p! Di SM

TYPY UMÓW	N	%
Umowa o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością	45	35%
Umowa najmu	31	24%
Umowa sprzedaży lokalu ⁷⁶⁴	18	14%
Inne umowy nazwane ⁷⁶⁵	16	12%
Umowa sprzedaży	10	8%
Umowy nienazwane ⁷⁶⁶	9	7%

iii. Omówienie wyników

Na podstawie danych ilościowych można stwierdzić, że większość orzeczeń (75%, n=140), zawierających słowo klucz „art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL”, dotyczy zobowiązań umownych (zob. Rysunek 1). Oznacza to, że zakres oddziaływania Zielonej Zasady ma szczególne znaczenie w kontekście stosunków umownych. Sytuacja najczęstszego występowania Zielonej Zasady w orzeczeniach dotyczących zobowiązań umownych może wynikać z prozaicznego powodu polegającego na tym, że relacje umowne są najczęstszą

⁷⁶⁴ Dla klasyfikacji „umowy sprzedaży” lokalu włączono tu dwa typy umów sprzedaży, tj. *n b j! b j! i fupoh!* i *y b p! i pv! i fupoh!*. Zasadniczo zarówno pojęcie *n b j! b j! i fupoh!* jak i *y b p! i pv! i fupoh!* odnoszą się do umowy sprzedaży. Niemniej, występują tu znaczące różnice. Pierwszy typ jest umową nazwaną w Kodeksie Cywilnym ChRL, drugi występuje w przepisach dotyczących odpowiedzialności za produkt. Dosłowne znaczenie *n b j! b j! i fupoh!* to umowa kupna-sprzedaży. Zakres przedmiotu umowy sprzedaży odnosi się do dóbr ruchomych i nieruchomości. *y b p! i pv! i fupoh!* odnosi się natomiast jedynie do towarów i usług. Jest to umowa zawierana między sprzedawcą profesjonalnym, a konsumentem. *y b p! i pv! i fupoh!* podlega zarówno regulacjom kodeksowym w zakresie umowy sprzedaży jak i Prawu konsumenckiemu (2013). Pojęcie *y b p! i pv! i fupoh!* jest także wykorzystywane w ramach Konwencji Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów.

⁷⁶⁵ Do innych umów nazwanych należą: umowa zlecenia (*x f jw pl i fupoh!*) n=4; umowa o roboty budowlane (*k bot i fl h poh! i fupoh!*) n=4; umowa o dzieło (*di foh rbo! i fupoh!*) n=3; umowa przewozu (*z vot i v! i fupoh!*) n=2; umowa dostawy energii cieplnej (*h pohz poh! s fñ! i fupoh!*) n=1; umowa komisju (*y phk j! i fupoh!*) n=1; umowa pożyczki (*k jfl vbo! i fupoh!*) n=1.

⁷⁶⁶ Do umów nienazwanych należą: umowa o świadczenie usług (*gvx v! i fupoh!*) n=6; umowa o zarządzanie w rybołówstwie (*z vzb! di foh cb p! i fupoh!*) n=3.

przyczyną sporów cywilnoprawnych. Choć ten obszar rzadziej pojawia się w dyskusjach doktrynalnych, to okazuje się, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL wymaga dokładniejszej analizy ze względu na potencjalnie zróżnicowany wpływ na relacje umowne. W niektórych Komentarzach zwraca się uwagę, że Zielona Zasada powinna kształtować nowy rodzaj relacji handlowych, w których konsekwencje ekologiczne zobowiązań umownych są rozpatrywane równie wnikliwie, jak inne konsekwencje. Taki wynik może również oznaczać szersze ujmowanie przez strony i sądy art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, tj. nie tylko w odniesieniu do zasobów naturalnych, ale ogólnie pojętych zasobów istotnych z perspektywy ochrony środowiska.

W przeciwieństwie do wpływu Zielonej Zasady na zobowiązania umowne, art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL oddziałuje w znacznie bardziej ograniczony sposób na instytucje prawa rzeczowego i prawa deliktowego, które w chińskiej doktrynie oceniano jako pierwotne obszary oddziaływania tego przepisu.

Wysoka częstość występowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w postępowaniach dotyczących zobowiązań umownych może być również tłumaczona systemowymi rozwiązaniami w obrębie chińskiego prawa rzeczowego. Ochrona praw rzeczowych nie stanowi w nim priorytetowego obszaru regulacyjnego. Własność prywatna, choć formalnie chroniona, funkcjonuje w systemie zdominowany przez publicznoprawne sposoby władztwa. Z tego powodu, wykonywanie praw rzeczowych, szczególnie w odniesieniu do nieruchomości, podlega wymogom ujętym w regulacjach publicznoprawnych i jest realizowane za pośrednictwem umów obligacyjnych. Podstawą korzystania z nieruchomości jest zatem prawo zobowiązań, które pozwala na powstanie i kształtowanie odpowiednich praw użytkowania nieruchomościami gruntowymi, dotyczy to m.in. umowy o prawo indywidualnego gospodarowania gruntem rolnym lub umowy o użytkowanie nieruchomości na cele budowlane. W konsekwencji, w przypadku sporów dotyczących praw rzeczowych dotyczących nieruchomości, przedmiotem postępowań nie jest co do zasady sama nieruchomość i związane z nią prawa rzeczowe, lecz treść i wykonanie danej umowy oraz zgodność z odpowiednimi przepisami szczególnymi. Ochrona praw rzeczowych ma w tym układzie charakter wtórny, wobec ochrony wynikającej z instrumentów prawa zobowiązań umownych i granic wyznaczanych normami prawa publicznego. Potwierdzają to dane empiryczne dotyczące użycia słowa klucz art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w relacji do typów umów (zob. Tabela 7).⁷⁶⁷ Większość analizowanych orzeczeń dotyczy umów związanych z nieruchomościami:

⁷⁶⁷ Podobnych obserwacji można również dokonać na podstawie analizy Spraw Typowych dotyczących nieruchomości gruntowych.

umów o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością (n=45, 35% wyników), umów najmu (n=31, 24% wyników), umów sprzedaży lokalu (n=18, 14% wyników). Łącznie stanowią one ponad 70% wszystkich orzeczeń z kategorii zobowiązania umowne (zob. Rysunek 1).

Wyniki zaprezentowane w Rysunku 1 obrazują, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL jest stosowany w ograniczony sposób w odniesieniu do prawa deliktowego. Biorąc pod uwagę znaczenie prawa deliktowego dla realizacji sprawiedliwości ekologicznej od lat '80-tych XX w., wynik jedynie 6 wyroków na łącznej próbie 186 orzeczeń, należy uznać za niski. Co więcej, spośród 6 orzeczeń tylko 3 z nich miały przypisaną kategorię trzeciego stopnia „odpowiedzialność za szkody w środowisku”. Taki stan rzeczy może stawiać pod znakiem zapytania przyjmowaną w chińskiej doktrynie tezę, zgodnie z którą Zielona Zasada tworzy spójny model ekologicznego prawa cywilnego. Może to świadczyć o ograniczonej skłonności sądów do interpretowania Zielonej Zasady w kategoriach odpowiedzialności odszkodowawczej. W praktyce powoduje to jednak, że głównym polem oddziaływania Zielonej Zasady jest prawo zobowiązań umownych i odpowiedzialność *fy!dpousbdw*.

5.3.3. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w wybranych wyrokach

i. Procedura badań

Przedmiotem analizy jakościowej były wyroki zawarte w Tabeli 7. Analiza została dokonana tak, aby przedstawić reprezentatywne typy umów z Tabeli 7 (n=129). Wstępny przegląd wyroków pozwolił na identyfikację, że ok. 40% orzeczeń dotyczyło stosowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w kontekście tradycyjnego ujęcia ochrony środowiska, tzn. podejmując się zagadnień zanieczyszczenia powietrza, gleby, niszczenia bioróżnorodności lub ochrony zasobów naturalnych. W tych sprawach sądy – zgodnie z postulatami przedstawionymi w Komentarzach – na podstawie odesłania z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL stosowały odpowiednie przepisy prawa publicznego. W pozostałych orzeczeniach, stosowanie Zielonej Zasady nie było związane ze stosowaniem przepisów z zakresu ochrony środowiska, lecz dotyczyło samej relacji umownej. W tych przypadkach ekologiczna aksjologia pełniła funkcję argumentacyjną (n=76). Dla uniknięcia omawiania spraw z próby badawczej, które miały identyczny lub zbliżony przedmiot do Spraw Typowych z ROSL, w ramach podrozdziału nie omówiono orzeczeń, które dotyczyły umów dotyczących użytkowania nieruchomości

gruntowych,⁷⁶⁸ umów sprzedaży,⁷⁶⁹ umów o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością

spółka *Qb f j* powołując się na postanowienia umowne przyznające prawo do wypowiedzenia umowy w przypadku pięciomiesięcznej zwłoki w zapłacie czynszu, zażądała sądowego rozwiązania umowy. W wyroku pierwszej instancji sąd orzekł o rozwiązaniu umowy i określił wysokość odszkodowania. W ramach apelacji, spółka *Mpv p* zwróciła się z roszczeniem o unieważnienie umowy. Wyższy Sąd Ludowy uznał jednak, że kluczowym zagadnieniem postępowania nie było unieważnienie umowy lub zakres odszkodowania w przypadku wypowiedzenia, lecz ocena dopuszczalności rozwiązania umowy. Sąd drugiej instancji zwrócił uwagę, że choć spółka *Qb f j* dokonała inwestycji na „wysoką kwotę”, zamontowane i odebrane urządzenia, nie zostały jednak w pełni podłączone do sieci i wykorzystywane. W toku postępowania, przedstawiciele spółki *Mpv p* oświadczyli, że spółka *Mpv p* jest gotowa korzystać z usług spółki *Qb f j* o ile urządzenia zostaną podłączone. Z kolei przedstawiciele spółki *Qb f j* stwierdzili, że spółka jest w stanie dokonać odpowiednich czynności związanych z podłączeniem do sieci, o ile zostaną zapewnione odpowiednie warunki na terenie spółki *Mpv p*. W ocenie sądu, opóźnienie w płatnościach nie uzasadnia w tym wypadku sądowego rozwiązania umowy, ponieważ przedmiotem umowy nie była jedynie dostawa energii elektrycznej, ale również produkcja, montaż i podłączenie urządzeń do produkcji energii elektrycznej. Sąd orzekł zatem, że utrzymanie wyroku z pierwszej instancji o rozwiązaniu umowy jest sprzeczne z celem umowy i narusza art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL.

W ocenie sądu inwestycja stron i nieużytkowanie urządzeń skutek sporu o zapłatę wynagrodzenia powoduje „ogromne marnotrawstwo zasobów”. W takim wypadku umowa – mimo, że są ku temu podstawy – nie powinna być rozwiązana, lecz dalej wykonywana. Sposób dalszego wykonania zobowiązania sąd pozostawił jednak stronom i orzekł, że spółka *Mpv p* powinna dokonać zapłaty za zaległe opłaty za dostawę energii elektrycznej (bez określenia wysokości opłat). Sąd dokonał interpretacji przepisów dotyczących wykonania zobowiązań umownych w świetle dyspozycji oszczędzania zasobów z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL i art. 509 § 3 jako obowiązek „efektywnego wykorzystywania zasobów”. W rezultacie zasoby zostały tu sprecyzowane jako suma dóbr zainwestowanych przez strony dla wykonania zobowiązania umownego.

W sprawie *Mpv p* v. *Qb f j*, obie strony nie były zainteresowane kontynuacją utrzymywania relacji handlowej i chciały ją zakończyć. O ile jedna ze stron nie kwestionowała ważności umowy i dążyła do jej rozwiązania z powodu potencjalnej odpowiedzialności odszkodowawczej, o tyle druga zmierzała do unieważnienia umowy. Orzeczenie obrazuje zatem, że Zielona Zasada może stanowić przeszkodę dla zakończenia relacji handlowej – zarówno poprzez sądowe rozwiązanie umowy, jak i uchylenia się od skutków zobowiązania

umownego poprzez stwierdzenie nieważności umowy – prowadząc do utrzymywania zobowiązania w mocy i zapobiegając przed jego upadkiem. Orzeczenie świadczy również o tym, że Zielona Zasada nie funkcjonuje w oderwaniu od systemowych rozwiązań chińskiego prawa zobowiązań. W chińskim systemie prawnym, w przypadku niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, prawo do żądania – roszczenia – od dłużnika spełnienia świadczenia zgodnie z treścią zobowiązania nie jest wyjątkiem, lecz zasadą. Na podstawie art. 577 Kodeksu cywilnego ChRL w razie niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania z tytułu relacji umownej, żądanie wierzyciela o wykonanie zobowiązania (*tq fdǰjllq fǰpsn bodf*) stanowi domyślny środek ochrony prawnej. W chińskiej doktrynie zasada ta jest określana jako tzw. kontynuacja świadczenia (*k jv! myph*), a za jej źródło upatruje się względy historyczno-ustrojowe, w szczególności zasady gospodarki planowej.⁷⁷⁴ Nadrzędnym leżącym u podstaw art. 577 Kodeksu cywilnego ChRL założeniem jest to, że spełnienie świadczenia *p!obw sb!* w lepszy sposób realizuje cel zobowiązania niż rozwiązanie stosunku prawnego i roszczenie odszkodowawcze. Przepis ten poprzez stworzenie roszczenia o wykonanie zobowiązania, przyznaje zatem priorytet dla świadczenia pierwotnego (w naturze), zamiast zastosowania środków prowadzących do zniesienia zobowiązania i powstania obowiązków odszkodowawczych. W takim kontekście, orzeczenie sądu w sprawie *Mǰvp v. Qbj j* niekoniecznie musi być oceniane jedynie jako wyraz proekologicznej interpretacji prawa umów ukierunkowanej na niemarnowanie zasobów, ale może być także analizowane z perspektywy systemowego pierwszeństwa dla utrzymania zobowiązania w mocy i żądania wykonania zobowiązania jako podstawowego uprawnienia do „naprawienia” naruszonego (*x fǰv f*) zobowiązania umownego – tzw. *s hi ulǰdvsf*.⁷⁷⁵ Tym niemniej, zgodnie z dominującym poglądem chińskiej doktryny, do zastosowania zasady realnego wykonania zobowiązania w miejsce obowiązków odszkodowawczych, wymagane jest powołanie się na art. 577 Kodeksu cywilnego ChRL przez uprawnionego.⁷⁷⁶ Co do zasady, sądy nie stosują tego

⁷⁷⁴ Mo Zhang określa ją jako „continuing performance”, inni chińscy przedstawiciele doktryny posługują się tu także określeniem „forced performance” lub „mandatory performance”. Zob. Mo Zhang, *Di pǰ ft f! dpǰusbdlǰhx! –!Ui fǰps!’ ! Qsbduǰǰf! Tǰdpǰe! Fe jǰpǰ*, Brill Nijhoff, Leiden-Boston, 2020, str. 353 i 357-8. W kontekście socjalistycznych uwarunkowań historyczno-ustrojowych i zasady realnego wykonania zobowiązania, por. Fryderyk Zoll, *S p e p !WJ! Xl pǰbo jǰ! ft l vǰl jo jǰxzl pǰbo p!mc!o jǰobnf zǰuǰh pǰxzl pǰbo p! pǰ pǰ j b -!w*: Adam Olejniczak (red.), *Tzt uǰn !Qsbx b!Qsz x bǰuǰh p!Upn !7!Qsbx pǰ pǰ pǰ j b -!d !ph mb!4!xzebo jǰ*, C.H. Beck, Warszawa 2018, str. 1149-50.

⁷⁷⁵ Zob. art. 577-594 Kodeksu cywilnego ChRL. Marlena Pecyna określa to pojęcie „naprawieniem” naruszonego zobowiązania lub „uzdrowieniem” świadczenia, zob. Marlena Pecyna, *Obsvt fo jǰ! pǰ pǰ j bo pǰ! x! x jǰnf! i bsn pǰ j bǰk jǰ sbx b! pǰ pǰ j b !Twe jǰn q sbx o pǰ ps x obx d f*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, str. 294-5.

⁷⁷⁶ Poza Mo Zhang, *Di pǰ ft f! dpǰusbdlǰhx! –!Ui fǰps!’ !Qsbduǰǰf! Tǰdpǰe! Fe jǰpǰ*, Brill Nijhoff, Leiden-Boston, 2020, str. 353-8, zob. także Chen Lihu, Zhu Ping, *P!l pǰwǰvbk j x pǰed fo pǰ*, str. 94 i n. Podobne uwagi w perspektywie prawno-porównawczej, zob. Paula Kemp, *Fǰpsdǰfe!q fǰpsn bodǰ! pǰ!dǰn n fǰd pǰnt bnf! dpǰusbdu! pǰ!*

przepisu z własnej inicjatywy. W takim wypadku, Zielona Zasada może pełnić podwójną funkcję. Z jednej strony prowadzi ona do modyfikacji stosunku zobowiązaniowego, umożliwiając pominięcie postanowień umownych, co skutkuje ograniczeniem zasady swobody umów oraz zasady *q bdb!t vout fswboeb*.⁷⁷⁷ Z drugiej strony, art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL wzmacnia instytucjonalny mechanizm utrzymania zobowiązania w mocy i spełnienia świadczenia *p!obwsb*.

Orzeczenie w sprawie *Mpv p v. Qbt j* stanowi jeden z przykładów sądowej kontroli rozwiązywania stosunku umownego z powodu niewykonania bądź nienależytego wykonania zobowiązania przy zastosowaniu Zielonej Zasady. Taki model stosowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL znajduje również odzwierciedlenie w orzeczeniach sądów niższego szczebla rozpatrujących żądania rozwiązania umowy najmu z powodu zwłoki w zapłacie czynszu, w przypadkach, gdy najemca poniósł istotne nakłady finansowe.⁷⁷⁸ W ocenie sądów, o ile tylko strony dokonały określonych nakładów inwestycyjnych (np. poprzez roboty budowlane lub adaptację nieruchomości do potrzeb prowadzonej działalności gospodarczej), rozwiązanie umowy nie powinno być dokonywane „pochopnie”. Uzasadnieniem takiego stanowiska jest przekonanie, że rozwiązanie stosunku umownego może prowadzić do wyłączenia nieruchomości z użytkowania⁷⁷⁹ lub istotnych utrudnień w jej dalszym używaniu,⁷⁸⁰ a co za tym idzie spowodowanie marnotrawstwa zasobów.

Poza argumentami finansowymi – związanymi z dokonaniem inwestycji – sądy decydują się nie orzekać o rozwiązywaniu umowy także w sytuacji, gdy określona rzecz została już wyprodukowana lub dostarczona, ale nie jest zgodna z jakością uzgodnioną w umowie. W tym miejscu można przywołać orzeczenia dotyczące sprzedaży okien,⁷⁸¹ sprzedaży maszyn⁷⁸² lub sprzedaży drzwi.⁷⁸³ W świetle tych spraw, sądy interpretują kategorię oszczędzania zasobów *qspgvwsp*. Oznacza to, że sądy rozpatrują długotrwałe konsekwencje rozwiązania umowy, której przedmiotem są rzeczy oznaczone co do tożsamości i unikają sytuacji, w której rozwiązanie umowy może spowodować „dalsze straty zasobów ludzkich i materialnych”.⁷⁸⁴ W ocenie sądów, dalsze straty polegają – z jednej strony – na potrzebie wyprodukowania nowej

u f!Ofu fstrhoet-!Tphbq pswf!boe! D! pb, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. H.B. Krans i M.H. Wissink, Leiden University, Haga, str. 177.

⁷⁷⁷ Należy zwrócić uwagę, że wykorzystywanie założeń z tego wyroku staje się coraz bardziej powszechne i jest wykorzystywane jako argumentacja stron, zob. Yue 07, nr 2639 (2024).

⁷⁷⁸ Np. Jing 01, nr 5614 (2021).

⁷⁷⁹ Jing 01, nr 5614 (2021).

⁷⁸⁰ Zob. Lu 06, nr 2167 (2022).

⁷⁸¹ Zob. Yu 1524, nr 2733 (2022).

⁷⁸² Zob. Yu 1104, nr 3461 (2021).

⁷⁸³ Por. Gui 13, nr 1516 (2021) i Shan 07, nr 1292 (2022).

⁷⁸⁴ Zob. Lu 06, nr 2167 (2022).

rzeczy, która będzie odpowiadać wymogom co do jakości i – z drugiej – nieużytkowaniu dobra, które nie spełnia wymogów jakościowych.⁷⁸⁵

Jednocześnie, art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL wpływa także na dobór środków zaradczych, które mogą zostać zastosowane w razie naruszenia postanowień umownych. Obrazują to orzeczenia dotyczące umów o dzieło i roboty budowlane. W przypadku umów o roboty budowlane, sądy – interpretując art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL – nie uwzględniają roszczeń o wykonania robót zgodnie z umową i projektem, jeśli tylko wynik robót nie jest sprzeczny z generalną funkcjonalnością, użytecznością rzeczy. Wady rzeczy nie mogą być tu zatem wadami istotnymi, które czynią dzieło niezdatnym do zwykłego użytku. Dla przykładu, w jednym z orzeczeń, sąd oddalił żądania powoda o wykonanie garderoby walk-in zgodnie z projektem uznając, że aktualnie wykonana garderoba spełnia podstawowe funkcje użytkowe, a dostosowanie jej do projektu skutkowałoby nadmiernym zużyciem zasobów.⁷⁸⁶ Podobne argumenty można zidentyfikować w kontekście środków zaradczych dostępnych dla niezgodności wykonanego dzieła ze względu na określoną umownie jakością. Sądy w takim wypadku odmawiają stronom prawa do naprawy, ponownego wykonania lub wymiany rzeczy, jeśli jakość rzeczy nie wpływa na jej zgodną z przeznaczeniem użyteczność.⁷⁸⁷ Zgodnie z art. 781 Kodeksu cywilnego ChRL i art. 801 Kodeksu cywilnego ChRL, w przypadku oddania dzieła lub robót budowlanych, których jakość jest niezgodna z jakością określoną w umowie, zamawiającemu przysługuje uprawnienie kształtujące do naprawy (*yǎn*), ponownego wykonania (*i pōh v p*)⁷⁸⁸ lub obniżenia wynagrodzenia, bądź odszkodowania. W świetle art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL stosowanie tych podstawowych reguł jest jednak ograniczone do świadczenia pieniężnego – obniżenia wynagrodzenia lub odszkodowania. Mimo tego, że naprawa rzeczy lub jej ponowne wykonanie powinny być rozpatrywane w pierwszej kolejności, to w świetle Zielonej Zasady oba środki zaradcze są stosowane w drugiej kolejności. W takim

⁷⁸⁵ Równocześnie, sądy nie decydują się także na przyznanie odszkodowania dla stron, które otrzymały dobra niezgodne z ustaloną jakością.

W kontekście implikacji stosowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL dla rozwiązania umów, trzeba zwrócić uwagę, że sądy nie doprowadzają jednak w każdej sytuacji do kontynuacji świadczenia, ochrony przed zniesieniem stosunku umownego. W jednej z analizowanych spraw, strony zawarły umowę sprzedaży towarów potrzebnych do spełnienia odrębnego świadczenia w ramach umowy usługi na rzecz osoby trzeciej. Po zakończeniu umowy z osobą, cel umowy sprzedaży przestał istnieć. Sąd interpretując art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL odstąpił tu od zasady świadczenia w naturze uznając, że dalsze wykonanie umowy sprzedaży prowadziłoby do nieefektywnego gospodarowania zasobami. W ocenie sądu podmioty powinny „rozsądnie i wydajnie wykorzystywać dane zasoby, brać pod uwagę wszystkie koszty i korzyści z nich wynikające oraz minimalizować koszty społeczne i maksymalizować bogactwo społeczne”. Zob. Yue 2072, nr 23681 (2021).

⁷⁸⁶ Zob. Gan 0103, nr 2744 (2022).

⁷⁸⁷ Zob. Ning 05, nr 95 (2024). W tej sprawie dotyczyło to szerokości łóżka.

⁷⁸⁸ W przypadku chińskiego prawa budowlanego i umów o roboty budowlane, ponowne wykonanie jest rozróżniane na: przeróbkę (*gboh pōh*) i rekonstrukcję (*hbǎǎ pōli pō*).

wypadku, z uwagi na wymóg oszczędzania zasobów domyślnym uprawnieniem dla zamawiającego w przypadku niezgodności dzieła lub obiektu robót budowlanych z umową będzie świadczenie pieniężne, a nie usunięcie wady poprzez świadczenie w naturze – naprawę lub ponowne wykonanie.

W orzeczeniach z tytułu umowy najmu również powtarza się problem wyboru środka ochrony prawnej. W odróżnieniu od umów o dzieło i roboty budowlane, spory te dotyczą jednak sytuacji, w których najemca dokonał ulepszeń nieruchomości będącej przedmiotem najmu. Zgodnie z art. 715 Kodeksu cywilnego ChRL, najemca ma prawo do ulepszenia przedmiotu najmu za zgodą wynajmującego. Natomiast, w przypadku braku zgody i ulepszenia przedmiotu najmu, wynajmującemu przysługuje roszczenie o przywrócenie do stanu poprzedniego lub odszkodowanie. W świetle art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, taki model regulacji dla stosunku najmu powoduje, że w różnych stanach faktycznych trudno o rozstrzygnięcie czy najemcy przysługuje uprawnienie o rozliczenie z tytułu ulepszeń rzeczy najętej lub czy uprawnienie przywrócenia do stanu poprzedniego przysługują jednak wynajmującemu. Analiza orzeczeń z próby badawczej obrazuje, że wynajmujący priorytetowo traktują przywrócenie przedmiotu najmu do stanu poprzedniego, ponieważ nie chcą oni ponosić samodzielnie kosztów przygotowania przedmiotu przed zawarciem kolejnej umowy najmu z innymi najemcą. W niektórych sprawach widoczne jest, że sądy nie orzekają o przywróceniu do stanu poprzedniego, właśnie z uwagi na poczynione nakłady i możliwą użyteczność ulepszeń dla rzeczy najętej.⁷⁸⁹ Takie podejście można jednak uznać za kontrowersyjne, ponieważ – choć dotyczy stosunku umownego – skutkuje ono istotnym ograniczeniem uprawnień właściciela lub użytkownika względem rzeczy. W jednej ze spraw na podstawie umowy najmu gruntu rolnego, pozwany (najemca) dokonał nasadu drzew i wznosił budynki. Po zakończeniu umowy najmu i wydaniu nieruchomości, powód (wynajmujący) nie był zainteresowany nasadzonymi drzewami i

odszur u do ń z1

wzbogacenia na rzecz najemcy, które odpowiadało wartości nasadzonych drzew.⁷⁹⁰ Jedną z przesłanek uwzględnianych przez sądy przy rozstrzyganiu o pozostawieniu nieruchomości w stanie ulepszonym nie jest zgoda stron na dokonanie ulepszenia, lecz zgodność dokonanych ulepszeń z przepisami prawa publicznego lub uprzednie wydanie stosowanej decyzji administracyjnej.⁷⁹¹ Jednakże można również zidentyfikować takie orzeczenia, w których sąd pomija element legalności i dyspozycję art. 715 Kodeksu cywilnego ChRL dotyczącą zgody wynajmującego. W tego rodzaju postępowaniach sądy przyjmują, że brak świadomości wynajmującego o dokonaniu ulepszenia nie przesądza o braku jego zgody. W konsekwencji, odmowa przywrócenia przedmiotu najmu do stanu poprzedniego jest uzasadniona efektywnym wykorzystywaniem zasobów.⁷⁹² Wynajmujący są zatem zobowiązani zaakceptować sposób zagospodarowania nieruchomości przyjęty przez sądy.⁷⁹³

Nieostrość kategorii zasobów pozwala przyjąć, że stosowanie art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL może mieć zastosowanie do wszelkich dóbr stanowiących przedmiot świadczenia w stosunku zobowiązaniowym. W rezultacie, widocznym jest, że sądy – w świetle Zielonej Zasady – aktywnie angażują się w gospodarowanie zasobami i decydują o tym, czy kontynuacja lub zakończenie stosunku umownego będzie sprzyjać racjonalności wykorzystanych zasobów. Zakres interpretacji tego przepisu nie jest ograniczony jedynie do tych zasobów, które były faktycznie wykorzystywane w toku świadczenia, ponieważ sądy uwzględniają także potencjalne przyszłe straty związane z konsekwencjami wykonania – lub nienależytego wykonania – zobowiązania. Praktyka ta obrazuje, że sądy – niezależnie od intencji – implementują jedno z kluczowych założeń koncepcji zrównoważonego rozwoju – ochronę zarówno obecnych, jak i przyszłych pokoleń. Stąd też, stosowanie art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL pozwala postrzegać zobowiązania umowne jako narzędzia ograniczania negatywnych efektów zewnętrznych relacji handlowych – zarówno społecznych, jak i środowiskowych.

Wachlarz interpretacji kategorii zasobów z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL nie jest jednak ograniczony wyłącznie do dóbr materialnych związanych z przedmiotem umowy. W niektórych z analizowanych orzeczeń, sądy wykorzystują art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w innych kontekstach. W sprawie dotyczącej umowy przewozu, powód – pasażer – chciał dokonać zakupu biletu z X do Y. Pomimo dostępności takiego połączenia, przedsiębiorstwo świadczące usługi transportowe dokonało sprzedaży biletu pasażerowi z X do Y, ale z

⁷⁹⁰ Zob. Yue 01, nr 4928 (2023).

⁷⁹¹ Yue 0114, nr 12964 (2021).

⁷⁹² Por. Yue 01, nr 28391 (2021); Shan 03, nr 1670 (2021).

⁷⁹³ Zob. Lu 0211, nr 12091 (2022).

przesiadką przez Z. W związku z tym pasażer zwrócił się do sądu z roszczeniem o zwrot różnicy kosztu biletów w wysokości 4 RMB. W ocenie sądu, roszczenie powoda było bezpodstawne, ponieważ w ostateczności dotarł on do celu podróży, natomiast wniesione przez niego powództwo stanowi – zgodnie z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL – przejaw nadużycia prawa podmiotowego.⁷⁹⁴ W tym kontekście, można zwrócić uwagę na inne orzeczenia, w których zasoby są rozumiane w bardziej abstrakcyjny sposób niż jako dobro materialne. W toku drugiej instancji sporu wynikającego z umowy najmu, powód złożył skargę o stwierdzenie niezgodności wyroku z prawem na podstawie tego, że nie zostało mu zapewnione w pełni prawo do sądu, ze względu na prowadzenie rozpraw zdalnych. Sąd ocenił, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL stanowił wystarczającą podstawę prawną dla przeprowadzenia rozprawy w trybie zdalnym, ponieważ rozprawy zdalne pozwalają na oszczędność „zasobów sądu”. Na tej podstawie, sąd uznał roszczenie powoda za bezzasadne.⁷⁹⁵ Sądy przyjmują podobną argumentację także w sprawach, w których strony wnoszą apelację lub składają wniosek o ponowne rozpoznanie sprawy. W tych przypadkach, sądy oceniają, że wykonywanie prawa do apelacji może być uznane za nadużycie prawa, a ponowne rozpoznanie sprawy jest „bezczelowe” i w efekcie będzie prowadzić do „marnowania zasobów sądu”.⁷⁹⁶ Taka perspektywa stosowania Zielonej Zasady obrazuje, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL może być stosowany także jako argument proceduralny, który pozwala na ograniczenie jednostce prawa do sądu. W związku z tym, czynienie użytku z uprawnień procesowych w sposób niezmierzający do rzeczywistej ochrony praw podmiotowych, lecz stanowiący cel sam w sobie, może być kwalifikowane przez chińskie sądy jako obciążające wymiar sprawiedliwości i marnotrawstwo „zasobów sądu”. Zielona Zasada może być w zatem wykorzystywana jako narzędzie korygujące dysfunkcje proceduralne i ograniczające SLAPPy, a także wpływające na zbyt pochopne składanie pozwów i obciążanie sądów przez strony. Sądy stosując art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL mogą zatem przeciwdziałać paraliżowi instytucjonalnego i pieniactwu sądowemu (*wfbyujpvt!mjhbibou*).⁷⁹⁷

Orzeczenia z próby badawczej uwidaczniają, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL podlega elastycznej interpretacji i znajduje zastosowanie w zróżnicowanych stanach faktycznych.

⁷⁹⁴ Hu 7101, nr 1374 (2021).

⁷⁹⁵ Qian 26, nr 482 (2022).

⁷⁹⁶ Por. Xiang 11, nr 781 (2024) i Wan 18, nr 1916 (2023).

⁷⁹⁷ Zob. szerzej, Lech Jamróz, *Qsbx ple pt ev!b! kbx jl plq jfo pdux blq spd ft px fh p*, w: Ryszard Balicki, Mariusz Jabłoński (red.), *E ppl p b! Xpkufl ;!lt j hbbq bn j il px blq p x j dpob!E pl upspx jBswspx j Xpjd jfdi px jQsfj o fspx j*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, str. 495-504; Konrad Osajda, *Obev z d jflq sbx blx lq spd ft jfl d x jnz n*, „Przegląd Sądowy” 2005, vol. 15(5), str. 47-80, w szczególności str. 76; Sławomir Kurska, *[bq px jfhbo jfl obev z x bo j!q sbx b!e pt ev!S z ntl jfl t bdsbn fown!b!xtq d fl o fl TMBQQ.z*, Ius Novum, vol. 19(1), 2025, str. 15-24.

Przepis ten wpływa na rozumienie sposobu wykonania zobowiązań umownych, przedmiotu świadczenia i jakości rzeczy, jak również zakresu dopuszczalnych środków zaradczych. Na obecnym etapie brak jest jednolitej linii orzeczniczej, która pozwalałaby stwierdzić, czy w świetle Zielonej Zasady niezgodność przedmiotu świadczenia z postanowieniami umownymi skutkuje powstaniem roszczenia o przywrócenie stanu poprzedniego, odszkodowanie pieniężne lub świadczenie *p! obwsb*.⁷⁹⁸ Nie można tego stwierdzić ani w odniesieniu do umów o świadczenie usług, umów najmu, jak i umów sprzedaży. Różnorodność stanów faktycznych i potencjalnych konsekwencji stosowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL nie pozwala obecnie – jak i z uwagi na ograniczony dobór próby badawczej – na ustalenie jednolitego kierunku orzecznictwa. Należy również zauważyć, że analizowane orzeczenia nie zostały ujęte w Systemie Spraw Przewodnych, co może właśnie świadczyć o braku jednoznacznego stanowiska chińskiej judykatury, co do skutków prawnych wynikających ze stosowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w relacji do skutków niewykonania bądź nienależytego wykonania zobowiązania. Nie budzi jednak wątpliwości, że ze względu na szeroką interpretację pojęcia „zasobów”, dyspozycja art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL umożliwia chińskim sądom stosowanie Zielonej Zasady w różnych konfiguracjach stanu faktycznego. Sądy różnych szczebli powołując się na ochronę środowiska i racjonalność gospodarowania zasobami w perspektywie ekologicznej, mogą zatem redefiniować domyślne prawa i obowiązki stron stosunku umownego oraz obowiązki odszkodowawcze.

⁷⁹⁸ Jest to o tyle interesujące, gdyż w Chinach w niektórych kontekstach, względy monetarne biorą górę nad względami politycznymi, zob. Wang Yuhua, *S fthujw! Dq ws f! Rvbt j Fyq fs j foubhFwje fodf! Gspn !u !f Di p ft !f Kve jl psz-! Dpn q bsbujw! Qmjulbtlwe jft*, vol. 51(8), 2017, str. 1012-41. Zob. również Shucheng Wang, *Law as an Instrument: Sources of Chinese Law for Authoritarian Legality*, Cambridge University Press, Cambridge 2022, str. 146, 177.

6. Podsumowanie

Uwarunkowania historyczno-społeczne pozwalają na lepsze zrozumienie polityki i współczesnego systemu prawnego ChRL. Przez ponad dwa i pół tysiąca lat Chiny funkcjonowały jako autokratyczne, feudalne państwo, w którym władza cesarza była najwyższą władzą. Struktury społeczne oparte na zasadach konfucjanizmu – na wzór relacji rodzinnych, w których ojciec sprawuje nadrzędną władzę – implikują podporządkowanie interesów jednostki, interesowi wspólnemu. Hierarchiczna organizacja relacji społecznych skutkuje jednak tym, że prawa i obowiązki jednostki nie są *q s jn b!gbd jf!* określone w celu ochrony jej interesu, lecz służą utrzymaniu ładu odpowiadającego potrzebom władzy. Jednym z nadrzędnych uwarunkowań chińskiego systemu prawnego jest zatem rozumienie prawa jako środka do zarządzania państwem i ludnością, co motywuje instrumentalne wykorzystywanie uchwalanych aktów prawnych przez rządzących.⁷⁹⁹ Ta charakterystyczna rola prawa utrwaliła się jako stały element chińskiego systemu prawnego i wykazuje ciągłość przechodząc przez różne fazy rozwoju chińskiej państwowości: od cesarstwa, przez republikę, po współczesny system komunistyczny. Zjawisko nihilizmu prawnego z okresu maoizmu spowodowało natomiast stworzenie próżni prawnej i doprowadziło do zwiększenia znaczenia instrumentów pozaprawnych. W rezultacie, analiza zjawisk prawnych zachodzących w ChRL wymaga uwzględnienia polityki KPCh, ponieważ odgrywa ona kluczową rolę w stanowieniu, interpretacji i stosowaniu prawa. Taki stan rzeczy powoduje, że rozumienie pojęcia praworządności jest zupełnie odmienne niż w państwach liberalno-demokratycznych.⁸⁰⁰

W takim kontekście, prawo w ChRL jest postrzegane jako narzędzie do realizacji celów zbiorowych, tj. zarządzania społeczeństwem i rozwiązywania problemów o charakterze systemowym. W chińskim porządku prawnym, prawo nie posiada zatem cech autonomii lub niezależności⁸⁰¹ – jego stanowienie i stosowanie jest podporządkowane roli

⁷⁹⁹ Zob. rozdział 2.1.1.

⁸⁰⁰ Zob. rozdział 2.1.2.

⁸⁰¹ Por. Herbert L.A. Hart, *U i f! Dpod f! u! g! Mx*, Oxford University Press, Oxford, 2012; Ronald Dworkin, *C jps d! q sbx b! ob! q px b o jf*, Aletheia, Warszawa 2021; Ronald Dworkin, *Jn q fs jn! q sbx b*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022. W kontekście hybrydowego spojrzenia na prawo, w którym łączy się koncepcje naturalizmu z koncepcjami socjologicznymi, zob. Gunther Teubner, *Mx! bt! bo! Bvuy p jfu j! Tzt ufn*, Blackwell Publishers, Oxford-Cambridge 1993. Zob. także Karl Larenz, Claus-Wilhelm Canaris, *N fu pe fonfi sf! e fs! S fdi u x jt fot di bgu*, Springer, Heidelberg 2025. Przydatna dla zrozumienia chińskiego systemu prawa może być m.in. koncepcja *ebt! po fs f! Tzt ufn! e f! S fdi u Lbsmb Mbsfo b*. Zrozumienie podstawowych zasad systemu i jego funkcji pozwala na zrozumienie, dlaczego prawo ma dany kształt i dlaczego jest stosowane w odpowiedni sposób. Przyjęcie za nadrzędną zasadę w chińskim systemie prawnym realizację celów KPCh powoduje, że prawo jest jej w pełni podporządkowane i zależne od niej – nie może być zatem niezależne. Do procesu stanowienia i stosowania prawa będą dopuszczone jedynie takie podmioty, które nie będą prowadzić procesów decyzyjnych sprzecznych z celami KPCh.

i celom władzy – KPCh.⁸⁰² Tym samym prawo nie pełni funkcji ograniczających władzę i wspierających mechanizmy kontroli i równowagi, lecz służy jej legitymacji i wzmacnianiu. Z tego powodu, prawo – zarówno na etapie legislacyjnym, jak i w procesie jego stosowania – posiada wyraźnie instrumentalny charakter.

Cecha pragmatyzmu przejawia się natomiast w uchwalaniu norm prawnych o charakterze ogólnym, generalnym,⁸⁰³ które dopiero w procesie stosowania ulegają konkretyzacji – często w sposób dostosowanych do aktualnych potrzeb politycznych. Umożliwia to elastyczne dostosowywanie treści obowiązujących norm do zmieniających się okoliczności. W rezultacie, stosowanie prawa w realiach ChRL nie jest skoncentrowane na formalistycznej „zgodności z literą prawa”, lecz na osiągnięciu efektów (politycznych, gospodarczych, społecznych), które są zgodne z kompromisem osiąganym pomiędzy interesami stron, a interesem publicznym, rozumianym jako aktualna polityka KPCh.⁸⁰⁴

Rzeczywiste kształtowanie współczesnego systemu prawnego w ChRL rozpoczęło się wraz z polityką *hǎb fǎ fǎ lǐ bǎi bō*, jednak sukces reform w wymiarze gospodarczym odbywał się kosztem jakości środowiska naturalnego. We wczesnym okresie otwarcia Chin na świat nadrzędnym celem działań legislacyjnych był wzrost gospodarczy, a uchwalane akty prawne dotyczące ochrony środowiska – mimo wypełniania istniejących luk – nie prowadziły do tworzenia spójnych ze sobą mechanizmów prawnych zapewniających skuteczne egzekwowanie przepisów z zakresu ochrony środowiska. Do przełomu XX i XXI w. ochrona środowiska nie była traktowana jako rzeczywisty priorytet dla KPCh. Przedstawiciele władz obserwując jednak nasilające się problemy dotyczące zanieczyszczenia środowiska, które wpływały na niepokoje społeczne, zintensyfikowali proces reform systemu prawa ochrony środowiska.⁸⁰⁵ Model ten istotnie różni się od rozwiązań przyjmowanych w państwach europejskich. W chińskim modelu, priorytet nadaje się ogólnym rozwiązaniom systemowym, nie stwarzając szczególnych możliwości dla partycypacji społecznej. W chińskim porządku prawnym sprawiedliwość ekologiczna rozumiana jest jako „lepiej ustanowione i ściślej przestrzegane prawo” oraz możliwość uzyskania kompensacji pieniężnej za szkodę. Łączna realizacja obu przesłanek ma

⁸⁰² Nie jest to oczywiście odosobniony przykład dla wykorzystywania prawa jako środka realizowania polityki państwa. Podobne uwagi w kontekście systemów prawnych państw socjalistycznych, zob. Anna Michalska, Sławomira Wronkowska, *[bǐ bez!x ps fǎ fǎ lǐ bǎi bō]*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1983, str. 22-5.

⁸⁰³ W kategoriach socjologii prawa można to rozumieć jako oportunistyczną postawę wobec prawa wyrażaną przez Adama Podgóreckiego, zob. A. Podgórecki, *Tǎ kǎn pǎi jǐ ob!ufǎ fǎ lǐ bǎi bō*, Interart-Tal, Warszawa 1998, str. 51-2.

⁸⁰⁴ Szerzej nt. Philip C. Huang, *Dǎ jǐn bēi kǎi jǐ bǎi bō! jǐ! Dǐ jǐ bǎi bō bǐ bōe lǐ sǐ fǎ fǎ lǐ bǎi bō*, Modern China, vol. 32(2), 2006, str. 135-80.

⁸⁰⁵ Zob. rozdział 2.2.

stopniowo doprowadzić do poprawy jakości środowiska. W konsekwencji, to państwo utrzymuje dominującą pozycję w zakresie działań na rzecz ochrony środowiska.⁸⁰⁶ W tym ujęciu, o ile ograniczenie zanieczyszczenia środowiska i realizacja koncepcji Cywilizacji Ekologicznej mogą zostać osiągnięte za pośrednictwem instrumentów prawa prywatnego, legislator uznaje takie rozwiązania za wystarczające. Przyjęty model nie jest rezultatem nagłej decyzji; wykorzystywanie regulacji prywatnoprawnych jako jednego z podstawowych filarów prawa ochrony środowiska posiada w ChRL ugruntowaną tradycję sięgającą lat '80-tych XX w.⁸⁰⁷ W rezultacie, decyzja dotycząca stanowienia przepisów ekologizacyjnych nie może być oceniana wyłącznie przez pryzmat aspiracji chińskiego ustawodawcy do realizowania ambitnych założeń legislacyjnych inspirowanych międzynarodowymi trendami doktrynalnymi, lecz musi uwzględniać aktualne potrzeby i uwarunkowania chińskiego porządku prawnego.

Ekologizacja Kodeksu cywilnego ChRL wpisuje się w dynamiczny rozwój systemu prawa cywilnego ChRL, który ewoluuje w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby polityczne. Postulaty przedstawicieli chińskiej doktryny na rzecz stanowienia odpowiednich norm reguł i norm zasad o podobnym kształcie do obowiązującej Zielonej Zasady znalazły odzwierciedlenie w legislacji w 2017 r. w postaci przepisu art. 9 OZPC. *Sbujp!nfh j!* przyjętego rozwiązania jest jednak związane z polityką KPCh, tj. koncepcją Cywilizacji Ekologicznej. Rola tego przepisu będzie zatem modyfikowana w zależności od znaczenia i rozumienia koncepcji Cywilizacji Ekologicznej.⁸⁰⁸ Działalność prawodawcza w 2017 r. wpłynęła na dalszy rozwój ekologizacji przepisów prawa cywilnego. Ustanowienie Zielonej Zasady zintensyfikowało formułowanie postulatów *e f!nfh f!gfsfoeb/i!* wpłynęło na proces legislacyjny przy stanowieniu poszczególnych działów Kodeksu cywilnego ChRL. Z tego względu, chińscy dogmatycy określają Kodeks cywilny ChRL „zielonym kodeksem cywilnym”. Takie określenie spotyka się jednak z krytyką w literaturze przedmiotu. Zwraca się tu uwagę, że „zieloność” ma w istocie charakter

⁸⁰⁶ Jingjing Liu, *Fowjpon foubh Kvt ujl! x ji! Di p fi! Di bsbdufs j ujt! S fd foul E fwfn n fou! j! Vt ph! Fowjpon foubh Qvcnjl! Jous fi ul Mjhbujpo! u! Tis fohu fo! Bdd ft! u! Fowjpon foubh Kvt ujl!*, Vermont Law School Faculty Accepted Paper no. 24-12, 2011, str. 6; Ke Jian, *Fowjpon foubh Kvt ujl! Dbo!bo!Bn fs j!bo!E j dpvst f!N bl! T fot f! j! Di p fi! Fowjpon foubh Mx*, Temple Journal of Science Technology & Environmental Law, vol. 24, 2005, str. 253 i n. Także, Willy Wo-Lap Lam, *Tibu! Dpn q bo jft! Bewbod f! boe! Qs jbu! G jn t! S fis fbu! j! Di jpb t! C j! u! S ft vt d jbu! ui f! Fdpo pn z*, China Brief, vol. 20(8), 1.05.2020 (dostęp: <https://jamestown.org/program/state-companies-advance-and-private-firms-retreat-in-chinas-bid-to-resuscitate-the-economy/>).

⁸⁰⁷ Zob. rozdział 2.2.2. Nie wynika to jedynie z uwarunkowań polityczno-ustrojowych, ale także elementów społeczno-kulturowych, ponieważ pozarządowe organizacje społeczne i obywatele, zwykle unikają bezpośredniej konfrontacji z aparatem państwowym

⁸⁰⁸ Jest to zresztą zgodne z тезami komentatorów, którzy oceniają, że Zielona Zasada prowadzi do konstytucjonalizacji prawa prywatnego i implementacji koncepcji Cywilizacji Ekologicznej, zob. rozdział 4.1.1.i.

retoryczny i świadczy wyłącznie o zabiegu „propagandowym”,⁸⁰⁹ gdyż przepisy ekologizacyjne zasadniczo pełnią funkcję deklaratywną, bez rzeczywistego osadzenia w strukturze prawa prywatnego. Zarzut ten może być tłumaczony w perspektywie instrumentalnego wykorzystywania przepisów z gałęzi prawa cywilnego do realizacji celów publicznych w ChRL. Sam fakt ustanowienia przepisów w Kodeksie cywilnym ChRL nie świadczy bowiem o ich *tus jhu!* cywilnoprawnym charakterze. Przepisy kodeksowe należy rozpatrywać w ujęciu systemowym, tj. jako instrumenty na rzecz „zarządzania” państwem i społeczeństwem. W chińskim porządku prawnym wyzwaniem było stosowanie norm z zakresu ochrony środowiska w stosunkach cywilnoprawnych, co pośrednio obrazuje potrzebę wypracowania właściwej relacji pomiędzy oboma gałęziami prawa.⁸¹⁰ Przepisy ekologizacyjne należy zatem postrzegać jako zabieg techniki legislacyjnej, której celem jest włączanie – a nawet zastępowanie – przepisów prawa publicznego poprzez przepisy prywatnoprawne.⁸¹¹ Świadczy to o tym, że mimo stopniowej „emancypacji” prawa prywatnego, w dalszym ciągu pozostaje ono wciąż normatywnie powiązane z dziedziną prawa publicznego. W tym kontekście, przepisy Kodeksu cywilnego ChRL pełnią funkcję uzupełniającą, służąc wypełnianiu luk w prawie i eliminowaniu deficytów w egzekwowaniu prawa publicznego.

Ustanowione w Kodeksie cywilnym ChRL przepisy ekologizacyjne są rozproszone w różnych działach prawa cywilnego: w prawie rzeczowym, prawie zobowiązań umownych i prawie deliktowym. Wpływają one na m.in. prawo sąsiedzkie, prawo użytkowania lub ogólne reguły dotyczące wykonania zobowiązań umownych. Przepisy te dotyczą umów nazwanych jak np. umowy sprzedaży lub umowy o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością. Komentatorzy twierdzą, że większość przepisów ekologizacyjnych służy implementacji Zielonej Zasady. W ich opinii sam art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL pełni przede wszystkim funkcję odsyłającą do prawa ochrony środowiska. Należy jednak zauważyć, że art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL nie ogranicza się wyłącznie do systemowej roli integracji prawa publicznego i prywatnego. Z perspektywy przyjętego celu badawczego niniejszej dysertacji, przepis ten łączy zarówno kwestie ochrony środowiska (naturalnego), jak i (oszczędnego) zarządzania zasobami. Wyrażenie „oszczędzanie zasobów” z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL nie jest jednak ograniczone do zasobów naturalnych, co rozszerza zakres normatywny przepisu poza

⁸⁰⁹ Głównie dotyczy to tych autorów, którzy pracują poza ChRL, np. Yuanshi Bu. Zob. Yuanshi Bu, *Di p.ft fl!Djwjt Dpe fl!Ui fl!Hfo fsbrtQbsu*, Beck Hart Nomos, Monachium 2019, str. 13.

⁸¹⁰ Rozdziały 2.2.2. i 3.2.

⁸¹¹ Działania legislacyjne stojące u podstaw ekologizacji przepisów Kodeksu cywilnego ChRL, wpisują się w tej sytuacji w model racjonalnego tworzenia prawa. Jerzy Wróblewski, *Ufps b!sbdk pobm fh plux ps fo flq sbx b*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1985, str. 77-82, 132-167.

tradycyjnie rozumianą w naukach prawnych ochronę środowiska.⁸¹² Z tego powodu, przepis ten łączy dwie sfery, które do tej pory pozostawiano odrębnie – dbałość o stan środowiska i rozwój gospodarczy (produkcję, konsumpcję). Zakres normatywny Zielonej Zasady nie ogranicza się więc do samego tylko włączania norm z zakresu prawa ochrony środowiska. Jest to zresztą widoczne na podstawie analizowanych Dokumentów NSL zgodnie z którymi, implementacja Zielonej Zasady polega na pragmatycznym dostosowywaniu prawa cywilnego do zmieniających się uwarunkowań środowiskowych, gospodarczych i społecznych.⁸¹³

W związku z tym, z jednej strony, art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL jest wykorzystywany jako narzędzie do włączania odpowiednich norm publicznoprawnych do relacji cywilnoprawnych, a zatem integracji dziedzin prawa publicznego i prywatnego.⁸¹⁴ Z drugiej, norma ta jest wykorzystywana przez NSL do promowania innowacyjności i autoryzacji nieuregulowanych praktyk handlowych wedle ich zgodności z ekologią.⁸¹⁵ Stanowi to przejaw dążenia do równoważenia interesów reprezentowanych w prawie publicznym i prywatnym. Dzięki szerokiemu katalogowi pojęcia „zasobów”, art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL pełni szerszą, pragmatyczną funkcję polegającą na identyfikacji i implementacji nowych praktyk pojawiających się w obrocie prawnym, które mają znaczenie dla ekologii. W tym wymiarze Zielona Zasada działa jako narzędzie wspierania inicjatyw korzystnych dla środowiska oraz eliminowania lub ograniczania działań dla niego szkodliwych. Zielona Zasada służy zatem do

⁸¹² Zob. rozdział 1.1.

⁸¹³ Choć nie należy stawiać znaku równości pomiędzy Interpretacjami i Opiniami NSL, ponieważ oba rodzaje dokumentów mają inne znaczenie systemowe. Interpretacje NSL są uznawane w chińskim systemie za akty prawne. Opinie NSL mają natomiast znaczenie opiniotwórcze i kształtują wytyczne dla orzecznictwa.

⁸¹⁴ Zob. Interpretacja NSL o stosowaniu prawa w sporach dotyczących zasobów leśnych (2022); Sprawa Typowa Shan v. Rushan z tytułu umowy dostawy energii elektrycznej (2023), w ramach której stosowano przepisy Prawa energetycznego (2018); Sprawa Typowa Li v. Weihai z tytułu umowy indywidualnego gospodarowania gruntem rolnym, w ramach której uzupełniono zawartość umowy o normy kogentne z Prawa gruntowego (2019) i Prawa o wiejskich gruntach rolnych (2018). Na przykładzie Sprawy Typowej Grupa Shimen v. Jie z tytułu odpowiedzialności cywilnej za wypadek komunikacyjny (2024), pojawia się także inne zagadnienie. Z uwagi na brak przepisów wykonawczych lub nieefektywność funkcjonowania organów publicznych, żaden z organów nie zwrócił się z odpowiednim roszczeniem o naprawę szkody na drzewie-pomniku przyrody. W chińskim systemie prawnym grupa chłopska nie posiada ukształtowanego interesu prawnego do dochodzenia roszczeń związanych ze szkodą na drzewie-pomniku przyrody. Co do zasady, takie postępowanie powinno być prowadzone przez organy publiczne, ponieważ państwo jest *fy! nfh f* właścicielem drzewa-pomnika przyrody, natomiast na podstawie Zielonej Zasady doprowadzono do ukształtowania interesu prawnego dla nie-państwowych podmiotów.

⁸¹⁵ Jest to również widoczne w świetle postępowań dotyczących kryptowalut. Kontrola prowadzenia działalności gospodarczej leży – co do zasady – w gestii organów administracji publicznej. Tutaj natomiast sądy cywilne stosując Zieloną Zasadę eliminują dany typ działalności gospodarczej z obrotu prawnego poprzez stwierdzenie nieważności umowy. Stosowanie art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL obrazuje jak poprzez prawo prywatne w chińskim systemie prawnym można wspierać procesy, które co do zasady są wykonywane przez odpowiednie organy administracji. Co istotne, na przykładzie postępowań dotyczących kryptowalut (np. Sprawa Typowa SH v. PKN z tytułu umowy zlecenia (2023)), stwierdzenie nieważności czynności prawnych nie jest oparte na ich zgodności z aktami prawa. Dla orzeczeń o nieważności wymagane było jedynie zidentyfikowanie przez sądy odpowiednich polityk ministerialnych. W takim wypadku Zielona Zasada pozwala na ingerencję w zasady prawa umów przy wykorzystaniu jedynie polityk.

swego rodzaju „statycznej” kontroli czynności cywilnoprawnych przez normy publicznoprawne i „dynamicznemu” kształtowaniu praktyki prawnej sprzyjającej realizacji celów ekologicznych, uwzględniając zmieniające się realia i potrzeby społeczno-gospodarcze.

Z uwagi na usytuowanie art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w grupie podstawowych zasad prawa cywilnego i powtarzaną w doktrynie tezę o braku możliwości samodzielnego stosowania Zielonej Zasady, przepis ten ma rzeczywisty wpływ na interpretację przepisów normujących różne instytucje prawa cywilnego. Zielona Zasada może w takim wypadku oddziaływać na różnorodne elementy relacji prywatnoprawnych i tradycyjne (z europejskiej perspektywy) paradygmaty prawa umów oraz w efekcie modyfikować utrwalone procesy produkcyjne i konsumpcyjne. W konsekwencji, art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL wpływa na kształtowanie się (nowych) standardów zachowań w relacjach prywatnoprawnych, które mają prowadzić do osiągnięcia równowagi celów ekonomicznych i ekologicznych, pożądanых z perspektywy polityki Cywilizacji Ekologicznej.⁸¹⁶ Cechy te świadczą o spełnianiu przesłanek uznanych w rozprawie za niezbędne do określenia przepisu mianem „ekologizacyjnego”. Takie wnioski, nie ograniczają się jednak do art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, lecz mogą być mieć również znaczenie w perspektywie art. 286, art. 326 i art. 346 Kodeksu cywilnego ChRL, ze względu na ich normatywne powiązanie z dyspozycjami „oszczędzania zasobów” i „ochrony środowiska”.⁸¹⁷ Podobne uwagi można sformułować w odniesieniu przepisów prawa umów art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL, który reguluje obowiązek niemarnowania zasobów w toku wykonania zobowiązania umownego. Analogicznie, w świetle art. 558 Kodeksu cywilnego ChRL, mimo braku określenia na czym polega obowiązek recyklingu, przepis ma wspierać rozwijanie się zachowań ukierunkowanych na ekologię.⁸¹⁸ Podobnie, znaczenie przepisu art. 625 Kodeksu cywilnego ChRL jest ukierunkowane na rozwój procesów produkcyjnych. W konsekwencji, jego stosowanie ma doprowadzać do np. produkcji urządzeń elektrycznych, baterii i samochodów o określonej żywotności lub zapobiegać planowanemu (sztucznemu) postarzaniu.

⁸¹⁶ Należy mieć na uwadze, że stosowanie przepisu może być determinowane, podyktowane tym, czy koncepcja Cywilizacji Ekologicznej będzie zgodna z aktualną doktryną KPCh. Bez takiej zgodności przepis może okazać się stosowany wybiórczo.

⁸¹⁷ Z racji systemowej pozycji prawa własności nieruchomości Skarbu Państwa, znaczenie i rola tych przepisów nie może być równoznacznie interpretowana jak dla art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL lub pozostałych przepisów z działu prawa umów. W tym miejscu widoczna jest jednak szczególna „edukacyjna” rola przepisów ekologizacyjnych, które mają oddziaływać zarówno na przedstawicieli organów państwowych jak i ogółu społeczeństwa – np. właścicieli nieruchomości. Dla przykładu, komentatorzy twierdzą, że art. 286, 326 i 346 Kodeksu cywilnego ChRL kształtują kompetencje kontrolne i obowiązki organów publicznych do przygotowywania planów zagospodarowania przestrzennego. Komentatorzy podkreślają nawet „potrzebę”, „obowiązek” przestrzegania planów zagospodarowania przestrzennego przez organy publiczne.

⁸¹⁸ Zob. rozdział 4.3.2.i.

Ukształtowanie przepisów ekologizacyjnych jako zobowiązań o charakterze pozytywnym – polegających na nakładaniu na podmioty obowiązku podejmowania aktywnych działań, a nie jedynie powstrzymywania się od naruszeń – prowadzi do konieczności oceny ich zachowań nie tylko *fy!q p u* lecz także przez pryzmat stopnia zaangażowania w realizację określonych celów środowiskowych. W tym ujęciu punkt ciężkości przesuwają się z kontroli zgodności z normą na ocenę zgodności z postulowaną „powinnością” lub „dążeniem” do proekologicznego rezultatu. Chiński legislator dostrzegając wyzwania związane z modelowaniem gospodarki cyrkularnej lub kontrolowaniem emisji gazów cieplarnianych ukształtował generalne normy, które umożliwiają stopniowe wypracowywanie standardów postępowania w obszarach takich jak użytkowanie zasobów lub kryzys klimatyczny. „Zieloność” Kodeksu cywilnego ChRL polega zatem na przygotowaniu instrumentarium prawnego, które mimo, że jest generalne i abstrakcyjne, to pozwala na uelastycznienie systemu prawnego oraz odejście od dogmatycznego podejścia, dla którego wyzwaniem okazuje się być samo włączenie wartości ekologicznych do prawa prywatnego. Choć zatem chiński ustawodawca nie określił w szczegółowy sposób, jak powinien przebiegać proces ekologizacji, to uchwalenie przepisów ekologizacyjnych stwarza podstawy dla włączania wartości ekologicznych do prawa prywatnego. Sama normatywna konstrukcja przepisów umożliwia w takim wypadku „wyjście”

przedmiotowy,⁸²⁰ w innych przepisy odsyłają do zbliżonych, lecz różnie sprecyzowanych obszarów,⁸²¹ w jeszcze innych przypadkach przepisy pozostają niespójne.⁸²² W szczególności brakuje tu jednoznacznych kryteriów określających stopień związku normatywnego między poszczególnymi przepisami (np. art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL), a zasadą ogólną wyrażoną w art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL. Rodzi to wątpliwości co do charakteru ich stosowania, tj. czy należy uznać przepisy ekologizacyjne inne niż Zielona Zasada jako samodzielne normy, czy jako normy konkretyzujące nadrzędną zasadę. W konsekwencji nie sposób jest jednoznacznie rozstrzygnąć, czy np. obowiązek z art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL zakazujący „marnowania zasobów” stanowi normatywne przeciwieństwo do obowiązku „oszczędzania zasobów” określonym w art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL. Równie niejasne jest, czy dyspozycja dotycząca zanieczyszczenia środowiska i zniszczenia ekosystemu w Księdze – Prawo umów z art. 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL skutkuje jednoczesną odpowiedzialnością *fy!dpousbdw!i fy!e fnj!up*, gdyż zakres przepisu zbiega się, z określonymi w Księdze – Prawo deliktowe art. 1229-1235 Kodeksu cywilnego ChRL, czynami niedozwolonymi zanieczyszczeniem środowiska i zniszczeniem ekosystemu.⁸²³ Należy jednak zauważyć, że takie wyzwania nie dotyczą wyłącznie przepisów ekologizacyjnych, ale także i innych obecnych w Kodeksie cywilnym ChRL norm.⁸²⁴

Wykorzystywanie podobnych zwrotów w przepisach ekologizacyjnych jest zasadniczo jedyną przesłanką, która pozwalałaby na stwierdzenie, że jako grupa przepisów tworzą one „model” lub „system” ekologizacji. Jednakże, z uwagi na to, że nie mają one jednakowego

⁸²⁰ Zob. art. 9 i 619 Kodeksu cywilnego ChRL.

⁸²¹ Por. art. 9 i 286 oraz 346 Kodeksu cywilnego ChRL. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL odsyła do „sprzyjania” oszczędzaniu zasobów i ochronie środowiska naturalnego. Natomiast, pozostałe przepisy odsyłają do „wymogów” oszczędzania zasobów i ochrony środowiska naturalnego. Z jednej strony, w warstwie normatywnej Zielona Zasada może być uznana za „aspiracyjną”. Z drugiej, może to świadczyć o ściślejszym związku i podporządkowaniu prawa rzeczowego wobec przepisów prawa publicznego, do którego odsyłają art. 286 i 346 Kodeksu Cywilnego ChRL.

⁸²² Por. art. 9 i 509 § 3 Kodeksu cywilnego ChRL. Odwrócenie pozytywnego, aspiracyjnego zobowiązania wyrażonego w art. 9 Kodeksu Cywilnego ChRL w „zobowiązanie negatywne” w art. 509 § 3 Kodeksu Cywilnego ChRL, mogłoby świadczyć o „wzmocnieniu” zobowiązania, gdyby nie jednak uwagi zawarte w opracowaniach komentatorskich, gdzie zwraca się uwagę, że takie rozwiązanie nie jest możliwe do przyjęcia.

⁸²³ Zbyt generalne lub szerokie sformułowanie przepisów powoduje wyzwanie w postaci ustalenia ich treści. Jest to zresztą widoczne w świetle dorobku komentatorów – szczególnie w aspekcie prawa zobowiązań umownych. W przypadku analizy przepisów mieszczących się w dziale prawa umów – są one ograniczone w swojej objętości w porównaniu do np. przepisów z działu prawa rzeczowego i szczególnie deliktowego. To właśnie prawo deliktowe jest komentowane najszerzej. Niekoniecznie musi to jednak wynikać z nieścisłości regulacji, lecz wcześniejszych tradycji stosowania prawa i realizacji sprawiedliwości ekologiczną na podstawie czynów niedozwolonych od początku XXI w.

⁸²⁴ Precyzyjność odesłania z omówionych przepisów ekologizacyjnych ukazuje poniekąd jakość techniki legislacyjnej w ChRL. Podobne nieścisłości można zaobserwować także w przypadku zasady dobrej wiary. Zob. Qiao Liu, *Ui f! D! p f! f! D!w!hDpe f!Ui f!Qspxnf! !pg!Tzt usf buj bujpo*, w: Michele Graziadei, Lihong Zhang (red.) *Ui f!N bl ph!pg! f! D!w!hDpe f! /B!Uk fou.G jt uDfow sz!Qfstq fdujwf*, Springer, Singapur 2022, str. 203-222.

zakresu odesłania, nie tworzą one (w pełni) spójnej całości. W jednym miejscu odesłania przepisów ekologizacyjnych odnoszą się do przepisów państwowych; w innym do standardów państwowych lub branżowych; jeszcze innym razem odsyłają do kategorii sprzyjania oszczędzania zasobów i ochrony środowiska naturalnego.⁸²⁵ W Komentarzach do Kodeksu cywilnego ChRL zwraca się uwagę, że przepisy ekologizacyjne zasadniczo stanowią uszczegółowienie Zielonej Zasady. Komentatorzy twierdzą, że większość z przepisów jest powiązana z art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL. Przy analizie „*nie*” Zielonej Zasady, przedstawiciele doktryny, nie analizują jednak – z nielicznymi wyjątkami⁸²⁶ – wzajemnych relacji między szczególnymi przepisami ekologizacyjnymi. W rezultacie, należy uznać, że przepisy ekologizacyjne są zbiorem niekoherentnych i rozproszonych po Kodeksie cywilnym ChRL przepisów, które punktowo oddziałują na wybrane instytucje prawa cywilnego.

Obok systemowych niespójności, zakres niektórych przepisów może być oceniany jako niejasny z perspektywy kształtowania zachowań proekologicznych. Choć przepisy mają wspierać stopniowy rozwój takich postaw, to jednak ich konstrukcja przepisów nie przewiduje systemu zachęt i ogranicza możliwość samoregulacji dla podmiotów prywatnych w celu kształtowania się „eko-zwyczajów”. Za przykład może tu posłużyć art. 619 Kodeksu cywilnego ChRL, którego *skutkiem* jest uregulowanie ekologicznego pakowania w sektorze e-commerce. Przepis ten reguluje obowiązek ekologicznego pakowania jedynie wtedy, o ile strony nie postanowią inaczej.

legislator nie przyjął „eko-pakowania” jako domyślnego, skoro jako zasadnicze *sbujpl nfh j!* ustanowienia przepisu była ingerencja w praktyki w sektorze e-commerce. Obecna konstrukcja przepisu kształtuje bowiem hierarchię sposobów pakowania, która jest poniekąd sprzeczna z jego *sbujpl nfh j!*.⁸²⁷

Równolegle, niektóre z zidentyfikowanych przepisów ekologizacyjnych, które mieszczą się w prawie rzeczowym i deliktowym dotyczą w istocie klasycznych zagadnień cywilnoprawnych w sferze ochrony środowiska. Ich zakres nie wychodzi zatem poza tradycyjne dziedziczne rozumienie ochrony środowiska.

W przypadku artykułów 290, 293 i 294 Kodeksu cywilnego ChRL – przepisy regulują prawo sąsiedzkie, prawo do wód, w tym prawo do zaspokojenia potrzeb osobistych i gospodarstwa domowego, sposób kierowania ciekami, obowiązki związane z zapewnieniem osiągnięcia celów środowiskowych i utrzymania należytego stanu technicznego w trakcie korzystania z cieków naturalnych, a także roszczenia związane z immisjami. Normy te wpływają na zakres wykonywania praw użytkowania nieruchomości. Przepisy te doprowadzają do jednoznacznego określenia charakteru norm publicznoprawnych w przypadku roszczeń związanych z immisjami (bezpośrednimi i pośrednimi). Przeciętą miarą zakłóceń ustalana jest zatem na podstawie formalnej zgodności oddziaływań z obowiązującymi przepisami lub decyzjami administracyjnymi. Regulacje te koncentrują się zatem wyłącznie na integracji dziedzin prawa publicznego i prywatnego oraz ochronie środowiska. Przepisy te normatywnie nie obejmują jednak zagadnień, który byłyby *t us jhuf!* związane z zarządzaniem zasobami.

Analogiczny charakter mają przepisy artykułów 1229-1235 Kodeksu cywilnego, które są zawarte prawie deliktowym i których ustanowienie w odrębnym tytule Księgi – Prawo deliktowe wynika z systemowych uwarunkowań ChRL. Rozwiązanie to odzwierciedla historyczne i instytucjonalne założenia chińskiej sprawiedliwości ekologicznej, tj. wykorzystywania prawa cywilnego do realizacji celów publicznych, unikania konfliktu między podmiotami prywatnymi, a organami administracji publicznej oraz ograniczoną możliwością dochodzenia roszczeń przeciwko Skarbowi Państwa w sprawach z zakresu ochrony środowiska. Reżim odpowiedzialności deliktowej za zanieczyszczenie środowiska i zniszczenie ekosystemu gwarantuje minimum ochrony prawnej i umożliwia osobom fizycznym dochodzenia odszkodowania od bezpośrednich sprawców, z pominięciem odpowiedzialności

⁸²⁷ Poza art. 619 Kodeksu Cywilnego ChRL, można tu także zwrócić uwagę na np. art. 558 Kodeksu Cywilnego ChRL, który nie precyzuje czy brak zgodności z normą będzie kształtować odpowiedzialność *fy!dposbdu!* lub *fy! e fnyhlp*, a także art. 625 Kodeksu Cywilnego ChRL, który przy umowie sprzedaży kształtuje potencjalny obowiązek recyklingu lub poniesienia kosztów recyklingu na osobach fizycznych.

państwa. Umożliwia to finansową restytucję szkód bez podważania legalności działań organów administracyjnych (z uwagi na np. decyzję administracyjną lub ocenę oddziaływania na środowisko). W ramach tego reżimu wykształcono także mechanizm postępowań w interesie publicznym, przy czym legitymację czynną przyznano wyłącznie wybranym podmiotom. Podmioty te są bezpośrednio (prokuratura lub inne organy administracji publicznej) lub pośrednio (organizacje społeczne) związane z władzą (KPCh). Uprawnione podmioty realizują interesy i cele w zakresie zarządzania środowiskiem i sprawiedliwością ekologiczną, które są wyznaczone przez władzę. Choć postępowania te prowadzą do decentralizacji działań związanych z ochroną środowiska, to opierają się one na działaniach następczych, ukierunkowanych na naprawienie szkody, a nie jej zapobieganiu. Przepisy te służą zatem przywracaniu równowagi przyrodniczej i ograniczaniu skutków zanieczyszczeń, pomijając zagrożenia dotyczące równoważenia celów ekologicznych z ekonomicznymi.

Celem pracy była identyfikacja przepisów ekologizacyjnych w Kodeksie cywilnym ChRL i ocena ich znaczenia dla ochrony środowiska oraz zarządzania zasobami. Teoretyczny dyskurs poparty analizą materiału badawczego, który stanowił podstawę dla realizacji celu i pytań badawczych, pozwolił na sformułowanie następujących wniosków.

Przyjęta w niniejszej pracy metoda selekcji przepisów Kodeksu cywilnego ChRL w oparciu o wybrane słowa kluczowe pozwoliła na identyfikację 20 przepisów, których normy mogą być uznane za przedmiotowo relewantne. Przepisy są umieszczone w księgach: część ogólna (art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL), prawo rzeczowe (artykuły 286, 290, 293, 294, 326 i 346 Kodeksu cywilnego ChRL), prawo umów (artykuły 509, 558, 619, 625, 655 i 942 Kodeksu cywilnego ChRL) i prawo deliktowego (artykuły 1229, 1230, 1231, 1232, 1233, 1234, 1235 Kodeksu cywilnego ChRL). Sam fakt identyfikacji przepisów ekologizacyjnych nie przesądza jednak o realizowaniu przypisywanych im funkcji ekologizacyjnych, szczególnie z perspektywy europejskiej kultury prawnej. Z tego powodu, już na wstępie procesu badawczego przyjęto, że ocena znaczenia przepisów ekologizacyjnych wymaga oprócz przedstawienia samej litery prawa, wielopłaszczyznowej analizy uwarunkowań chińskiego systemu prawnego. Uwarunkowania systemowe wywierają bowiem istotny wpływ na rolę jaką przedmiotowe przepisy mogą odgrywać w realizacji ochrony środowiska i zarządzania zasobami. W związku z tym, nie wszystkie zidentyfikowane przepisy można uznać za spełniające założenia metodologiczne prezentowanej dysertacji. W założeniu pracy, przepisy ekologizacyjne powinny dotyczyć (i) ochrony środowiska i (ii) zarządzania zasobami. W takim przypadku, rolą przepisów ekologizacyjnych jest nie tylko obowiązek utrzymania odpowiedniej jakości

ekosystemów i ograniczania zanieczyszczenia środowiska, ale także ochrona klimatu, wspieranie praktyk łączących rozwój gospodarczy – produkcję i konsumpcję – z oszczędnym gospodarowaniem zasobami. Z tej perspektywy, w niniejszej dysertacji ekologizacja była rozumiana jako szersze pojęcie od „ochrony środowiska”, które jest utożsamiane z działaniami i zaniechaniami umożliwiającymi zachowanie lub przywracanie równowagi przyrodniczej (środowiska naturalnego), w tym ochrony zasobów środowiska (zasobów naturalnych) i przeciwdziałania zanieczyszczeniom.

W związku z tym, uwzględnienie przesłanki ekologizacji dotyczy jedynie 9 zidentyfikowanych przepisów, tj. artykułów 9, 286, 326, 346, 509, 558, 619, 625 i 655 Kodeksu cywilnego ChRL. Rolą przepisów ekologizacyjnych jest m.in. wypełnianie luk w prawie publicznym, co może osłabiać tradycyjną rolę prawa prywatnego jako narzędzia regulacji stosunków między podmiotami prywatnymi. Równocześnie przepisy ekologizacyjne umożliwiają uelastycznienie systemu prawa prywatnego, w którym przepisy są dostosowywane do bieżących potrzeb politycznych i gospodarczych, nawet kosztem spójności tegoż systemu. Przepisy ekologizacyjne reprezentują zatem założoną przez legislatora najefektywniejszą wizję integracji dziedzin prawa publicznego i prywatnego w zakresie ochrony środowiska oraz pozwalają na uelastycznienie systemu prawnego i odstępianie od dogmatycznego podejścia, dla którego wystarczającym wyzwaniem okazuje się już być sama możliwość osadzenia wartości ekologicznych w prawie prywatnym. Wśród tych przepisów, szczególne znaczenie i rolę pełni przepis art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL, tzw. Zielona Zasada.

Przepis art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL normatywnie łączy ochronę środowiska naturalnego i oszczędzanie zasobów z wszelkimi instrumentami władztwa w sferze prywatnoprawnej. Przepis stanowi istotną zmianę konstrukcyjną w obrębie podstawowych zasad systemu prawa prywatnego czyniąc go potencjalnym instrumentem prawnym na rzecz realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju. Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL pełni podwójną rolę w praktyce stosowania prawa. Z jednej strony jest to statyczne narzędzie służące odesłaniu stosującego prawo do przepisów regulujących sferę ochrony środowiska. Taka konstrukcja umożliwia integrację różnych gałęzi prawa i kontrolę czynności cywilnoprawnych z perspektywy przepisów prawa publicznego, do których sędziowie będą odsyłani poprzez przepisy ekologizacyjne. Z drugiej strony jest to dynamiczne narzędzie, umożliwiające kształtowanie się odpowiednich standardów ekologicznych i dostosowywanie prawa do zmieniających się wyzwań środowiskowych, takich jak gospodarka cyrkularna lub redukcja emisji gazów cieplarnianych. Pomimo konsolidacji praktyki stosowania art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL w ramach Systemu Spraw Przewodnych, analiza praktyki sądów ludowych

obrazuje zróżnicowany sposób stosowania przepisu. Szeroki i nieostry zakres pojęciowy art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL może prowadzić redefiniowania paradygmatów prawa zobowiązań, w tym m.in. wyboru optymalnych ekologicznie środków zaradczych.

Uwzględniając uniwersalność problemów środowiskowo-społecznych wynikających z nadmiernej konsumpcji i produkcji, a także konieczność kształtowania zrównoważonych postaw obywatelskich (m.in. poprzez stosowanie instrumentów typu *oveh f*), przyjęte w Kodeksie cywilnym ChRL rozwiązania zasługuje na uwagę i mogą stanowić źródło inspiracji dla innych systemów prawnych. Realizacja dobra wspólnego wymaga bowiem kompleksowego i elastycznego podejścia do prawa, a chińska działalność legislacyjna i orzecznicza dowodzi, że domeną zrównoważonego rozwoju nie musi pozostawać wyłącznie prawo publiczne. Zielona Zasada jako swoista klauzula generalna umożliwia integrację wartości ekologicznych z prawem prywatnym. Takie rozwiązanie, choć pozwala na oddziaływanie na wiele instytucji prawa cywilnego, prowadzi jednak do istotnych zakłóceń w tradycyjnych strukturach prawa prywatnego. Tym niemniej, praktyka stosowania Zielonej Zasady może być postrzegana też jako swoista „mapa drogowa” (*spben bq*) wyznaczająca te elementy prawa cywilnego, które wymagają odmiennego ustrukturyzowania w celu skuteczniejszego uwzględnienia wartości zrównoważonego rozwoju (środowiskowego). Chińska praktyka stosowania prawa umożliwia zatem identyfikację obszarów, w których tradycyjne konstrukcje prawa prywatnego mogą okazywać się niewystarczające wobec współczesnych wyzwań środowiskowych i szczególnie właśnie z tego powodu chiński system prawny może stanowić wzorzec.

Wykaz źródeł

Literatura w języku chińskim mandaryńskim

An Chenxi, <i>Tzt ufn !e p' vn fou x !t e px z di</i>	, , , vol. 2, 2020, str. 20-34
Biuro Komitetu Legislacyjnego OZPL, <i>Xz csbo fl n bufs j z ! nfh j rh dko fl e pzd d fl</i> <i>q sbx b/vn x</i>	, , , Pekin 1999
Cao Mingde, <i>Ukfoe ! fl pmh jl oz !x !q sbx jf</i>	, , vol. 2, 2002, str. 114-23
Cao Mingde, Xu Yixiang, <i>L pzg j bkb ! j</i> <i>pdi spob ! spe px j l b</i>	, , , vol. 4, 2003, str. 17- 23
Che Dongsheng, <i>Qpk d j ! spe px j l b ! j</i> <i>bt pc x</i>	, ! ” ‘ ! ” ‘ ! ! ” ‘ ! , , vol.22(6), 2022, str. 20-30
Chen Hanbing, Yang Suiquan, <i>Bobnj b !</i> <i>t ibwt v !q sbx o fh plhsvqz !x jft l jfk</i>	, , , vol. 6, 2019, str. 149-55
Chen Huabin, <i>Qs pk fl uld d j ph m f ! l pe fl t v !</i> <i>dz x jn fh p</i>	, ! , , vol. 5, 2016, str. 156-65
Chen Hui, <i>Xzl beo j lq sbx b ! j ps fd o jhx p</i>	, “ “ ! ” ‘ ! , , vol. 6, 2023, str. 16- 29
Chen Lihu, Zhu Ping, <i>P ! l pox ovbk j</i> <i>x j ed fo j b</i>	, , , vol. 1, 2008, str. 94- 106
Chen Quansheng, Zou Yanling, <i>N pe fih</i> <i>fl pmh jl oz !x !h p q pebsd f</i>	, , , vol. 5, 2011, str. 126-38
Cheng Xueyang, <i>[jfn j ! x ! n j t i b d i ! k b l p'</i> <i>x b t o p l q b t u x b</i>	, , ‘ ! , vol. 3, 2017, str. 76-90
Cheng Xueyang, <i>Tzt ufn !x b t o p d j h s v o u x</i>	, 21 , , vol. 2(7), 2010, str. 215-44
Cui Jianyuan, <i>G jnp pg j ! q s z spez ! b ! q sbx p'</i> <i>s fd px f</i>	, , , vol. 6, 2003, str. 11-22

Ding Xiaodong, <i>Pdi spob!e boz di !pt pc pxz di</i>	, , vol. 5, 2022, str. 14-25
Fang Liufang, <i>Tzt ufn ! bux jfse bo p!</i> <i>s k ft usbk jtq fl !</i>	-! “ “ , vol. 4, 1992, str. 55-62
Gao Qicai, Chen Hanfei, <i>[xzd bk! x!q sbx jf!</i> <i>dz x jnz n ! jl pezg j bdkb</i>	, , vol. 1(13), 2017, str. 92-104
Gong Gu, <i>Qb tux px b! x bt op ! bt pc x!</i> <i>obwsbmz di</i>	, , vol. 4, 2013, str. 115-36.
Han Shiyuan, <i>Qpet ibx px fl bt bez!q sbx b!</i> <i>dz x jn fh p</i>	, , vol. 6, 2017, str. 5-16
Hou Jiaru, <i>E jnph!n j e z!q sbx fn ! pdi spoz!</i> <i>spe px j l b! jq sbx fn!q sz x buoz n</i>	, , Pekin 2009
Hu Changqing, <i>Qsbx pldz x jn fl Di p!</i>	, , Pekin 1997
Hu Lifeng, <i>[jfn pob! [bt beb! b! n pezg j bdkb!</i> <i>peq px jfe jn p djl pouabl upx k!</i>	, , vol. 1(14), 2023, str. 90-119
Huang Maorong, <i>Qs fq jz! ph m flq sbx b!</i> <i>dz x jn fh p</i>	, , vol. 1, 2018, str. 3-16
Huang Tao, <i>E pl vn fou!Obkxz t fh pT ev!</i> <i>Me px fh p!</i>	, , vol. 4, 2012, str. 124-37
Huang Wenyi, <i>L pe fl t! dz x jnz! b!</i> <i>opx pl f o fl bs e bo jf!</i>	, , vol. 5, 2020, str. 21-37
Huang Xisheng, Wang Zhongzheng, <i>Qjk djf!</i> <i>bt pc x!obwsbmz di !</i>	, , vol. 44(1), 2022, str. 210-9
Jiang Guohua, Xiao Nina, <i>Dz x jnj bdkb!</i> <i>Fl pnh jl ob! dz x jnj bdkb! jsp x klq sbx b!</i> <i>spe px j l b</i>	, “ ” “ , , vol. 2, 2019, str. 2-12
Jiang Ping (red.), <i>Qsbx p!s fd px fl</i>	(red.), , wyd. 3, Pekin 2011
Jiang Dehai, <i>Qjk djf!q sbx b! j</i> <i>tq sbx jfenx p d j</i>	, “ “ “ , , vol. 2, 2012, str. 126-31
Jiao Yanpeng, <i>Xbsup ! bt pc x!obwsbmz di !</i> <i>jx bt op!q b tux b</i>	, “ “ :

	, vol. 1, 2017, str. 128-41
Jin Yongnan, <i>Ps jfoibnj n !x !n p fso j bdk j q sbx b!</i>	, “ “ , , vol. 1(9), 2023, str. 139-54
Komentarz CANS, <i>Lt j hb! p q px j f e j m p ! e f n j u p x b!</i>	, (red.), , Pekin 2020
Komentarz Huang, <i>Lt j hb! d ! p h m b!</i>	(red.), , Pekin 2020
Komentarz Huang, <i>Lt j hb! q sbx p l s f d p x f!</i>	(red.), , Pekin 2020
Komentarz Huang, <i>Lt j hb! q sbx p l v n x!</i>	(red.), , Pekin 2020
Komentarz NSL, <i>Lt j hb! d ! p h m b!</i>	, , Pekin 2020
Komentarz NSL, <i>Lt j hb! p q px j f e j m p ! e f n j u p x b</i>	, ! , Pekin 2020
Komentarz NSL <i>Lt j hb! q sbx p l s f d p x f!</i>	, , Pekin 2020
Komentarz NSL, <i>Lt j hb! q sbx p l v n x!</i>	, , Pekin 2020
Komentarz Wang, <i>Lt j hb! d ! p h m b!</i>	, (red.), , Pekin 2020
Komentarz Wang, <i>Lt j hb! q sbx p l s f d p x f!</i>	, (red.), , Pekin 2020
Komentarz Wang, <i>Lt j hb! q sbx p l v n x!</i>	, (red.), , Pekin 2020
Lei Lei, <i>[obd fo j f l q p k l q sbx o z d i</i>	, , vol. 4, 2017, str. 74-96
Li Jingbing, <i>[obd fo j f l j c b s j f s z ! l p e z g j b d k j q sbx b! d x j m f h p</i>	, , vol. 5, 1992, str. 34-44
Li Jingbing, <i>E x b l l m d p x f l q p k d p ! x ! q sbx j f l d x j m z n</i>	, , vol. 4, 1993, str. 10-7

Li Yisong, Ye Xiang, <i>[bl sft! q s f! j x! q b t ux pxzdi '!x!peq px jfe j m p d j spe px j l px f!]</i>	, , ” , vol. 5, 2022, str. 5-12
Liang Huixing (red.), <i>Qspxnfñ z!q sbx b! dz x j m fh p! fh ptq pbsd fh p!</i>	(red.), , , Pekin 1999
Liang Huixing, <i>Us z!q p f! d j!e p! l pezg j bdk j q sbx b! dz x j m fh p</i>	, , , vol. 1, 2001, str. 110-5
Liang Huixing, <i>Qsbx p!dz x j m f!x!e phn b!x d f! q sbx b!</i>	, , , Pekin 2017
Liang Huixing, <i>L p f!t!dz x j m z!b!di j t l b! tq f!zg j b</i>	, , , vol. 1, 2003, str. 9-14
Liang Huixing, <i>Xbrhb! p!di j t l j l p f!t! dz x j m z!!</i>	, , , Pekin 2002
Liang Huixing, <i>[bdi p e o j f!q sbx p! h ptq pbsd f! j pufsx fodk b!q b t ux b!]</i>	, , , vol. 6(1), 1984, str. 89-96
Liang Shenbao, <i>Tl vufd o p !vn x! tq s fd oz di ! l q s f! j bn j</i>	, , , vol. 1, 2017, str. 100-11
Liao Zixuan, <i>Opx f! l j f s vol j cbeb ! obe! q sbx fñ ! dz x j m z n</i>	, , , 2022, vol. 2, str. 118-134
Liu Sanmu, <i>Qvcñd! oz!di bsbl ufs!q sbx b! spe px j l b</i>	, , , vol. 6, 2010, str. 77-81

Lv Zhongmei, <i>Nz nŷY jKjŷq jh b! j fl pnp h j!</i> <i>x!q sbx jf!</i>	, , , vol. 1, 2021, str. 48-64
Lv Zhongmei, <i>P!q px spd jflq sbx b!</i> <i>spe px j l b!</i>	, , vol. 5, 2018, str. 6-23
Lv Zhongmei, <i>Pe!sbdk pobm fh p!d px jfl b!</i> <i>e p!fl pnp h jl o fh p!d px jfl b!</i>	, , vol. 1(5), 2005, str. 38-88
Lv Zhongmei, <i>[jfn pob! bt beb!b!l pezg j bdk b!</i> <i>q sbx b!dz x jn fh p!</i>	, ” ‘ , , vol. 1(11), 2019, str. 3-14
Lv Zhongmei, <i>[jfn po flbtq fl ű!q sbx b!</i> <i>s fd px fh p!</i>	, ” ‘ , , vol. 5, 2000, str. 46-56
Lv Zhongmei, <i>[jfn po fl rhv vnf!x!l pe fl t jf!</i> <i>dz x jnz n!</i>	, , vol. 2, 2022, str. 3-17
Lv Zhongmei, <i>[jfn poz!l pe fl t!dz x jnz</i>	, ” ‘ , vol. 9, 2003, str. 103-6
Lv Zhongmei, <i>[jfn poz!l pe fl t!dz x jnz!b!</i> <i>j o px bdk flq sbx b! spe px j l b</i>	, ” ‘ ! , vol. 2, 2003, str. 107-8
Lv Zhongmei, <i>[jfn poz!l pe fl t!dz x jnz ;!</i> <i>peq px jfe!ob!q spcnfn z! spe px j l px f</i>	, ,! vol. 20(6), 2003, str. 3-6
Lv Zhongmei, Dou Haiyang, <i>[jfn poz!l pe fl t!</i> <i>dz x jnz! j!q sbx p! spe px j l b!</i>	, , !” ‘ ! , vol. 4, 2018, 862-882
Lv Zhongmei, Zhu Xiao, Gong Gu, Liu Changxing, Liu Chao, <i>[jfn pob! bt beb!x!</i> <i>l pe fl t jf!dz x jnz n</i>	, , , , , , , vol. 1, 2018, str. 5-27
Mei Zhongxie, <i>Qpet űbxz!q sbx b!dz x jn fh p</i>	, , , Pekin 1998
Meng Qinguo, Wang Houwei, <i>Pc px j l j</i> <i>xtq q sbdz!x!vn px bdi</i>	, , “ , , vol. 13(75, 2019, str. 17-28
Miao Lianying, Zheng Lei, <i>Qspcnfn z!</i> <i>l pot ű ű dzko fl!x!l pezg j bdk j!q sbx b!</i> <i>dz x jn fh p</i>	, , , vol. 6, 2015, str. 74-82

Ming Yuan, Hu Siyuan, [<i>jfnpob! bt beblx!</i> <i>L pē fl t jfl dē x jōzn</i>	, , , vol. 1, 2023, str. 25-42
Qin Qianhong, <i>L pousph!l pot uwdēko p dj</i>	, , , vol. 2, 2018, str. 66-77
Ran Keping, Tan Zuocai, <i>Gvol dē flq vc nēl o fl</i> <i>l pē fl t v! dē x jō fh p!</i>	, , “ “ , , vol. 1, 2022, str. 86-95
Shi Guanbin, <i>Tzt ufn! bc f q jfd f !!</i>	, , vol. 6, 2019, str. 135-46
Shi Jiayou, <i>E p l pōbnfo jfl tzt ufn v!</i> <i>bs ē bo j! jēvdi !l pē fl t v! dē x jō fh p!</i>	, , vol. 1, 2016, str. 3-21
Shi Jiayou, <i>O jfn p nēx p ! x jēd fo j! j</i> <i>sp x j bo jfl vn pxz</i>	, 580 2 , , vol. 4, 2021, str. 31-45
Su Yongqin, <i>Qspcnfn z!l pēzg j bēk jx!l stkbdi !</i> <i>q sbx b!l pou o foibm fh p</i>	, , vol. 4, 2009, str. 1-12
Su Yongqin, <i>L pousph!vn x!</i> <i>dē x jō p sbx oz di l q s f l q sbx p q vc nēl o fl</i>	, “ “ , , vol. 1(8), 2010
Sun Guohua, Zhu Jingwen, <i>Ufps j l q sbx b</i>	, , , , Pekin 2009
Sun Yuhua, Tong Zhiwei, <i>Di bsbl ufszt u l b!</i> <i>di j t l jfk!l pouspnjl pot uwdēko p dj</i>	, , , vol. 2, 2018, str. 46-58
Tang Congyao, <i>Tpkbnē u d o fl q sbx p! jl rht b!</i> <i>spc po jl b!</i>	, , vol. 2(1), 1980, str. 42-4
Tao Kaiyuan, <i>Nz nēY jKjēq phb! j jfnpo fl</i> <i>l rhv vnf!l pē fl t v! dē x jō fh p!</i>	, , vol. 23, 2020, str. 3-7
Wang Jin, <i>P!l pē fl t jfl pdi spoz! spē px j l b</i>	, “ “ , vol. 6, 2021, str. 18-30
Wang Nijie, <i>P! pē px j bo jdi !</i> <i>e pēbul pxz di !</i>	, “ “ , vol. 2, 2020, str. 72-94
Wang Enhai, <i>Joufsq s fibdēb! obsvt fo j!</i> <i>q s fē j x l q b t u pxz di ‘ !</i>	, !” ‘! “ “

	, , vol. 1, 2023, str. 67-76
Wang Jiafu, <i>Di j t l b!tq fǎg j b!d d j ph m fǎq sbx b!d x jn fh p!</i>	, , vol. 8(3), 1986, str. 7-12
Wang Liming, <i>Cbebo b!obe!l pe fl t fn! d x jzn</i>	, , vol. 4, 2020, str. 5-17
Wang Liming, <i>Joopx bǎk fltzt ufn px fl x! l pe fl t jf!d x jzn!</i>	, , vol. 6, 2014, str. 6-18
Wang Liming, <i>L pe fl t!d x jnz!b! n pe fso j bǎb! bs e bo b!</i>	, , vol. 4, 2020, str. 847-64
Wang Liming, <i>Qsbx p d x jn f</i>	, , Pekin 2018
Wang Liming, <i>Qsbx p!s fǎ px f!b! pǎi spob! spe px j l b!</i>	, , vol. 4, 2008, str. 9-12
Wang Liming, <i>Qspcnfn z!x!di j t l jn! l pe fl t jf!d x jzn</i>	, , Pekin 2016
Wang Liming, <i>S p s o jfo jf!q s fǎ j x! c f x hmeo jf!pc px j vk dǎ di!</i>	, “ “ 264 , vol. 2, 2023, str. 20-32
Wang Liming, <i>Tq fǎg j jǎi j t l jfh p!l pe fl t v! d x jn fh p</i>	, , vol. 4, 2020, str. 1-13
Wang Qingbin, <i>Usbotgpsn bǎb!s ev!x! e pc jf!l pe fl t v!d x jn fh p</i>	, , vol. 6, 2022, str. 47-59
Wang Shuyi, <i>Cve px b!d x jnj bǎk j fl pǎph jǎ o fǎ! jsǎpsn b!t e px o jhx b!</i>	, , vol. 3, 2014, str. 54-71
Wang Tianhua, <i>O jfǎ ppl sf nǎo flq pǎ dǎ! q sbx o fl x l q sbx jf!ben p j usbǎkzn</i>	, ! , vol. 3, 2016, str. 67-87
Wang Yong, <i>Us kx bst ux px b!t usvl wsb! x bt o p dǎq b t ux px fǎ!</i>	, vol. 4, 2013, str. 48-61
Wei Leijie, <i>Usbotq rhou l q sbx o fl j l pezg j bǎb!</i>	, , vol. 5, 2008, str. 40-56
Wei Zhenying, Qi Shan, Tong Rou, Jiang Ping, Yu Xinhe, Sun Yaming, Wang Jiafu, Rui Mu, <i>Eztl vtǎb! p! q sbx jf! d x jzn! j h pǎq pebsd zn!</i>	, , , , , , , vol. 4, 1979

Wen Shiyang, <i>Qs fĭ jz! p! d zoop d ħdi! q sbx oz di !x!d d j ph m fĭ q sbx b! d x jn fh p</i>	, , vol. 5, 2016, str. 76-90
Xiao Qiangang (red.), <i>Qsbx p! bt pc x! obwsbmz di</i>	(red.), , wyd. 2, Pekin 1992
Xie Hongfei, <i>z d jf! di j t l jfh p! l p e fl t v! d x jn fh p</i>	, , vol. 6, 2014, str. 17-29
Xu Xiangmin, <i>Qb t ux px b! x bt op ! bt pc x! obwsbmz di</i>	, , vol. 4, 2013, str. 35-47
Xu Guodong, <i>Qsbx p! d x jn fl jg jn p ĩ ħ!</i> <i>q sbx b!</i>	, , Pekin 2007
Xu Guodong (red.), <i>Qs ħ fl u! [jfn po fh p! L p e fl t v! D x jn fh p</i>	(red.), , Pekin 2004
Xu Guodong, <i>[jfn pob! l pod fĭ d kb! x! l p e fl t jf! d x jn zn</i>	, , vol. 2, 2023, str. 48-70
Xu Guodong, <i>[jfn po f! bt q fl u q s ħ fl w! jfn po fh p! l p e fl t v! d x jn fh p</i>	, , vol. 6, 2003, str. 7-10
Xu Yixiang, Yang Changbiao, <i>Qsbx p! s fd px f! b! bt pc z! obwsbm f</i>	, , vol. 6, 2020, str. 28-39
Xue Jun, <i>L pe zg j b d b l q sbx b! d x jn fh p! ĩ f f! j x j k f</i>	, , vol. 4, 2015, str. 41-65
Xue Jun, C <i>! ph m b l q sbx b! d x jn fh p! u p! j q fst q fl u x z</i>	, , vol. 3, 2017, str. 6-17
Xu Zhongming, <i>N p n ħ fl q fst q fl u x z! c be b x d f l o b e! di j t l ! i j u p s j l q sbx b</i>	, vol. 24(1), 2006, str. 8-15
Yang Lixin, Wang Yi, Wang Zhu, Wang Tianfan, Zhao Ke, <i>U s z e jf d j ħ b l di j t l j f! obvl j q sbx b! d x jn fh p</i>	, Pekin 2008
Yang Xue, <i>Pe q px j f e ħ m p ! b! t l p e z! s p e p x j l p x f! x! l p e fl t j f! d x jn zn</i>	, 2345 2346 , , vol. 6, 2021, str. 136-45
Yang Yifan, <i>C e! x! c be b o ħ di ! o b e! di j t l j n! t z t u f n f n l q sbx o z n</i>	, “ “ ” ‘! , , vol. 6, 2002, str. 78-94
Yao Jianlong, Shen Changzheng, <i>Hsbo j l f! q v c n ĩ o p q sbx o p d j l p e fl t v! d x jn fh p</i>	, , , vol. 6, 2020, str. 1-10

Yi Jiming, <i>Us z!esph jl pēzg j bdk jq sbx b! čx jn fh p'</i>	, , vol. 9(2), 2011, str. 1-19
Yi Jun, <i>[obd fo jflq pet ibx pxz di ! bt be! q sbx b!čx jn fh p'</i>	, , vol. 6, 2018, str. 53-71
Yin Jianguo, <i>L pol sfio flv bt beo jfo jfl o jflpl sf npoz di lq pk lq sbx oz di</i>	, , vol. 5, 2010, str. 60-9
Yin Tian, <i>Opx p d jx !tzt ufn jfl d zoo p d j q sbx oz di !</i>	, , vol. 11, 2016, str. 13-22
Yin Tian, <i>Qpet ibx px fl bt bez lq sbx b! čx jn fh pl jq s fen jpls fhv hdk j</i>	, , vol. 5, 2016, str. 10-19
Yu Fei, <i>Bobnj b! q s f j x lq pet ibx pxz di ' ! q s k fl w! d d j ph m k ll p e fl t v!čx jn fh p'</i>	, ” “ , vol. 5, 2017, str. 88-101
Yu Fei, <i>Qpet ibx px fl bt bez lq sbx b! čx jn fh p;!ufps j! jo psn bu x oz!xz sb !x! l p e fl t jf</i>	, , vol. 3, 2016, str. 89-102
Zhang Jinxiao, <i>Qsz x bio m sbx oz!xzn js! pc px j l x! spe px j l pxz di !</i>	, “ “ , vol. 4, 2024, str. 150-63
Zhang Jing, <i>Dfdi z lq pk lq sbx oz di</i>	, , vol. 3, 1999, str. 54-7
Zhang Lu, <i>Qsbx pl spe px j l b!b!l p e fl t! čx jnz</i>	, , vol. 43(2), 2021, str. 171-91
Zhang Shanbin, Zhao Guang, <i>Tibwt! j gvol dk flq sbx b!čx jn fh p</i>	, , vol. 3, 2009, str. 36-43
Zhang Youyu, <i>[c j s lq sbd! !ufps j lq sbx b</i>	, , Pekin 1984
Zhang Zhen, <i>Dx jnj bdkb!Fl pmph jl ob!x! L pot u wdk j</i>	, , vol. 32(6), 2018, str. 50-9
Zhang Zhuoyuan, <i>S gpsn b!h ptq p ebsd b!x! Di j bdi</i>	, , vol. 3, 1998, str. 15- 22
Zhong Wei, <i>Tzt ufn ! bt ibx v lq zoo fh pl</i>	, , vol. 4, 2018, str. 232-47
Zhu Guangxin, <i>Mfh j hdkb lq pobe! fn q jz n fn</i>	, , vol. 6(26), 2014, str. 1422- 33
Zhu Jingwen, <i>Tisvl wsb! j d fdi z!di j t l jfh pl tzt ufn v!t p kbnj u d o fh plq sbx b</i>	, “ “ , vol. 3, 2011, str. 20-39

Zhu Suli, <i>S ez l q sbx b! j n p l b m f l b t p c z</i>	, , Pekin 2014
Zou Yu (red.), <i>X j f i h f t p x o j l q sbx b!</i>	, , Pekin 1991

Literatura w innych językach niż język chiński mandaryński

- Ahl B., Cai L., Xi C., *E b i b . e s j w f o ! b q q s p b d i f t ! u p l t w e z j h ! D i j p f i f l k v e j l j r t q s b d u j l f*, China Review, vol. 19(2), 2019, str. 1-14.
- Ahl B., *E j f l K y t u j b v t n f h v o h ! e v s d i ! e b t ! P c f s t u f ! W p r h t h f s j l i u l e f s ! W S ! D i j b ! . ! F j p f l B o b m t f l e f s ! o f v f o ! C f t u j n n v o h f o ! e f t ! K b i s f t ! 3 1 1 8*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 14(3), 2007, str. 251-8.
- Ahl B., *S f i b j p j h ! K v e j l j r t Q s j g f t t j p o b n j n ! U i f l o f x ! H v j e j h ! D b t f t ! N f d i b o j n ! j g ! u f l T v q s f n f l Q f j n f t ! D p v s u*, The China Quarterly, vol. 217, 2014, str. 121-39.
- Ahl B., Sprick D., *U p x b s e t k v e j l j r t h s b o t q b s f o d z ! j ! D i j b ! ! U i f l o f x l q v c n j l b d d f t ! e b i b c b t f g p s ! d p v s u l e f d j j p o t*, China Information, vol. 32(1), 2017, str. 3-22.
- Ajani G., *D i j p f i f l D j w j h M b x ! b o e ! T p w j f l J o g m f o d f t ! X i b u l j ! M f u*, w: Hao Jiang, Pietro Sirena (red.), *U i f l n b l j h ! j g ! u f l D i j p f i f l D j w j h D p e f l ! Q s p n j f t ! b o e l q f s t j u f o i l q s p c n f n t*, Cambridge University Press, Cambridge 2023, str. 292-307.
- Alford W.P., *M j n j t ! j g ! u f l M b x ! j ! B e e s f t j h ! D i j b t ! F o w j s p o n f o i b r h E j f n n b*, Stanford Environmental Law Journal, vol. 16, 1997, str. 125-50.
- Aunan K., Halskov Hansen M., Wang S., *J o u s p e v d u j p o ! B j s ! Q p m u j p o ! j ! D i j b*, The China Quarterly, vol. 234, 2018, str. 279-98.
- Backer L.C., *U i f l Q b s z ! b t ! Q p n j z ! u i f l D p n n v o j l Q b s z ! b o e ! u i f l D i j p f i f l D p o t u j w u j p o b r h l T i b u f ! B ! U i f p s z ! j g ! T i b u f . Q b s z ! D p o t u j w u j p o b n j n*, Penn State Legal Studies Research Paper no. 05/2009, str. 1-68.
- Bagińska E., *P e t l p e p x b o j f l l b s o f l j v o j u j w f l e b n b h f t ! x ! q s b x j f l b n f s z l b t l j n*, Państwo i Prawo, vol. 9, 2001, str. 79–88.
- Bagińska E., *U f p s j ! p e q p x j f e j m p d j d d j p x f l j s p j p s u j p o b r h n p c j n j z ! k b l p l p o d f j d k b ! t q s b x j f e n j x j h p l s p p f o j ! d j b s v ! p e q p x j f e j m p d j e f n j u p x f l - + x q s p x b e f o j f l e p l q s p c n f n b i z l j*, Gdańskie Studia Prawnicze, vol. 35, 2016, str. 52-64.
- Baressi P.A., *U i f l S p n f l j g ! M b x ! b o e ! u i f l S v n f l j g ! M b x ! j ! D i j b t ! R v f i l u p l C v j a ! b o ! F d p n p h j l b r h D j w j j b u j p o*, Chinese Journal of Environmental Law, vol. 1(1), 2017, str. 9-36.
- Berman H.J., *M f h b r h t z t u f n*, w: F. J. M. Feldbrugge, G. P. van den Berg, William B. Simons (red.), *F o d z d n p j f e j ! j g ! T p w j f l M b x ! T f d p o e ! F e j u j p o*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 1985, str. 477.
- Berman H.J., *T p w j f l Q f s t q f d u j f t ! p o ! D i j p f i f l M b x*, w: Jerome A. Cohen (red.), *D p o u f n q p s b s z ! D i j p f i f l M b x ! S f i f b s d i ! Q s p c n f n t ! b o e ! Q f s t q f d u j w f t*, Harvard University Press, Cambridge 1970, str. 313-27.
- Blaikie P., Brookfield H. (red.), *M b o e ! E f h s b e b u j p o ! b o e ! T p d j f i z*, Routledge, Londyn 1991.
- Blasek K., *S v n f l j g ! M b x ! j ! D i j b ! . ! B ! D p n q b s b u j w f l B q q s p b d i*, Springer, Heidelberg 2015.
- Bo M., *U i f l F w p m u j p o ! j g ! F o w j s p o n f o i b r h Q p n j z ! b o e ! J u ! J n q b d l j ! u i f l Q f j n f t ! S f j v c n j l j g ! D i j b !*, Conservation and Society, vol. 4(1), 2006, str. 36-54.
- Bodde D., Morris C., *M b x ! j ! J n q f s j h D i j b ! ! f y f n q n j j f e ! c z ! 2 ! I ! D i (j h ! E z o b t u ! d b t f t ! j s b o t r h u f e l g s p n ! u i f l I t j h . b o ! i v j r h o - l x j i ! i j u p s j l b m t p d j r h l b o e ! k v s j e j l b r h d p n n f o i b s j f t*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1967.
- Boer R., *T p d j n j n l x j i ! D i j p f i f l D i b s b d u f s j u j t ! B ! h v j e f g p s ! G p s f h o f s t !* Springer, 2021.
- Boyd D.R., *U i f l d p o t u j w u j p o b r h s h i u p d b l i j b n i z ! f o w j s p o n f o u*, Environment: Science and Policy for Sustainable Development, vol. 54(4), 2012, str. 3-15.

- Boyd D.R., *Ui f! Fowjpon foubrhS hi ut! S fwpmujpo;! B! HmpcbrhTwez! ig! Dpot ujwujpot! I vn bo! S hi ut! boe! ui f! Fowjpon fou* University of British Columbia Press, Vancouver 2012.
- Bram Akkermans, G van Dijck (red.), *Tvtib pbc njz! boe! Qs jwbuf! Mbx*, Eleven International publishing, Haga 2019.
- Brandt L., Ma D., Rawski T.G., *Gspn! E jwsh fod fl up! Dpowsh fod f! S ffwbmubuph! ui f! I j upsz! C fi pe! Di pbt! Fdpopn jl! Cppn* - LSE Working Papers No. 158/12, 2012.
- Bu Y. (red.), *Di p ft f! Djwjh Dpe f! Ui f! Tq fdgjl! Qbsu! B! I boec ppl*, Beck Hart Nomos, Monachium 2023.
- Bu Y., *Di p ft f! Djwjh Dpe f! Ui f! Hfo fsbrh Qbsu*, Beck Hart Nomos, Monachium 2019.
- Bu Y., *E jf! L pe g! bujpo! e ft! di p ft j di fo! [jwjh ft fu cvdi ft! -bvt h fx i mf! Gsbh fo*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 24(3), 2017, str. 183-202.
- Bu Y., *Hfo fi n jvohtqgnjli ul voe! x ph foe f! S fdi u opsn fo! jn di p ft j di fo! Wfsusbht sfdi u*, Recht der Internationalen Wirtschaft, vol. 9, 2014, str. 549-55.
- Bublick E.M., *Di pbt! O fx! Upsul Mbx;! Ui f! Qspn j f! ig! S fbt pbcnf Dbsf*, Asian-Pacific Law and Policy Journal, vol. 13(1), 2011, str. 36-53.
- Bussani M., Palmer V.V., *Qvsf! Fdpopn jl! Mptt! p! Fvs p f*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Bussani M., *Ui f! B jn t! ig! Upsul Mbx! bdsptt! Di pb! boe! ui f! Xft u w: Jiang H., Sirena P. (red.), Ui f! Nbl ph! ig! u f! Di p ft f! Djwjh Dpe f! Qspn j ft! boe! Qfst j ufoul Qspcnfn t*, Cambridge University Press, Cambridge 2023, str. 197-213.
- Cao D., *Jouspevdjpo! up! Di p ft f! Mbx! B! Mphv j ujl! Qfstq fdujwf*, Ashgate Publishing Limited, Aldershot 2004.
- Capra F., Mattei U., *Ui f! Fdpmphz! ig! Mbx! Upx bse! b! MfhbrhTzt ufn! p! Uvo f! x ji! Obwvsf! boe! Dpn n vo jz*, Berret-Koehler Publishing, Oakland 2015.
- Castellucci I., *Svnf! ig! Mbx! x ji! Di p ft f! Di bsbdufs j ujt*, Annual Survey of International and Comparative Law, vol. 13(1), 2007, str. 35-58.
- Chang E., Chou T., Huang C., Wang X., *Ui f! dbufh ps jft! -svnf! -boe! e fn pot usbujpot! ig! Hyboy j p! Di p ft ft pd jfz*, Journal of Business-to-Business Marketing, vol. 23(4), 2016, 311-25.
- Chang H., *Bodjful Di p ft f! Dpodfj ul ig! gb! Mbx! boe! Ju! Psu phsbqi jlbhS fj sft foubujpot*, Chinese Semiotic Studies, vol. 4(2), 2010, str. 114-31.
- Chen A.H.Y., *Bo! Jouspevdjpo! up! ui f! MfhbrhTzt ufn! ig! u f! Qf p nft! S fj vc njl! ig! Di pb*, LexisNexis, Hong Kong 2011.
- Chen B.M., Li Z., Cai D., Ash E., *E fufduph! ui f! jgm fod fl ig! ui f! Di p ft fhv je ph! dbt ft! b! ufyl sft f! bq spbd*, Artificial Intelligence and Law, vol. 32, 2024, str. 463-86.
- Chen J., *Di p ft f! Mbx;! Dpoufyulboe! Usbotgpsn bujpo*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2015.
- Chen J., *Gspn! Ben p j usbujwf! Bvui ps j ubujpo! up! Qs jwbuf! Mbx;! B! Dpn q bsbujwf! Qfstq fdujwf! ig! ui f! E fwf p ph! Djwjh Mbx! p! ui f! Qf p nft! S fj vc njl! ig! Di pb*, Martin Nijhoff Publishers, Dordrecht 1995.
- Chen L., *211 z fbst! ig! Di p ft ftq s p f s s z! rhx*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.), *Upx bset! b! Di p ft f! Djwjh Dpe f! Dpn q bsbujwf! boe! I j ups jlbh Qfstq fdujwf*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 87-108.
- Chen L., *Dpoupv jz! boe! di boh f! t pn f! s gnfdujpot! po! ui f! Di p ft f! Djwjh Dpe f*, Asia Pacific Law Review, vol. 29(2), 2021, str. 287-305.
- Chen L., *Qs jwbuf! Qs p f s s z! x ji! Di p ft f! Di bsbdufs j ujt! B! Ds j jlbh Bobmt j! ig! ui f! Di p ft f! Mbx! po! Qs p f s s z! ig! 3118*, European Review of Private Law, vol. 5, 2010, str. 983-1004.
- Chen L., Remco van Rhee C.H., *Jouspevdjpo*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.), *Upx bset! b! Di p ft f! Djwjh Dpe f! Dpn q bsbujwf! boe! I j ups jlbh Qfstq fdujwf*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 1-20.
- Chen L., *Ui f! i j ups jlbh e fwf p n foul ig! ui f! Djwjh Mbx! usbe jypo! p! Di pb;! b! q s jwbuf! rhx! q fstq fdujwf*, Legal History Review, vol. 78(1-2), 2010, str. 159-81.

- Chen L., Ge J., He J., Liu Q., Wu Z., Xiong B. (red.), *Ui fl DjwjhDpe fl ig!ui fl Qfjg nft! S fj vcnj!* *ig! Di jb*, Brill Nijhoff, Leiden-Boston 2021.
- Chen T., *Ušbotq rhoul ig! DjwjhDpe fl j! Kbq bo-! Ub jx bo-! boe! Di jb;! Xji! ui fl Gpdvt! ig! Mfhbrh Fwpmujpo*, National Taiwan University Law Review 6(1), 2011, str. 389-426.
- Chen Z., *Dpoufnq psbsz! Di j ft fl Mbx*, China Prosecution Publishing House, Pekin 2009,
- Cheng T., *Ui fl E fwfmg n foulboe! S fgsn! ig! Di j ft fl Mbx*, Current Legal Problems, vol. 1(1), 1948, str. 170-87.
- Cherednychenko O.O., *S fe j dpwfs ph! ui fl q vcnj! s jbufl e jw j fl j! FV! q s jbufl rhx*, European Law Journal, vol. 26(1-2), 2020, str. 27-47.
- Ciechanowicz-McLean J., *Fowjpon foubtkt ujl fkl plspe bktq sbx jfenj p d j*, Gdańskie Studia Prawnicze, vol. 35, 2016, str. 119-30.
- Clarke D.D., *Bmf sobujw! Bqq spbd! ft! up! Di j ft fl Mbx;! C f poe! ui fl "Svnf! ig! Mbx '! Qbsbe hn*, Waseda Proceedings of Comparative Law, vol. 2, 1999, str. 49-62.
- Cohen J.A., *Opuf! po! Mfhbrh Fevdbujpo! j! Di jb*, Student Lawyer, vol. 1(9), 1972.
- Cohen J.A., *Ui fl Di j ft fl Dpn n vo j u! Qbsz! boe!" Kve jl phboe fj foe fodf ;!2: 5: -!2: 6: ,* Harvard Law Review, vol. 82(5), 1969, str. 967-1006.
- Dargas-Draganik M., *Di j tl jl pot uwdk pobnj n -otkopxt fl n jpoz! x! l pot uwdk j Di j tl jfk! S fj vcnj! j Mepx f*, Gdańskie Studia Azji Wschodniej, vol. 14, 2018, str. 53-69.
- Dasgupta S., Wheeler D., *Dij fo! dpn q rh jtu! bt! fowjpon foubthpe jlbupst! Fwje fod fgsn! Di jb*, The World Bank Policy Working Paper Series 1704, 1997.
- deLisle J., *B! Dpn n po! Mbx. nj! fl DjwjhMbx! boe! b! Qvcnj! Gbd fgs! Qs jbufl Mbx;! Di jb! Upsul Mbx! j! Dpn q bsbujw! Qfstq fdujw*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.), *Upx bset! b! Di j ft fl DjwjhDpe fl! Dpn q bsbujw! boe! I j ups jlbnt Qfstq fdujw*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 353-94.
- Deng J., *Ui fl Hv j ph! Dbt ftzt ufn! j! Di jb t! Nb j rhoe*, Frontiers of Law in China, vol. 10(3), 2015, str. 449-74.
- Diamant N. J., *Vt fvr! Cvmti j! Dpot ujvujpot! j! Di j ft fl Qpmjlt! boe! Tpd jfz*, Cornell University Press, Ithaca 2021.
- DiMatteo L., *Svnf! ig! rhx! j! Di jb-! ui fl dpogspobujpo! ig! gpsn brthx! x ji! dvm! sbro psn t*, Cornell International Law Journal, vol. 51(2), 2018, str. 391-444.
- Ding X., *Ui fl Tpd jnj uN bsl ful Fdpo pn z! Di jb! boe! ui fl Xpsm*, Science and Society, vol. 73(2), 2009, str. 235-41.
- Ding Y., Leibküchler P., Klages N., Pißler B.K., *[jwjh ft fu cvdi! e fs! Wpht sfj vcnj! Di jb*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 27(3-4), 2020, str. 207-417.
- Dworkin R., *Cjps dlq sbx b! ob! q px b o jf*, Aletheia, Warszawa 2021.
- Dworkin R., *Jnq fs jvn! q sbx b*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
- Epstein E.J., *Ui fl Ui fps fujlbrhlzt ufn! ig! Qspj fsz! S hi u! j! Di jb! Hfo fsbrt Qs jdgj nft! ig! Djwjh Mbx;! Ui fps fujlbrh Dpouspwfstz! j! ui fl E sbgujph! Qspd ft! boe! C f poe*, Law and Contemporary Problems, vol. 52(2), 1989, str. 177-216.
- Fang C., Wang Z., Liu H., *Cfbvugvrh Di jb! Jo jufujw! I vn bo. obwsf! i bsn poz! u fpsz-! fvbmbujpo! je fy! tzt ufn! boe! bq q njlbujpo*, Journal of Geographical Sciences, vol. 30, 2020, 691-704.
- Finder S., *Di jb! Fwpmjph! Dbt fl Mbx! Tzt ufn! j! Qsbdujlf*, Tsinghua China Law Review, vol. 9, 2016, str. 247-58.
- Förster C., *Ti phk ft fj jtv! o plh fot pl v! -! Ebt! Qs j j! wpo! Ušfv! voe! Hrhvc fo! jn! kbq bo j di fo! Tdi vms fdi u* Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht, vol. 73(1), 2009, str. 78-99.
- Freeman J., *Fyufoe ph! q vcnj! rhx! opsn t! u spvhi! q s jbu j bujpo*, Harvard Law Review, vol. 116(5), 2003, str. 1285-352.

- Friedman D.B., "Dpogvdjt ' !boe!Bn fsjlb t!Eboh fspvt!Nzu t!bc pvl Di .p ft f!Mbx , University of Pennsylvania Journal of International Law, vol. 45(3), 2024, str. 681-41.
- Friedman L.M.-!MfhbrhDvmsf!boe!TpdjrtE fvfmp n fou, Law & Society Review, vol. 4(1), 1969, str. 29-44.
- Fu J., N pe fso!Fvsq fbo!boe!Di .p ft f!DpousbdulMbx !B!Dpn qbsbujwf!Twez!lg!Qbsuz!Bvupo pn z, Wolters Kluwer, Niderlandy 2011.
- Gadowska K., Pixbsdjfl bx pe x! bex pl bib! j sbedz!q sbx o fh pl x! Qprndf!q pl 2: 9: ! spl v, Prakseologia, vol. 160, 2018, str. 243-88.
- Gao F., Di .pbt! Hvj ph! Dbt ft!Tztufn !bt!u f!Jot usvn foulup!Jnq spwf! Di .pbt! Dbt f! Hvj bodf! Tztufn !xi jli !Jodme f!Cpi ! Hvj ph! Dbt ft!boe!Uzq jlbhDbt ft , International Journal of Legal Information, vol. 45(3), 2017, str. 230-43.
- Gao Q., Whittaker S., Tiboe ph!up!Tv f!Cfz poe!Joe jwvbrhS hi u ;! Xi pTi pvm!C f!Fnj jnflup! Csph!Fowjpon foibr!Qvcnj!Joufs ft ulMjhbujpo!p!Di .pb , Transnational Environmental Law, vol. 8(2), 2019, str. 327-47.
- Garner B.A. (red.), Cribdl t!Mbx!E jhujpobsz !Fhi u !Fe jppo, Thomson West, St. Paul 2004.
- Geall S., Ely A., Obsbujwf!boe!q bui x bzt!upx bset!bo!fdpnph jlbthd jwj j bujpo!p!dpoufn q psbsz! Di .pb, The China Quarterly, vol. 236, 2018, str. 1175-96.
- Gelatt T. A., Mbxz fst!p!Di .pb;!ui flqbt de fdbe f!boe!c fz poe- Maryland Series in Contemporary Asian Studies, vol. 6, 1991, str. 791-93.
- Gelatt T. A., Snyder F.E.-!MfhbrhFevdbujpo!p!Di .pb;!Ukb j ph!gps!b!Ofx!Fsb, China Law Reporter 1(2), 1980, str. 41-60.
- Gerhard Köbler (red.), S fdi u di .p ft j di ! E fvu di .di .p ft j di ft! voe! di .p ft j di .e fvu di ft! S fdi u x sufscvdi lg sk fe fsn boo, Verlag Franz Vahlen, Monachium 2002
- Gessel- Kalinowska Vel Kalisz B., N jvph!Mfhbrh!Tztufn t!p!Fvsq f!ui f!S pnf!lg!Dpn n po!Mbx! Ushotq rhout! Qpnj i !Mbx!Fybnq nf , European Review of Private Law, vol. 25(4), 2017, str. 789-812.
- Góralczyk B.-! Xjfhj sfo ft bot ;! Di j tl b! usbotgpsn bkb! jkfk! l pot fl x fockf! Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2018.
- Gordley J., Jiang H., Sirena P. (red.), Ui f!Nbl ph! lg!ui f!Di .p ft f!DjwjhDpe f!Qspn j ft!boe! Qfst jufoulQspcnfn t , Cambridge University Press, Nowy Jork-Cambridge 2023.
- Gordley J., Ui f!Qi jnt q i jlbhPs h jt!lg!N pe fso!DpousbdulE pds j f, Oxford University Press, Nowy Jork 1991.
- Gow M., Ui f!Dps f!Tpdjnt ulWbm f!lg!ui f!Di .p ft f!Es fbn ;!Upx bset!b!Di .p ft f!JoufhsbrhTibuf, Critical Asian Studies, vol. 49(1), 2017, str. 92-116.
- Guo M., Bi X., Ui f!Nb j!Gvoduipo!lg!UpsulMbc jnz!Mbx!lg!ui f!Qfqn ft!S fqvcnjl!lg!Di .pb!Up! Qsfwfou!up!E fufs!boe!up!Qvo ji !Upsujpvt!Dpoevdu w: Koziol H. (red.), Ui f!B j t!lg!UpsulMbx! Di .p ft f!boe!Fvsq fbo!Qfstq fdujwf , Jan Sramek Verlag, Wiedeń 2017, str. 43-50.
- Guttman D., Jing Y., Young O.R., Ui f!Tibuf!Opot ibuf!Bdupst!boe! Di .pbt! Fowjpon foibrh Qfgpsn bodf!Tfuuph!ui f!Tibh f, w: Dan Guttman, Yijia Jing, Oran R. Young (red.), Opo. tibuf! Bdupst! p! Di .pb! boe! Hnpcbth Fowjpon foibrh Hpwf sobodf, Palgrave MacMillan, Singapur 2021, str. 17-54.
- Grzybek J., K zl!boh jfnl j jk zl!o jfn jfdl jkbl pk zl jq jwpulx!di j tl p.lq pml jn!psb!q pml p di j tl jn!uvm bd fo jv!vn x!obkn v!e jfs bxz!psb !nfbt phv, Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu, vol. 3/4, 2007/8, str. 67-79.
- Grzybek J., Xtuoq!epl cbeb !x! bl sft jf!uvm bd fo j!di j tl jli !ob x! o jfst usz di ! j l rhv vrh h fofsbmz di , Comparative Legilinguistics: International Journal for Legal Communication, vol. 14, 2013, str. 9-18.
- Hahm C., Dpogvd jo j n !boe!ui f!Dpodfj ul!Mjz fsz-!Asia Europe Journal, vol. 4, 2006, 477-89/
- Hahm C., Mbx-!Dvmsf!boe!ui f!Qpnj jk!lg!Dpogvd jo j n , Columbia Journal of Asian Law, vol. 16(2), 2003, str. 253-302.

- Hall D.L., Ames R.T., *Hfuijph!JlS ji u!Po!Tbwph!Dpogvdjv!gspn!ui f!Dpogvdjbot*, Philosophy East and West, vol. 34(1), 1984, str. 3-23.
- Hall D.L., Ames R.T., *Ui jpl ph!gspn!ui f!I bo;!Tfg!Usvu!-!boe!Usbot dfoe fod!j!Di j p ft f!boe!Xft ufso!Dvmsf*. State of New York Press, Nowy Jork 1998.
- Hanson A., *FDPMP HJDBM DJWMI!BUJPO!JO!UI F!QFPQMF T!SFQVCMD!PG!DI JOB;!IBM/FT!BDUJPO!-BOE!GVUVSF!OFFET*, Asia Development Bank East Asia Working Paper Series, vol. 21, 2019.
- Hao S., *Fowjpon foibrh Dpot ujvujpobnj n! x ji! Di j p ft f! Di bsbdufs jujt*, Journal of Environmental Law, vol. 34(2), 2022, str. 353-61.
- Hardin G., *Ui f!usbh fez!ig!ui f!dpm n pot;!ui f!q pvrbujpo!q spcnfn!i bt!o plufdi o jlbrit pmujpo!jl sfrv jst!b!gvoebn foibrhfyufot jpo!j!n psbnjz*, Science, vol. 162(3859), 1968, str. 1243-8.
- Hart H.L.A., *Ui f!Dpodfj ulig!Mbx*, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- Hazard J., *Qvcnj!boe!Qs jbufl!rhx*, w: F. J. M. Feldbrugge, G. P. van den Berg, William B. Simons (red.), *Fodz dmpj fe j!ig!TpwjfilMbx!Tfdpoe!Fe jujpo*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 1985, str. 637-8.
- He G., Mol A. P. J., Lu Y., *Xbt ufe!djujft!j!vscbo j ph!Di j b*, Environmental Development, vol. 18, 2016, str. 2-13.
- He G., Wang S., Zhang B., *Xbufs ph!E px o!Fowjpon foibrhS fhvrbujpo!j!Di j b*, The Quarterly Journal of Economics, vol. 135(4), 2020, str. 2135-85.
- He N., Detels R., *Ui f!I JWfj j fn j!l j!Di j b;li j upsz!-!sfq pot f!boe!di bmfoh f*, Cell Research, vol. 15, 2005, str. 825-32.
- He X., *Ui f!Qpnjuj!ig!Dpvsu!j!Di j b*, China Law Society Review, vol. 2(2), 2017, str. 129-53.
- Helios J., *Qvcnjz bdkb!q sbx b!q sz x buofh p-q sz x b!z bdkb!q sbx b!q vcnj!o fh pl x!l poufl d jf!sp x b b!obe!q sbx fn!fvsj ft l jn*, Przegląd Prawa i Administracji, vol. 92, 2013, str. 11-36.
- Henderson D. F., *Kbq bo fi f!Jogm fod ft!po!Dpm n vo j ul Di j p ft f!MfhbrhMbohvbh f*, w: Cohen J.A. (red.), *Dpoufnq psbsz! Di j p ft f! Mbx;! S fi fbsdi! Qspcnfn t! boe! Qfstq fdujwft*, Harvard University Press, 1970, str. 158-87.
- Hesselink M.W., *Ui f!Ofx!Fvspj fbo!MfhbrhDvmsf*, Kluwer-Deventer, 2001.
- Ho P., *Nb p!x bs!bhb jt ulobwsf!Ui f!fowjpon foibrh jnq bdul ig!ui f!hsb jg jst ul dbnq b jho!j!Di j b*, The China Journal, vol. 50, 2003, str. 37-59.
- Hoornweg D., Bhada-Tata P., *Xi bul b!Xbt uf;!B!HnpxbrhS fwjfx!ig!Tpnj!Xbt uf!N bobh fn fou*, World Bank Urban Development Series: knowledge papers, vol. 15, 2012.
- Howarth D., *Fowjpon foibrhMbx!boe!Qs jbufl!Mbx*, w: Lees E., Viñuales J.E. (red.), *Ui f!Pygpxe!I boec ppl!ig!Dpm q bsbujwft!boe!Fowjpon foibrhMbx*, Oxford University Press, Cambridge 2019, str. 1091-118.
- Hu Y., He X., Poustie M., *Dbo!Mfh j rbujpo!Qspn puf!DjdvrbS!Fdpo pn z!B!Nbufs jrlGmpx.Cbt fe!Fvbmrbujpo!ig!ui f!DjdvrbS!E fhsf!ig!ui f!Di j p ft f!Fdpo pn z*, Sustainability, vol. 10(4), 2018, str. 1-22.
- Hua S. (red.), *Di j p ft f!Mfhbnjz!-!Je fpmphz!-!Mbx!boe!Jot ujvujpot*, Routledge 2023.
- Hua S., *Di j p ft f!MfhbrhDvmsf!boe!Dpot ujvujpobrhPse fs*, Routledge, Oxon-Nowy Jork 2019.
- Huang P.C., *Djwjt bekve jlbujpo!j!Di j b-lq bt ulboeq sft fou*, Modern China, vol. 32(2), 2006, str. 135-80.
- Hulsewé A., *Di (j!boe!I bo!rhx*, w: Twitchett D., Loewe M. (red.), *Ui f!Dbn cs jh f!I j upsz!ig!Di j b*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, str. 520-44.
- Hulsewé A., *Ui f!Mfhbnj u!boe!u f!Mbx t!ig!Di j p*, w: Idema W. (red.), *Mfze fo!Twe jft!j!T j p mhz!Qbq fst!Qsft foufe!bilu f!Dpogfs fod fli fia!j!Dfnfcsbujpo!ig!ui f!G gujfi!Boo jwfst bsz!ig!ui f!T j p mhz jlbhJot ujvuf!ig!Mfze fo!Vo jwfst jz!-!E fd fn c fs!9. 23!-!2: 91*, E.J. Brill, Leiden 1981, str. 1-22.

- Initiative of the Global Leaders of Tomorrow Environment Task Force, World Economic Forum, 3112 Fowjpon foubriTvt ib jbc jnz! Joe fy, Annual Meeting, Davos 2001.
- Ithurria M., *Ui f!Mbx!ig!Tfswjive ft!p!ui f!O fx!Di p ft f!DjwjhDpe f!Ui spwhi!ui f!Fz ft!ig!b!Gps f!ho!Djwjhbo!Mbxz fs*, w: Huang M., du Plessis P. (red.), *Dpnq bsbujwf!Qfstq fdujwf!po!ui f!Di p ft f!DjwjhDpe f!Qspj fsz!Mbx!Bdsptt!Dvnw sf*, Routledge, Oxon-Nowy Jork 2024, str. 45-60.
- Jamróz L./!Qsbx p!e p!t ev!b! kbx j! l p!q jfo j!dix b!q sp!d ft px fh p, w: Ryszard Balicki, Mariusz Jabłoński (red.), *E p!p p b! X!kufl ;!lt j hb!q bn j ul px b!q p x j dpob!E pl upspx j Bswspx j X!kd jfdi px jQsfj o fspx j*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, str. 495-504
- Jenco L. K., "Svnf!cz!N bo ' !boe!"Svnf!cz!Mbx ' !p!Fbsm!S f!vcnj!bo!Di pb;!Dpous jvujpot!up! b!Ui f!ps fujlbr!E fcbuf, The Journal of Asian Studies, vol. 69(1), 2010, str. 181-203.
- Ji W., *Upx bset! u f! Svnf! ig! Mbx! p! Di pb! TpdjrhE jwst g!jbujpo! boe! u f! Qpx fs! Tzt ufn*, Cambridge University Press, Cambridge 2021.
- Jian K., *Fowjpon foubrih Kvt ujd f! Dbo! bo! Bn fs j!bo! E j dpvst f! Nbl f! T fot f! p! Di p ft f! Fowjpon foubrihMbx*, Temple Journal of Science Technology & Environmental Law, vol. 24, 2005, str. 253-77.
- Jiang H., *Di p ft f!UpsulMbx ;!C fix f!fo!Usbe j!ppo! boe!Usbotq rhout*, w: Bussani M., Sebok A.J. (red.), *Dpnq bsbujwf!UpsulMbx ;!HnpcbrhQfstq fdujwf*, Edward Elgar, Cheltenham 2015, str. 385-411.
- Jie O., *Vonfbt i ph!ui f!Hs f!fo!Qs j!d j nfi!p!ui f!Di p ft f!DjwjhDpe f!Fn c fee ph!Qs j!bufl!Mbx!pup! u f!Hs f!fo!Usbot j!ppo*, Journal of European Consumer and Market Law, vol. 12(5), 2023, str. 203-8.
- Jing J., *Fowjpon foubrih spuft u! p!svsbrhDi pb*, w: Perry E.J., Selden M. (red.), *Di p ft f!Tpd jfiz! Di boh f!Dpognj!lboe!S fi j ibod f*, Routledge, Londyn-Nowy Jork 2003, str. 222-40.
- Jing Z., *Kve j! j!brhs fwjfx!po!ui f!vbnjebujpo!ig!dpousbduldpo fso ph!obwbsbrhs fi pvsd fi! f!q npb j!bujpo! boe!vujnj bujpo! p!tq fd j!brhs fh jpot*, Vermont Journal of Environmental Law, vol. 21(3), 2020, str. 467-84.
- Jones W.C., *Cbt j!Qs j!d j nfi!ig!DjwjhMbx*- Taylor Francis, Oxon-Nowy Jork 1989.
- Jones W.C., *Tpn f!Rv ft ujpot!S fhbse ph!ui f!T ho g!j!bod f!ig!ui f!Hfo fsbrhQspwj jpot!ig!DjwjhMbx! ig!ui f!Qfj nfi!S f!vcnj!ig!Di pb*, Harvard International Law Journal, vol 28(2), 1987, str. 309-332.
- Jun L., Jing V., *Fowjpon foubrihDnjfoufnj n ;!I px! Di p ft f!Qs j!bufl!Foufsq s j ft!Mpc cz!voe fs! Fowjpon foubrihDsbdl e px ot*, The China Quarterly vol. 255, 2023, str. 679-96.
- Kan H., *Fowjpon foubrih!i fbni!p!di pb!di bmf!h fi!boe!p!q pswo j!jfi*, Environmental Health Perspective, vol. 117(12), 2009, str. A530-1.
- Katz P.R., *E jwp f!Kvt ujd f!S fnh jpo!Boe!Ui f!E fwfnj n foulPg!Di p ft f!MfhbrhDvnw sf*, Routledge, Londyn-Nowy Jork 2008.
- Keeton G., *Ui f!Qsphs ft!ig!Mbx!p!Di pb*, Journal of Comparative Legislation and International Law, vol. 19(4), 1937, str. 197-211.
- Keith R.C., Lin Z., *Kve j! j!brhs f!w!s f!bujpo!ig!Di pb!T!vq s fn f!Qfj nfi!Dpvsulbt!"T fd poebsz! Mbx ' !x ji!Tq fd j!brhs g!fs fod f!up!Ds jn j!brhMbx*, China Information, vol. 23(2), 2009, str. 223-55.
- Keller P. (red.), *Di p ft f!Mbx!boe!MfhbrhUi f!psz*, Ashgate Dartmouth, Aldershot-Burlington-Singapore-Sydney 2001.
- Kemp P., *Fogpsdfe!q f!g!psn bod f!ig!dpn n fsd j!brh bnfi!dpousbdut!p!ui f!O f!i fsrhoet!T j!hbq psf! boe!Di pb*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. H.B. Krans i M.H. Wissink, Leiden University, Haga, str. 177.
- Kennedy S., *Dpnq bs ph!gpsn brhboe! j!gpsn brhnpccz ph!q sbduj!ft!p!Di pb;!u f! dbq j!bn! bn c j!bnfoul fn csbd f!ig!dbq j!bnj u*, China Information 23(2), 2009, str. 195-222.

- Kissinger H., *Po!Di jpb*, Penguin Books Limited, Londyn 2011.
- Kitagawa Z., *E fwnp n foul jg! Dpn q bsbujwf! Mx! j! Fbt uBt j*, w: Reimann M., Zimmermann R. (red.), *Ui f! Pygpse! I boec ppl! jg! Dpn q bsbujwf! Mx*, Oxford University Press, Oxford 2006, str. 237-60.
- Kitagawa Z., *Kbq bo fi f! Djwjh! Mx! boe! Hfsn bo! Mx! !Gspn! ui f! Wjfxq ppul jg! Dpn q bsbujwf! Mx*, w: Zentaro Kitagawa, Karl Riesenhuber (red.), *Ui f! Je foujz! jg! Hfsn bo! boe! Kbq bo fi f! Djwjh Mx! j! Dpn q bsbujwf! Qfstq fdujwf*, De Gruyter Recht, Berlin 2006, str. 11-57.
- Kostka G., *Dpn n boe! x ji pvl dpouspn! Ui f! dbt f! jg! Di jpb! f! fowjpon foubthubsh fil tzt ufn*, Regulation & Governance, vol. 10(1), 2016, str. 58-74.
- Kotzé L.J., *Bshv jh! Hmpcbrh Fowjpon foubth Dpot ujvujpobnj n*, Transnational Environmental Law, vol. 1(1) 2012, str. 199-233.
- Kozioł H., *Dpodnt jpo*, w: Kozioł H. (red.), *Ui f! B jn t! jg! Upsul Mx! ! Di j p fi f! boe! Fvs p j fo! Qfstq fdujwf*, Jan Sramek Verlag, Wiedeń 2017, str. 193-214.
- Kuhn B., *Fdpnph jlbtd jwnj bujpo! j! Di jpb! Dialogue of Civilizations Research Institute*, 2019.
- Kursa S., *[bq px jfhbo jf! obev zx bo j! q sbx b! e p t ev! S zn t l jf! t bdsbn fown! b! xtq d fi o f! TMBQQ.z*, Ius Novum, vol. 19(1), 2025, str. 15-24.
- Łągiewska M., *Di bsbl ufszt u l b! di j t l jfh p! q sbx b! dz x jn fh p! — x zcsbo f! btq f l u*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, vol. 12, 2017, str. 86-95.
- Lanni S., *Hsffo jh! ui f! Djwjh Dpe fi! ! Dpn q bsbujwf! Qs jbu f! Mx! boe! Fowjpon foubth Qspufdujpo*, Routledge, Londyn-New York 2023.
- Larenz K., Canaris C.H., *N fii pe fonfi s f! e fs! S fdi u x j t fot di bgu*, Springer, Heidelberg 2025.
- Latour B., *Up! N pe fso j f! ps! up! Fdpnph j f! ! Ui bul j! ui f! Rv fi ujpo*, w: Braun B., Castree N. (red.), *S fn bl jh! S fbnjz! ! Obw s f! buli f! N jnfo j n*, Routledge, Londyn-New York, 1998, str. 221-42.
- Legge J., *Ui f! Di j p fi f! Dht t j t! x ji! b! Usbot rhujpo! ! Ds j j l b r h Fy f h f u j l b r h O p u f t! ! Q s p n f h p o f n b! boe! Dp j p v t! Joe fy f t! ! W p n l J J*, Trübner, Londyn 1875.
- Lei Xie, Xu L., *Fowjpon foubth Qvcnjl! Joufs f t u l M j u h b u j p o! j! Di jpb! ! B! Ds j j l b r h Fy b n j b u j p o*, Transnational Environmental Law, vol. 10(3), 2021, str. 441-65.
- Lei Z., Liebman B., Milhaupt C., *TPFt! boe! Tibuf! Hp wfsobod f! I px! Tibuf. Px o f e! Foufsq s j f t! Jogn fod f! Di jpb t! Mfhbrh Tzt ufn*, w: Benjamin L. Liebman, Curtis J. Milhaupt (red.), *S fhv rhujph! ui f! Wj j n f! I boe! ! Ui f! Jot ujvujpobrh j n q n j l b u j p o t! jg! Di j p fi f! Tibuf! Dbq j b n j n*, Oxford University Press, Oxford-New York 2016, str. 203-23.
- Leng S., *Ui f! S p n f! jg! Mx! j! ui f! Q f p n f t! S f j v c n j l! jg! Di jpb! bt! S fgnfdujph! N b p! U f. U v o h t! Jogn fod f*, Journal of Criminal Law and Criminology, vol. 68(3), 1977, str. 356-73.
- Lequet P., *Mpses f q v c n j l! fowjpo o f n foubth f l n f! dpousbule f! e s p j l q s j w*, LGDJ, Paryż 2022.
- Li H., Wu X., Sun T., et al., *Drb j n t! ! n p c j n j j f t! ! j k v s f! ! boe! d p n q fot bujpo! q bzn fou! jg! n fe j l b r h n b m s b d u j l f! n j u h b u j p o! dbt f t! j! Di jpb! g s p n! 2: : 9! up! 3! 1 2 2*, BMC Health Services Research, vol. 14, 2014, nr artykułu: 390.
- Li X., Jin J., *Dpod j f! Di j p fi f! Upsul Mx t*, Springer, Heidelberg-Londyn 2014.
- Li Y., Shapiro J., *Di jpb! Hpft! Hsffo! ! Dpfsd jwf! Fowjpon foubth n! g p s! b! U s p v c n f e! Q r h o f u*, Polity Press, Cambridge 2020.
- Liang H., *Ui f! Esbgul Djwjh Dpe f! jg! ui f! Q f p n f t! S f j v c n j l! jg! Di jpb! Fohnj i! ! Usbot rhujpo! Qs f j b s f e! ! c z! ui f! Mfh j rhujwf! S f t f b s d i! H s p v q! jg! ui f! Di j p fi f! B d b e f n z! jg! T p d j r h t d j f o d f t*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston 2010.
- Liang Z., *Fyq n j l b u j p h! Mx! ! B! Dpn q bsbujwf! Qfstq fdujwf! jg! Di j p fi f! boe! X f t u f s o! Mfhbrh Dv n w s f*, Journal of Chinese Law, vol. 3(1), 1989, str. 55-91.
- Liebman B., Stern R., Wu X., Roberts M., *S p m p h! C b d l! Usbotq bsfodz! j! Di jpb! ! Dpvsit*, Columbia Law Review, vol. 123(8), 2023, str. 2407-81.
- Lin D., *O p u j p o t! jg! k v t u j l f! ! B! d p n q bsbujwf! dv n w s b r h b o b r m t j*, The International Journal of Evidence & Proof, vol. 21(1-2), 2017, str. 79-86.

- Lin L., *Joufsq sfuph! Di jbt! MfhbrtTz t ufn*, China Social Sciences Press, Pekin 2018.
- Lin S., *Mppl jh! Cbdl! boe! Ui jl jh! Gpsx bse! Ui fl Dwss foulS pvoe! Ig! DjwjtMbx! Dpe g jlbujpo! j!*
Di jbt, The International Lawyer, vol. 52(3), 2019, str. 439-68.
- Lin S., *Ui flMbx! Ig! Vdkt ul Fos jli n foul j! Di jbt! O fdf t bsz! ps! O pu*, Springer China-EU Law Series, 2022.
- Ling L., *Di jbt! O fx! DpousbdulMbx! Hvbouffl gps! ui fl I fbni z! E fwfnm n foul Ig! Jt! N bsl fil*
Fdpo pn z, w: Immanuel Gebhardt, Zhang Yuqing, Rainer Schröder (red.)-! *Dpn q bsbujwf!*
Bobmt j! Ig! ui fl Di jbt fl DpousbdulMbx, Berliner Wissenschafts Verlag, Berlin 2003, str. 1-4.
- Lipiński A., *Qsbx o flq pet ibx z! pdi spoz! spe px j l b*, Oficyna Wolters Kluwer wyd. 5, Warszawa 2010,
- Liu J., Diamond J., *Di jbt! fowjpon foul j! b! hnpchmj jh! x psra*, Nature, vol. 435, 2005, str. 1179-86.
- Liu J., *Fowjpon foibrhKvt ujl! x ji! Di jbt fl Di bsbdufs j ujt! S fd foul E fwfnm n fou! j! Vt jh!*
Fowjpon foibrhQvcnj! Joufs fl ul Mjhbujpo! up! Tus fohi fo! Bdd ft t! up! Fowjpon foibrhKvt ujl!,
Vermont Law School Faculty Accepted Paper no. 24-12, 2011, str. 1-41.
- Liu Q., *Ui fl Di jbt fl DjwjtDpe f! Ui fl Qspcnfn! Ig! Tz t ufn j bujpo*, w: Graziadei M, Zhang L. (red.),
Ui fl N bl jh! Ig! ui fl DjwjtDpe f! B! Ux fouz. G jt ul Dfow sz! Qfstq fdujwf, Springer 2023, str. 203-22.
- Liu S., *Ui fl nph j! Ig! gsbhn foibujpo! bo! fdpnph jlbobmt j! Ig! ui fl Di jbt fl nfhbrt fswj fl! n bsl fu*
(doktorat) University of Chicago, Chicago 2009.
- Liu S., *X sufscvdi! e fs! S fdi u! lvoe! X jsu di bgutq sbdi fl! Uf jh! U! E fvut di. Di jbt j di*, C.H. Beck, Monachium 1984.
- Liu T., *Di jbt! IV scbo! Dpot usvdujpo! Mboe! E fwfnm n fou! Ui fl Tibuf! N bsl fu! Qfbt bou sz! j! Bdujpo!*
Springer, 2020.
- Lo W. C., *Tpd jnt ul MfhbrtUi fpsz! j! E foh! Y j p jh! Di jbt*, Columbia Journal of Asian Law-! vol. 11(2), 1997, str. 469-86.
- Long Q., *S fpu fsq sfuph! Di jbt fl Qspm fsz! Mbx*, Southern California Interdisciplinary Law Journal, vol. 19(1), 2009, str. 55-71.
- Longchamps de Brier F. (red.), *E fl pezg j bkb! Qsbx b! Qsz x bio fh p! x! Fvs p j t l jk! Ubez d j*
Qsbx o k, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019.
- Lubman S., *C je! j! b! Dbh fl! MfhbrtS gpsn! j! Di jbt! Bgu fs! N b p*, Stanford University Press, Stanford 1999.
- Lubman S., *C je! j! b! Dbh f! Di jbt fl Mbx! S gpsn! bgu fs! Ux fouz! Zfbst*, Northwestern Journal of International Law and Business, vol. 20(3), 1999, str. 383-423.
- Lubman S., *N fii pe pnph jlbtr Qspcnfn t! j! Twez jh! Di jbt fl Dpn n vo j ul' DjwjtMbx*, w: Cohen J.A. (red.), *Dpoufn q psbsz! Di jbt fl Mbx! S ft fbsdi! Qspcnfn t! boe! Qfstq fdujwf*, Harvard University Press, Cambridge 1970, str. 230-61.
- Luney P.R., *Ube jupot! boe! Gps fho! Jgm fod ft! Tz t ufn t! Ig! Mbx! j! Di jbt! boe! Kbq bo*, Law and Contemporary Problems, vol. 52(2), 1989, str. 129-50.
- Luo J., Jin X., Hu Y., *Upj. e px o! ps! c pupn. vq! Hpwfson foul Qpnjl jft! Qvcnj! Bx bs fo ft t! boe!*
Dbsc po! S fevdupjpo, Economic Analysis and Policy, vol. 83, 2024, str. 118-29.
- Ma Q., *O po. Hpwfson foibrhPshbo j bujpot! j! Dpoufn q psbsz! Di jbt! Qbwjph! ui fl x bz! up! djwjt*
t pd jfz, Routledge, Nowy Jork, 2006.
- Mah A., Wang X., *S ft fbsdi! po! Fowjpon foibrhKvt ujl! j! Di jbt! Mn jlbujpot! boe! Qptt j jnjft*, Chinese Journal of Environmental Law, vol. 1(2), 2017, str. 263-72.
- Martinez-Alier J., Temper L., Del Bene D., Scheidel A., *J! Ui fs fl b! Hnpchmj Fowjpon foibrh*
Kvt ujl! N pwn fou, The Journal of Peasant Studies, vol. 43(3), 2016, str. 731-55.
- Mattei U., Quarta A., *Ui fl wso jh lq p p l p q s jbu fl rhx*, Edward Elgar, Cheltenham 2018.
- Mattei U., *Ui s fl Qbu fsot! Ig! Mbx! Ubypon z! boe! Di boh ft! j! ui fl Xpsra! MfhbrtTz t ufn t!*-American Journal of Comparative Law, vol. 45(1), 1997, str. 5-44.

- McClean A.J., *Ui f!Dpn n po!Mbx!Mg f!Ft ubuf!boe!ui f!DjwjhMbx!Vt vgsvdū!B!Dpnq bsbujwf!Twez*, International and Comparative Law Quarterly, vol. 12, 1963, str. 649-67.
- McCrudden C., *MfhbrhS ft fbsdi!boe!ui f!Tpdjbrh!d jfod ft*, Law Quarterly Review, vol. 122, 2006, str. 149-67.
- McElvee C.R., *Fowjpon foubhMbx! j! Di jpb! N juhbuqh! S j!l! boe! Fot vs ph! Dpnq nphodf*, Oxford University Press, Nowy Jork 2011.
- McKnight B. E., *Gjwf!Ezobt ujft!boe!Tpoh!Ezobt ų! 18.238: !D/F/*, w: Katz S.N. (red.), *Ui f!Pygpse!JoufsobujpobrhFodz dmpj fe j! jg!Mfhbrhl j upsz! Wpmn f! 2*, Oxford University Press, Nowy Jork 2009, str. 425-6.
- McKnight B.E., Liu J.T.C., *Ui f!Fonhi ufo fe!Kveh fn fou ;!Di Joh.N jh!Di j!Ui f!Tvoh!Ezobt ų! Dpmfdujpo*, State University of New York Press, Nowy Jork 1999.
- Michaels R., Ruiz Abou-Nigm V., van Loon H. (red.), *Ui f!Qs jbuft!T j f! jg!Ukbotgpsn jh! pvs! Xpsn!VO!Tvt ib jbcnf!E fwfnj n foulHpbm!3141!boe!ui f!S pnf! jg!Qs jbuft!JoufsobujpobrhMbx*, Intersentia, Cambridge-Antwerp-Chicago 2021.
- Michaels R., *Ui fgvodujpobrh fii pe! jg!dpnq bsbujwf!rhx*, w: Reimann M., Zimmermann R. (red.), *Ui f!Pygpse!I boec ppl! jg!Dpnq bsbujwf!Mbx*, Oxford University Press, Oxford 2006, str. 339-82.
- Michalska A., Wronkowska S., *[bt bez! ų ps fo j!q sbx b*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1983.
- Miller J.A., *B! ųq pphz! jg!MfhbrhUkbotq rhout ;! vt jh!t pdjpphzh!-nfhbrhi j upsz! boe!Bsh fouj p! Fybnq nft!up!fjy rh j!ui f!usbotq rhoulq spd ft t*, American Journal of Comparative Law, vol. 51, 2003, str. 839-86.
- Minzner C.F., *Y jgboh;!Bo!Bmfsobujwf!up!Gpsn brhDi j ft f!MfhbrhJot ujvujpot*, Stanford Journal of International Law, vol. 42(1), 2006, str. 103-180.
- Na L., Pai S., Ma Y., Li Qin (red.), *Di j ft f!Mfhbrh!Tz t ufn!)2: 8: .312: !I j upsz jlbhE fwfnj n foul boe!Pwfwjfx*, EBC Publishing, Lucknow 2021.
- Needham J., Wang L., Lu G., *Td jfod f! j!Djwj j bujpo! j!Di jpb!-Wpmn f!5!Qi zt j!t!boe!Qi zt jlbh Ufdi o pphz-QbsulW!DjwjhFoh j ffs jh!boe!Obvujt*, Cambridge University Press, Cambridge 1971.
- Nelken D., *Ui jl jh!Bc pvulMfhbrhDvnw sf*, Asian Journal of Law and Society, vol. 1(2), 2014.
- Ng K., He X., *Fn c fee fe!Dpvsut ;!Kve j!jbrhE fd j jpo.N bl jh! j!Di jpb*, Cambridge University Press, Nowy Jork 2017.
- Ng K., *J!Di jpb!b!Svnf.cz.Mbx!S fh jn f*, Buffalo Law Review, vol. 67(3), 2019.
- Novaretti S., *TpdjbrhHpwfsobod f!w !TpdjbrhN bobh fn fou!Upx bset!b!O fx!S fhvrhupsz!S pnf!gps! TpdjbrhPshbo j bujpot! j!Di jpb*, CDCT Working Papers vol. 32.
- O'Brien K., Li L., *Tv jh!ui f!nphbrh ubuf;!ben j jusbujwf!njh bujpo! j!svsbrhDi jpb*, The China Journal, vol. 51, 2004.
- Ono S., *Dpnq bsbujwf!Mbx!boe!ui f!DjwjhDpe f! jg!Kbq bo! W*, Hitotsubashi Journal of Law and Politics vol. 25, 1997.
- Orłowska A., Mazur Z., Łaguna M., *Tzt ufn bız d oz!q s fhme!njfswsz;!ob!d zn!q pnfhb!jd zn! s o ft j!pe!poz di!q s fhme x*, Ogrody Nauk i Sztuk, vol. 7, 2017.
- Osajda K., *Obev z d jfq sbx b!x!q spd ft j!dz x jnz n*, „Przegląd Sądowy” 2005, vol. 15(5), str. 47-80.
- Ostroukh A., *S fbrhS jhi u!Mft t!ui bo! Px o fst i q! j!ui f!DjwjhDpe f! jg!ui f!Qfj nft!S fj vcnj! jg! Di jpb!I px!DjwjhBo!Bs f!Ui f*, w: Huang M., du Plessis P. (red.) *Dpnq bsbujwf!Qfstq fdujwf! po!ui f!Di j ft f!DjwjhDpe f!Qspj fsz!Mbx!Bdsptt!Dvnw sf*, Routledge, Oxon-Nowy Jork 2024, str. 25-44.
- Palmer M., *Fowjpon foubhS fhvrhujpo! j!ui f!Qfj nft!S fj vcnj! jg!Di jpb;!Ui f!Gbd f! jg!E pn fi uj! Mbx*, China Quarterly, vol. 156, 1998, str. 788-808.

- Palka K., *Peq px jfe jbm p ! d djpx b! kbl p! sfn fe jvn! ob! o jfq fx o ! q s z d z o p x p ! x!*
tq sbx bdi ! u x ! c e x ! n fe z d o z di, Kwartalnik Prawa Prywatnego, vol. 1, 2021, str. 59-78.
- Pecyna M., *Obsvt fo jff! pc px j bo j! x! x jfinf! i bsn po j bdk j q sbx b! pc px j b ! Twe jvn!*
q sbx o p ps x obx d f, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Peerenboom R., *Di jpb(! Mpoh! Nbsdi ! upx bse! Svnf! jg! Mbx-* Cambridge University Press,
 Cambridge 2009.
- Pei X., Tandon A., Alldrick A., Giorgi L., et al., *Ui f! Di jpb! n fhn j p! n jh! t d boe brh boe! jt!*
j n q njlbujpot! gps! g ppe! t bg fiz! s fhv rhujpo, Food policy, vol 36(3), 2011, str. 412-20.
- Petrażycki L., *P! obvdf! q sbx jff! j n psbm p dj! Qjn b! x z c s b o f*, Państwowe Wydawnictwo
 Naukowe, Warszawa 1985.
- Pietrzykowski T., *Obwsbnj n! jhsbo j! f! obvl! q sbx o z di ! Ft f! ! n fupe pnh j! q sbx p obx t u b*,
 Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Pils E., *Ui f! Qbsz! ! boe! u f! Mbx*, w: Willy Wo-Lap Lam (red.), *S pvnfef! I boec ppl! jg! u f!*
Di j p ft f! Dpn n vo j u Qbsz, Routledge, Oxon-Nowy Jork 2018.
- PiBler B.K., *!DPNNFOUBS ZMUFBSBUVSF!PO!UI F!OF X!DI JOFTF!DJWMDPEF;!I P X!UP!*
VTF! UI JF! CBTJD! XPSLJOH! UPPM, 16th Annual China Law Studies Association,
 Kopenhaga, 20-23.09.2022.
- PiBler K.B., *Ebt! di j p ft j di f! I boecvdi! e fs! S fdi utg sn njdi l f j!* *Fn qgfi moh fo! g s! e fo!*
Hft fu h fc fs! *!Qfsnf!g s!e jft j p kvs j u j di f!Gpst di voh*, Zeitschrift für Chinesisches Recht,
 vol. 26(2), 2019, str. 133-43.
- PiBler K.B., *Ebt! jw jh ft fu cvdi! e fs! Wpht s f vcnf! Di jpb! jn! Tq jfh fihf j p fs! L pn n foujfsvoh! e ft!*
Pc fst ufo! Wpht h fs jdi u;! F j! c fscnjll! c fs! e jf! O fvs fh fmoh fo! e ft! C ft poe fs fo! Uf jn,
 Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 28(2), 2021, str. 85-112.
- PiBler K.B., *Der Doppelverkauf im chinesischen Recht: Vom Wettlauf der Käufer und ius ad*
rem im chinesischen Zivilrecht, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol 21(4), 2014, str. 352-
 8.
- PiBler K.B. (red.), *I boecvdi! e ft! di j p ft j di fo! jw jh fdi u*, Mohr Siebeck, Tübingen 2025.
- Podgórecki A., *Tpk pnh j! ob! uf ps j! q sbx b*, Interart-Tal, Warszawa 1998.
- Południak-Gierz K., *Fdp S fbt pobcnfo fit! Qpt j jnjff! jg! Jodpsq psbuph! Hs ffo! Qs j d j nft! Joup!*
Hfo fsbr! Qs j buf! Mbx! Dhvt ft, w: Andenas M., Heidemann M. (red.), *Rv p wbe j! Dpn n fsd jrh*
Dpousbdu! S fgnfdujpot! po! Tvt ib jbc j jz! Fu j! t! boe! Ufdi o pnhz! j! u f! Fn fsh jh! Mbx! boe!
Qsbduj! f! jg! Hmpcbrh Dpn n fsd f, Springer International Publishing, Cham 2023, str. 107-27
- Potter P. B., *S j p h! u f! Uj fs! Mfh j jn b z! boe! Mfh brh Dvn s f! j! Qpt u N b p! Di jpb*, The China
 Quarterly, vol. 138, 1994, str. 325-58.
- Potter P.B., *Ui f! Fdpo pn j! Dpousbdu! Mbx! jg! Di jpb! Mfh j jn bujpo! boe! Bvupo pn z! j! u f! QS D*,
 University of Washington Press, Seattle 1992.
- Pound R., *Dpn qbsbujw! Mbx! boe! I j upsz! bt! Cbt ft! gps! Di j p ft f! Mbx*, Harvard Law Review, vol.
 61(5), 1947-48, str. 749-62.
- Pound R., *S pn bo! Mbx! j! Di jpb*, w: Wolfgang Kunkel, Paul Koschaker (red.), *M fsv p b! f! jh*
es jup! spn bo p! Twe j j n fn ps j! e j Qb pnp! L p di bl fs, Giuffrè, Milan 1954, str. 440-5.
- Qiao C., *Di j p ft f! Svnf! ! boe! Qspdfv s f! gps! Bees f! t ph! N btt! Bdujpot! B! kvs j jlbujpo! Bddpvou*,
 Springer 2024.
- Qiao L., *Gpsdf! N h k fvs f! ps! Di boh f! jg! D j s d n t i b o d f! ! Bo! Fo evs jh! E jli p u p n z! j! Di j p ft f! Mbx*,
 w: Jiang H., Sirena P. (red.), *Ui f! N bl ph! jg! u f! Di j p ft f! Djw jh Dpe f! Qspn j f! boe! Qfst j ufoul*
Qspcnfn t, Cambridge University Press, Cambridge 2023, str. 77-93.
- Qiao S., Upham F.K., *Di jpb t! di boh jh! q sp! fsz! rhx! rhoet dbq f*, w: Graziadei M., Smith L.
 (red.), *Dpn qbsbujw! Qsp! fsz! Mbx! ;! Hmpcbrh Qfstq fdujwft*, Edward Elgar Publishing,
 Cheltenham 2017, str. 311-32.
- Qin T. Zhou C., *Jouspevdujpo*, w: R j Upocb p (red.), *S fi fbsdi! I boec ppl! po! Di j p ft f!*
Fowj spon foibrh Mbx, Edward Elgar, Cheltenham 2015, str. 1-22.

- Qu T., *Mbx!boe!Tpdjfu!p!Usbe jupbthDi pb*, Mouton & Co., Paryż 1961.
- Qu X., *O fvl pe g! bujpo!e ft! di p ft j di fo! [jwrfdi ut! Di pbt! [HC! j! Wfshnfjdi! vn!CHC! j! Mfjwohttu svoht!voe!E fnj! u sfdi u*, Duncker & Humboldt, Berlin 2024.
- Rakoczy B., *Bsu!4*, w: Bukowski Z., Czech E. K., Karpus K., Rakoczy B. (red.), *Qsbx p!pdi spoz! spe px j! b!L pn foibs*, Lexis Nexis wyd. 1, Warszawa 2013, str. 4-7.
- Reischauer E.O., Fairbank J.K., *Fbt uBt j!;Ui f!HsfbuUsbe juppo*, Houghton Mifflin, Boston 1960.
- Ren X., Liu L., *Cv ja ph!Dpot fot vt!;Tvqq psuTisvdwsf!boe!ui f!Gsbn f!lg!Fowjpon foibthMfhhbh N pc jnj bujpo!p!Di pb*, Journal of Contemporary China, vol. 29(121), 2019, str. 109-24.!
- Rickett A.W., *Hvbo j!Qpnjijlbn!Fdpopn j!boe!Qi jnt p!i jlbthFtt bzt!gspn!Fbsm! Di pb;B! Twez!boe!Usbot rhuipo!cz X!Bmo!S jll fu*, Princeton University Press, Princeton 2021.
- Rosen L., *Ui f!bou! spj pnphz!lgkvt ujl f!Mbx!bt!dvn!sf!p!t rhn jlt pdjfu*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Sacco R., *Mfhhb!Gpsn bout;!B!Ezobn j!Bqq spbdi!up!Dpn qbsbujw!Mbx!Jot ibm foulJ! lg!J*, American Journal of Comparative Law, vol. 39(1), 1991, str. 343-401.
- Sagaert V., Gruyaert D., Degroote M.L., De Schepper K., Janssen V., Vavourakis F. (red.), *Qspj fsz!Mbx!S fgsn!Tvt ib pbc jnjz!boe!ui f!Dpn n pot*, Intersentia, Cambridge 202
- Safjan M., *Bsu! 465! Tq p c! xzl pobo p! ppx j bo p! Pcpx j fl! xtq e p bo p*, w: Krzysztof Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Tom I Komentarz Art. 1-449¹⁰. 10 wydanie, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2020, str. 1157-9.
- Santos Silva M., Nicolussi A., Wendehorst C., Coerch P.S., Clement M., Zoll F., (red.), *S pvnfeh f!I boec ppl!lg!Qs jbufl!Mbx!boe!Tvt ib pbc jnjz*, Routledge, Oxon-Nowy-Jork 2024.
- Sapio F., *Tpwfsfjho!Qpx fs!boe!ui f!Mbx!p!Di pb;[po ft!lg!Fyd f!ujpo!p!ui f!Ds jn pbbhKvt ujl f! Tzt ufn*, Brill, Leiden & Boston 2010.
- Schirmer J.E., *Obdi i bmfh ft!Qs jbus fdi u*, Mohr Siebeck, Berlin 2023.
- Schlosberg D., *Fowjpon foibthKvt ujl f!boe!ui f!O fx!Qmsbnj n*, Oxford University Press, Nowy Jork 2002, str. 12-4.
- Schlosberg D., *Ui fps j ph! fowjpon foibthkvt ujl f!; ui f! fjq boe ph! tq i fsf! lg! b! e j dpvst f*, Environmental Politics, vol. 22(1), 2013.
- Seppanen S., *Di p ft f!Mfhhb!E fwfnj n foulBtt j ubodf;! Xi jli!Svnf!lg!Mbx. Xi p f!Qsbhn buj n*, Vanderbilt Journal of Transnational Law, vol. 51(1), 2018.
- Seppanen S., *Je fpmph jlbh Dpognj!ul boe! ui f! Svnf! lg! Mbx! p! Dpoufnq psbsz! Di pb! Vt fgvh Qbsbe pyft*, Cambridge University Press, Cambridge 2016.
- Shapiro J., *N bpt! Xbs!Bhb pt uObwsf;!Mfhhbz!boe!Mft pot*, Journal of East Asian Studies, vol. 1(2), 2001.
- Shapiro J., *N bpt! Xbs!Bhb pt uObwsf;!Qpnjijt!boe!ui f!Fowjpon foul p!S fwpmujpobsz! Di pb*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Sheng R.C.W., *Ui f!Djwjdpe f!lg!Di pb*, China Law Review, vol. 4, 1930.
- Shepard W., *Hi pt ul Djijft!lg!Di pb!Ui f!Tupsz!lg!Djijft!x ji pvu!Qfjnj!p!ui f! Xpsm t!N pt ul Qpj vrhuft!Dpvousz*, Bloomsbury Publishing, Londyn 2015.
- Smith S.A., *Ui f!Opsn bujwz!lg!Qs jbufl!Mbx*, Oxford Journal of Legal Studies, vol. 31(2), 2011.
- Smits J.M., *Xi bul j!nfhbthe pds p f!Po!ui f!b jn t!boe!n fu pet!lg!nfhbme phn bujl!sf!fbsdi*, Maastricht European Private Law Institute Working Paper, vol. 6, 2015.
- Snape H., Wang W., *G pe ph!b!q rhd fgs!ui f!Qbsz!e fcvol ph!ui f!qbsz.t ubuf!boe!sfu j! ph! ui f!t ubuf.t pdjfu!sf!huipoti q!p!Di pb t!po f.qbsz!tzt ufn*, Journal of Chinese Governance, vol. 5(4), 2020.
- Stelmach J., Brożek B., *N fupez!Qsbx o jl f*, Zakamycze, Kraków 2004.
- Stępień M., *Qpzd l j lq jk djfn! lvm!sz!qsbx o f*, Państwo i Prawo vol. 11, 2023.
- Stępień M., *Tq s!l pogr!kbo j u x! !nfh j ubn j!x!l s hv!di j t l jf!lvm!sz!qsbx o f*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.

- Stern R., *Fowjpon foubhMjhbujpo! j! Di jpb! B! Twez! j! QpnjdbhBn c jbnfodf*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.
- Sweet A.S., Wan T.T., *Hnpcbrldpot ujwujpobnj n! boe! u! f! Qfj nft! S f! vcnj! j! Di jpb! E ho jz! bt! u! f! 'gvoebn foubhcbt j'! j! u! f! nfhbrltzt ufn*, International Journal of Constitutional Law, vol. 21(2), 2023.
- Sweet A.S., Bu C., Zhuo D., *Csfbdj jh! u! f! Ubc pp! Dpot ujwujpobrhE jn fot jpot! j! u! f! O fx! Di j! ft f! DjwjhDpe f*, Asian Journal of Comparative Law, vol. 18, 2023.
- Szpotakowski I., *D! Ph mb! L pe flt v! Dzx jn fh p! Di SM x! bszt jf*, w: Lebedowicz G., Szpotakowski I., Wiśniewski B., *[bszt! di j tl jfh plq sbx b! dzx jn fh p! x! e pc jf! l pezg j bdk j*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019.
- Szpotakowski I., *Hfof b! jsprh! xzd bk v! x! o px f! d d j ph m f! l pe flt v! dzx jn fh p! Di j tl jf! S f! vcnj j Mpe px f! -Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego*, vol. 18(1), 2019.
- Szpotakowski I., *Ui flo fx! Di j! ft f! DjwjhDpe f! boe! j! dpous jvujpo! up! vt ib jbcnfl e fwfnj n fou*, Transformacje Prawa Prywatnego, vol. 3, 2020.
- Szpotakowski I., *Vn pxz! p! x jbed fo jf! vt vh! x! bl sft jf! o jfsvdi pn p dj! x pc f! de fl pezg j bdk j L pe flt v! Dzx jn fh p! Di j tl jf! S f! vcnj j Mpe px f*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. Franciszka Longchamps de Brier, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Kraków 2024.
- Teubner G., *Mx! bt! bo! Bvujj p jfuj! Tzt ufn*, Blackwell Publishers, Oxford-Cambridge 1993.
- Timoteo M., *Di jpb! Dpe g jf! U! f! G jt u C pp! j! u! f! DjwjhDpe f! c fix ffo! Xft ufso! N pe fin! up! Di j! ft f! Di bsbdufs j uj! t*, Opinio Juris in Comparatione, vol. 1, 2019.
- United Nations, *Pvs! Dpn n po! Gvwsf! S f! psu j! u! f! Xpsr! Dpn n jt jpo! po! Fowjpon fouboe! E fwfnj n fou! Qbsu J! Dpn n po! Dpod fsot! Di bq ufs! 3! Upx bset! Tvt ib jbcnfl e fwfnj n fou*, A/42/427, 1987.
- van Erp S., *Dpn q bsbujw! Qs j! fsz! Mx*, w: Reimann M., Zimmermann R. (red.), *Ui f! Pygpse! I boec pp! j! Dpn q bsbujw! Mx*, Oxford University Press, Cambridge 2006, str. 1043-70.
- van Hoecke M., (red.), *N fii pe pnh jf! j! MfhbrhS ft fbsdi! Xi jli! L pe! j! N fii pe! gps! Xi buL pe! j! E j d j n p f*, Hart Publishing, 2011.
- van Kędzierski D., *N fipe pnh j! j q bsbzahn bul q ptil jli! t d fh pxzdi! obvl! q sbx oz di*, Transformacje Prawa Prywatnego, vol. 3, 2018, str. 5-59.
- van Rooij B., Stern R., Fürst K., *Ui f! bvii ps jbs po! nph j! j! sfhvrbupsz! q masbnj n! Voe fst iboe jh! Di jpb! o fx! fowjpon foubhbdupst*, Regulation & Governance, vol. 10(1), 2016, str. 3-13.
- van Rooij B., *Ui f! Qfj nft! Qpmujpo! voe fst iboe jh! d jij fol bdujpo! bhb jt uq pmujpo! j! Di jpb*, Journal of Contemporary China, vol. 19(63), 2010, str. 55-77.
- Vogel E., *E foh! Y j jh! boe! u! f! isbotgpsn bujpo! j! Di jpb*, Harvard University Press, Cambridge 2011.
- von Blomberg M. i von Strausser J., *Wpo! Je f pnh jf! c j! Opsn fol pou pmf! E jf! S fwj jpo! e fi! Hft fu h fcvohth ft fu ft le fs! WS! Di jpb*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 30(3-4), 2023, str. 158-72.
- Walder A.G., *Dpn n vo j! ul ofp isbe jupobnj n! Xpsl! boe! bvii ps jz! j! Di j! ft f! pevt usz*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Londyn 1986.
- Wang A., *Ui f! S pnf! j! Mx! j! Fowjpon foubhQspufdujpo! j! Di jpb! S fd foul E fwfnj n fou*, Vermont Journal of Environmental Law, vol. 8(2), 2007, str. 195-223.
- Wang A.L., *UI FTFBS DI GPS! TVTUBJOB CM! MFHJUN BDZ! FOWS PON FOUBMMB X! BOE! CVSFBVDSBDZ! JO! DI JOB*, Harvard Environmental Law Review, vol. 37(2), 2013, str. 367-440.
- Wang C., *Di j! ft f! fowjpon foubhthx! fogpsd fn fou! dvss foule f! j! jfod jf! boe! t vhh ft ufe! s f! psn t*, Vermont Journal of Environmental Law, vol. 8(2), 2007, str. 168-93.

- Wang C., *Gspn !ui f!Svnf!lg!Nbo!up!ui f!Svnf!lg!Mbx*, w: Cai D., Wang C. (red.), *Di jbt!Kpvsöf! upx bse!ui f!Svnf!lg!Mbx!MfhbrhS gpsn -!2: 89.3119*, Brill, Pekin 2010, str. 1-50.
- Wang C., *Ui f!DpotujwujpobrtQspufdujpo!lg!Qs jwuf!Qspj fsz! j! Di jpb!B!I j ups jlbthFwpmujpo! boe!Dpnqbsbujwf!S ft fbsdi*, Cambridge University Press, Cambridge 2016.
- Wang C., *Ui f!Stq j!E fwfnpj n foul!Fowjpon foubtQspufdujpo!Mbx-* w: Cai D., Wang C. (red.), *Di jbt!Kpvsöf!upx bse!ui f!Svnf!lg!Mbx!MfhbrhS gpsn -!2: 89.3119*, Brill, Pekin 2010, str. 495-548.
- Wang J., Liu S., *Pse fs ph!Qpx fs!voe fs!ui f!Qbsz;!B!S fihujpobrtBqq spbdi !up!Mbx!boe!Qpnjzt! j! Di jpb*, Asian Journal of Law and Society, vol. 6(1), 2019, str. 1-18.
- Wang L., *Ui fn pefso j bujpo!lg!Di j ft f!djwjthx!pwfs g pvs!e fdbe ft gpdvt;!Di j ft f!mfhbrh d jfodf! j!ui f!51!Zfbst!lg!S gpsn !boe!Pq fo ph!Vq*, Frontiers of Law in China, vol. 14(1), 2019, str. 39-72.
- Wang L., *Ui f!tzt ufn buj bujpo!lg!ui f! Di j ft f!DwjthDpe f*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red.), *Upx bset! b! Di j ft f!DwjthDpe f! Dpnqbsbujwf! boe! I j ups jlbthQfstq fdujwf*, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 21-8.
- Wang L., Xu C., *Gvoebn foubtQs jdgj nft!lg!Di jbt!Dpousbd!Mbx*, Columbia Journal of Asian Law, vol. 13(1), 1999, str. 1-34.
- Wang Q., *E jf! fst uf! [jwnfdi ul pefg] bujpo! Di jbt! Fp! sfdi ut x jt fot di bgnjdi f! voe! . ephn buj di f! Voufst vdi voh! bvg! e fs! Hsvoerth f! e fs! e fvut di fo! cfst fu voh! voe! Lpn n foujfsvoh*, Nomos, Baden-Baden, 2023.
- Wang S., *Bvui ps jbs jo!Mfhbnjz!boe!Mfhbrhlot usvn foubnj n! j! Di jpb*, The Chinese Journal of Comparative Law, vol. 10(1), 2022, str. 154-62.
- Wang S., *Mbx!bt!bo!Jot usvn fou!Tpsdft!lg!Di j ft f!Mbx gps!Bvui ps jbs jo!Mfhbnjz*, Cambridge University Press, Cambridge 2022.
- Wang Y., *S fihujwf! Dbqwsf;! Rvbt jFyq fs jn foubthFwpe fodf! Gspn! ui f! Di j ft f! Kve jlpz*, Comparative Political Studies, vol. 51(8), 2017, str. 1012-41.
- Watson A., *MfhbrhUshotq rhout;!Bo!Bqq spbdi !up!Dpnqbsbujwf!Mbx*, The University of Georgia Press, Ateny Londyn, 1993.
- Watson A., *Tpdjftz!boe!MfhbrhDi boh f*, Scottish Academic Press, Edynburg 1977.
- Weber M., *Ui f!S fnh jpo!lg!Di jpb!Dpogvd jo j n!boe!Upjn*, The Free Press, Glencoe 1951.
- Wen W., *Ui f!Ofx!DwjthDpe f!lg!Di jpb;!Bewbodfn foulboe! jnqspwfn fou!gps!b!c fuufs!gvwsf*, Michigan State International Law, vol. 31(2), 2023, str. 247-82.
- Wilkinson D., *Fowjpon foulboe!Mbx*, Routledge, Londyn-Nowy Jork 2002.
- Winston K., *Ui f!pufsobrtm psbnjz!lg!Di j ft f!mfhbnj n* - Singapore Journal of Legal Studies, vol. 2, 2005, str. 313-48.
- Wong K.C., *I vn bo!S hi ut!boe!Mjn jbuipo!lg!Tibuf!Qpx fs;!Ui f!E j dpwfsz!lg!Dpotujwujpobnj n! j!ui f!Qfj nft!S ft vcnj!lg!Di jpb*, Asia-Pacific Journal on Human Rights and Law, vol. 7(1), 2006, str. 1-37.
- Woo M.Y.K., *Dpvsul S gpsn! x ji! Di j ft f! Di bsbdufs j ujt*, Washington International Law Journal, vol. 27(1), 2017, str. 3-13.
- Xi J., *[bs e bo jf!Di jbn j!Upn!J*, Adam Marszałek, Toruń 2019.
- Xiong B., Durovic M., *Ui f!fogpsdfn foul!lg!n boebupsz!svnft!bhb jt ul jmfhbrhdpousbdut*, Asia Pacific Law Review, vol. 29(2), 2021, str. 306-24.
- Xu K., Tian G., *Dpe g jlbujpo!boe!Qspq fdl!lg!Di jbt!Dpe g jlbujpo!lg!Fowjpon foubthMbx gspn! ui f! Qfstq fdujwf!lg! Hmpcbrh Fowjpon foubth Hpwsobodf*, International Journal of Environmental Research and Public Health, vol. 19(16), 2022, nr artykułu 9978.
- Xue L., Liu X., Lu S., Cheng G., Hu Y., Liu J., Dou Z., Cheng S., Liu G., *Di jbt!gppe!npt!boe! x bt uf!fn c pefj!pds fbt ph!fowjpon foubthjq bdu*, Nature Food, vol. 2(7), 2021, str. 519-28.

- Yates R. D. S., *Di JOFTF!MB X!I JTUPS Z!PG;!I bo!Fnq j!f! B17!c/d/f!-!313!d/f!*, w: Katz S.N. (red.), *Ui f! Pygpse! JoufsobujpobrhFodz dnpq fe j! j! MfhbrhI j upsz! Wpmn f! 2*, Oxford University Press, Nowy Jork 2009, str. 416-9.
- Yu X., *MfhbrhQsbhn buj n! j!u f!Qfj n f!S f! vc n! j! j! Di j b*, Journal of Chinese Law- vol. 3(1), 1989, str. 29-52.
- Yu X., *Tubuf! Mfhbrh n! boe! u f! Qvc n! j! Qs j buf! E jw j! j! Di j f! f! Mfhbrh E fwfn n fou*, Theoretical Inquiries in Law, vol. 15(1), 2014, str. 27-52.
- Zeng C., *'Dpogvd j bujpo! j! rhx! s fwj jfe*, An International Journal of the Philosophical Traditions of the East, vol. 31(1), 2021, str. 88-103.
- Zhai T., Chang Y., *Ui f! dpous jvujpo! j! Di j b t! d jw j rhx! up! t vt ib j bcnf! e fwfn n fou! Qs p s f t!* *boe! q s p t q f d t*, Sustainability, vol. 11(1), 2019, nr artykułu 294.
- Zhang B., Cao C., Gu J., Liu T., *B! O fx! Fowj spon foub rhQspufdujpo! Mbx! N boz! Pm! Qspcnf n t!* *Di bmfoh f! up! Fowj spon foub rhHpwsobod f! j! Di j b*, Journal of Environmental Law, vol. 28, 2016, str. 325–335
- Zhang H., Cao X., Huo S., Ma C., Li W., Liu Y., Tong Y., Wu F., *Di boh f! j! Di j b t! s jw s! x bufs!* *r vbnjz! t j d f! 2: 91! n bobh fn foul j n q n j bujpot! gspn! t vt ib j bcnf! e fwfn n fou*, npj Clean Water, vol. 6(1), 2023, nr artykułu: 45.
- Zhang J., *E b! R j h! N j! M! D b p! Bo! Ji f! E sbg! j! u f! D jw j rhMbx! j! Hsfbul R j h! N be f! po! u f!* *Cbt j! j! u f! X f! u fso! D jw j rhMbx*, w: Zhang J., *Ui f! I j upsz! j! Di j f! f! MfhbrhD jw j rh bujpo!* *N p e fso! boe! Dpoufn q psbsz! Di j b! Gspn! 2951—*, Springer, 2020, str. 429-55.
- Zhang J., *Fwbmbuph! Di j f! f! Mfhbrh t! d i p r b s t i j! j! Kpvsobm! Bs f! Kpvsobm! S bol jht! boe! Fnjuf!* *Mbx! Kpvsobm! S f! s f! fouph! u f! C f! t u R vbnjz*, Tilburg Law Review, vol. 23(1-2), 2018, str. 59-76.
- Zhang J.Y., Barr M., *Hs ffo! Qpnj j t! j! Di j b! Fowj spon foub rhHpwsobod f! boe! Tubuf. t p d j f i z!* *S f i bujpot*, Pluto Press, Londyn 2013.
- Zhang K., Wen Z., *S fwjfx! boe! di bmfoh f! j! q p n j j f! j! fowj spon foub rh q spufdujpo! boe!* *t vt ib j bcnf! e fwfn n fou j! Di j b*, Journal of Environmental Management, vol. 88(4), 2008, str. 1249-61.
- Zhang L., Mol A.P.J., Yang S., *Fowj spon foub rhJogpsn bujpo! E j d n p t v s f! j! Di j b! Jo! u f! Fsb! j!* *Jogpsn buj bujpo! boe! C j! E b i b!* Frontiers of Law in China, vol. 12(1), 2017, str. 57-75.
- Zhang L., *Ui f! Mbuft u E fwfn n fou! j! u f! D p e j j bujpo! j! Di j f! f! D jw j rhMbx*, Tulane Law Review, vol. 83(4), 2009, str. 990-1041.
- Zhang M., *Di j f! f! Dpousbdul Mbx! Ui fpsz! boe! Qsbduj f*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston 2006.
- Zhang M., *Di j f! f! dpousbdul rhx! -!Ui fpsz! Qsbduj f! T f d p o e! Fe j u j p o*, Brill Nijhoff, Leiden-Boston, 2020
- Zhang M., *Gspn! Qvc n! j! up! Qs j buf! Ui f! O fx m! Fobdufe! Di j f! f! Qs p j fsz! Mbx! boe! u f!* *Qspufdujpo! j! Qs p j fsz! S j i u! j! Di j b*, Berkeley Business Law Journal, vol. 5(2), 2008, str. 317-63.
- Zhang M., *Ui f! t p d j n j u n f h b r h t z t u f n! x j i! Di j f! f! di bsbdufs j u j t! Di j b t! e j d p v s t f l g p s! u f!* *svnf! j! rhx! boe! c j u f s! f j q f s j f o d f* Temple International & Comparative Law Journal, vol. 24(1), 2010, str. 1-64/
- Zhang M., *Upsul Mj b c j n j u j f! boe! Upsu! Mbx! Ui f! O fx! Gspoujfs! j! Di j f! f! MfhbrhI p s j p o*, Richmond Journal of Global Law and Business, vol. no. 10(4), 2011, str. 415-97.
- Zhang Q., *B! d p o t u j v u j p o! x j i p v i l d p o t u j v u j p o b n j n! Ui f l q b u i t! j! d p o t u j v u j p o b r h e f w f n n f o u j!* *Di j b*, International Journal of Constitutional Law, vol. 8(4), 2010, str. 950-76.
- Zhang Q., Lan M., Li H., Qiu S., Guo Z., Liu Y., Zhao J., Ying G., *Qrht u j l q p m u j p o! g s p n!* *u b l f b x b z! g p p e! p e v t u z! j! Di j b*, Science of The Total Environment, vol. 904, 2023, nr artykułu: 166933.

- Zhang Q., *Po!u f!Tfnfdujwf!Bqq njbujpo! ig!u f! Di p fi f! Dpot ujwujpobnt n*, Peking University Law Journal, vol. 2(1), 2014, str. 5-26.
- Zhang Q., *Ui f!Dpot ujwujpo! ig!Di pb;!B!DpoufywbntBobmt j*, Hart Publishing, Oxford-Portland-Oregon 2012,
- Zhang S., *Ui f! Opo.njthbujpo! Bqq spbdi! up! Fowjpon foubth Ejqvufi! p! Di pb;! Ui f! Fowjpon foubthDpnq rh pulMfuufst!boe!Wj jt!Tztufn!-Bo!Bobmt j*, w: Hideki Kitagawa (red.), *Fowjpon foubthQpnjz!boe!Hpwf sobodf!p!Di pb*, Springer 2017, str. 127-44.
- Zhang S., Zhang M., Yu X., Ren H., *Xi bull fqt! Di p fi f!gsn!sfz dnph;!Bddft j jnjz! ig! sfz dnph!gbd jnjft!boe!u f!c fi bwjps*, Resources, Conservation and Recycling, vol. 109(c) 2016, str. 176-86.
- Zhang X., *Fogpsdph! fowjpon foubthshvrbujpot! p!I vc f!q spwpdf! Di pb;!bh fodjft!-dpvsut! dji j fot*, praca doktorska, Stanford University, Stanford 2008.
- Zhang X., Yan W., *Dht t!Obwsf! p! Dpoufnq psbsz! Di p fi f!Tpdjnt ul Mbx!-Ju! E fsjbujpo! Fwpmujpo!-boe!Tibwt!Rvp*, Zeitschrift für Chinesisches Recht, vol. 28(4), 2021, str. 261-75.
- Zhang Z., *B!I j upsz! ig!DjwjhMbx! p!Fbsm! Di pb!Dbt ft!-Tibwuf!-Dpodfj u!boe!Cfz poe*, Brill Nijhoff, Leiden 2022.
- Zhao F., Ma Y., ZhuY., Zhong T., McGrath S.P., *Tpjhdpoibn pbujpo! p! Di pb;!dvssfoult ubwt! boe!n jthbujpo!tusbufh jft*, Environmental Science & Technology, vol. 49(2), 2015, str. 750-9.
- Zhao X., *Di p fi fn fe jbrto fhnh fodf!rhx*, w: Lei Chen, C.H. Remco van Rhee (red!)-Upx bset! b!Di p fi f!DjwjhDpe f!Dpnq bsbujwf!boe!I j upsjbrtQfstq fdujwf, Brill Nijhoff, Niderlandy 2012, str. 409-54.
- Zhao Y., *Ui f!Fwpmujpo! ig!u f!Mboe!Tztufn! p! Di pb;!Qpnjz!j fe!Mbx*, Wildy, Simmonds & Hill Publishing, Londyn 2014.
- Zheng H.R., *Ui f!Fwpmujpo!S pnf! ig!Mbxz fst!boe!MfhbrhQsbduj!f!p!Di pb*, The American Journal of Comparative Law, vol. 36(3), 1988, str. 473-524.
- Zhou C., Qin T., *Dpodmt jpo*, w: Qin Tianbao (red.), *S fi fbsdi! I boec ppl! po! Di p fi f! Fowjpon foubthMbx*, Edward Elgar, Cheltenham 2015, str. 427-33.
- Zhu G., Qu J., Zhai H., *Qbsbe hn!Ti gul p! Di p fi f!MfhbrhTwe jft*, w: Shiping Hua (red!)-Qbsbe hn!Ti gul p!Di p fi f!Twe jft, Palgrave Macmilan, Singapur 2022, str. 123-48.
- Zhu J.-! *Jouspevdjpo;!Gvoebn foubthUi fps jft! ig!u f!Tpdjnt ul Tztufn! ig!Mbx t! x ji! Di p fi f! Di bsbdufs j ujlt*, w: Zhu J., Meng T., Peng H., Feng H., Liu X., Peng X.(red.) *Di pb!Mfhbrh Tztufn!Voe fst boe ph!Di pb*, Springer, Singapur 2023, str. 1-30.
- Zhu M.-! *Ui f! 'c jdpj!kveh fn fou! p! Di pb;!Qspn puph! dnjn buf! bxbsfoft! cz!kve jljph sft po ph*, Review of European, Comparative & International Environmental Law, vol. 32(1), 2023, str. 158-62.
- Zhu M., *Ui f!fdpnph j bujpo! ig!u f!Di p fi f!DjwjhDpe f*, Правоведение, vol. 64(4), str. 511-25.
- Zhu M., *Ui f!Svnf! ig! Dnjb uf! Qpnjz;! I px! E p! Di p fi f!Kveh fi! Dpous jvuf! up! Dnjb uf! Hpwf sobodf!x ji pulDnjb uf!Mbx*, Transnational Environmental Law, vol. 11(1), 2022, str. 119-39.
- Zhu W., Gong J.-! *Xi pnf!bnf!boe0ps!''s fib jh!Bobmt j!po!u f!Ps jfoibujpo! ig!u f!Dpnq jthbujpo! ig!u f!HfofsbthQspwj jpot! ig!DjwjhMbx!boe!Dpn n foul po!Ju!Dpoufou*, Peking University Law Journal, vol 5(2), 2017, str. 387-429.
- Zimmermann R., *DjwjhDpe f!boe!DjwjhMbx!Ui f! Fvsj fbo j bujpo! ig!Qsjb uf!Mbx!x ji p!u f! Fvsj fbo! Dpn n vo jz! boe!u f!S f.Fn fsh fodf! ig!b! Fvsj fbo! MfhbrhTdjfodf*, Columbia Journal of European Law, vol. 1(1), 1994, str. 63-106.
- Zimmermann R./! *Ui f!Mbx! ig! Pcnjbujpot! S pn bo!Gpvoebujpot! ig!u f!Djwjhbo! Usbe jupo*, Oxford University Press, Oxford 1996.

Zoll F., *Sp e j b !WJ! Xz l pobo jf! j t l v l j o j f x z l p o b o j b ! m c l o j f o b n f z u f h p l x z l p o b o j b ! p c p x j b ,* w: Adam Olejniczak (red.), *T z t u f n ! Q s b x b ! Q s z x b i o f h p ! U p n ! 7 ! Q s b x p l p c p x j b ! - d ! p h m b ! 4 ! x z e b o j f*, C.H. Beck, Warszawa 2018.

Zuziak M., *G b l u p s j h ! k b l p l v n p x b ! o b x b o b ! x ! d i j t l j n ! L p e f l t j f ! d z x j o z n*, *Transformacje Prawa Prywatnego*, vol. 2, 2022, str. 183-224.

Zweigert K., Kötz H., *J o i s p e v d u j p o ! u p ! D p n q b s b u j w f l r h x*, Oxford University Press, Oxford 1998.

Zwierzchowski E., *L p o i s p h ! l p o t u w d z k o p d j b l u x ! v t i b x p e b x d z d i*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1982.

Zwierzchowski E., *T e p x o j h x p l l p o t u w d z k o f*, Temida 2, Białystok 1994.

Zwierzchowski J., *O p s n b u x o z ! x z s b ! u x ! j f n p o f k ! b t b e z ! x ! L p e f l t j f ! d z x j o z n ! D i j t l j f k ! S f j v c n j j M e p x f k ! ! 3 1 3 1 ! s ! j k f k ! o b d f o j f l e r h q s b x b l q s z x b i o f h p*, praca magisterska WPiA UŚ, Katowice 2021.

Akty prawne w języku chińskim mandaryńskim

Decyzja w sprawie promowania praworządności (2014)	Komitet Centralny KPCh, 2014 10 23 CLI.16.237344
Decyzja w sprawie restrukturyzacji przemysłu (2005)	, Rada Państwa, 2005 40 , CLI.2.66559
Dekret o oficjalnych dokumentach organów partyjnych i administracyjnych (2012)	, Komitet Centralny KPCh i Rada Państwa, 2012 14 , CLI.16.174218
Dekret o petycjach (2005)	(2005), Rada Państwa, 431 , CLI.2.56635
Dekret o zarządzaniu nieruchomością (2018)	, Rada Państwa, 698 , CLI.2.312752
Dekret o pracy nad petycjami (2022)	, Komitet Centralny KPCh i Rada Państwa, 24.01.2022, CLI.16.5115644
Kodeks cywilny ChRL	, Stały Komitet OZPL, 45 , CLI.1.342411
Konstytucja ChRL (2018)	, OZPL, 1 , CLI.1.311950
Obwieszczenie w sprawie stosowania przepisów dotyczących odszkodowania za szkody w środowisku naturalnym (2022)	, Ministerstwo Środowiska Naturalnego, NSL, Prokuratura, Ministerstwo Nauki i Technologii, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwo Finansów, Ministerstwo Zasobów Naturalnych, Ministerstwo Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast i Wsi, Ministerstwo Zasobów Wodnych, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, Komisja Zdrowia, Generalna Urząd Nadzoru i Regulacji Rynku, Urząd ds.

	Leśnictwa i Użytków Zielonych, 2022 31 , CLI.4.5116889
Obwieszczenie w sprawie uregulowania działalności związanych z wydobywaniem walut wirtualnych (2021)	“ ” , Krajowa Komisja Rozwoju i Reform, Departament Propagandy Komitetu Centralnego KPCh, Biuro Komitetu Centralnego ds. Bezpieczeństwa Sieci i Informatyzacji, Ministerstwo Przemysłu i Technologii Informacyjnych, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwo Finansów, Narodowy Bank ChRL, Państwowa Administracja Podatkowa, Generalna Administracja Nadzoru Rynku, Generalna Administracja Nadzoru i Administracji Bankowości i Ubezpieczeń, Krajowa Administracja Energetyczna, 2021 1283 , CLI.4.5077165
Obwieszczenie w sprawie zalecanych metod identyfikacji i oceny szkód w środowisku (wydanie drugie) (2014)	(II) , Ministerstwo Ochrony Środowiska, 2014 90 , CLI.4.237781
Prawo adopcyjne (1998)	, Stały Komitet OZPL, 10 , CLI.1.5529
Prawo bezpieczeństwa jądrowego (2017)	, Stały Komitet OZPL, 73 , CLI.1.301232
Prawo deliktowe (2009)	, Stały Komitet OZPL, 21 , CLI.1.125300
Prawo energetyczne (2018)	, Stały Komitet OZPL, 23 , CLI.1.328212
Prawo górnicze (2024)	, Stały Komitet OZPL, 36 CLI.1.5234294
Prawo gruntowe (2019)	, Stały Komitet OZPL, 32 , CLI.1.335313
Prawo konsumenckie (2013)	, Stały Komitet OZPL, 7 , CLI.1.211792
Prawo leśne (2019)	, Stały Komitet OZPL, 39 , CLI.1.338307
Prawo małżeńskie (1950)	, Centralny Komitet Rządu Ludowego, 1950 3 3 1950 4 13 1950 5 1 , CLI.1.94658
Prawo małżeńskie (2001)	, Stały Komitet OZPL, 51 , CLI.1.94658

Prawo o bezpieczeństwie biologicznym (2024)	, Stały Komitet OZPL, 24 , CLI.1.5196185
Prawo o działalności charytatywnej (2023)	, Stały Komitet OZPL, 16 , CLI.1.5188202
Prawo o edukacji w zakresie obrony narodowej (2024)	, Stały Komitet OZPL, 30 , CLI.1.5231459
Prawo o legislacji (2023)	, OZPL, 3 , CLI.1.5159701
Prawo o ochronie nieletnich (2024)	, Stały Komitet OZPL, 24 , CLI.1.5196183
Prawo o ochronie praw i interesów kobiet (2022)	, Stały Komitet OZPL, 122 , CLI.1.5137689
Prawo o ochronie tajemnic państwowych (2024)	, Stały Komitet OZPL, 20 , CLI.1.5189143
Prawo o ogólnych regułach prawa cywilnego (1986)	, OZPL, 37 , CLI.1.2780
Prawo o podatku dochodowym od osób fizycznych (1980)	, Stały Komitet OZPL, 11 , CLI.1.44443
Prawo o podatku dochodowym od osób prawnych (1980)	, Stały Komitet OZPL, 10 , CLI.1.44445
Prawo o promowaniu czystej produkcji (2012)	, Stały Komitet OZPL, 54 , CLI.1.168382
Prawo o promowaniu edukacji rodzinnej (2021)	, Stały Komitet OZPL, 98 , CLI.1.5077898
Prawo o promowaniu gospodarki obiegu zamkniętego (2018)	; Stały Komitet OZPL, 16 , CLI.1.325022
Prawo o przeciwdziałaniu pustoszczeniu (2018)	, Stały Komitet OZPL, 16 , CLI.1.325020
Prawo o reformie rolnej (1950)	, 1950 6 28 , CLI.1.129481

Prawo o rolniczych kolektywach produkcyjnych (2024)	, Stały Komitet OZPL, 26 , CLI.1.5195914
Prawo o rybołówstwie (2013)	, Stały Komitet OZPL, 8 , CLI.1.218763
Prawo o standaryzacji (2017)	, Stały Komitet OZPL, 78 , CLI.1.304266
Prawo o turystyce (2018)	, Stały Komitet OZPL, 16 , CLI.1.325023
Prawo o ustroju sądów ludowych (2018)	, Stały Komitet OZPL, 11 , CLI.A.1310289
Prawo o wiejskich gruntach rolnych (2018)	, Stały Komitet OZPL, 17 , CLI.1.328186
Prawo o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia (2021)	, Stały Komitet OZPL, 104 , CLI.1.5112804
Prawo o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia powietrza (1987)	, Stały Komitet OZPL, 57 , CLI.1.3468
Prawo o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia powietrza (2018)	, Stały Komitet OZPL, 16 , CLI.1.325017
Prawo o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia środowiska odpadami stałymi (2020)	, Stały Komitet OZPL, 43 , CLI.1.341902
Prawo o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia wody (1984)	, Stały Komitet OZPL, 12 , CLI.1.2007
Prawo o zapobieganiu i kontroli zanieczyszczenia wody (2017)	, Stały Komitet OZPL, 70 , CLI.1.297378
Prawo ochrony dzikiej przyrody (1988)	, Stały Komitet OZPL, 9 , CLI.1.4096
Prawo ochrony rzeki Huang He (2022)	, Stały Komitet OZPL, 123 , CLI.1.5137687.
Prawo ochrony rzeki Jangcy (2020)	, Stały Komitet OZPL, 65 , CLI.1.349387

Prawo ochrony środowiska (1979)	, Stały Komitet OZPL, CLI.1.44690
Prawo ochrony środowiska (1989)	, Stały Komitet OZPL, 22 , CLI.1.4544
Prawo ochrony środowiska (2014)	, Stały Komitet OZPL, 9 , CLI.1.223979
Prawo ochrony środowiska morskiego (1983)	, Stały Komitet OZPL, 12 , CLI.1.1367
Prawo ochrony środowiska morskiego (2023)	, Stały Komitet OZPL, 12 , CLI.1.5180856
Prawo ogólne zasady prawa cywilnego (2017)	, OZPL, 66 , CLI.1.291593
Prawo oszczędzania energii (2018)	, Stały Komitet OZPL, 16 , CLI.1.325019
Prawo patentowe (1984)	, Stały Komitet OZPL, 11 , CLI.1.1943
Prawo postępowania administracyjnego (2014)	, Stały Komitet OZPL, 15 , CLI.1.239820
Prawo postępowania administracyjnego (2017)	, Stały Komitet OZPL, 71 , CLI.1.297380
Prawo postępowania cywilnego (2012)	, Stały Komitet OZPL, 59 , CLI.1.183386
Prawo postępowania cywilnego (2023)	, Stały Komitet OZPL, 11 , CLI.1.5175519
Prawo rzeczowe (2007)	, OZPL, 62 , CLI.1.89386
Prawo spadkowe (1985)	, OZPL, , CLI.1.2368
Prawo spółek handlowych z udziałem kapitału zagranicznego (1979)	, Stały Komitet OZPL, CLI.1.559
Prawo umów (1999)	, OZPL, 45 , CLI.1.21651

Prawo umów gospodarczych (1981)	, Stały Komitet OZPL, 12 , CLI.1.44361
Prawo umów gospodarczych zawieranych z podmiotami zagranicznymi (1985)	, Stały Komitet OZPL, 22 , CLI.1.2333
Prawo umów technologicznych (1987)	, Stały Komitet OZPL, 10 , CLI.1.3351
Prawo wodne (2016)	, Stały Komitet OZPL, 48 , CLI.1.274337
Prawo zagospodarowania miejskiego i wiejskiego (2019)	, Stały Komitet OZPL, 29 , CLI.1.331498
Prawo zapobiegania i kontroli zanieczyszczania gleby (2018)	, Stały Komitet OZPL, 8 , CLI.1.321036
Prawo znaków towarowych (1982)	, Stały Komitet OZPL, 10 , CLI.1.44439
Program pilotażowy reformy systemu odszkodowań za szkody w środowisku naturalnym (2015)	, Biuro Polityczne Komitetu KPCh, Kancelaria Rady Państwa, 2015 57 , CLI.16.260967
Program reformy systemu odszkodowań za szkody w środowisku naturalnym (2017)	, Biuro Polityczne Komitetu KPCh, Kancelaria Rady Państwa, 1.12.2017 CLI.16.306707

Akty prawne w innych językach niż język chiński mandaryński

Bürgerliches Gesetzbuch, BGBI. I S. 42, ber. S. 2909, 2003 S. 738

Dyrektywa 2004/35/WE w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu, Dziennik Urzędowy L 143, 30/04/2004 P. 0056 – 0075

Dyrektywa 2024/1275 w sprawie charakterystyki energetycznej budynków (wersja przekształcona), Dz.U.U.E.L.2024.1275

Dyrektywa 2024/1760 w sprawie należytej staranności przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz zmieniająca dyrektywę (UE) 2019/1937 i rozporządzenie (UE) 2023/2859, Dz.U.U.E.L.2024.1760

Dyrektywa 2024/1799 w sprawie wspólnych zasad promujących naprawę towarów oraz zmiany rozporządzenia (UE) 2017/2394 oraz dyrektyw (UE) 2019/771 i (UE) 2020/1828T, Dz.U.U.E.L.2024.1799

Dyrektywa 2024/825 w sprawie zmiany dyrektyw 2005/29/WE i 2011/83/UE w odniesieniu do wzmocnienia pozycji konsumentów w procesie transformacji ekologicznej poprzez lepszą ochronę przed nieuczciwymi praktykami oraz lepsze informowanie, Dz.U.UE.L.2024.82

Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r., Dz.U. 2002 nr 184 poz. 1532

Konwencja Wiedeńska O Ochronie Warstwy Ozonowej, Dz.U. L 297 z 31.10.1988.

Loi portant le livre 1er « Dispositions générales » du Code civil (1), Moniteur belge du 1 juillet, nr 2022032057

Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., Dz.U. 1996 nr 53 poz. 238

Rozporządzenie 2019/2088 w sprawie ujawniania informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem w sektorze usług finansowych, Dz.U.UE.L.2019.317.1

Rozporządzenie 2024/1781 w sprawie ustanowienia ram ustalania wymogów ekoprojektu w odniesieniu do zrównoważonych produktów oraz zmiany dyrektywy (UE) 2020/1828 i rozporządzenia (UE) 2023/1542 i uchylenia dyrektywy 2009/125/WE, Dz.U.UE.L.2024.1781

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 września 2016 r. w sprawie działań naprawczych, Dz.U. poz. 1396.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001 Nr 62 poz. 627

Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907

Dokumenty NSL

Interpretacja NSL o stosowaniu prawa w sporach dotyczących zasobów leśnych (2022)	, 2022 16 , CLI.3.5119293
Interpretacja NSL w sprawie cywilnoprawnych postępowań środowiskowych w interesie publicznym (2015)	, 2015 1 , CLI.3.240914
Interpretacja NSL w sprawie cywilnoprawnych postępowań środowiskowych w interesie publicznym (2020)	, 2020 20 , CLI.3.349771
Interpretacja NSL w sprawie odszkodowań karnych dotyczących postępowań cywilnych z zakresu ochrony środowiska naturalnego (2022)	, 2022 1 , CLI.3.5113478
Interpretacja NSL w sprawie implementacji zasad ogólnych prawa umów w ramach Kodeksu cywilnego ChRL (2023)	, 2023 13 , CLI.3.5183742

Interpretacja NSL w sprawie sporów z tytułu odpowiedzialności za szkody w środowisku naturalnym (2023)	, 2023 5 , CLI.3.5173784
Interpretacją NSL w sprawie sporów z tytułu własności nieruchomości budynkowej (2020)	(2020), 2020 17 , CLI.3.349730
Interpretacja NSL w sprawie stosowania prawa umów (2) (2009)	(), 2009 5 , CLI.3.116926
Interpretacja NSL w sprawie stosowania przepisów dotyczących odrębnej własności nieruchomości budynkowej (2020)	, 2020 17 , CLI.3.349730
Obwieszczenie NSL o dostępnych rodzajach dokumentów sądowych (2012)	[2012] 22 , CLI.3.199166
Obwieszczenie NSL o Interpretacjach NSL (2007)	, 2007 12 , CLI.3.89508
Obwieszczenie NSL o pierwszej grupie Spraw Przewodnich (2011)	, 2011 354 , CLI.3.163998
Obwieszczenie NSL o Sprawach Przewodnich (2010)	, 2010 51 , CLI.3.143870
Obwieszczenie NSL o wynikach konferencji sądów krajowych poświęconej procesom cywilnym i handlowym (2019)	, 2019 254 , CLI.3.337230
Obwieszczenie NSL w sprawie zmiany decyzji o klasyfikacji głównych zagadnień postępowań cywilnych (2020)	(2020), 2020 346 , CLI.3.349597
Obwieszczenie Prokuratury w sprawie implementacji Decyzji KPCh (2015)	, 2015 4 , CLI.3.242796

Opinia NSL o efektywności procesów dotyczących zasobów środowiska (2022)	, 2022 19 , CLI.3.5129121
Opinia NSL o implementacji Prawa ochrony rzeki Huang He (2023)	, 2023 8 , CLI.3.5169715
Opinia NSL o jednolitym rynku krajowym (2022)	, 2022 22 , CLI.3.5131435
Opinia NSL o kompleksowym wdrażaniu nowych koncepcji rozwoju i promowaniu neutralności węglowej (2023)	, 2023 5 , CLI.3.5157756
Opinia NSL o pogłębieniu współpracy między Guangdong, Hong Kong i Makau (2023)	, 2023 16 , CLI.3.5180644
Opinia NSL o postępowaniach dotyczących zasobów środowiska, zapewnienia dostępu do sądu i budowie harmonijnego współistnienia człowieka i natury (2021)	, 2021 28 , CLI.3.5078047.
Opinia NSL w sprawie usprawnienia mechanizmów pracy nad jednolitymi standardami stosowania prawa (202)	, 2020 35 , CLI.3.346252.
Sprawa Typowa Chen v. Zhuhai z tytułu umowy o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością (2023)	(2023-16-2-121-001) na podstawie: 2022 0402 1029 2022 7 14
Sprawa Typowa Grupa Shimen v. Jie z tytułu odpowiedzialności cywilnej (2024)	(no. 2024-11-2-374- 001) na podstawie: 2021 1027 2145 2021 12 16 2022 10 202 2022 4 2

Sprawa Typowa Wiejska spółdzielnia gospodarcza v. Li i przedsiębiorstwo Weihai z tytułu umowy indywidualnego gospodarowania gruntem rolnym (2023)	(no. 2023-11-2-135-001) na podstawie: 2021 1002 7235 2022 6 6
Sprawa Typowa Lv v. Hong z tytułu umowy (2024)	(no. 2024-11-2-483-001) na podstawie: 2023 0112 13232 2023 12 21
Sprawa Typowa Nie v. Dongguan z tytułu umowy o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością (2024)	(2024-10-2-121-001) na podstawie: 2021 1971 12114 2021 8 23 2021 19 12866 2021 12 28
Sprawa Typowa Pan v. Chen z tytułu umowy dzierżawy (2024)	(no. 2024-11-2-111-002) na podstawie 2023 0211 981 2023 3 29
Sprawa Typowa SH v. PKN z tytułu umowy zlecenia (2023)	(no. 2023-11-2-119-001) 2021 0101 6309 2021 10 25
Sprawa Typowa Shan v. Rushan z tytułu umowy dostawy energii elektrycznej (2023)	(no. 2023-11-2-096-002) na podstawie: 2021 1083 3164 2021 9 29 2021 10 2641 2021 11 22 2022 191 2022 9 8
Sprawa Typowa Shandong v. Grupa przedsiębiorstw z tytułu odpowiedzialności deliktowej za zanieczyszczenie środowiska (2023)	(no. 2023-11-2-377-010), na podstawie: 2020 0881

	3398	2021	7	16
	2021	08	6881	
	2022	3	22	
Sprawa Typowa Wang v. Chen z tytułu umowy sprzedaży (2024)				(no. 2024-11-2-084-001) na podstawie:
		2023	1424	56
		2023	4	6
		2023		14
	2174	2023	6	18

Dokumenty niemające charakteru źródeł prawa

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 11.12.2019, *Fvsq ft l j[jfnpoz!Ład*, COM/2019/640 final.

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 14.07.2021, „Gotowi na 55”: osiągnięcie unijnego celu klimatycznego na 2030 r. w drodze do neutralności klimatycznej, COM (2021) 550 final.

Orzecnictwo sądów jurysdykcji ChRL

Gan 0103, nr 2744 (2022)	2022	0103	2744
Gui 13, nr 1516 (2021)	2021	13	1516
Hu 7101, nr 1374 (2021)		, (2021)	7101 1374
Jing 01, nr 5614 (2021)		2021	01 5614

Liao 02, nr 9358 (2017)

Lu 0211, nr 12091 (2022)	2022 0211 12091
Lu 06, nr 2167 (2022)	2022 07 2167
Min 04, nr 1150 (2022)	2022 04 1150 ,
Ning 05, nr 95 (2024)	2024 05 95
Qian 26, nr 482 (2022)	2022 26 482
Shan 01, nr 7462 (2024)	2024 7462
Shan 03, nr 1670 (2021)	, 2021 03 1670
Shan 07, nr 1292 (2022)	2022 07 1292
Wan 18, nr 1916 (2023)	2023 18 1916 ,
Xiang 11, nr 781 (2024)	2024 11 781
Yu 1104, nr 3461 (2021)	2021 1104 3461
Yu 1524, nr 2733 (2022)	2022 1524 2733
Yue 01, nr 11244 (2022)	, 2022 01 11244
Yue 01, nr 28391 (2021)	2021 01 28391
Yue 01, nr 4928 (2023)	2023 01 4928

Yue 0114, nr 12964 (2021)	
	, 2021 0114 12964
Yue 07, nr 2639 (2024)	
	2024 07 2639
Yue 2072, nr 23681 (2021)	
	, 2021 2072 23681

Orzecznictwo sądów innych jurysdykcji

Cz so flwC pbenf, 159 Eng. Rep. 299 (Ex. 1863)

https://www.gov.cn/zhengce/2021-01/10/content_5578659.htm)	https://www.gov.cn/zhengce/2021-01/10/content_5578659.htm)
Liao Mingzong, [jfnpoz! q s f j z! x! l pe fl t jf! dz x jnz n! -! bobnj b, Deheng, 4.08.2020 (dostęp: https://www.dehenglaw.com/CN/tansuocontent/0008/019253/7.aspx?MID=0902)	, ” ‘ , 4.08.2020 (dostęp: https://www.dehenglaw.com/CN/tansuocontent/0008/019253/7.aspx?MID=0902).
Liang Huixing, S fd f j d k b! bhsbo j l o f h p! q sbx b! dz x jn f h p! x! Di j b d i -! Aisixiang, 25.10.2011 (dostęp: https://www.aisixiang.com/data/45588.html)	, , 25.10.2011 (dostęp: https://www.aisixiang.com/data/45588.html)
Lv Zhongmei, [jfnpoz! rhe! x! di j t l j n! l pe fl t jf! dz x jnz n, Dziennik Prawny, 24.05.2020 (dostęp: http://www.legaldaily.com.cn/zt/content/2020-05/24/content_8206075.htm)	[], ” ‘ , , 24.05.2020 (dostęp: http://www.legaldaily.com.cn/zt/content/2020-05/24/content_8206075.htm).
Lv Zhongmei, [jfnpoz! l pe fl t! dz x jnz k b l p! peq px jfe! ob! d b t z, Guangming Ribao, 28.05.2020 (dostęp: http://theory.people.com.cn/n1/2020/0528/c40531-31727136.html)	, ” ‘ , , 28.5.2020 (dostęp: http://theory.people.com.cn/n1/2020/0528/c40531-31727136.html)
Lv Zhongmei, L pe fl t! p d i s p o z! s p e p x j l b! x! q r h o j f! n f h j r h d k o z n, Xinhuanqhe, 23.11.2023 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c2/c30834/202311/t20231123_433117.html)	, , 23.11.2023 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c2/c30834/202311/t20231123_433117.html)
Ma Yongping, Qs b x p! j k z l! [b d i p e v! -! s f d f o k b! M f h b r h P s j f o i b n j n, Dziennik Sądu Ludowego, 21.10.2016 (dostęp: http://iolaw.cssn.cn/fxyjdt/201610/t20161025_4645241.shtml)	, “ “ , , 21.10.2016 (dostęp: http://iolaw.cssn.cn/fxyjdt/201610/t20161025_4645241.shtml)
Ministerstwo Mieszkalnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich i Miejskich, Standard planowania miejskich dzielnic mieszkaniowych, T i b o e b s e! H C 6 1 2 9 1. 3 1 2 9, 10.07.2018 (dostęp: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_zt/moe_357/jyzt_2019n/2019_zt13/zcwj/201906/t20190606_384732.htm)	, , GB50180-2018, 10.07.2018 (dostęp: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_zt/moe_357/jyzt_2019n/2019_zt13/zcwj/201906/t20190606_384732.htm)
Shen Juan, F x p m d k b! l p e z g j b k j q p! 2: 5: ! s! Renmin Ribao, 26.10.2016 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c1773/c1848/c	, , 26.10.2016 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c1773/c1848/c21

<i>xtq pn jb</i> , Dziennik Prawny, 18.12.2018 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/xinwen/1fgz/2018-12/18/content_2067265.htm)	18.12.2018 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/xinwen/1fgz/2018-12/18/content_2067265.htm).
Wang Wei, Lv Zhongmei-! [<i>jfnpo flq s fj jz!</i> <i>o jf! vtq sbx jfenjx jk ! bo jfd zt d bo j</i> , Dziennik Ochrony Środowiska, 6.03.2020 (dostęp: http://www.meixian.gov.cn/col18793/col18798/202012/t20201214_770064.html)	, , 6.03.2020 (dostęp: http://www.meixian.gov.cn/col18793/col18798/202012/t20201214_770064.html)
Xing Bingyin, [<i>jfnpob! bt beb! x sbdb! x!</i> <i>d x bsuf! x fstk j q s jk fl w-! S ez! Qsbx b! x!</i> <i>Di j bdi</i> , 9.03.2017 (dostęp: https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_1635268)	, 9.03.2017 (dostęp: https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_1635268)
Xinhua, <i>E fcz kb! L pn jfw! Dfousbm fh p! p!</i> <i>s fgsn jf! tzt ufn v! h p q pbsd fh p</i> , 26.06.2008 (dostęp: https://www.gov.cn/test/2008-06/26/content_1028140_2.htm)	, 26.06.2008 (dostęp: https://www.gov.cn/test/2008-06/26/content_1028140_2.htm)
Xinhua, <i>H x of! bebo j! Tib fh p! L pn jfw!</i> <i>WU! P[QM</i> Renmin Ribao, 3.07.1973 (dostęp: https://cn.govopendata.com/renminribao/1993/7/3/4/#906399)	, 3.07.1993 (dostęp: https://cn.govopendata.com/renminribao/1993/7/3/4/#906399)
Xinhua, <i>L pefl t! czx jnz! kbl p! x ps fd!</i> <i>pdi spoz! q sbx b! q szx bw fh p</i> , 30.08.2018 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c1772/c34594/c35152/c35155/c35167/201905/t20190521_265109.html)	, 30.08.2018 (dostęp: http://www.npc.gov.cn/npc/c1772/c34594/c35152/c35155/c35167/201905/t20190521_265109.html)
<i>YJW Tib z! L pn jfw! P[QM</i> Wikipedia (dostęp: https://zh.wikipedia.org/wiki/)	, (dostęp: https://zh.wikipedia.org/wiki/)
XVIII Zjazd KPCh, Hu Jintao: <i>Tq sbx p ebo jf! ! e j b m p d j ob! Y WU!</i> <i>[k ffe jf! LQDi</i> , <i>Y ji vb</i> , 17.11.2012 (dostęp: http://www.xinhuanet.com//18cpnc/2012-11/17/c_113711665.htm)!	, 17.11.2012 (dostęp: http://www.xinhuanet.com//18cpnc/2012-11/17/c_113711665.htm)
Yan Fu-! <i>E vdi q sbx b;! Upn !J!-s fhdkbq sbx b!</i> <i>j s fd z</i> , Wikipedia (dostęp:	, ;! ! ! ! (dostęp:

https://zh.wikisource.org/zh-hant/%E6%B3%95%E6%84%8F)	https://zh.wikisource.org/zh-hant/%E6%B3%95%E6%84%8F).
Yang Lina, Liu Yuanyuan, <i>E fǎ kb! L pǎ jǔw! Dfousbm fh p! p! s e bdi! q sbx b-</i> Renmin Ribao, 29.10.2014 (dostęp: http://cpc.people.com.cn/n/2014/1029/c64387-25927606.html)	, , , 29.10.2014 (dostęp: http://cpc.people.com.cn/n/2014/1029/c64387-25927606.html)
Zhu Jian, <i>Tzt ufn! q sbx oz! ! di j tl ! tq fǎgǎ</i> — <i>sp x k! j xtq bsdjǎ</i> , Renmin Ribao, 05.06.2023 (dostęp: https://www.moj.gov.cn/pub/sfbgw/zwgkztzl/xxxcgcxjpfzxs/fzsxllqy/202305/t20230506_478238.html)	, , , 05.06.2023 (dostęp: https://www.moj.gov.cn/pub/sfbgw/zwgkztzl/xxxcgcxjpfzxs/fzsxllqy/202305/t20230506_478238.html)

Netografia w innych językach niż język chiński mandaryński

- Bank Światowy, *HEQ! xlvss foul VT%*, 2023 (dostęp: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>)
- Biuro Informacyjne Rady Państwa, Judicial Reform in China, Pekin 2012 (dostęp: http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/08/23/content_281474983043170.htm)
- Brown A., *Di jǐb t! rv jǐl! x bz! gǎ! h pph! hsfǎo! dvuiph! q spevdjǐpǎ! upǎ! dvǐl fǎ jǐt jǐpǎt*, MERICS 2.11.2021; (dostęp: <https://merics.org/en/comment/chinas-quick-way-going-green-cutting-production-cut-emissions>)
- Carbon Atlas, *Dpvousz! fǎ jǐt jǐpǎt ;gǐt t jǐgv fǎn*, 2023 (dostęp: <https://globalcarbonatlas.org/>)
- Chipman Koty A., *Di jǐb! Mbvodi fǎ! Dǐsc pǎ! Uǐbe jǐh! N bsl fǐl bt! V sh fodǎ! upǎ! Dvǐl Fǎn jǐt jǐpǎt! Hspǎt*, China Briefing 26.07.2021 (dostęp: <https://www.china-briefing.com/news/china-launches-carbon-trading-market-as-urgency-to-cut-emissions-grows>)
- Climate Diplomacy. Asia, *Ui sfǎ! Hpsh fǎ! Ebn! Dpǎgnǐhl jǐ! Dǐ jǐb* (dostęp: <https://climate-diplomacy.org/case-studies/three-gorges-dam-conflict-china>)
- Cohen J.A., *Cpez! cǎpx! gǐps! ui fǐkve jǐlǐsz*, South China Morning Post, 18.10.2008 (dostęp: <https://www.scmp.com/article/656696/body-blow-judiciary>)
- Der Spiegel, *Fǎ fshz. S fǐhufe! DP3! Fǎn jǐt jǐpǎt* (dostęp: <https://web.archive.org/web/20111201061303/http://www.spiegel.de/international/germany/bild-800288-287763.html>)
- Eurostat, *Nvo jǐlǐj brhx bt ufǎ! t ubuǐ ujǐt*, 01.2025 (dostęp: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Municipal_waste_statistics)
- Faison S., *E fǎh! Y jǐpǎ jǐh! jǐ! e fbe! bul: 3! Bsdǐ jǐfǐl gǐ! n pǎ fso! Dǐ jǐb*, The New York Times, Section A, str. 1, 20.02.1997 (dostęp: <https://www.nytimes.com/1997/02/20/world/deng-xiaoping-is-dead-at-92-architect-of-modern-china.html>)
- Finder S., *E fǐdǐe jǐh! ui fǐ! Tvq s fǎn fǐ! Qfǐpǐ nft! Dpvǐsut! T fswǐlǐfǐ! boe! Tbg fǐhvbset! Pq jǐ jǐpǎt*, USALI Perspectives, vol. 3(7), 2022 (dostęp: <https://usali.org/usali-perspectives-blog/decoding-the-supreme-peoples-courts-services-and-safeguards-opinions>)
- Finder S., *Vq ebuǐ! pǎkve jǐlǐjǐpufǐq s fǐbuǐjǐpǎt*, Supreme People's Court Monitor, 2021 (dostęp: <https://supremepeoplescourtmonitor.com/2021/07/22/update-on-judicial-interpretations/>).

- Grünberg N., *Hsffo. ufdi ! s jvbnz ! x jrhdpnq njlbuf ! VT. Di jpb! dnjn buf! dppj fsbujpo*, MERICS 19.01.2022 (dostęp: <https://merics.org/en/comment/green-tech-rivalry-will-complicate-us-china-climate-cooperation>)
- Gunter J., Alexander Brown, François Chimits, Antonia Hmaidi, Abigaël Vasselier, Max J. Zenglein, *C f p e ! p w f s d b q b d j x ! ! Di j p f i f . t u z n f ! n p e f s o j b u j p o ! b o e ! u i f l d h t i ! ! j g ! f d p o p n j l ! n p e f m*, MERICS 1.04.2025 (dostęp: <https://merics.org/en/report/beyond-overcapacity-chinese-style-modernization-and-clash-economic-models>)
- Hick T., *Ui j l j h ! G s f f e p n ! ! j g ! D p o u s b d l T v t u b j b c m*, Transformative Private Law Blog 16.10.2024 (dostęp: <https://transformativeprivatelaw.com/the-commodity-form-theory-of-law-monopoly-capitalism-and-transformative-private-law>)
- Hu Y., Cui X., *B q q f b m ! T p v h i u l j ! N j h ! D b t f*, China Daily 25.06.2009 (dostęp: https://www.chinadaily.com.cn/china/2009-06/25/content_8320419.htm)
- Huang B., Qin A., *Y j E f d h s f ! X b s ! p o ! G p p e ! X b t u f ! b o e ! Di j p b ! S b d f i ! u p ! U h i u f o ! J u ! C f m*, The New York Times, 21.08.2020 (dostęp: <https://www.nytimes.com/2020/08/21/world/asia/china-food-waste-xi.html>)
- Huaxia, *Y j K p q j h ! p o ! r h x . c b t f e ! h p w f s o b o d f*, Xinhua 2022 (dostęp: <https://english.news.cn/20220221/169ef4188cf2460cb1f7ca3d36861694/c.html>)
- Huld A., *Di j p b ! F T H ! S f j p s u p h ! - O f x ! N f b t v s f i ! p o ! E j d n p t v s f i ! j g ! F o u f s q s j f ! F o w j s p o n f o i b r h J o g p s n b u j p o*, China Briefing 23.02.2022 (dostęp: <https://www.china-briefing.com/news/china-esg-reporting-disclosing-enterprise-environmental-information>)
- Jacobs A., *Di j p f i f ! S f n f b t f ! J o d s f b t f e ! O v n c f s t ! j ! U b j u f e ! N j h ! T d b o e b m* New York Times 2.12.2008 (dostęp: <http://www.nytimes.com/2008/12/03/world/asia/03milk.html?ref=asia>).
- Jing L., *D p o t u j v u j p o ! i f i p t ! n b o ! g h i u l g p s ! i p n f*, China Daily, 4.06.2004 (dostęp: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2004-04/06/content_320827.htm)
- Joselow M., Birnbaum M., Kuo L., *I p x ! Di j p b ! u i f l x p s m t ! ! u p j ! q p m u f s ! b w p j e t ! q b z j h ! g p s ! d n j n b u f ! e b n b h f*, The Washington Post, 23.11.2022 (dostęp: <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2022/11/23/china-climate-finance-cop27/>)
- Lam W.W., *T i b u f ! D p n q b o j f t ! B e v b o d f ! b o e ! Q s j v b u f ! G j n t ! S f i s f b u ! ! j ! Di j p b t ! C j ! u p ! S f i v t d j b u f ! u i f l F d p o p n z*, China Brief, vol. 20(8), 1.05.2020 (dostęp: <https://jamestown.org/program/state-companies-advance-and-private-firms-retreat-in-chinas-bid-to-resuscitate-the-economy/>)
- Lau Y., *Di j p b ! t u p s f i ! 8 l & ! j g ! j t ! x f b m i ! j ! s f b r h f t i b u f ! O p x ! - u i f l q s p j f s u z ! d s j j ! j g p s d j h ! j w f t u p s t ! u p ! s f d p o t j e f s ! u i f j s ! g b w p s j u f ! n f b o t ! j g ! t b w p h t*, Fortune Daily 2.12.2021 (dostęp: <https://fortune.com/2021/12/02/chinese-real-estate-investing-home-ownership-evergrande/>)
- Liu S., Patton D., *Di j p b ! c b o t ! f y q p s u l j g ! s b s f ! f b s u t ! q s p d f i t j h ! u f d i ! p w f s ! o b u j p o b r h t f d v s j z*, Reuters 21.12.2023 (dostęp: <https://www.reuters.com/markets/commodities/china-bans-export-rare-earths-processing-technologies-2023-12-21>)
- Luo C., *Di j p b ! 91 ! c j n j p o ! e j q p t b c n f ! d i p j t u j l t ! b ! (v s e f o ! p o ! g p s f i u*, South China Morning Post 11.03.2013 (dostęp: <https://www.scmp.com/news/china/article/1188299/chinas-80-billion-disposable-chopsticks-burden-forests>)
- Ma T., 2: 83; *U i f l t i b s u l j g ! Di j p b t ! f o w j s p o n f o i b r h p v s o f e*, Dialogue Earth, 23.09.2021 (dostęp: <https://chinadialogue.net/en/nature/stockholm-1972-chinas-environmental-journey>).
- May J.R., Daly E., *H n p c b r h K v e j l p r h l b o e c p p l ! p o ! F o w j s p o n f o i b r h D p o t u j v u j p o b n j n*, UNEP 2019 (dostęp: <https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2019-04/apo-nid232256.pdf>)
- Michaels R., *U p x b s e t ! T v t u b j b c n f ! Q s j v b u f ! M b x ! U i f p s z*, SSRN, 21.02.2024 (dostęp: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5009105)
- Our World in Data, *Q f s ! d b q j b ! D P ! f n j t j p o t ! w ! q f s ! d b q j b ! f o f s h z ! d p o t v n q u j p o*, 2022 (dostęp: <https://ourworldindata.org/grapher/per-capita-consumption-based-co-emissions-vs-per-capita-energy-consumption>)

U.S Energy Information Administration, *Country Analysis of Energy Resources*, 14.11.2023 (dostęp: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>)

UN Department of Economics and Social Affairs, *China's Development Indicators*, 2023 (dostęp: <https://unstats.un.org/unsd/snaama/Basic>)

Wang J., *China's Green Laws Are Useless*, 23.09.2010 (dostęp: <https://chinadialogue.net/en/pollution/3831-china-s-green-laws-are-useless/>)

World Health Organization, *Air Pollution in China* (dostęp: <https://www.who.int/china/health-topics/air-pollution>)

World Intellectual Property, *China's Patent Law* (dostęp: <https://wipo.lex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/kz/kz015en.html>)

World Intellectual Property Organization, *China's Patent Law* (dostęp: <https://wipo.lex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/vn/vn001en.pdf>)

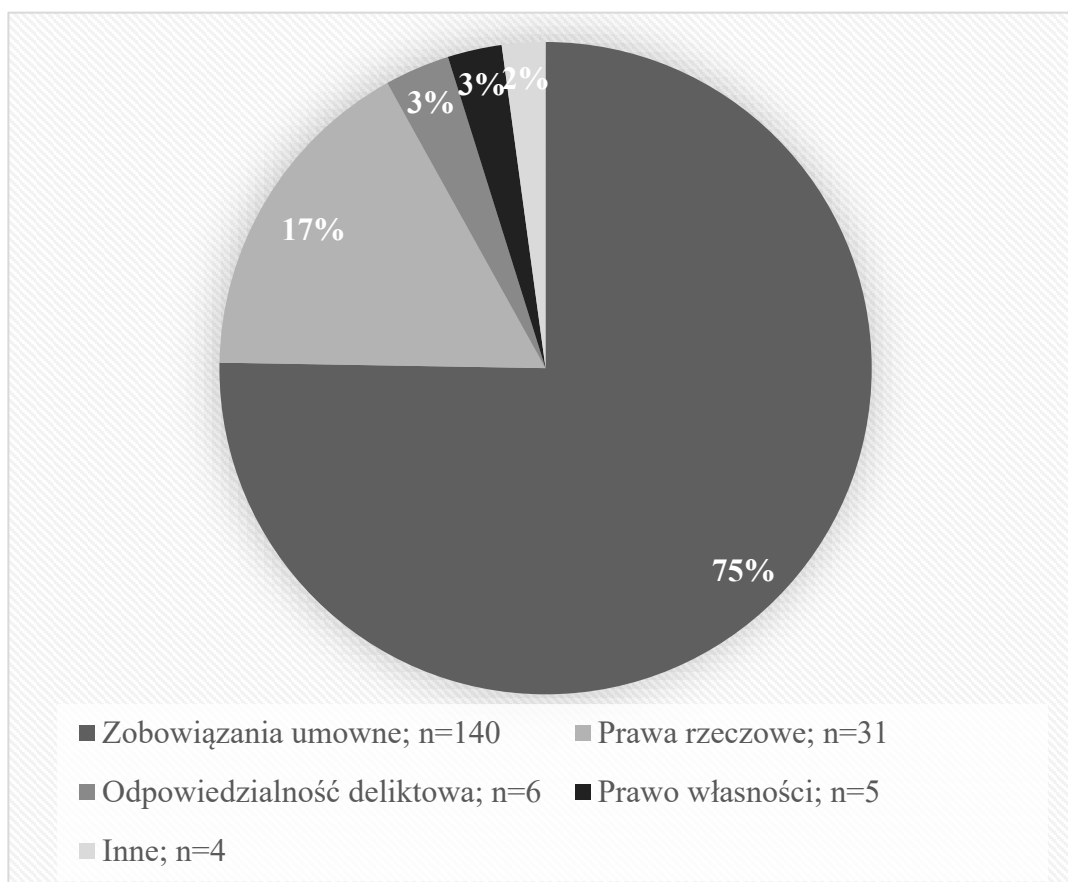
World Justice Project, *Rule of Law Index*, 2023 (dostęp: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global>)

World Population Review, *China's Population* (dostęp: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/lawyers-per-capita-by-country>)

Zhang Y., Liu Z., *China's Patent Law* (dostęp: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4696197)

Zhou Q., Huld A., *China's Green and Low-Carbon Plan* (dostęp: <https://www.china-briefing.com/news/what-is-chinas-green-and-low-carbon-plan-and-why-is-it-relevant-to-foreign-investors>)

Wykaz rysunków i tabel

Sztwo fl! 2! D t up ! xztuq px bo b! t px b! l md! Bsu! :! L pe fl tv! D ex jo fh pl Di SM x! s fi h d k j e p h x oz di! q px pe x. q p u q p x b l q jfsxt fh pt u q o b!

Ubc fi h! 2! M j l c b! x z s p l x! e r h! x z t v l j x b o b! t x! l m d z k f e o p t u f l! s f e b l d z k o z d i! j j d i! q s p d f o u p x z! v e j b! x! p h m f! n j l c j f l x z s p l x! x z t v l j x b o j f l x t u q o f!

Podstawowa zasada /Rok	2021	2022	2023	2024	Łącznie:	Procent:
Art. 4 Kodeksu cywilnego ChRL	336	256	400	83	1075	0,9%
Art. 5 Kodeksu cywilnego ChRL	1920	2675	2022	842	7459	6,4%
Art. 6 Kodeksu cywilnego ChRL	12.729	20.800	1614	4795	39.938	34,1%
Art. 7 Kodeksu cywilnego ChRL	15.695	17.835	18.014	9068	60.612	51,8%

Art. 8 Kodeksu cywilnego ChRL	1938	1909	2078	1169	7094	6,1%
Art. 9 Kodeksu cywilnego ChRL	219	298	268	147	932	0,8%

Ubc fih! 3! Mjł cb! xzspł x! eh! xzt vl jx bo j! t x! l md z k feo p t ufl! s febl d k o z di -! l u sf! bx jf sbk !t px pl md !bsu! : !L p e fl t v! d x j n f h p Di SM xzt vl jx bo jf! x u so f!

Podstawowa zasada /Rok	2021	2022	2023	2024	Łącznie:
Art. 4 Kodeksu cywilnego ChRL	0	0	0	1	1
Art. 5 Kodeksu cywilnego ChRL	0	0	10	1	11
Art. 6 Kodeksu cywilnego ChRL	3	9	5	2	19
Art. 7 Kodeksu cywilnego ChRL	0	4	3	0	7
Art. 8 Kodeksu cywilnego ChRL	1	1	4	0	6

Ubc fih! 4! Mjł cb! xzspł x! eh! xzt vl jx bo j! t x! l md z q jk ! j jli k sp d fou p x z! v e j b ! x ! p h m f! n j l c j f! x z s p l x ! x z t vl jx bo jf! x t u q o f!

Podstawowa zasada /Rok	2021	2022	2023	2024	Łącznie:	Procent:
Zasada równorzędności	1472	679	700	328	3179	0,3%
Zasada autonomii	5735	4636	3236	1281	14.888	1,4%
Zasada słuszności	148.381	88.608	64.330	247.979	549.298	51,8%
Zasada dobrej wiary	135.795	151.789	127.154	71.006	485.744	45,8%
Zasada porządku publicznego i dobrych obyczajów	2859	2022	1708	670	7259	0,7%
Zielona Zasada	287	321	287	138	1033	0,1%

Ubc fih! 5! Mjł cb! xzspł x! eñ! xzt vl jxbo j!t x! lmd z.q jk -! l u sf! bx jfsbk !t px p! l md !
[jfn pob! [bt beb! xzt vl jxbo j! x u so f!

Podstawowa zasada /Rok	2021	2022	2023	2024	Łącznie:
Zasada równorzędności	1	1	5	1	8
Zasada autonomii	2	7	3	0	12
Zasada słuszności	64	69	63	24	220
Zasada dobrej wiary	35	65	44	25	169
Zasada porządku publicznego i dobrych obyczajów	4	3	1	0	8

Ubc fih! 69! d ob! njł cb! xzspł x! c e d z di ! xzo j jfn ! xzt vl jxbo j!t px b! l md ! bsu! : ! L p e fl t v!
d z x j o fh p! Di SMx! JCP! Di SM

Hierarchia/Rok	2021	2022	2023	2024
Wyższy Sąd Ludowy	1	1	0	1
Średni Sąd Ludowy	44	78	97	55
Podstawowy Sąd Ludowy	174	219	171	91

Ubc fih! 7! Mjł cb! xzspł x! c e d z di ! xzo j jfn ! xzt vl jxbo j!t px b! l md ! bsu! : ! L p e fl t v!
d z x j o fh p! Di SMx! JCP! Di SM t ubo px j d z di ! q s c ! 31 &! d o f! njł cz! xzspł x!

Hierarchia/Rok	2021	2022	2023	2024
Wyższy Sąd Ludowy	1	1	0	1
Średni Sąd Ludowy	9	16	19	11
Podstawowy Sąd Ludowy	35	43	34	18

Ubc fih! 8! Mjł cb! Jq spdfoulzq x!vn x! bx jfsbk dż di !t px pl md !bsu! : !L pe fl t v! dż x jn fh pl
Di SM

TYPY UMÓW	N	%
Umowa o świadczenie usług w zakresie zarządu nieruchomością	45	35%
Umowa najmu	31	24%
Umowa sprzedaży lokalu	18	14%
Inne umowy nazwane	16	12%
Umowa sprzedaży	10	8%
Umowy nienazwane	9	7%

Tłumaczenia

Przepisy ekologizacyjne

Art. 9. Podmioty prawa cywilnego dokonując czynności cywilnoprawnych powinny sprzyjać oszczędzaniu zasobów i ochronie środowiska naturalnego.	
Art. 286. §1. Właściciele są zobowiązani do przestrzegania ustaw, przepisów wykonawczych i umowy o zarząd nieruchomością; działania podejmowane przez właścicieli powinny być zgodne z wymogi dotyczącymi oszczędzania zasobów i ochrony środowiska naturalnego. Właściciele nieruchomości współpracują z przedsiębiorstwem świadczącym usługi związane z zarządem nieruchomości lub innymi zarządcami przy wdrażaniu środków reagowania kryzysowego i innych środków zarządczych realizowanych przez Rząd Ludowy. §2. W przypadku naruszenia zgodnych z prawem praw i interesów innych osób, na skutek samowolnego porzucenia śmieci, emisji zanieczyszczeń lub hałasu, hodowli zwierząt z naruszeniem przepisów, sprzecznej z prawem konstrukcji budynków, odmowy uiszczenia opłaty za nieruchomość, zgromadzenie właścicieli lub komitet właścicieli mają prawo do zgodnego z ustawami, przepisami wykonawczymi i umową o zarząd nieruchomością żądania zaprzestania naruszenia, usunięcia niedogodności, wyeliminowania niebezpieczeństwa, przywrócenia stanu poprzedniego lub naprawienia szkody. §3. Jeżeli właściciele lub inne podmioty odmówią wykonania odpowiednich obowiązków, zainteresowane strony mogą zawiadomić odpowiednie organy administracji lub złożyć skargę. Właściwe organy są zobowiązane do działania zgodnie z prawem.	
Art. 290. §1. Osoba, której przysługuje prawo do nieruchomości, jest obowiązana umożliwić uprawnionym sąsiadom korzystanie z wody i odprowadzanie ścieków. §2. Korzystanie z wód płynących powinno być racjonalnie rozdzielone między nieruchomości sąsiednie. Przy zmianie kierunku cieków naturalnych należy przestrzegać naturalnego kierunku przepływu.	

Art. 293. Konstrukcja budynków nie może doprowadzać do naruszenia odpowiednich inżynierskich i budowlanych standardów państwowych oraz nie może utrudniać wentylacji, oświetlenia i nasłonecznienia budynków sąsiednich.	
Art. 294. Osobie, której przysługuje prawo nieruchomości zabrania się naruszania przepisów państwowych poprzez pozbywanie się odpadów stałych lub emitowanie szkodliwych substancji, w tym zanieczyszczenia powietrza, wód, gleby, hałas, promieniowania świetlnego lub promieniowania elektromagnetycznego.	
Art. 326. Użytkownik korzystając z przysługujących mu praw, obowiązany jest do przestrzegania ustaw dotyczących ochrony i racjonalnego gospodarowania zasobami oraz przepisów [w zakresie] ochrony środowiska naturalnego. Właściciel nie jest uprawniony do ingerencji w wykonywanie praw użytkownika.	
Art. 346. Prawo użytkowania nieruchomości na cele budowlane powinno być kształtowane zgodnie z wymogami oszczędzania zasobów i ochrony środowiska naturalnego, a także z uwzględnieniem ustaw i przepisów wykonawczych dotyczących użytkowania gruntów, z zastrzeżeniem ustanowionych już praw użytkownika.	
Art. 509. §1. Strony wykonują swoje obowiązki zgodnie z umową. §2. Strony przestrzegają zasady dobrej wiary i wypełniają obowiązki takie jak m.in.; wysyłanie zawiadomień, udzielanie pomocy i zachowanie poufności, zgodnie z charakterem i celem umowy oraz zwyczajami handlowymi. §3. W trakcie wykonania zobowiązania, strony są zobowiązane do powstrzymywania się od marnowania zasobów, zanieczyszczenia środowiska i zniszczenia ekosystemu.	
Art. 558. Po wygaśnięciu zobowiązania, strony postępują zgodnie z zasadą dobrej wiary i innymi zasadami, a także przestrzegają zwyczajów handlowych takich jak: zawiadamiania, str hiR ach	

Art. 619. Sprzedawca wydaje rzecz opakowaną, zgodnie ze sposobem pakowania uzgodnionym w umowie. W przypadku braku porozumienia co do sposobu pakowania lub gdy umowa jest niejasna i sposób pakowania nie może być ustalony zgodnie z art. 510 Kodeksu cywilnego ChRL, przedmiot należy zapakować w sposób powszechnie przyjęty, a w przypadku braku takiego sposobu, w sposób wystarczający do ochrony rzeczy i sprzyjający oszczędzaniu zasobów oraz ochronie środowiska naturalnego.	
Art. 625. W przypadku, gdy na podstawie ustaw, przepisów wykonawczych lub zgodnie z uznaniem stron, rzecz po okresie resursu podlega recyklingowi, sprzedawca ma obowiązek samodzielnie lub przez osobę trzecią dokonać recyklingu.	
Art. 655. Odbiorca energii elektrycznej ma obowiązek korzystać z niej w sposób bezpieczny, oszczędny i planowy, zgodnie z odpowiednimi przepisami państwowymi oraz umową. Jeżeli odbiorca nie korzysta z energii elektrycznej zgodnie z odpowiednimi przepisami państwowymi lub umową i tym samym powoduje straty dla dostawcy energii elektrycznej, ponosi odpowiedzialność za szkodę.	
Art. 942. §1. Podmiot świadczący usługi związane z nieruchomością zobowiązany jest do naprawy, konserwacji, sprzątnia, pielęgnacji terenów zieleni oraz obsługi i zarządzania częściami wspólnymi nieruchomości. Ponadto, podmiot ten utrzymuje podstawowy porządek na obszarze świadczonych usług i podejmuje uzasadnione środki w celu ochrony bezpieczeństwa osobistego i majątkowego właścicieli, zgodnie z umową i charakterem użytkowania nieruchomości. §2. W przypadku naruszenia przepisów prawa dotyczących porządku publicznego, ochrony środowiska, ochrony przeciwpożarowej i innych, na obszarze świadczonych usług, podmiot świadczący usługi związane z nieruchomością niezwłocznie podejmuje uzasadnione środki [w celu zapobieżenia tym działaniom], zawiadamia odpowiednie organy administracji i pomaga im w toku sprawy.	

Art. 1229. Sprawca odpowiada za szkodę w razie wyrządzenia szkody innym osobom na skutek zanieczyszczenia środowiska lub zniszczenia ekosystemu.	
Art. 1230. W przypadku sporu dotyczącego zanieczyszczenia środowiska lub zniszczenia ekosystemu, ciężar udowodnienia okoliczności uzasadniających ustawowe zwolnienie lub ograniczenia odpowiedzialności i brak związku przyczynowo skutkowego między zdarzeniem, a szkodą, spoczywa na sprawcy.	
Art. 1231. W przypadku, gdy dwóch lub więcej sprawców zanieczyściło środowisko lub zniszczyło ekosystem, zakres ich odpowiedzialności uzależniony jest od rodzaju, stężenia i ilości emisji zanieczyszczeń a także sposobu, zakresu i stopnia szkody w ekosystemie oraz wpływu działania rozmiar szkody, a także innych przesłanek.	
Art. 1232. Jeśli sprawca umyślnie zanieczyścił środowisko lub zniszczył ekosystem z naruszeniem przepisów prawa, powodując tym poważne skutki, poszkodowany ma prawo do odszkodowania karnego.	
Art. 1233. Jeżeli zanieczyszczenie środowiska lub zniszczenie ekosystemu nastąpiło z winy osoby trzeciej, poszkodowany może dochodzić naprawienia szkody od sprawcy lub osoby trzeciej. Po naprawieniu szkody, sprawcy przysługuje roszczenie regresowe do osoby trzeciej.	
Art. 1234. W przypadku wyrządzenia szkody w środowisku naturalnym z naruszeniem przepisów państwowych, uprawnione przepisami państwowymi organy administracji publicznej lub uprawnione przepisami prawa organizacje, mogą żądać od sprawcy naruszenia naprawienia szkody w rozsądnym terminie. Jeżeli sprawca nie naprawi szkody w wyznaczonym terminie, uprawnione organy lub organizacje mają prawo samodzielnie naprawić szkodę lub powierzyć jej naprawienie innym podmiotom, a kosztami obciążyć sprawcę.	”.
Art. 1235. W przypadku wyrządzenia szkody w środowisku naturalnym z naruszeniem przepisów państwowych, uprawnione przepisami państwowymi organy administracji publicznej lub uprawnione przepisami	

prawa organizacje mają prawo wystąpić do sprawcy z roszczeniem o poniesionych strat i kosztów, w tym: 1) straty spowodowane utratą funkcji użytkowych środowiska naturalnego za okres od spowodowania szkody do jego naprawy; 2) straty spowodowane trwałą utratą funkcji środowiska naturalnego; 3) koszty związane z identyfikacją, oszacowaniem i oceną szkody w środowisku naturalnym; 4) koszty związane z usunięciem zanieczyszczenia i naprawą szkody w środowisku; 5) uzasadnione koszty poniesione w celu zapobieżenia i powiększania się szkody.	
---	--

Glosariusz

- 1) Alternatywna naprawa – *uɛb jy jɔvgv!*()
- 2) Bezpośrednia naprawa – *i k jf!y jɔvgv!*()
- 3) Biuletyn NSL – *v jhb p!s fon j!gbz vbo!h pohcb p!*()
- 4) Biuro notarialne – *h poh i fohk jvbo!*(gon
- 5) Cywilizacja Duchowa – *k pht i fo!x fon jh!*()
- 6) Cywilizacja Ekologiczna – *ti fohib jx fon jh!*()
- 7) Cywilizacja Materialna – *w j poh!x v i jx fon jh* ()
- 8) Cywilizacja Polityczna – *i foh i jx fon jh* ()
- 9) Czynność cywilnoprawna – *n jti ji v pē poh!*()
- 10) Czynność prawna – *gbmvy phx fj!*()
- 11) Delikt / czyn niedozwolony – *r phrvbo!y phx fj!*()
- 12) Departament Naukowy Najwyższego Sądu Ludowego NSL – *v jhb p!s fon j!gbz vbo! z bck j!ti jgbhvbo* ()
- 13) Dług – *i b jx v* ()
- 14) Dłużnik – *i b jx v!s fo!*()
- 15) Dokumenty z Czerwonym Nagłówkiem – *i pohupv!x fdk jo!*()
- 16) Ekosystem – *ti fohib j*()
- 17) *Fy!wod!– t v k jn!*()
- 18) *Ftt foubnj o fh puji– z b p v!*()
- 19) Grupa chłopska – *dvon j!y j p v!*()
- 20) Instrumentalizm prawny – *gbm!h pohkv! i vz j!*()
- 21) Internetowa Baza Orzeczeń ChRL - *i pohhv p!db jvbo!x fot i v!x boh!*()

- 22) Interpretacja celowościowa – *n ve jk jfi i j()*
- 23) Interpretacja historyczna – *nj i jk jfi i j()*
- 24) Interpretacja językowa – *x foz jk jfi i j()*
- 25) Interpretacja logiczna – *monjk jfi i j()*
- 26) Interpretacja NSL – *t gbk jfi i j()*
- 27) Interpretacja systemowa – *ujv jk jfi i j()*
- 28) Jakość (przedmiotu) – *i jphoh!()*
- 29) Jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej – *gfghbsfo! v i j()*
- 30) Klauzula generalna – *hb j v p!yph!u!p! vbo ()*
- 31) Klauzula odsyłająca – *i vbok j!u!p! vbo) ()*
- 32) Komitet chłopski – *dvon j!x f!vboi v j()*
- 33) Komitet orzekający – *ti f!bo!x f!vboi v j()*
- 34) Komitet polityczno-prawny – *i fohgb!x f!vboi v j()*
- 35) Komitet właścicieli – *z f i v!x f!vboi v j()*
- 36) Konsekwencjalizm (metoda interpretacji) – *i pvhv p! i vz j()*
- 37) Koszt – *gf! poh!()*
- 38) Lokalne organizacje samorządowe – *k j!foh!rvo i poh!yph! j i j v i j()*
- 39) Mediacje ludowe – *s fon j!u!p! j! ()*
- 40) Miejska spółdzielnia produkcyjna – *di foh i fo!i f v pk j!hk j v i j()*
- 41) Najem (dzierżawa) – *vnp! ()*
- 42) Należność – *i b j vbo ()*
- 43) Naprawa – *y jnj ()*
- 44) Niedbalstwo – *hv p! i j()*
- 45) Nieważność umowy – *i fupoh!x vy p! ()*
- 46) Niszczenie ekosystemu – *c p! vb ft i fohub j()*
- 47) Normy bezwzględnie wiążące dotyczące ważności – *y p!nje flr j!oh i jyph!hv j!ph ()*
- 48) Normy bezwzględnie wiążące dotyczące zarządzania – *hvb onje flr j!oh i jyph!hv j!ph! ()*
- 49) Normy o charakterze postulatycznym – *di boheb p!yph!hv gbo ()*
- 50) Normy-reguły – *gbm!u!p! vbo!()*
- 51) Normy-zasady – *gbm!z vbo f! ()*
- 52) Obniżenie ceny – *k j!ot i b pk j! vbo!()*
- 53) Obowiązek – *z j! v!()*
- 54) Obowiązek dodatkowy – *gvt v jz j! v!()*
- 55) Obowiązki „poumowne” – *i pvupoh!z j! v!()*
- 56) Odpowiedzialność – *fsfo!()*
- 57) Odpowiedzialność częściowa – *bogfo! fsfo ()*
- 58) Odpowiedzialność na zasadzie ryzyka – *x v!hv p!v p! fsfo!()*
- 59) Odpowiedzialność na zasadzie winy – *hv p!v p! fsfo!()*
- 60) Odpowiedzialność solidarna – *n!boeb j fsfo ()*

- 61) Odpowiedzialność za zasadzie ryzyka – *x v h v p' f s f o!*()
- 62) Odrębna własność lokalu – *z f i v! e f k j o i v! x v! r v g f o! t v p r v b o* ()
- 63) Odszkodowanie – *q f j d i b o h!*()
- 64) Odszkodowanie karne – *d i f o h g b! y j h! q f j d i b o h!*()
- 65) Osoba fizyczna – *j b o! s f o!*()
- 66) Pobieranie pożytków – *t i p v z j*()
- 67) Podmiot prawa cywilnego – *n j t i f i v u j*()
- 68) Podstawowe zasady prawa cywilnego – *n j g b k j f o! z v b o f!*()
- 69) Podstawowy Sąd Ludowy – *k j d f o h! s f o n j g b z v b o* ()
- 70) Pokojowe Współistnienie – *i f j j h! h p o h d i v!*()
- 71) Ponowne wykonanie – *i p o h v p!*()
- 72) Postępowania odszkodowawcze za zanieczyszczenie – *x v s b o! t v o i b j q f j d i b o h! b o k j o!* ()
- 73) Postępowanie środowiskowe w interesie publicznym – *! i v b o k j h! h p o h z j t v t p o h!*()
- 74) Poszkodowany – *c f j j p h r v b o! s f o!*()
- 75) Poważne skutki – *z b o i p o h! i p v h v p!*()
- 76) Prawa użytkowania – *z p o h z j x v! r v b o* ()
- 77) Prawo użytkowania nieruchomości na cele budowlane – *k j o t i f l z p o h e j t i j p o h! r v b o* ()
- 78) Prawo użytkowania nieruchomości rolnej na potrzeby mieszkalne – *i b j k j j t i j p o h! r v b o* ()
- 79) Prawa zabezpieczeń rzeczowych – *e b o c b p! x v r v b o!*()
- 80) Prawo zamieszkiwania – *k v i v! r v b o!*()
- 81) Prawo gospodarowania gruntem – *w e j k j h z j h! r v b o* ()
- 82) Prawo umownego i gospodarowania gruntem – *w e j d i f o h c b p! k j h z j h! r v b o!*()
- 83) Prawo podmiotowe – *n j t i j r v b o z j*()
- 84) Prawo sąsiedzkie – *y j o! h n j! h v b o y j*()
- 85) Prokuratura – *k j o d i b k j h v b o* ()
- 86) Przedmiot (umowy) – *! c j p e f! x v!*()
- 87) Przedstawicielstwo – *e b j j j*()
- 88) Przepisy państwowe – *h v j k j! h v j j h!*()
- 89) Przepisy prawa – *g b m! h v j j h!*()
- 90) Przepisy wykonawcze – *y j h i f o h! g b h v j*()
- 91) Przesłanki egzoneracyjne – *n j o f l t i j p v!*()
- 92) *S b u j p! n f h j* – *h v j b o! z j i j*()
- 93) Rażące niedbalstwo – *i p o h e b! h v p! i j*()
- 94) Rolnicza spółdzielnia produkcyjna – *o p o h d v o! i f v p! k j h k j v i j*()
- 95) Rolniczy kolektyw produkcyjny (*o p o h d v o k j j k j h k j v i j*) ()
- 96) Rządy człowieka (*s v n f! j g! n b o*) – *s f o i j*()
- 97) Rządzenia oparte o konstytucję – *z j j j o! i j h v p!*()

- 98) Służebność gruntowa – *e ě jrvbo!*()
- 99) Prawo użytkowania gruntu w celach mieszkalnych –
- 100) Socjalistyczny system prawa – *ti fi v jgb i j!*()
- 101) Sprawca (w kontekście prawa deliktowego) – *y phx fjsfo!*()
- 102) Sprawiedliwość ekologiczna – *ivbck ph! i fohz j i v bck ph! h poh i foh, i v bck ph! h pohq ph* (, ,)
- 103) Sprawy Przewodnie – *i ě b p'bonj!*()
- 104) Sprawy Typowe – *!dbol b p'bonj!*()
- 105) Standardy branżowe – *i boh z f!c ĵ p i vo!*()
- 106) Standardy państwowe – *h v ĵk ĵ!c ĵ p i vo!*()
- 107) Stosowanie *q fs!bobnph ĵn* – *dbo i b pti ě poh!*()
- 108) System Spraw Przewodnich – *i ě b p'bonj! i ě v* ()
- 109) Szkoda – *t voi b j!*()
- 110) Szkoda w środowisku – *ivbck ph!t voi b j!*()
- 111) Szkoda w środowisku naturalnym – *ti fohub ji vbo ĵkoh!t voi b j!*()
- 112) Średni Sąd Ludowy – *i pohk jsfon ĵgbz vbo* ()
- 113) Środowisko – *ivbck ph!*()
- 114) Środowisko naturalne – *ti fohub ji v bck ph!*()
- 115) Transplant prawny – *gbm!z ji v!*()
- 116) Umowa dostawy energii cieplnej – *h pohz poh sfnji fupoh* ()
- 117) Umowa komisu – *y phk ji fupoh* ()
- 118) Umowa nazwana – *z pvn ph!i fupoh!*()
- 119) Umowa nienazwana – *x vn ph!i fupoh!*()
- 120) Umowa o dzieło – *di fohrbo i fupoh* ()
- 121) Umowa o roboty budowlane – *k ĵoti fh pohdi foh i fupoh* ()
- 122) Umowa pożyczki – *k jfl vbo i fupoh* ()
- 123) Umowa przewozu – *z vot i v i fupoh* ()
- 124) Umowa w formie pisemnej – *i fupoh!ti v!*()
- 125) Umowa zlecenia – *x fjv pi fupoh* ()
- 126) Umyślność – *h vz j!*()
- 127) Ustawa – *gbm!*()
- 128) Uszczerbek, strata – *t vot i j!*()
- 129) Używanie – *ti ě poh rvbo* ()
- 130) Wiejska spółdzielnia gospodarcza – *dvolk phk ji f v p!*()
- 131) Wierzytelność – *i b ĵrvbo* ()
- 132) Własność – *t v p p'rvbo!*()
- 133) Własność kolektywna – *k ĵft v p p'* ()
- 134) Wydanie rzeczy – *k ĵ p'v!*()
- 135) Wygaśnięcie zobowiązań umownych – *i fupoh e frvbonjz ĵ v i poh i j!*()
- 136) Wymiana – *h fohi vbo!*()
- 137) Wysoki Sąd Ludowy – *hb ĵk jsfon ĵgbz vbo* ()
- 138) Zamiana – *h fohi vbo* ()

- 139) Zanieczyszczenie środowiska – *x vsbo! i vbck jh!*()
- 140) Zarządzanie środowiskiem – *i vbck jh! hvbonj*()
- 141) Zarządzanie środowiskiem z udziałem społecznym – *i vbck jh! i jh!*()
- 142) Zasada jedna rzecz – jedno prawo (własności) – *z jk v!z j vbo!z vbo f*()
- 143) Zasada *ovn fsvt! dht vt! – x vrvbo! gbe jh* ()
- 144) Zasada Trzech Supremacji – *t bo! h f! i j i boh!*()
- 145) Zasada zanieczyszczający płaci – *x vsbo! i f! gvebo!*()
- 146) Zasoby – *j vbo!*()
- 147) Zdolność do czynności prawnych – *y phx fjo fohnj*()
- 148) Zdolność prawna – *!n jti jrvbonjo fohnj*()
- 149) Zgromadzenie właścicieli – *z f i v!ebi v j!*()
- 150) Zniszczenie ekosystemu – *q pi vb jt i fohub j!*()
- 151) Zobowiązanie – *i b j vbo! i b jk v* ()
- 152) Zwrot – *w j v p!*()
- 153) Zwyczaj handlowy – *k j p j y j vbo!*()